

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI NICOLAE IORGĂ

INCEPUTURILE STATELOR ROMÂNEȘTI ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE IORGĂ ST. ȘTEFĂNESCU

NICOLAE IORGĂ ÎN MOMENTELE DRAMATICE ALE ISTO- RIEI CONTEMPORANE ROMÂNEȘTI MATEI IONESCU

NICOLAE IORGĂ ȘI EVENIMENTELE ANILOR 1914 — 1918 MIRCEA IOSA

NICOLAE IORGĂ LA ACADEMIA ROMÂNĂ

PETRE POPESCU-GOGAN

NICOLAE IORGĂ ȘI RELAȚIILE INTERNATIONALE (1933—1939) ELIZA CAMPUS

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ ȘI LITERARĂ A LUI N. IORGĂ VASILE NETEA

DOCUMENTAR

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STU- DII DOCUMENTARE)

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMNAȚII

TOMUL 24 — 1971

4

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

A C A D E M I A D E Ș T I I N Ț E S O C I A L E Ș I P O L I T I C E A
R E P U B L I C I I S O C I A L I S T E R O M ÂN I A

S E C Ț I A D E I S T O R I E Ș I A R H E O L O G I E

C O M I T E T U L D E R E D A C Ț I E

Acad. A. OTETEA (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjuncț*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DIMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membru*), I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 180 lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștală, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, parait 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à l'Intreprinderea de comerț exterior LIBRI, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”. Revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției B-dul Aviatorilor, nr. 1,

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 24, 1971, Nr. 4

S U M A R

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI NICOLAE IORGĂ

ŞT. ȘTEFĂNESCU, Începuturile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga	673
MATEI IONESCU, Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane românești	683
MIRCEA IOSA, Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914–1918	691
PETRE POPESCU-GOGAN, Nicolae Iorga la Academia Română	701
ELIZA CAMPUS, Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933–1939)	711
VASILE NETEA, Activitatea publicistică și literară a lui N. Iorga	735

ŞTEFAN OLTEANU, Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX–XIV	757
---	-----

NICOLAE MARCU, Din istoricul economiei forestiere a României interbelice (1919–1939)	777
--	-----

DOCUMENTAR

V. L. BOLOGA, I. SPIELMANN și Z. SZÖKEFALVI-NAGY, Date noi cu privire la activitatea lui Ion Piuariu-Molnar	793
---	-----

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Problematica revoluției franceze și motivarea socială a Revoluției (Pe marginea unei noi și fundamentale lucrări de istorie cantitativă) (Dan A. Lăzărescu)	801
---	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică jubiliară a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R. (I.A.); Sesiunea științifică A.D.I.R.I. (Şerban Rădulescu-Zones); Sesiune științifică; Sesiunea științifică consacrată

centenarului Comunei din Paris (*Gheorghe C.*) ; Sesiunea științifică consacrată aniversării a 150 de ani de la mișcarea revoluționară din 1821 (*Valeriu Stan*) ; Conferința de la Moscova consacrată aniversării Comunei din Paris (*Gheorghe Cristea*) ; Teze de doctorat

809

RECENZII

- NICOLAE STOICA DE HĂTEG, *Cronica Banatului*, studiu și ediție de Damaschin Mioc, București, Edit. Academiei, 1969, 365 p. (*I. D. Suciu*)
 * * * *Studii privind politica externă a României. 1919—1939*, Edit. militară, București, 1969, 339 p. (*Traian Udrean*)
- RETTEGI GYÖRGY, *Emlékezésre méltó dolgok 1718—1784* (Întimplări demne de amintire. 1718—1784), publicate cu o introducere și note explicative de Sigismund Jakó, Edit. „Kriterion”, București, 1970, 564 p. (*L. Demény*)
- J. DEMEL, *Historia Rumunii* (Istoria României), Edit. Institutului național „Ossoliński”, Wrocław, 1970, 487 p. (*Ilie Corfus*)
- * * * *Rumanian Studies. An International Annual of Humanities and Social Sciences*, editor Keith Hitchins, Vol. I, University of Illinois, Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 p. (*S. Columbeau*)

827

831

838

842

846

REVISTA REVISTELOR

- „Военно-исторический журнал”, Moscova, 1970, nr. 1—12, p. (*Fl. Constantiniu și Mih i Ionescu*)

853

ÎNSEMINĂRI

- Istoria României.** — VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, editată de „Association internationale d'études du Sud-Est européen”, București, 1970, 197 p. (*Apostol Stan*) ; * * * *Bibliografia istorică a României. 1944—1969*, Edit. Academiei, București, 1970, XL+386 p. (*N. Stoicescu*) ; * * * Stephan Ludwig Roth, *Gesammelte Schriften und Briefe*, ed. a II-a neschimbată a volumelor 1—6, ed. I a volumului 7. Publicat din scriserile postume de Otto Folberth, Edit. Walter de Gruyter & Co., Berlinul de vest, 1970 (*Michael Kröner*). **Istorie universală.** — STAN. KURAŚ, *Osadnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do połowy XVI w.* (Colonizarea și problemele rurale în Gorlice pînă la jumătatea secolului al XV-lea), în *Nad rzeką Ropą* (pe rîul Ropa), III, Cracovia, 1968, p. 61—91 și extras (*I. Corfus*) ; STANISŁAW RUSSOCKI, STEFAN K. KUCZYŃSKI și JULIUSZ WILLAUME, *Godło, Barwy i Hymn Rzeczypospolitej, Zarys Dziejów* (Emblema, culorile și imnul republicii. Schită istorică), Warszawa, Wiedza Powszechna (1970), 342 p. (*Şerban Papacostea*) ; CARL HINRICHES, *Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen*. Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 430 p. (*Adolf Armbruster*) ; C. W. CRAWLAY, *John Capodistrias — Some unpublished documents*, Thessaloniki, „Institute for Balkan Studies”, 1970, 109 p. (*Venera O. Tulliu*) ; OSKAR HALECKI, *Das Europäische Jahrtausend*, trad. din engleză de Otto Wenniger, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1969, 458 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*)

859

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

[TOME 24, 1971, № 4]

S O M M A I R E

CENTENAIRE DE LA NAISSANCE DE NICOLAE IORGA

ȘT. ȘTEFĂNESCU, Les débuts des Etats roumains dans la vision de N. Iorga	673
MATEI IONESCU, Nicolae Iorga dans les moments dramatiques de l'histoire roumaine contemporaine	683
MIRCEA IOSEA, Nicolae Iorga et les événements des années 1914—1918	691
PETRE POPESCU-GOGAN, Nicolae Iorga à l'Académie roumaine	701
ELIZA CAMPUS, Nicolae Iorga et les relations internationales (1933—1939)	711
VASILE NETEA, L'activité de publiciste et d'homme de lettres de Nicolae Iorga	735

ȘTEFAN OLTEANU, L'évolution du processus d'organisation étatique à l'est et au sud des Carpates durant la période comprise entre les IX ^e et XIV ^e siècles.	757
---	-----

NICOLAE MARCU, Aspects de l'historique de l'économie forestière de la Roumanie de l'entre-deux-guerres (1919—1939)	777
--	-----

DOCUMENTAIRE

V. I. BOLOGA, I. SPIELMANN, Z. SZÖKEFALVI-NAGY, Nouvelles données concernant l'activité de Ion Piuariu-Molnar.	793
--	-----

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ETUDES DOCUMENTAIRES)

La problématique de la révolution française et la motivation sociale de la Révolution (Dan A. Lăzărescu).	801
---	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique jubilaire de l'Institut d'études historiques et socio-politiques près le C.C. du P.C.R. (I.A.); La session scientifique de l'Association de droit international et de relations internationales (Şerban Rădule-	
---	--

scu-Zoner); Session scientifique; La session scientifique consacrée au centenaire de la Commune de Paris (Gheorghe C.); La session scientifique consacrée au 150e anniversaire du mouvement révolutionnaire de 1821 (Valeriu Stan); La conférence de Moscou consacrée à l'anniversaire de la Commune de Paris (Gheorghe Cristea); Thèses de doctorat

809

COMPTES RENDUS

- * * * *Nicolae Stoica de Hațeg. La chronique du Banat* (Etude et édition de Damașchin Mioc), Editions de l'Académie, Bucarest, 1969, 365 pages (*I. D. Suciu*) 827
- * * * *Etudes concernant la politique extérieure de la Roumanie. 1919–1939*, Editions militaires, Bucarest, 1969, 339 pages (*Traian Udreia*) 831
- RETTEGI GYÖRGY, *Emlékezésre méltó dolgok 1718–1784* (Faits dignes d'être rappelés 1718–1784). Introduction et notes explicatives de Sigismund Jakó, Editions Kriterion, Bucarest, 1970, 564 pages (*L. Demény*) 838
- J. DEMEL, *Historia Rumuni* (L'histoire de Roumanie), Editions de l'Institut national Ossolinski, Wrocław, 1970, 487 pages (*Ilie Corfu*) 842
- * * * *Rumanian Studies, An International Annual of Humanities and Social Sciences*. Editeur Keith Hitchins, University of Illinois, Vol. I, Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 pages (*S. Columbeau*) 846

REVUE DES REVUES

- „Военно-исторический журнал” Moscow, 1970, n° 8 1–12, (*Fl. Constantiniu et Mihai Ionescu*) 853

NOTES

- Histoire de Roumanie.** — VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés roumaines 1769–1830*, édité par «L'Association internationale d'études du Sud-Est européen», Bucarest, 1970, 197 pages (*Apostol Stan*); * * * *La bibliographie historique de la Roumanie 1944–1969*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1970, XL + 386 pages (*N. Stoicescu*); Stephan Ludwig Roth, *Gesammelte Schriften und Briefe*, IIe édition inchangée des volumes 1–6, 1re édition du vol. 7. Publié d'après les écrits posthumes de Otto Folberth, Maison d'édition Walter de Gruyter & Co., Berlin-Ouest, 1970 (*Michael Kröner*) **Histoire universelle**. — STAN KURAS, *Osadnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do polowy XVI w.* (La colonisation et les problèmes ruraux à Görlitz jusqu'au milieu du XVe siècle), dans *Nad rzeką Ropą* (Sur la rivière de Ropa), III, Cracovie, 1968, p. 61–91 et extraits (*I. Corfu*); STANISLAW RUSSOCKI, STEFAN K. KUCZYNSKI ET JULIUSZ WILLAUME Gódło, *Barwy i Hymn Rzeczypospolitej, Zarys, Dziejów* (L'emblème, les couleurs et l'hymne de la république. Esquisse historique), Warszawa, Wiedza Powszechna (1970), 342 p. (*Serban Papacosteia*); CARL HINRICH, *Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen*. Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1964, 430 pages (Adolf Armbruster); C. W. CRAWLEY, *John Capodistrias – Some unpublished documents*, Thessalonique, « Institute for Balkan Studies », 1970, 109 pages (Venera O. Tulliu); OSKAR HALECHI, *Das Europäische Jahrtausend*, traduit de l'anglais par Otto Wenniger, Salzbourg, Otto Müller Verlag, 1969, 458 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*). 859

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI NICOLAE IORGA

ÎNCEPUTURILE STATELOR ROMÂNEȘTI ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE IORGA

DE

ȘT. ȘTEFĂNESCU

Orizontul larg, dat de formația sa intelectuală enciclopedică, ca și de inteligența vie, i-a înlesnit lui N. Iorga să reconstituie adesea din fragmente de știri, ignorate sau neînțelese de grăbișii în știință, liniile unor ansambluri arhitecturale pe care progresul firește în știință le întregește și le adaugă, cu vremea, elemente de soliditate, de trăire veșnică.

Perioada premergătoare formării statelor românești, perioadă considerată mult timp, din cauza puținelor izvoare istorice și a ostilităților politice străine, ca cea mai obscură din istoria noastră, a cîștigat mult în clarificare în urma studiilor lui N. Iorga, unele dintre acestea sugerînd și azi idei sau direcții pentru noi investigații științifice.

Pentru a ajunge să analizeze și să explice complexitatea mutațiilor social-politice intervenite în perioada cuprinsă între retragerea administrației romane din Dacia și crearea statelor românești, N. Iorga a cercetat prefacerile petrecute în urma migrației popoarelor barbare pe ansamblul teritoriului Imperiului roman, devenit romano-bizantin și apoi bizantin, a căutat să reliefze aspectele comune și deosebirile între realitățile istorice nord-dunărene și din alte provincii foste în Imperiul roman.

N. Iorga considera că după retragerea administrației romane a avut loc în fosta provincie Dacia, ca și în alte părți, un fenomen de ruralizare. Satul a devenit pentru mult timp forma firească de organizare a populației daco-romane rămase în Dacia. Rețeaua de orașe, înfloritoare în vremea stăpîririi romane, a fost distrusă de migrația popoarelor barbare, care atacau în primul rînd centrele urbane, simbol de bună stare a populației. Locuitorii orașelor, căi s-au putut salva, au intrat în rîndul țărănimii, căreia îi revenea rolul, împlinit de ea cu mari sacrificii, de a păstra și îmbogăți zestrea spirituală daco-romană. O oarecare continuitate a centrelor urbane s-a menținut în ținutul dintre Dunăre și Mare, pe care Imperiul roman s-a străduit să-l păstreze cu orice preț. Acest fapt s-a repercutat pozitiv asupra întregului teritoriu al țării, stimulind creșteri economice.

În contact cu valurile de migratori, țărăniminea a adoptat forme de organizare impuse de noile condiții istorice survenite. Ea s-a constituit în ceea ce N. Iorga numea cu un termen care îi aparține, „Romanii populare” sau „Romanii rurale”, adică teritoriile asupra căroror nu se mai exercita în mod efectiv autoritatea imperiului și care trăiau de sine, în forme populare. Ele se considerau ca *Romanii* de către locuitorii lor, care știau că în cea mai mare parte ei aparțin imperiului. Pentru străini, „Romaniile” acestea, rupte de imperiu, însemnau „țara acelor popoare barbare, care venind din stepa răsăriteană sau trăind în acea stepă” au silit pe locuitori să plătească „dijma în produsele pământului, în rodul turmelor și în cîstigul vinătorului”¹. Viața țărănească din aceste „Romanii” însemna sate libere, conduse de un sfat al sătenilor, format din cei bătrâni. Fiecare sat era locuit de urmășii aceluiași moș; pământul pe care-l avea satul alcătuia moșia; urmășul cel mai de aproape al intemeietorului îndeplinea sarcina de judecător, de *jude*. Mai multe sate alcătuiau un grup, locuind în aceeași vale sau în locuri apărate natural. O astfel de vale putea să aibă *un singur jude*, cînd satele se alcătuiseră unul din altul, și atunci valea toată, cu cîte sate erau într-însa, se chama *judej*². Cînd mai multe județe vecine se uneau pentru a-și crește forța de apărare și de a răzbuna agresiuni străine, în fruntea lor se afla un duce³.

Populația din „Romanii” a continuat în condițiile istorice create de migrațiile barbarilor străvechile ei ocupătii, în primul rînd agricultura și creșterea vitelor. În sprijinul aserțiunii sale, N. Iorga invoca ca argument faptul că în limba română felul grinelor și ocupățiile agricole sunt numite cu termeni latini. *Grîul, orzul, ovăzul, secara* sunt nume latine; *a ara, a semăna, a secera* sunt cuvinte din același tezaur latin⁴.

Față de barbarii stabiliți în vecinătatea sau pe teritoriul ei, populația din „Romanii” păstra conștiința că ea reprezintă altceva, că este depozitara unor tradiții de civilizație așezată, care prin multiple fire o leagă încă de imperiu. Cînd generalul bizantin Petru, fratele împăratului Mauricius, a ajuns în regiunea Dunării inferioare, pustiită de incursiunile slăvinilor, el a găsit aici — seria N. Iorga — „întărituri ce apărau o populație care la acea dată, ca și cu cîteva decenii mai înainte își considera teritoriul ca o *Romanie* opusă lumii barbare (*barbaricum*) și se intitula *Romani*”⁵. Cînd, sub Iustinian, Bizanțul a încercat să restabilească frontieră dunăreană, existau în părțile ce urmău să fie recuperate pentru imperiu, ceea ce N. Iorga numea „democrații țărănești”, organizate deja în *χώραι*, în „terres”, pe care *Români*, descendenții acelor *Romani*, de la care au păstrat numele și limba, le-au numit *țări*⁶. Cei ce trăiau în astfel de „țări”, agricultori și crescători de vite, locuiau în *φοστάτα*, de unde

¹ N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, ed. a 6-a, Vălenii de Munte, 1926, p. 38.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ N. Iorga, *Politica externă a popoarelor agricole* (Conferință ținută la Congresul din 1912 al Societății române de agricultură), p. 28—29.

⁵ N. Iorga, *La „Romania” Danubienne et les barbares au VIe siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire”, t. III, no. 1, janvier-mars, 1924, p. 46.

⁶ *Ibidem*, p. 47.

albanezul *fsat* și *sat* în limba română, sub conducerea unor șefi ieșiți din rîndurile lor⁷.

Coabitarea îndelungată cu slavii s-a resimțit în limbă (în lexic), în toponimie și onomastică, în viața socială a populației autohtone, care, la rîndu-i, a transmis slavilor elemente de străveche civilizație, „pecetea romană” continuind să fie prezentă la nordul Dunării⁸. Contactul cu slavii a făcut ca termenii prin care erau desemnate elementele conducătoare ale populației locale, termenii *jude* (judex) și *duce* (dux) să fie înlocuiți prin *cneaz* și *voievod*⁹.

Dezvoltarea pe care a luat-o cu vremea cultura în lumea slavă vecină nouă și înrîurirea acesteia asupra realităților românești i-au atras lui N. Iorga cuvinte de caldă prețuire. „Influențați adine de cultura slavă, pe care o înțelegem ca una din cele mai însemnate ale lumii — scria el — nu ne rușinăm de înrîurirea ei asupra noastră...”¹⁰. „Foarte multe lucruri am împrumutat de la slavii din sudul Dunării și fiindcă aveam nevoie de ele și fiindcă veneau cu foarte mulți clerici și mireni de dincolo de Dunăre”¹¹.

Progresele realizate de societatea de la nordul Dunării, în direcția organizării ei politice erau evidente la data așezării triburilor maghiare în Cîmpia panonică. Cînd, în urma eșecurilor suferite în vestul Europei, regii maghiari și-au îndreptat privirea spre est, ei s-au izbit în încercarea de a cucerî Transilvania de forța organizațiilor politice locale.

Cercetarea celor mai vechi cronică maghiare i-a permis lui N. Iorga să constate, pe baza lor, existența în Transilvania a unor formațiuni teritoriale anterioare extinderii aici a stăpînirii maghiare. Căpeteniile acestora, al căror nume real este necunoscut, sunt denumite în cronică după localități, poate și după cîntecul popular. Epopeea maghiară nu cunoaște hotarele lor; ele au fost fixate după starea de lucruri din vremea cronicarului sau cronicarilor. Cele mai importante dintre aceste formațiuni erau situate: unul — voievodatul ardelean — în podișul Transilvaniei, altul în regiunea Crișurilor și un al treilea în Banat, unde izvoarele menționează pînă în veacul al XIV-lea pe cei mai mulți cnezi.

Români, dacă nu apar în cronicile maghiare sub numele de *Blaci* ori sub acelea de *rustici*, apar prin înseși ocupățiile lor. Termenii de *terra* și de *dominium* sunt caracteristici.

Numele de bulgari, amintit în cronică, este luat din viața contemporană alcătitorilor acestora; în ce privește pe greci (pe bizantini), ei sunt cunoscuți din epoca marii extinderi a Bizanțului în vremea Comnenilor. Unul dintre împărații acestei dinastii, Manuel Comnen, a întreprins prin regiunile în care cronicile maghiare amintesc de formațiunile politice ale populației locale, binecunoscuta sa expediție împotriva maghiarilor. „De altfel — sublinia N. Iorga — chiar această expediție dovedește în

⁷ Ibidem.

⁸ Idem, *Istoria românilor*, vol. II. *Oamenii pămîntului (pînă la anul 1000)*, București, 1936, p. 239 și urm.

⁹ Idem, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, p. 38.

¹⁰ „Neamul românesc”, 1931, nr. 70.

¹¹ N. Iorga, *Suflet românesc și influențe neromânești*, în „Neamul românesc”, 1935, nr. 199.

regiunile amintite existența unei populații stabile și a organizațiilor voievodale menționate în izvoarele secolului al XIII-lea”¹².

Înainte ca regii maghiari să poată avea Transilvania, organizațiile românești au avut să înfrunte sau au căzut la înțelegere cu pecenegii. „Tovărășia aceasta cu pecenegii și care nu s-a putut lega decit în veacurile X—XI, ar ajunge — socotea N. Iorga — ca să arate vechimea populației românești în Ardeal”¹³. N. Iorga emitea ipoteza, insuficient valorificată de istoricii români de după el, potrivit căreia creațiunea politică românească, în Transilvania, ca și la Dunărea de jos, în Dobrogea, „s-ar răzima pe simbioza cu pecenegii”, continuată apoi pe un spațiu mai larg și amplificată de simbioza „cu ceilalți turci, mai noi, cumanii”¹⁴. Întovărășiti cu românii în părțile de munte ale Argeșului și Muscelului, cumanii au putut da românilor — scria N. Iorga — „un impuls către alcătuirea Domniei”, care, de la Borciu Cumanul, a putut trece, prin Seneslav și ai lui la Băsărabă cel cu numele cuman. „Astfel — avansa o ingenioasă paralelă N. Iorga — precum Rusia moscovită continua Hanatul Tătarilor, Hanatul Cumanilor se continua în Domnia a toată Tara Românească, oricare ar fi fost modificările pe care i le-a adus tradiția românească și sufletul popular românesc”¹⁵.

Ideeua colaborării populației românești cu „barbarii”, emisă de N. Iorga, sau oricum dezvoltată de el, poate deveni — o spunea el însuși — una din cele mai fecunde pentru înlăturarea vălului care acoperă atîta din trecutul nostru¹⁶. Mărturie a unei asemenea colaborări —, nu supunere a populației românești de năvălitorii asiatici” — este denumirea de „silva Blaccorum et Bissenorum” („pădurea Românilor și Pecenegilor”), amintită în documentul din 1224 emis de cancelaria maghiară¹⁷; prin „Pecenegii”, dispărăți la acea dată de mult timp, trebuie să se înțeleagă cumani¹⁸. Cam în aceeași vreme, teutonii au cîștigat la creștinism, în forma sa catolică, pe cumanii. În episcopatul creat pentru cumanii în sud-vestul Moldovei existau însă „pseudoepiscopi”, episcopi schismatici care ademeneau să treacă la credința lor schismatică pe „drept credinciosii” din regatul maghiar, printre ei fiind și teutoni și maghiari, stabiliți pe teritoriul episcopatului Cumaniei¹⁹.

„Paținakia” figurează într-un strategic bizantin ca o țară bine definită lingă „Turkia” ungurilor și „Rossia”²⁰.

¹² N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique, neuvième année, juillet-décembre 1921, p. 217—218.

¹³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III. Clitorii, Buc., 1937, p. 30.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ N. Iorga, *Imperiul cumanilor și Domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu*, în „An. Acad. Rom. Mem. Sect. ist.”, s. III, tom. VIII (1927—1928)”, p. 101.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Documente privind istoria României, veacul XI, XII, și XIII C, Transilvania*, vol. I, p. 209; N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102. .

¹⁸ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

¹⁹ *Documente privind istoria României, veacul XI, XII și XIII, C, Transilvania*, vol. I, p. 275; N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

²⁰ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

Pentru a sfârîma colaborarea româno-cumană, regele maghiar Andrei al II-lea a adus pe cavalerii teutoni și i-a instalat în Țara Bîrsei. Cum aceștia înțelegeau să ducă de aici propria lor politică la sud și est de Carpați, certuri pentru „stăpînire și pentru drepturi” au izbucnit între teutoni și rege, acesta trebuind să-i îndepărteze pe călugării înarmați de nație germană. Expulzându-i, el a căutat să facă din episcopatul cumanilor, la Milcov, un punct de plecare în încercarea de extindere a stăpînirii sale în „Transalpina”²¹.

Relevînd aspecte ale operei cumanilor — rolul avut de ei în regatul Ungariei după alungarea lor de către tătari, faptul că ei au dat o regină unui stat de înaintată cultură, ca cel al maghiarilor la sfîrșitul secolului al XIII-lea, un rege ca Ladislau, al cărui nume a rămas în istorie legat de numele lor, faptul că îmbrăcămîntea, moravurile lor s-au impus, că limba lor a rămas în scris în acel *Codex Cumanicus*, tipărit de Geza Kún — N. Iorga se întreba — pe bună dreptate — de ce nu am admite că această seninție turcească, stabilită în părțile noastre timp de aproape două secole și care se va fi împărtășit larg de civilizația occidentală a timpului, renunțînd la practici pagîne, să fi exercitat „o influență covîrșitoare asupra lor noștri într-o fază de dezvoltare mult mai modestă?”²². „Peste Româniile noastre — scrisa N. Iorga — ei au putut suprapune o organizație de caracter imperial, luată din Estul asiatic al Monarhiei divine. Pentru ca județele și ducatele românești să ia un avînt — și el a fost extraordinar de răpede, ca al unei puteri în sfîrșit ieșite de supt o comprimare îndelungată — , a trebuit ca elementul de acoperire să se strămute aiurea”²³.

Tătarii, înlocuitori ai cumanilor, au împrumutat din sistemul lor politic de colaborare cu localnicii. „Dar — concludea N. Iorga — imitatorii, simplu fragment desfăcut din vasta formațiune a Hoardei de Aur, cu centrul atât de departat și interesele atât de variate, n-au putut avea, într-o jumătate de veac, cit a durat supremația lor pe ambele maluri ale Dunării, aclimatarea, acomodarea cu țara și cu împrejurările lor, pe care, într-o mult mai lungă dăinuire, o căpătaseră cumanii. Pojghița tătărească a permis înaintarea de la Litovoi și Seneslau la Băsărabă pe care n-o permitea pătura de totală acoperire cumană. S-ar putea chiar ca multe influențe militare, dacă nu și economice — care acestea au legat statonnic practica noastră a vămilor de aceea a tătarilor — să fi venit nu de la acești din urmă turci, ci de la Turcii stăpînirii cumană”²⁴.

O sinteză între băstinași și popoarele turce, pecenegi în speță, admitea N. Iorga ca fiind la baza formațiunilor politice de la Dunărea de Jos, din Dobrogea, amintite de Ana Comnena, ca fiind la sfîrșitul secolului al XI-lea. Cu față spre Bizanț, aceste formațiuni politice încercau să imite ducatele bizantine de graniță; întinderea stăpînirii lor și în cîmpia din stînga Dunării îl făcea pe N. Iorga să considere că „istoria vieții politice organizate a neanului nostru” trebuie să înceapă cu aceste alcătuiri politice²⁵.

²¹ Ibidem.

²² N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 102.

²³ Ibidem, p. 102—103.

²⁴ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsărabă*, p. 103.

²⁵ Idem, *Cele d'intâi cristalizări de stat ale românilor*, în „Revista istorică”, an. V, nr. 6—7 iunie-iulie 1919, p. 113.

În timp ce la Dunărea de Jos „supt influența clasiciilor idei imperiale” se manifestau primele alcătuiri politice de pe teritoriul țării noastre, în Transilvania elementul românesc cunoștea o restrîngere a drepturilor lui din partea regatului maghiar ce trecuse Munții Apuseni. Pentru punerea în valoare a resurselor naturale ale Transilvaniei și pentru a-și consolida stăpînirea în această provincie, regii Ungariei au încurajat, începînd cu secolul al XII-lea stabilirea aici a unor coloniști maghiari, secui și sași.

Stabilirea printre români a acestor „hospites” („oaspeți”) a născut o solidaritate între ei cu urmări importante pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei. „Români fiind în Ardeal — remarcă N. Iorga — și întîlnindu-se în toate părțile cu elemente străine au făcut ceea ce era firesc să se întîmple. S-au asociat la lucru cu celealte elemente și Ardealul și-a datorit prosperitatea și faptului că toate națiunile de acolo, toate elementele care s-au găsit prinse împreună, au luptat umăr la umăr”²⁶. În tendința-i de a estompa contradicțiile sociale în trecut, N. Iorga arăta că în opera de ridicare a Transilvaniei au fost alături „cei cu privilegii de cei fără privilegii”²⁷.

Incerarea regalității maghiare de a-și trece autoritatea peste Carpați, la sud și est, s-a izbit de un sistem de organizare a populației de aici, ce făcea irealizabilă ideea creării prin creștinismul catolic a unei *Cumanii vasale*. Apelul plin de îngrijorare pe care Papa Grigore al IX-lea îl adresa regelui Bela împotriva unor oameni „care se numesc valahi” (Walati) ai căror „pseudoepiscopi” ciștigau de partea lor „drept credincioși” din regatul Ungariei, „atît unguri, cît și teutoni” și alți credincioși²⁸, dezvăluie realități ascunse sub pojghița de hegemonie turanică. „Pseudoepiscopii” amintiți în documentul papal din 14 noiembrie 1234 veneau — scria N. Iorga — „dintr-o dezvoltare organică a populației de acolo... dăinuirea lor era imposibilă fără altă ocrotire decât a șefului turanic”. „Episcopul”, de orice caracter, presupune... și o căpetenie politică, un ostaș apărător sau mai mulți. *Stăpînirea cumană nu-l înlătura, hoarda neavînd un caracter aşezat și mulțumindu-se cu dijma și darurile localnicilor supuși*²⁹.

În iureșul lor, tătarii au semănat jaf și pustiu pe unde au trecut, au înfrînt rezistența statelor din Europa răsăriteană și centrală și au modificat harta politică a acestor părți. După cataclismul produs de marea invazie mongolă, instaurarea „păcii mongole” (pax mongolica) a înlesnit refaceri în forme modificate a structurilor sociale și politice. Plecarea cumanilor în Ungaria de teama tătarilor a eliberat — consideră N. Iorga — „pe Români crescute în umbra acestui Hanat turc” de la care ei au moștenit „noiunea unității teritoriale dintre Carpați și Dunăre”³⁰. Trecuți în Ungaria, „întăiu ca fugari cu privilegiu”, cumanii se vor simți curind stăpini „prin căsătorii, prin împrumutarea modelor lor, devenind astfel ce au fost șefii germani față de vechea Romă sau garda turcă față de

²⁶ N. Iorga, *Români și neromâni*, în „Neamul românesc”, 1935, nr. 191.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Documente privind istoria României, veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania*, vol. I, p. 275.

²⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, București, 1937, p. 120.

³⁰ *Ibidem*, p. 121.

Califii din Bagdad". În noua patrie — scrisă N. Iorga — cumanii „păstrează multe amintiri din viața lîngă noi. Titlul însuși de « jude al Cumanilor » al unui Matei Csák, Palatin, conte de Pojon — se întreba marele istoric — nu vine oare de la vechile noastre județe?!”³¹.

Regele Bela al IV-lea, revenit din fuga sa după retragerea în afara regatului maghiar a valului mongol, a reluat politica lui Andrei al II-lea „pe care o copiază în totul”, politică de cruciadă spre răsărit, de ofensivă în Balcani. Cum episcopul catolic din sud-vestul Moldovei și banul de Severin, creați ca puncte de plecare în acest scop, i s-au părut a nu fi în stare să îndeplinească o misiune atât de grea, regele a apelat la cavalerii Ioaniți, obișnuiți a lucra cu „eterodocși și « greci »”³². Prin diploma din 2 iunie 1247, întărită de papă în 1250, se urmărea ca „țara Severinului” (Oltenia) să fie prefăcută prin donația făcută Ioaniților „într-un teritoriu de cruciată ca acelea din Siria, într-o nouă Franție orientală”³³. Regele Ungariei, departe însă de a putea desființa, printr-o cruciadă a Ospitalierilor, manifestările de viață politică proprie a căpeteniilor românești, s-a văzut nevoit să recurgă la sprijinul acestora pentru a face față dificultăților pricinuite regatului de regele boem³⁴.

Faptul a întărit increderea voievozilor români în forțele proprii și a făcut să crească tendința lor de a înlătura încorsetarea politică externă. Litovoi „cel dintăiu Domn român, căzut în apărarea moșiei sale”, a devenit simbol al unei idei care se va transforma curând într-o manifestare energetică.

Criza dinastică din Ungaria, de la începutul secolului al XIV-lea, a grăbit dezvoltarea către cea dintâi ctitorie independentă românească, către realizarea primei sinteze a secolului al XIV-lea, Tara Românească. „Băsărabă — după N. Iorga — nu e un întemeietor, ci un continuator, dar la urmă și un liberator”³⁵.

În autoritatea *Domnului* românesc de la Argeș, încunjurat de un mare prestigiu intern, se aflau — arăta N. Iorga — mai multe elemente: mai întii, calitatea de căpătenie a unor țărani liberi, în a căror datină trăia și din care el a făcut fundamentalul puterii sale; în al doilea rînd, amintirea *Impăratului* trecut în legendă, a *Domnului* care domnește și decât care nu poate fi putere mai mare; în al treilea rînd, exemplul hanului cuman, stăpin de la munte la mare³⁶.

Cu Basarab societatea românească dintre Carpați și Dunăre a făcut un mare salt; receptînd și integrînd organic influențe venite din afară, din diferite părți, ea și-a creat un patrimoniu cultural, ce-i va servi ca important suport moral în încercările prin care ea avea să treacă.

Telul politic clar și capacitatea de a-și da seama exact de ceea ce e posibil l-au făcut pe Basarab să întreprindă o suită de combinații în schema alianțelor, reușind să nu aibă în același timp în vecinătatea sa doi dușmani și să poată înlătura, în urma unor reușite acțiuni militare, infiltratiile de stăpinire maghiare în partea de nord și nord-vest a țării, de stă-

³¹ Ibidem, p. 122.

³² Ibidem, p. 123.

³³ Ibidem, p. 124.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, vol. II, p. 156.

³⁶ Ibidem, p. 158; același, *Domni și Imperări*, în „Neamul românesc”, 1937, nr. 176.

pînire bulgară în sudul și sud-estul țării și să îndepărteze pericolul tătar din regiunea Gurilor Dunării.

Opera lui Basarab a creat modelul pentru cea de „a doua libertate românească: Moldova”. Din Maramureș, unde viața românească supt voievozi era puternică pe la 1350 s-a produs — scria N. Iorga — „mișcarea spre Răsărit din care va ieși a doua Țară Românească liberă”³⁷. Referirile marelui istoric la mărturiile de viață românească la est de Carpați înainte de „epoca bogată în creații” a regelui Ludovic I, veneau să arate că aportul Maramureșului a fost cel de liant al unor eforturi locale cărora o conjunctură internațională favorabilă le oferea perspectiva reușitei.

Biruitor asupra tătarilor în mai multe rînduri, Ludovic de Anjou a clădit un zăgaz militar contra lor, a creat o marcă de granită în fruntea căreia a așezat un delegat al său „fără titlu”, pe Dragoș, unul dintre voievozii Maramureșeni ce se distinsese în luptele cu tătarii. Prin această alegere — sublinia N. Iorga — regele recunoștea „caracterul românesc al jinutului cucerit”³⁸.

Urmașul lui Dragoș la conducerea „țării Moldovei” va fi alungat de un alt „maramureșan”, de voievodul Bogdan, socotit în 1343 ca „rebel” față de coroana maghiară; el va strînge în juru-i energiile vitale ale ținutului de la est de Carpați și va crea Moldova ca stat independent³⁹.

Ca și Basarab în Țara Românească, Bogdan a deschis un drum nou și a fixat politica statului pe care-l reprezenta. Urmașii lui vor ști cum, cind și unde să intervină pentru a salvgarda interesele Moldovei.

Cunoscător profund al materialului faptic, N. Iorga a putut face, în cazul formării statelor românești, ca și în alte probleme de istorie națională, interesante asocieri, comparații, paraleisme, care au însemnat în fapt efort permanent de depășire a unei înțelegeri prea înguste, prea locale, prea plafonate a unor importante teme.

Construcțiile sale de mare arhitect au fost îmbrăcate însă, uneori, într-o viziune de ansamblu romantică, viziune ce se resimte și în tratarea începuturilor de stat românești.

N. Iorga n-a văzut adevăratul mobil în crearea statului. Diferențierea socială este în concepția sa înlocuită cu egalitatea deplină a celor conduși și a căpetenilor lor — voievodul, el însuși, era, în fond; un țăran cu toată îmbrăcămîntea sa deosebită, la dispoziția oricărui membru din „națiunea” sa. Contradicției sociale îi ia locul armonia, democrația deplină; un proces de feudalizare n-a existat, instituții patriarhale caracterizează începuturile statelor românești⁴⁰.

³⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 203.

³⁸ *Ibidem*, p. 209.

³⁹ *Ibidem*, p. 215.

⁴⁰ N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1917, p. 3; idem, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, București, 1929, p. 1; idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 134; idem, *Deux Conférences en Suisse. Les luttes pour la liberté menées par les paysans au XIVe siècle: Le Sempach suisse et la Posada roumaine*, Berna, 1930, p. 7; idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a 3-a, Vălenii de Munte, 1932, p. III; idem, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. II, București, 1935, p. 26; idem, *Evoluția gîndirii politice românești*, în „Neamul românesc”, 1936, nr. 36.

Cercetările de după N. Iorga — în special din ultimele două decenii și jumătate — au înlocuit această viziune idealizantă a începuturilor vieții de stat românești, folosind chiar plusul de informații documentare furnizate de N. Iorga, cu o concepție care integrează procesul de constituire a statelor românești în procesul istoric general de apariție a statelor feudale și subliniază esența de clasă a acestora.

LES DÉBUTS DES ÉTATS ROUMAINS DANS LA VISION DE N. IORGA

RÉSUMÉ

L'auteur montre que le problème touchant la constitution des Etats roumains a fourni à N. Iorga — connaisseur averti des sources historiques — l'occasion de faire des associations, des comparaisons et des parallélismes intéressants, ce qui a constitué en essence un effort permanent de dépasser une compréhension trop étroite, trop locale des thèmes soumis à l'étude.

N. Iorga a émis des idées originales, fécondes pour l'étude des « Romanies populaires », existant au nord du Danube, des conditions dans lesquelles se sont produites les migrations des peuples barbares, de la coexistence de la population daco-romaine et des barbares, du rôle des Slaves dans le processus de formation du peuple roumain, de l'importance de la vague des peuples migrants d'origine turque (Petchénègues, Ouzes, Coumans) dans la création des premières formations étatiques roumaines, de la conjoncture internationale qui a favorisé la constitution des Etats roumains indépendants.

Mais le savant roumain n'a pas saisi le véritable mobile de la création de l'Etat ; à son avis, au sein de la société roumaine n'aurait pas existé un processus de féodalisation ; les institutions patriarcales auraient caractérisé les débuts des Etats roumains.

Les recherches entreprises ultérieurement — notamment au cours des vingt-cinq dernières années — sont venues remplacer cette vision idéalisatrice des débuts de la vie d'Etat par une conception selon laquelle le processus de constitution des Etats roumains s'intègre au processus historique général d'apparition des Etats féodaux et qui souligne l'essence de classe de ceux-ci.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA ÎN MOMENTELE DRAMATICE ALE ISTORIEI CONTEMPORANE ROMÂNEŞTI*

DE

MATEI IONESCU

Către finele veacului trecut, în anii cînd generația lui Kogălniceanu, a lui Rosetti și a lui Alecsandri, generația 1848-ului românesc, a Unirii și a Independenței, părăsea scena politică și păsea în nemurire, s-a produs unul din acele memorabile schimburi de fâclii, cu care destinul a fericit dintotdeauna istoria poporului nostru. În locul generației care se ducea, și care-și ocupase locul în inima poporului, se ridică o alta — intrată și ea astăzi în paginile istoriei: generația care a dat României și umanitatei pe Nicolae Iorga. I s-a spus acestui nou schimb, generația întregirii, generația întregitorilor, adică — într-un fel — generația invingătorilor; nume numai parțial corespunzător, fiindcă — între altele — drumul exponentului ei, Nicolae Iorga, a fost curmat cu violență nu a doua zi după victorie, ci într-un moment de adîncă prăbușire, în momentul victoriei furate și al doliului național.

Coincidența crudă dintre destinul său și destinul țării care l-a născut, ne-a sugerat să pornim în sus pe firul vieții sale, să ni-l rememorăm pe Nicolae Iorga în ipostaza de martor ocular și participant al momentelor celor mai tragice pe care le-a trăit România contemporană lui. O facem în ideea că astfel se poate verifica și dovedi perfect măsura în care savantul a fost una și aceeași ființă cu patriotul militant. O facem de asemenea, și mai ales, în ideea că epopeile nu se nasc niciodată din victorii facile iar eroii și patrioții cu atît mai puțin.

Așadar, pe la începutul acestui secol, tînărul, foarte tînărul profesor universitar, privind lumea românească din epocă prin optica unilaterală a „Semănătorului”, înțelesese insuficient perspectivele societății de tip industrial care se afla pe atunci abia la începuturile ei, dar era în schimb pe deplin conștient că cele două mari probleme nerezolvate —

* Comunicare prezentată în ziua de 15 iunie 1971 la șesiunea științifică a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” consacrată aniversării centenarului nașterii ilustrului savant român.

problema agrară și întregirea națională — se intercondiționau, formând un tot inseparabil. Cu un deceniu mai înainte, ardeleanul Coșbuc intuise că liberarea pământului său natal depindea în mare măsură de liberarea plugarului de „dincolo”, viitorul țărănești care trebuia, o dată și o dată să treacă hotarul carpatice. Și de aceea, venit aci „în țară”, Coșbuc făcuse să răsune în satul asuprit din vechiul regat, strofele incendiare ale revoltei: „Noi vrem pămînt!”, iar puțin mai tîrziu, încchinase multe din paginile „Semănătorului” aceluiași țel.

Iorga a ales însă o cale întrucîtva diferită. Gîndind la fel ca cei de la „Semănătorul”, el a decis că numai condeul nu este suficient și a ales și calea acțiunii directe. Profesorul universitar a făcut deci în mod firesc apel la cei mai apropiati lui, la studenții fii de țărani, și în fruntea acestei mici armate și-a făcut în martie 1906 o intrare vijelioasă pe arena politică, iar puțin mai tîrziu făcea să apară ziarul „Neamul românesc”, expresia ideologică a noii mișcări. Nu este aici locul de a diseca aspectele ei programatice și caracterul discutabil al metodelor și soluțiilor indicate problemelor epocii în general și problemei țărănești îndeosebi, și nici de a explica acel complex de „coincidente” care au făcut ca tot în aceeași primăvară a lui 1906 să apară „Viața românească”, tribună literar-politică a poporanismului, iar în vara aceluiași an să se creeze — ca o completare și, într-un fel, ca o replică socialistă la mișcarea protestatară de esență ruralizantă — prima organizație sindicală pe plan național. Anul 1906 — atât de bogat și eterogen prin aparițiile de curente, grupări și mișcări social-politice organizate — de la Comisia generală a sindicatelor și grupările de la „Neamul românesc” și „Viața românească” pînă la metoricul partid țărănesc constituit în septembrie 1906 — implică, evident, o analiză aparte, care depășește cadrul acestei aniversări.

Dar, revenind la mișcarea din martie 1906, atât de discutabilă prin maniera ei de exprimare, prin vizuirea și țelurile ei social-politice, constatăm totuși că violența atacurilor contra clasei de moșieri și arendași — dușmană declarată a țărănimii, adică dușmană a majorității naționale și, implicit, obstacol în calea progresului social și a întregirii naționale — va deveni o constantă a poziției lui Nicolae Iorga în acești ani. În 1906, savantul și profesorul a devenit tribunul popular, care a arătat — în postura și în limbajul de profet — ceea ce se petreceea și se pregătea dincolo de luminile expoziției jubiliare. El nu a putut trece sub tăcere momentul penibil când un grup de români transilvăneni veniți în România — cu dragostea și iluziile pe care numai cei ce zac sub jug străin le pot nutri — cind vin la frații lor din țara liberă — au rămas consternați și chiar îngroziti la întîlnirea cu aspectul mizer al țărănilor de aici. Și atunci — era în octombrie 1906 —, cuprins de o ură nemărginită față de responsabilitii pentru această rușine și crimă împotriva intereselor naționale, Iorga a scris pagina cutremurătoare de acuză, strigătul furibund de durere și cuvințele de foc ce aveau să devină flăcări reale cîteva luni mai tîrziu: „Ascundeti țărăni!”¹. Departe de a fi numai o ironie incisivă la adresa potemkiniadelor oficiale construite într-adins pentru amăgirea fraților de dincolo, acest articol-manifest incendiar — care-l așeza pe Iorga în

¹ „Neamul românesc”, an. I, nr. 42, 1906, oct. 1.

galeria maeștrilor genului — vestește erupția din 1907 — „o mină rela-groasă scrie pe pereții aurii ai sălilor de banckete MANE TEKEL FARES” — și face totul ca să apropie această erupție, căci — în imagini anume folosite pentru a fi înțelese de lumea sărmană a satelor — el îl îndeamnă pe Abel săingerind să iasă din mormîntul său adinc și negru și să-și ceară dreptatea „în lumea lui Cain”.

Savantul a coborit deci în popor, a intrat în lumea „instigatorilor” și a purtătorilor de torțe, a invins toate reticențele și a propovăduit soluția și revolta aşa cum le concepea el pe atunci. Și tot acestei lumi a adresat Nicolae Iorga mai tîrziu — cînd prorocirile sale se adeveriseră — neuitata pagină de antologie *Dumnezeu să-i ierte!*² — rugăciunea pentru morți și pentru vii, blestemul teribil, înfricoșător, care a zguduit conștiințele și a pus torță în alte mii și mii de mîini. Era îndată după 5 martie 1907, ziua cînd la Botoșani și la podul de peste Siret de la Lespezi au căzut primii răsculați uciși de armată. El invoca iertarea divină pentru sufletele celor morți și pentru „ostașii noștri care, de frica poruncii, au împușcat pe frații lor, cel mai greu păcat ce poate împovăra o inimă omenească”. Iar bles-temul pentru vinovați — forma cea mai tipică și mai eficientă de răscădere și incitare a sufletului țărănesc — ne explică de ce timp de cîteva săptămâni autorul lui a trebuit să doarmă cu revolverul la căpătii, păzit zi și noapte de studenții săi³: „În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte dumnezeu pe netrebnicii și făcătorii de rele. Să fie în casa lor atîta belșug ca în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire în viața lor cîtă a fost în viața celor ce s-au zvîr-colit de gloanțe, să fie atîta cinste și atîta demnitate cîtă li s-a lăsat aces-tor sărmani care s-au dus ca niște pîrișii veșnici înaintea Scaunului jude-cății celor mari; să mintuie ca dînșii vîrsîndu-și singele inimii în țărna și pe urmele lor să rămîne, ca pe urma împușcaților, copiii să moară de foame ... Așa să dea Dumnezeu!”.

Dacă ținem seama de aceste rînduri și de multe altele, scrisе și rostite apoi în apărarea victimelor represiunii și pentru dezvăluirea lucrurilor oribile petrecute la sate⁴, și dacă ne amintim de asemenea că în aceeași primăvară însingerată tribunul popular a intrat pentru prima oară în Parlament, se poate conchide că însuși momentul 1907, moment nodal în istoricul problemei țărănești, moment în care Iorga a devenit în mod oficial om politic, este definiitoriu pentru locul său în istoria României antebelice. Dincolo de orice critici care s-ar fi putut aduce și s-au adus chiar vederilor sale, nici un adversar nu a cutezat să-i conteste dragoste sinceră pentru țărânul român la care patria urma să facă apel în cea-sul cel mare. Și dacă după 1907 s-a format în România acel curent general și irezistibil de opinie care a condamnat definitiv, irevocabil, sub raport moral-politic, clasa latifundiariilor, curent care a impus în cele din urmă proiectul de reformă agrară din 1913 — aceasta se datorește în mare măsură și luptei lui Nicolae Iorga.

² Ibidem, an. I, nr. 87, 1907 n.artie 8.

³ „Scrisorile de amenințare cu moartea se îngrämadcau, și un grup de studenți, aflind ce se pregătește a stat veo cîteva zile și nopți în casa asupra căreia trebuia să se prăvale urgia. Dormeam cu revolverul la căpătiiu” (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om — așa cum a fost*, București, 1934, vol. II, p. 158).

⁴ Vezi, de pildă, N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, Buc., 1939, vol. I, partea 1, p. 7—108

Sosi curind și ceasul cel mare, euforia primelor victorii, amărciunea primelor înfringeri și apoi catastrofa de la finele toamnei lui 1916. Încă de la cea dintii înfringere, Nicolae Iorga declară răspicat și public crezul său și al neamului său : „Noi n-avem însușiri care au dat glorie popoarelor din Apus, dar avem o calitate care le biruiește pe ale lor : cînd ni se pune deodată, crud, violent, sălbatic, întrebarea cea mare despre viață și moartea noastră găsim în adincul unei ființi naționale care a rezistat la toate furtunile vremurilor, puterea nebiruită care se cuprinde în aceste trei cuvinte : Nu ne dăm ! Si înfringerea presupune înainte de toate această condiție, că : te-ai dat. Tot singele nostru însă refuză, absolut, aceasta !”⁵.

Tema : Nu ne dăm ! străbate, în viziunea și pana lui Nicolae Iorga, întregul tablou apocaliptic al înfringerii, al tragediei și epopeei sîngeroase din toamna și iarna 1916–1917. E ceasul teribil cînd armata noastră decimată părăsește pas cu pas, prin luptă disperată trecătorile Carpaților sudici, apoi dealurile, cîmpurile, Bucureștii, Dobrogea, două treimi de țară. E ceasul cînd artileriștii îngroapă sau aruncă în riuri închizătoarele tunurilor spre a le face inutilizabile pentru inamic, și cînd supraviețuitorii bătăliilor desprind drapelele regimentelor de pe hampe și le înfășoară în jurul trupului spre a păstra astfel onoarea armatei și a țării. E în fine ceasul cînd partea de miazăzi a României, străbătută de convoiale nesfîrșite ale celor ce se retrag spre Moldova din calea puhoiului dușman, e luminată feeric de flăcările incendiilor. Dar — scria el — „din toate părțile orizontului se înălțau și alte flăcări decît ale răzbunării străinului, și, cînd soldații noștri, părăsind locurile unde se născuseră, aruncau către dinsele o ultimă privire înduioșită, ei nu vedeaau alta decît norii negri ai focului care, peste Tinuturi întregi făceau intuneric în mijlocul zilei. Ardeau prin voința noastră hotărîtă și neînduplecătă sondele de petrol, depozitele lichidului scump, ardeau hambarele și clădirile de grîne. Făcindu-și cruce ca pentru o lungă despărțire, țăranul ostaș trecea înainte. Trebuia să fie și aceasta ; ei, bine, fie ... dușmanul nu trebuie să-și atingă scopul, să-și facă sațul, să-și hrănească lupta ... Si ostașul român a văzut ... cu mîndrie, cu încordarea nouă a sufletului acest prăpăd pe care voia noastră îl dezlănțuise”⁶.

Dar, iată, pe străzile Iașului, din mulțime, răsară în acest decembrie 1916 o ceată de călăreți „rămășițe ale unui escadron frînt în suprema încordare pentru apărarea unui colț de țară pierdut”. Sînt poate resturile regimentelor de viteji răpuse la Robănești sau Prunaru. Nu mai poartă ca altădată frumoasele lor tunici de roșiori. „Uniformă ajunsese foarte simplă și sumane de țară coperiau rămășițele postavului albastru sters de soare și ploi. Nu mai era vreo osebire între ofițeri și soldați ; puștile vădit întrebuintate se țineau strîns, ca într-o imbrățișare disperată de spinările dîrze ale unora ca și ale altora”. „Nu erau niște necunoscuți, căci i-am văzut de atîtea ori, aproape în același port, pe aceiași căluți măruntei, cu același fulger în ochi. Veneau din oastea bătută a lui Mircea Bătrînul, de la Nicopolul cruciaților, din pădurile Războienilor, unde nici măestria războinică a lui Ștefan nu-i putuse face a răzbi un dușman nesfîrșit la număr ; întovărășiseră pe Rareș Vodă ... și într-un colț de

⁵ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, Craiova, f. a., vol. II, p. 107–108.

⁶ *Ibidem*, p. 219–220.

Ardeal, în răsăritul soarelui, văzuseră pe Mihai jertfit și nu-l putuseră apăra. Iar acum, ei mergeau spre viitor, spre cel de mîine sau spre cel de peste mulți ani. Mergeau spre ispășire și spre răzbunare pentru tot ceea ce am suferit de cînd sănsem"⁷. Așadar, oastea țării trăiește, există; și în același decembrie 1916, la picioarele statului lui Ștefan din Iași stă de vorbă cu trei flăcăi în zdranțe. Sînt olteni. — Ați plecat de dușman? îi întrebă el. — Nu, am venit pentru oaste! răspund ei simplu⁸.

Este oare o viziune idilizantă, unilaterală a tragediei? Scrie el numai despre eroii cunoscuți și anonimi, numai despre cei ce înțeleg grozăvia momentului, numai despre cei buni? E toată lumea solidară în fața cumplitei încercări?

Hotărît, nu! Căci cu aceeași vigoare ca în 1907, cu aceeași măiestrie cu care și îndeamnă acum poporul la rezistență în variantele formă ale ideii; Nu ne dăm! — Iorga înfățisează și cealaltă parte a societății, minoră ca număr și ca poziție morală, dar „activă”: profitorii și speculanții războiului, îmbuibații, lașii, egoiștii, „strategii de cafenea”, nerușinații care cereau „revenirea la o viață normală”, etalindu-și blănurile și luxul printre muribunzii zdrențaroși de pe străzile Iașilor — infometăți, exantematici, răniți, schilozi, fantome vii ale dezastrului național. Socotind proporția articolelor scrise de Iorga în aceste luni, putem stabili că el a rezervat acestui rău dinăuntru o bună parte din scrierile sale zilnice, celealte fiind rezervate combaterii răului dinafără — inamicului — și luptătorilor care apărau încă vitejește, în tranșee, ultimul colț de țară rămas liber. Așa încît pilda patriotului militant pe care a dat-o Iorga în momentul cel mai greu al nenorocirii a inclus ca o condiție indispensabilă — combaterea necruțătoare a acelorași dușmani dinăuntru ai națiunii, cărora le adresase blestemul nemilos din martie 1907. Și puțin mai tîrziu, atunci cînd ei au încercat să mimeze o ridicolă rezistență de salon la înfăptuirea reformei agrare, amenințîndu-l pe primul ministru cu o „revoltă a proprietarilor”, Iorga i-a răspuns lui Ion Brătianu, tăios, cu ironie mușcătoare și cu siguranță omului care și-a impus punctul de vedere: „Așa cum i-ai împușcat la '907 pe țărani pentru proprietari, așa să-i împuști și acum pe proprietari pentru țărani”. E inutil să mai subliniem adevărul binecunoscut și binestabilit că modificarea constituțională — care a deschis în 1917 drumul reformei agrare din 1921 — a avut în publicistul, istoricul și omul politic Nicolae Iorga un cald sprijinitor al cărui rol se apropie chiar de acela de coautor⁹.

De altminteri, sint rare, foarte rare, articolele sale scrise în această epocă și dedicate ostașilor noștri din care să nu rezulte ideea că pămîntul țării este și pămîntul lor, și implicit dreptul de a-l avea pentru ei fiindcă e plătit cu singele lor.

⁷ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 359.

⁸ *Ibidem*, p. 198.

⁹ În afară de influență sa directă, personală, asupra factorilor politici de conducere ai țării, binecunoscută în viața politică a epocii, Nicolae Iorga a contribuit și ca istoric la această reformă reeditîndu-și lucrarea *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor și politica agrară a țărilor românești* (despre aceasta vezi: Matei Ionescu et Traian Lungu, *L'Académie Roumaine et la question agraire*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. V, 1966, nr. 6, p. 987—988).

Pînă în preajma anului tragic 1940, Nicolae Iorga, deși sesizase din timp primejdia care amenința opera desăvîrșită la 1 decembrie 1918, a crezut totuși că poate spera în dăinuirea ei și că țara sa va trece poate cu bine, sau cu minimun de rău, peste încercarea celui de-al doilea cataclism mondial. Pentru această iluzie și numai pentru ea, a putut el să consimtă la compromisul cu oamenii dictaturii regale, căci în forul său interior — și mărtorii oculari din anturajul său care trăiesc încă o atestă — el era departe a le aproba metodele și, în definitiv, îi disprețuia.

Deși cu mintea deschisă oricărui dialog despre instituția republicană, despre figurile de republicani și chiar de revoluționari — rămăsese încă statonic în convingerile sale monarhice. Și cu toate că îl detesta pe omul ce purta atunci coroana României, era încă departe de a înțelege că instituția însăși e perimată. Și el știa că cel de pe tron a abuzat de această convingere intimă a sa.

Dar, oricum, inevitabilul, pe care-l presimțea, sosi. Dacă am reproducă chiar și numai mărturiile celor care l-au văzut și auzit în clipa cind telefonul i-a adus în ziua aceea de august, aici, lîngă acestă sală, în acest ultim lăcaș de muncă și de viață*, vestea neleguiirii „arbitrilor” de la Viena — și încă ar fi o pagină biografică răscolutoare, suficientă pentru a dovedi cît de perfect s-a identificat propria-i dramă cu drama și doliul țării. Dar urmărind activitatea sa publicistică de-a lungul acestor luni și săptămâni de agonie — activitate mai puțin evocată pînă acum — regăsim totuși ceva din cel care striga — același dușman — în toamna anului 1916 : „Nu ne dăm !”. E greu, desigur, și uneori imposibil, să se poată subscrive la tot ce se scria și la tot ce scrisă Iorga în anul 1940 în „Neamul românesc”. După cum e greu, de asemenea, să i se accepte toate concepțiile și toate pozițiile de pe care el a combătut încă de la 1906 și îndeosebi poziția de pe care și-a aruncat fulgerele împotriva racilelor și excrescențelor politice și sociale ale capitalismului românească ante și interbelic. E o operă care nu poate fi judecată cu destulă seninătate, examenul ei nu este ușor și istoriei și literații marxiști au încă datoria să culeagă toate brillantele din hățișurile și colțurile întunecate ale giganticei sale activități. Pentru a putea valorifica tot ce trăiește și va trăi de-a pururi din opera acestui mare fiu al României, este necesară o mună vastă, atentă, care presupune principialitate și înțelegere, bunăcredință, pasiune și ochi sigur, și, mai presus de orice, viziunea marxistă a împrejurărilor istorice în care s-a desfășurat întreaga carieră științifică, literară, publicistică, politică a celui care a fost Nicolae Iorga. Umbrele, erorile sunt uneori foarte vizibile, dar alteori greu sesizabile mai ales atunci cind ele alternă — într-o manieră extraordinară, n-intilnită la nici o altă personalitate a vieții noastre publice și culturale — cu șiragurile infinite de mărgăritare care au făcut ca numele său să strălucească o jumătate de secol pe firmamentul literelor românești. Astfel, nu s-a dezmințit nici în ultimele luni de viață. La 6 august 1940, s-a socotit dator să scrie : „Acum, cînd la Mărășești se vor aniversa cei 23 de ani de la luptele de acolo, din paginile Istoriei răsar îndemnul și credința într-un destin care nu poate fi

* În localul Institutului de istorie „N. Iorga” căruia savantul i-a fost ctitor și unde el a lucrat și a locuit în ultima parte a vieții sale.

altfel decât aşa cum a fost hărăzit din adînc d^a Istorie... În afara de întîmplări trecătoare cu care sănem de prinşii¹⁰. A făcut apel la tot ceea ce părea că poate împiedica deznodămîntul. Ziarul său „Neamul românesc” l-a conjurat zadarnic pe rege în zilele Dictatului cu versurile : „Să nu ne dai Măria-Ta !”. A publicat evocarea semnificativă a celor doi grenadiri ai lui Heine, în care viteazul muribund preferă să coboare în mormînt unde trebuia să aștepte revenirea împăratului „în tropot de cai ce nechează” „și în sunet de goarne” : „Din groapă cu armele iar voi ieși/ Să-mi apăr din nou împăratul”.

Tot în zilele acelea ziarul său scria în versuri : „Că nu se dă aşa ușor o Tară/ Să nu se părăsește ce-ai mai scump”.

Ziarul „Neamul românesc” din epoca prăbuşirii cuprinde – alături de publicarea conformistă a comunicatelor oficiale – scurte norme de conduită pentru prezent și viitor :

„Marile dureri sunt mute ... Doliul îl purtăm cu demnitate și în tăcere.

Române, ține minte, afară te așteaptă un mort nerăzbunat”.

La 4 septembrie 1940 publica articolul *Drumeț în calea lupilor* : „Aşa mergem din veac în veac, ca drumețul din calea lupilor. Ce nu întrebuițează acela a cărui carne se sfâșie ! A aprins focurile mari care opresc o clipă fiarele, dar lumina lor se isprăvește și se stinge, și lăcomia e neistodit de răbdătoare. Poate, părinte înebunit, i-a aruncat din căruță și ce era mai scump. ... Dar lupii erau mulți și singele lui a înroșit zăpada...”¹¹.

A doua zi, la 5 septembrie 1940, el cerea cutezător socoteală celor ce sfâșiaseră trupul Transilvaniei în articolul *Am o întrebare* :

„Va să zică astăzi nu mai există vechile tratate și toate chestiunile se pun din nou. Dacă e aşa, de ce nu se pun pentru toată lumea, ci numai pentru noi ?”¹².

Printre comunicatele Gărzii de fier și proclamațiile dictatorului Antonescu, a strecut la 20 septembrie articolul *Tara gazetelor și țara adevărată*. „Tara gazetelor e una azi și alta miini”, scria el textual¹³. Sau proverbul „Morile lui Dumnezeu macină încet, dar sigur”. Sau „Să nu se asculte delatorii”¹⁴.

La 11 octombrie 1940 a apărut ultimul număr din „Neamul românesc” și unele din cele de pe urmă rînduri publicate de Nicolae Iorga în presa românească¹⁵. Este o scrisoare către directorul ziarului, datată 8 octombrie. El scria acolo : „Cei cățiva prieteni care au făcut cele mai mari sacrificii pentru ca acest ziar să poată rezista vremurilor, sunt la capătul mijloacelor lor. Ei se întreabă, de altfel, încă de mult, de ce l-ar păstra... cînd nu sunt în măsură să-și exprime părerea lor întreagă”.

În așteptarea sfîrșitului, a lăsat poporului său și posteritatei cuvintele testament – aceleasi cuvinte cu care odinioară îi chema pe ai săi la continuarea luptei : „Cînd s-a produs o infringere, steagul nu se predă, ci pînza lui se infășoară în jurul inimii”¹⁶.

¹⁰ „Neamul românesc”, an. XXXV, nr. 171, 1940 august 6, p. 1.

¹¹ Ibidem, an. XXXV, nr. 195, 1940 septembrie 4, p. 1.

¹² Ibidem, nr. 196, 1940 sept. 5, p. 1.

¹³ Ibidem, nr. 209, 1940 sept. 20, p. 1.

¹⁴ Ibidem, nr. 218, 1940, oct. 1, p. 1.

¹⁵ Ibidem, nr. 227, 1940, oct. 11, p. 1.

¹⁶ Ibidem.

NICOLAE IORGA DANS LES MOMENTS DRAMATIQUES DE L'HISTOIRE ROUMAINE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

L'auteur présente Nicolae Iorga dans l'hypostase de témoin oculaire et de participant aux moments les plus tragiques enregistrés en Roumanie de son vivant, afin de vérifier et de démontrer la mesure dans laquelle le savant s'est identifié au patriote militant. A cet effet, l'ouvrage évoque l'activité de publiciste déployée par N. Iorga en 1907 — année de la grande révolte des paysans — , pendant les mois tragiques de la défaite infligée à l'armée roumaine à l'automne 1916 et à l'hiver 1916—1917 — et — finalement — à l'époque du Diktat de Vienne d'août 1940, quand fut ravie à la Roumanie le Nord de la Transylvanie, ainsi que durant la période d'instauration de la dictature fasciste et les semaines qui ont précédé l'assassinat du savant.

NICOLAE IORGA ȘI EVENIMENTELE ANILOR 1914—1918
DE
MIRCEA IOSA

Personalitate complexă, aparținând în egală măsură istoriei naționale, dar și universale, Nicolae Iorga a abordat, cu pasiunea-i cunoscută, un cerc larg de probleme. Activitatea sa a îmbrățișat întreg trecutul omenirii, întreaga gamă a ideilor și curentelor, încit se poate spune că nimic nu i-a scapat. Bineînțeles, a stâruit mai mult asupra problemelor epocii în care a trăit — epocă de adincă efervescentă —, caracterizată prin revoluții și războaie, prin prăbușiri și prefaceri înnoitoare, la care a fost martor ocular și care s-au reflectat în gîndirea și faptele sale.

Printre problemele majore cărora Nicolae Iorga le-a acordat cea mai mare atenție se înscriu evenimentele anilor 1914—1918, care, în mare măsură, afectau și România. Martor ocular și, în același timp, factor activ datorită prezenței sale în parlamentul țării în calitate de mandatar al națiunii, el a analizat sub toate aspectele războiul mondial și problemele stringente pe care acesta le punea în fața poporului român. Pe toată durata acestui cataclism care a zguduit omenirea, Nicolae Iorga a desfășurat o neobosită activitate publicistică. În articole și cuvîntări, în discursuri rostite în Cameră, el și-a făcut cunoscut punctul de vedere asupra problemelor de mare însemnatate pentru soarta națiunii române pe care le ridică războiul imperialist. Ulterior el a adunat aceste materiale într-o amplă lucrare în trei volume, intitulată *Războiul nostru în note zilnice*¹. O serie de alte referiri privind evenimentele din timpul primului război mondial și, mai ales, participarea României la război sănt consemnate în lucrarea sa memorialistică *Orizonturile mele. O viață de om*, vol. II, în *Supt trei regi*, precum și în sinteza sa *Istoria românilor*, în vol. X *Întregitorii* etc.

Manifestîndu-ne, dintru început rezervele și chiar dezacordul deschis față de unele luări de poziții, interpretări și idei cuprinse în aceste lucrări — generate de limitele concepției sale — avem totuși datoria de a releva acele părți din opera lui Nicolae Iorga care exprimă dragostea lui de țară, atașamentul său profund față de idealul unității politice a națiunii române și rolul său pozitiv în epoca respectivă.

¹ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I—III, Craiova, 1921.

Din capul locului, marea conflagrație—„războiul mondial din anii 1914–1918, dezlănțuit de către puterile imperialiste pentru împărțirea sferelor de influență ale lumii, acapararea de colonii și teritori străine”² — i-a repugnat lui Nicolae Iorga. În chiar ziua declanșării războiului, el avea să ia poziție, scriind: „...acest odios masacru va fi unul din cele maijosnice acte de ură idioată care s-a săvîrșit vreodată pe fața pămîntului”³, văzind în el în primul rînd „lăcomia capitalurilor în căutare de debușeuri, nevroza unei burghezii stricate, declinul unei prese destrăbătătoare și fără vreo răspundere... care umblă după reputație cu prețul nenorocirii sutelor de mii de văduve și orfani”⁴, iar în al doilea rînd „crima...unor diplomați și ofițeri alergînd după cariere strălucite peste rîuri de sine și de lacrami”⁵.

Demascînd de la început, scopurile pe care le nutreau marile puteri imperialiste angajate în luptă și făcîndu-se exponentul opiniei publice românești, care se împotrivea războiului, Nicolae Iorga avea să-și spună răspicat cuvîntul în iulie 1914 împotriva participării României la acest masacru, scriind: „Orice conștiință va răspunde hotărît din toate puterile suflétului :NU”⁶.

Deși se împotrivea războiului imperialist, Nicolae Iorga, animat de dorință realizării dezideratului de veacuri al poporului român—unirea teritoriilor românești într-un singur stat—, recomanda „arma la picior” în aşteptarea unui moment favorabil, cînd oștirea țării trebuia folosită, nu însă în scopuri cotropitoare, nu pentru a obține un avantaj teritorial, ci pentru realizarea unității statale.

Ca unul care cunoștea bine fiecare colț al țării datorită neobositelor călătorii întreprinse, ceea ce i-a permis să strîngă neconitenite mărturii despre viața poporului, Nicolae Iorga trăia cu intensitate ideea națională, credea în unitatea politică a poporului român. Această idee i s-a cristalizat tot mai mult în condițiile războiului imperialist, el prevăzînd înfângerea puterilor centrale și posibilitatea desprinderii din monarchia habsburgică a teritoriilor locuite de români. De aceea el a legat în mod nemijlocit înfăptuirea unității poporului român de înfângerea în război a Germaniei și mai ales a monarhiei habsburgice.

Concepția și poziția lui socială l-au împiedicat însă de a avea în vedere și alte soluții de înfăptuire a unității statale, preconizate de militantii socialisti — soluții democratice, revoluționare, implicînd împlinirea idealului național prin unirea proletariatului revoluționar, a țărănimii și a tuturor forțelor progresiste ale societății românești.

Dimpotrivă, în vederea înfăptuirii idealului național⁷, Nicolae Iorga considera că România nu-și putea realiza țelul propus decît participînd la

² Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român – continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, București, 1967, p. 361.

³ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, 1914–1916, p. 7.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ „Neamul românesc”, an. IX (1914), nr. 29 din 27 iulie.

⁷ Pentru anumite aspecte din activitatea lui N. Iorga de militant pentru unitatea statală, vezi și B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, „Oameni de seamă”*, Edit. tineretului, București, 1968, p. 235–246.

război, bineînțeles atunci cînd împrejurările i-ar fi favorabile. Ca atare, el recomanda cercurilor guvernante să intre în vîltoarea războiului „numai atunci cînd asupra ambițiilor zdrobite ideea senină v-a veni să cumpănească dreptățile naționale, care azi nu se văd deasupra măcelului”⁸. Pînă la ivirea acestui moment, Nicolae Iorga, se pronunța nu numai împotriva cercurilor influente grupate în jurul regelui Carol I, care în iulie 1914, în baza tratatului secret încheiat încă din 1883 cu Austro-Ungaria și Germania, cereau intrarea imediată în război de partea acestora, dar și împotriva acelora care ar fi dorit să împingă România în război de partea puterilor Antantei, tocmai în așteptarea unui moment favorabil, a unui „ceas” favorabil, cum spune el. „N-am îndemnat România —scria el în 1914—să participe la războiul european și nu o îndemnăm noi acum”, arătind că „lucrurile au ceasul lor”⁹.

După Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914, care, în ciuda stăruințelor regelui Carol I și ale lui P.P. Carp de a se intra imediat în război de partea Puterilor Centrale, a preconizat ideea neutralității, Nicolae Iorga avea să popularizeze această idee, deoarece ea corespundea momentan vederilor lui. În articolul intitulat *O declarăție*, el scria în ziarul său: „Ne-am învoit asupra neutralității fiindcă nu se putea, fiindcă era o impossibilitate morală să mergem cu Austro-Ungaria”. Cu acest prilej, el ținea să-și informeze cititorii că orice ar fi încheiat Consiliul de coroană, în limitele constituționale, România nu putea merge cu Austro-Ungaria, chiar dacă aceasta din urmă ar fi îndeplinit două condiții: 1) „ar fi acordat cele mai mari drepturi naționale românilor din monarhie, i-ar fi tratat cu cea mai mare dreptate și prietenie; 2) Habsburgii ar putea birui și trăi; nici atunci noi n-am fi putut da mai mult decît o neutralitate, care înseamnă față de dinsa o prelungire de termen și nu o renunțare, nu o abdicare, căci nația care renunță ori abdică de la drepturile ei naturale nu merită să trăiască”¹⁰. De altfel, trebuie precizat că Nicolae Iorga își avea bine precizat punctul de vedere în problema unității statale, care „nu era—după cum însuși mărturisea—decît continuarea unei cugetări politice de veacuri întregi”¹¹.

Pe întreaga perioadă a desfășurării războiului, Nicolae Iorga se va strădui să pregătească opinia publică românească, să-i țină trează conștiința în necesitatea realizării unității. În acest scop el tipărea lucrarea *Istoria lui Mihai Viteazul*, cu scopul de a face cunoscute ostașilor faptele de vitejie ale marelui domn.

Voința de unitate a poporului român de pe ambele versante ale Carpaților era justificată de faptul că, aşa cum preciza V.I. Lenin, „foarte mulți români... (în raport cu numărul total al românilor...) locuiesc în afara granițelor statului «lor»..., că „în general «construcția de stat» în direcția burghezo-națională nu s-a terminat în Balcani”¹².

⁸ „Neamul românesc”, an. IX (1914), nr. 29 din 27 iulie.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, nr. 35 din 7 septembrie 1914.

¹¹ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om*, vol. II, București, 1934, p. 224.

¹² V. I. Lenin, *Statistică și sociologie*, în *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 30, București, Edit. politică, 1964, p. 355.

Activitatea militantă, neobosită, desfășurată de Nicolae Iorga prin articole, publicații, conferințe etc., cîștiga teren în rîndurile celor mai diferite clase și pături sociale ale societății românești, inclusiv în vîrful piramidei sociale¹³. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în fața dîrzei rezistențe întîlnite cu ocazia Consiliului de Coroană din august 1914, a năzuinței juste a poporului român de a-și desăvîrși unitatea, regele Carol I fusese silit să accepte neutralitatea¹⁴. Concomitent cu aceasta, el n-a încetat o clipă de a demasca și a blama caracterul imperialist al războiului declarat în vara anului 1914 de marile puteri. Într-un articol intitulat *Un război inutil*, el scria în octombrie 1914: „Război de preponderență, război de dominație, război al imperialismului – acesta a fost și rămîne caracterul barbarei încăierări de azi, care lipsește națiunile deopotrivă și de comorile trecutului, și de energiile viitorului”¹⁵. În articolul *Guvern și opinie publică*, Nicolae Iorga reliefa ideea suveranității poporului, care singur hotărăște politica țării. „În guvern, el (poporul – M.I.) are numai delegați care se dau în lături cînd apare însăși națiunea. Această națiune are o voîntă, care e voîntă națională. Ea știe mai bine decit oricine ce e de făcut și în politica externă. Nici un guvern nu poate determina, ori din ce inteligențe ar fi compus și ori de cît patriotism ar fi însuflețit, sensul unei politici naționale”¹⁶. De altfel, Nicolae Iorga însuși arată că „un guvern al tuturor în România este imposibil”, căci, motiva el, „guvernul tuturor ar fi guvernul celor 5 000 000 care n-au glas și voîntă aici, aceia pentru care ne-am adunat..., pe care i-am uitat și cu efortul cărora, dacă vom face ceva, o vom face. Aceasta înseamnă un guvern al «tuturor»”¹⁷. În același articol, Nicolae Iorga se ridică împotriva unor reprezentanți ai claselor dominante pentru că „văd statul și nu văd națiunile”, pentru că „nu înțeleg că tot ceea ce este viu într-un stat ca al nostru este națiunea și că națiunea este tot așa de vie și dincolo de marginile statului și are același drept să ceară să fie ajutată și sprijinită viața sa în stat național, cît și dincolo de marginile acestui stat național”¹⁸.

Ceea ce aprecia pozitiv Nicolae Iorga la guvernul Brătianu era faptul că acesta nu se aventura să împingă țara în război atîta timp cît nu se întrevedea unele perspective și aștepta un moment favorabil, ceea ce corespundea întru totul vederilor lui.

Pentru a da mai multă consistență acțiunii sale de largire a cadrului luptei naționale, N. Iorga a folosit din plin toate mijloacele care-i stăteau la dispoziție, inclusiv „Liga culturală pentru unitatea tuturor românilor”, care, în decembrie 1914, se reorganizează, devenind „Liga pentru unitatea

¹³ „Neamul românesc”, an. IX (1914), nr. 46 din 12 octombrie 1914.

¹⁴ Vezi în acest sens și I. Rusu-Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului regal*, București, 1931, p. 119.

¹⁵ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, p. 81.

¹⁶ „Neamul românesc”, an. IX (1914), nr. 36 din 14 septembrie.

¹⁷ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, p. 347.

¹⁸ *Ibidem*.

națională a tuturor românilor". Din noul comitet ales, alături de Vasile Lucaciu, Barbu-Ștefănescu Delavrancea, Octavian Goga, dr. C.I. Istrati, Take Ionescu, Nicolae Filipescu etc., face parte și el. În noul program al „Ligii”, N. Iorga afirmă cu tărie că singura politică externă pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc e aceea care tinde „la grăbirea de eliberare a românilor săliți a-și da viața la marginile monarhiei, care n-a găsit niciodată dreptate pentru dînsii”¹⁹.

În cadrul „Ligii”, N. Iorga desfășoară o multilaterală activitate pentru afirmarea necesității înfăptuirii dezideratului unității statale. Susținând cu tărie acest crez, el este nevoit să lupte din greu cu diferenți reprezentanți ai partidelor politice ale căror soluții în politica externă, lipsite de un tel bine definit și de o justă orientare, n-aveau nimic comun cu frământările națiunii, care, în concepția lui, întrunea o serie de componente: „o limbă, o literatură, apoi tradiție, o conștiință instinctivă de unitate, într-un cuvînt o formă morală a unității”²⁰.

Față de agitațiile tot mai insistente ale diferitelor personalități și grupări politice, unele declarindu-se pentru o acțiune imediată alături de puterile beligerante peste Carpați, iar altele pentru neutralitate expectativă sau chiar pentru participarea la război alături de Puterile Centrale, N. Iorga se pronunță deschis pentru o politică externă alături de puterile Antantei, care avea ca obiectiv desăvîrșirea unității românilor de pe ambele versante ale Carpaților. „Personal și fără să vorbesc în numele nimănui într-o vreme în care eu nu-mi permit și nu-mi voi permite a vorbi în numele nici unei grupări și cu atât mai puțin al unei confuzii politice—menționa el—eu sănătate pentru o politică externă ținând la Ardeal, cu concursul grupului de puteri beligerante care ni l-a făgăduit”²¹. De altfel, din acest moment, întreaga activitate desfășurată de Nicolae Iorga va fi orientată în direcția intrării României în război de partea Antantei²².

Dornic să vadă cît mai repede sosit momentul intrării României în război, Nicolae Iorga socotește anul 1916 drept „anul hotărîtor” în care multe lucruri se vor face, „multe din cele pe care le aşteptăm și cîteva din cele la care nu ne-am gîndit niciodată”²³. În articolul intitulat în mod sugestiv *Anul hotărîtor*, el își exprimă părerea, în primul rînd, că, după aproape un an și jumătate de război, Austro-Ungaria era deja istovită și deci putea fi ușor îngenuncheată, în al doilea rînd că popoarele Germaniei, care știau că nu-și apără nici viața, nici hotarele, ci ambiția fără margini a unei aristocrații disprețuitoare și a unei lacome burghezii, vor ajunge așa de puternice, încît se vor cutremura de ele și cele mai neclintite hotărîri²⁴. În primele luni ale anului 1916, Nicolae Iorga

¹⁹ Idem, *Orizonturile mele. O viață de om*, vol. II, p. 222–223.

²⁰ Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, p. 210.

²¹ *Ibidem*, p. 267–268.

²² *Ibidem*, vol. II, p. 5.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

găsea momentul potrivit pentru a dezvolta ideea necesității unității politice a românilor într-un curs ținut la Universitatea din București intitulat „Dezvoltarea ideii unității politice a românilor”, în cadrul căruia releva faptul că din cele mai vechi timpuri a existat o unitate a poporului român²⁵. În articolul intitulat *A sosit un ceas*, el scria : „Trăiam în comunități conduse de voievozi risipite pe pămîntul românesc, iar oamenii se numeau după locuința lor în vecinătatea cutării rîu : olteni, jieni, bîrsani, ialomiteni, moldoveni, dar totodată sub aspectul politic ei își spuneau români. Vicisitudinile istorice și condițiile diferite de la o epocă la alta au făcut ca poporul român să trăiască în state deosebite. Apoi, evolutiv, s-a ajuns prin trei căi, cea culturală, economică și politico-socială, la conștiința unității absolute a îndeplinirei formei politice de viață unitară a poporului român”²⁶.

Cînd, la 15/28 august 1916, România declară război Austro-Ungariei, N. Iorga avea să salute acest moment hotăritor²⁷. El găsea acum momentul potrivit de a reafirma acest deziderat, de a-l populariza și de a îndemna masele largi la luptă.

Pentru a justifica participarea României la război, Nicolae Iorga explică în articolul *Ce este războiul nostru ?* pasul făcut. El arată că România intra în război nu de dragul de a sluji pe aliați sau de a-și satisface un capriciu, ci pentru satisfacerea dezideratului unității politice. În același timp își dădea seama de greutățile la care se expunea poporul român și de sacrificiile pe care trebuia să le facă întrîнд în acest război. „Actul pe care l-am declanșat – arăta el în articolul citat – e unul dintre cele mai dificile din istoria noastră”²⁸, avînd în vedere faptul că România trebuia să lupte cu o forță militară care se întindea de la Rin pînă la Golful Persic.

Credincios idealului pe care-l slujea, Nicolae Iorga n-a încetat o clipă de a demasca politica Germaniei, care, prin războiul dezlănțuit, urmărea să distrugă „libertatea de cugetare și în cultură”.

Victoriile repurtate la începutul intrării trupelor române pe pămîntul Transilvaniei, „pămîntul dreptului nostru național”, cum îl numea el, îi umplea inima de bucurie și el nu va precupoați nici un efort pentru ca prin pana scrisului său să le împărtășească poporului, dornic de stiri. În același timp însă, înfrîngerile îi produc mare amărăciune. Cu toate acestea, în momentele grele ale deznădejdei, Nicolae Iorga n-a pierdut speranța în scopul final al acțiunii României: unitatea politică. Si dacă unii politicieni în clipele de deznădejde, aduceau guvernului invizuri pentru înfrîngerile suferite, Nicolae Iorga, dimpotrivă, a știut să-și înfrîneze durerea, arătîndu-se optimist și încrezător în felul urmărit. Cuvintele lui erau ca un tonic liniștitor. „În concepția noastră despre datoria ce o aveam – arăta el – tot ce s-a întîmplat, tot ce s-ar putea

²⁵ B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 242.

²⁶ „Neamul românesc” din 21 august 1916.

²⁷ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 83–84; vezi și *Pagini alese*, vol. II, p. 366–367.

²⁸ Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 84.

întâmpla nu schimbă nimic. Am făcut ce trebuia. Acestea și nu altele au fost puterile noastre. Le-am întrebuițat în circumstanțe pe care noi le-am hotărît. Nu ne pare rău de hotărîrea noastră și nu ne-am teme decât numai de slăbiciunile noastre, pe care, odată pentru totdeauna, de la începutul războiului ni le-am interzis”²⁹.

În ciuda faptului că armata română fusese împinsă în Moldova, iar dușmanul cotropise 2/3 din teritoriul țării, Nicolae Iorga nu pierdea speranța în victoria finală, aceea a unirii într-un singur stat a teritoriilor țării. În asemenea clipe grele, el ținea să afirme că „luptăm înainte cît se poate, unde se poate; luptăm pentru dreptul nostru, pentru viitorul nostru, pentru frații noștri, pentru copiii și urmașii noștri, dar înainte de toate pentru onoarea noastră”³⁰.

În decembrie 1916, cu ocazia discuției răspunsului la mesajul tronului, cu toate atacurile îndreptățite împotriva guvernului lui L.I.C. Brătianu, făcut responsabil de dezastrul militar, Nicolae Iorga a ținut una dintre cele mai inspirate cuvântări. Față de învinuirile unor oameni politici care reproșau intrarea țării în război, N. Iorga ținea în primul rînd să precizeze că România nu a intrat în acest război cu pretenția de a dovedi sub raport militar mai multă forță decât alții, ci „am intrat cu hotărîrea de a da tot ce avem în acest moment pentru a căpăta dreptul nostru întreg”³¹. El demonstra cu mare putere de convingere că România participa la război nu călăuzită de intenții de cotropire și de anexiune teritorială, ci pentru „a căpăta dreptul nostru”. În al doilea rînd, el trimitea ostașilor români care săngerau pe cîmpul de luptă îndemnul de a nu se lăsa istovită de îndoială, de a crede cu tărie în biruința finală a dreptății poporului român.

Vor rămîne de neuitat cuvintele pline de înalt patriotism rostit de el în parlamentul de la Iași în decembrie 1916. Evocînd faptele de vitejie din trecutul nostru, Nicolae Iorga făcea elogiu oștirii românești, formată în marea ei majoritate din țărani, arătind: „Cine ne va spune că țăranul român a scăzut cîtuși de puțin față de strălucita vitejie care i-a fixat în generațiile precedente un rang între națiuni, aceia nu numai că săvîrșesc un act de nepatriotism, dar și un act de nedreptate față de partea cea mai sănătoasă, mai plină de făgăduieli și de viitor a neamului nostru”³². În continuare el arăta că „spre noi se uită astăzi oștirea României, care este moralicește întreagă, este mai mare chiar decât în momentul cînd întîiul detașament a sfărimat cu patul puștii piatra de nedreptate de la graniță”³³.

²⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 253.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 238; vezi și „Dezbaterile Adunării Deputaților, 1916—1917”, nr. 6, ședința din 14 decembrie 1916, p. 38.

³³ *Ibidem*, p. 39.

Ceea ce a impresionat în mod deosebit deputații din parlamentul de la Iași a fost partea finală a discursului său, care cuprindea cuvinte de o mare putere de mobilizare la luptă în vederea triumfului cauzei pentru care se intrase în luptă. „În trecutul nostru mulți oameni au suferit. Dacă sănsem ceva, nu sănsem prin biruința strămoșilor noștri, ci sănsem ceva numai prin suferința lor. Toate puterile noastre nu sunt altceva decât jertfa lor strânsă laolaltă și prefăcută în energie. Și unul dintre acești strămoși mari, fiindcă a fost nenorocit și el într-o clipă de supremă restrîște, cînd i se zicea : lasă țara și du-te sub jug, el, Gheorghe Ștefan din părțile unde luptă ostașii noștri la Oituz, a strigat : « Decît să plec pentru totdeauna de aici, mai bine să mă mânințe cîinii pămîntului acestuia ». Au trecut trei veacuri de la 1650, cînd Gheorghe-vodă Ștefan spunea celor vechi această hotărîre a sa și față de cari nici noi nu putem spune altceva decât : « să ne mânințe cîinii pămîntului acestuia » mai curînd decît să găsim fericirea aceasta și binele din grația străinului dușman”³⁴. Discursul lui Nicolae Iorga, plin de cuvinte emoționante și de o mare forță de mobilizare, a întrunit adeziunea totală a Adunării Deputaților pentru a fi publicat și afișat în toate comunele urbane și rurale și răspîndit la toți ostașii țării. Prin forța sa evocatoare, discursul și-a găsit un puternic ecou în cele mai îndepărtate unghiuri ale țării, însuflînd pe toți patrioții în luptă. Referindu-se mai tîrziu la cele spuse în acel discurs, Nicolae Iorga spunea că „a îmbrăcat în acele cuvinte toată ura contra încălcătorilor pămîntului, tot disprețul față de forță brută . . . , toată încrederea sprijinită pe îndelungata cercetare a unui trecut de atitea secole, că, totuși, dreptatea elementară a cauzei noastre nu v-a putea fi zdrobită”³⁵. De altfel, el a păstrat neșirbită credința în izbînda idealului nostru național. Într-un articol intitulat *Imposibilitatea biruinței germane*, el avea să scrie : „O biruință nu e numai un succes militar. E și o anume stare de spirit la învingători”³⁶. El legă de starea de spirit a Puterilor Centrale faptul că, cu toate izbînzile obținute de germani, cu toată trufașa lor afișare, cu toată ocuparea unor vaste ținuturi în vest, în sud, în est, puterile Înțelegerii nu voiesc să audă de pace. De aici trăgea concluzia în ianuarie 1917 : „Nu, triumfătoarea Germanie e de fapt invinsă”. Și în continuare : „O spune neted actul de conștiință sigur de sine cum e refuzul de pace al aliaților. Iar dacă pretențioșilor de la Berlin le trebuie și o argumentație pe cîmpul de luptă, unde vor mai lăsa cîteva milioane de oameni, puțină răbdare și vor avea-o și pe aceea”³⁷. Nici chiar mai tîrziu, cînd armata română a fost înfrintă, Nicolae Iorga n-a pierdut încrederea în victorie. Întrebîndu-l, în momentele grele ale înfrîngerii, I.I.C. Brătianu dacă mai crede în victorie, Iorga a răspuns clar : „O cred și acumă, dar n-am

³⁴ Ibidem.

³⁵ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om*, vol. II, p. 253.

³⁶ Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. III, p. 55–56.

³⁷ Ibidem.

spus niciodată cînd”³⁸. Încrederea în victorie, de care era atît de convins se baza pe considerentul că armata română, deși comandată de ofițeri aparținind în cea mai mare parte claselor posedante, era formată din imensa masă a țărănimii, căreia el îi recunoștea vitejia și spiritul de jertfă. „Ceea ce face gloria armatei noastre înseși și cea mai mare onoare — spunea el — este țărânamea”, de aceea el propunea pentru anul 1917 *decorarea în masă a gradelor inferioare și a soldaților simpli*, a țărănilor care au luptat pentru întregirea și înălțarea țării, căreia în timp de pace i-au fost cei mai devotați muncitori³⁹.

În genere, în cursul desfășurării războiului, N. Iorga n-a încetat activitatea pentru stimularea energiei și a capacitatii de sacrificiu a oștirii române. El continuă în condiții grele publicarea „Neașnului românesc”, în coloanele căruia denunță samavolnicile ocupanților și mobilizează conștiințele pentru un nou efort armat. În fața situației extrem de grele care se crease în a doua jumătate a anului 1917 și în prima jumătate a anului 1918, cînd cercurile reacționare pactizau în teritorul ocupat cu dușmanul, pregătindu-se să semneze cu Puterile Centrale o pace rușinoasă menită să peceluiască înrobirea României imperialismului german, Nicolae Iorga se află în primele rînduri ale acelora care demască pacea de robie. Față de pretențiile Austro-Ungariei din timpul păcii de robire de la București din martie 1918, care smulgea un teritoriu și mai mare din trupul țării pînă în crestele Carpaților, N. Iorga scria: „Se vorbește de o pace cu păstrarea Austro-Ungariei. « Schioapă » pace și de o mie de ori nenorocită !”, avertizînd monarhia vecină că, „dacă nu veți fi voit dreptatea națională, veți avea revoluție generală...”⁴⁰, ceea ce avea curînd să se adeverească, aceasta prăbușindu-se și pe ruinele ei apărînd state naționale, care de mult își cereau dreptul la existență.

La sfîrșitul războiului, România și-a dobîndit, datorită participării și eroismului ostașilor ei, „dreptul ei”, aşa cum prevăzuse Nicolae Iorga.

În încheierea considerațiilor noastre privind poziția lui Nicolae Iorga asupra evenimentelor din anii 1914—1918 se cuvine să reliefăm încă o dată activitatea neobosită a marelui patriot pusă în slujba idealului național. El s-a situat în miezul evenimentelor, fiind părtaș prin cuvînt și prin scris și prin aceasta făcîndu-se folositor patriei și poporului său. În articolele publicate de-a lungul anilor de război, el a slăvit eroismul ostașilor și a infierat cu putere acțiunile samavolnice ale ocupanților, ca și pe cele ale politicienilor rămași în teritorul ocupat care s-au pus în solda inamicului. Dar ceea ce se cere în mod deosebit evidentiat în activitatea lui Nicolae Iorga este încrederea sa neabătută în realizarea unității poporului român, speranța în victoria finală.

³⁸ Idem, *Orizonturile mele. O viață de om*, vol. II, p. 281.

³⁹ Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. III, p. 207.

⁴⁰ Ibidem, p. 238.

NICOLAE IORGA ET LES ÉVÉNEMENTS DES ANNÉES 1914—1918

RÉSUMÉ

L'article analyse l'activité déployée par Nicolae Iorga pendant la guerre mondiale impérialiste des années 1914—1918. On relève le fait que le grand savant s'est situé au centre de ces événements.

Bien qu'il ait haï la guerre impérialiste, lorsque sur son parcours s'est dessinée la perspective de l'accomplissement de l'unité d'Etat, Nicolae Iorga a milité activement pour l'entrée du pays dans la guerre du côté des puissances de l'Entente, qui promettaient la satisfaction des desiderata de notre unité.

Par des conférences et discours parlementaires, Nicolae Iorga a glorifié l'héroïsme des soldats et flétrti les actions arbitraires des occupants ainsi que celle des milieux politiques lesquels, sur le territoire occupé, pactisaient avec les puissances centrales et se préparaient à signer avec celles-ci une paix honteuse, destinée à conduire à l'asservissement du pays à l'impérialisme allemand.

L'article fait ressortir pleinement la confiance du grand patriote dans la réalisation de l'unité étatique du peuple roumain.

NICOLAE IORGA LA ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

PETRE POPESCU-GOGAN

Istoria oamenilor de seamă români nu poate fi scrisă fără raportarea la istoria vieții academice românești, iar în cazuri ca cel al lui Nicolae Iorga o astfel de istorie este de neconceput. Și în primul rînd pentru faptul că cele două istorii — cea a Academiei Române, pe de o parte, și cea a lui Nicolae Iorga, pe de altă parte — se întrepătrund pe o perioadă de patruzeci și patru de ani.

Nicolae Iorga a fost ales membru corespondent al Academiei Române la 9 mai 1897, iar în 1898 era propus să ocupe fotoliul de membru activ, rămas liber prin moartea lui Alexandru Odobescu. A fost propus și în 1899, dar abia în 1910 va fi ales și numai la a treia votare (între timp fusese aleși în secția istorică N. Popea și C. Erbiceanu în 1899, I. Bogdan în 1903, D. Onciu în 1905, M. Suțu și V. Mangra în 1909).

Președintele din 1897 al Secției istorice a Academiei, Ion Kalinderu, prezentaște astfel pe Nicolae Iorga : „... Tânărul profesor de istorie de la Facultatea de litere din București este un neobosit cercetător de documente și s-a făcut deja cunoscut prin studiile sale literare și mai ales istorice, publicate în limbile română și franceză, atât asupra istoriei române, cât și asupra celei generale”¹. Alexandru Xenopol, președinte al aceleiași secții în 1910, va vorbi, e ușor de înțeles, în alți termeni despre Nicolae Iorga : „D-l Iorga este un muncitor cunoscut în toate straturile societății noastre... Înzestrat cu o foarte bogată cunoștință a limbilor vechi și nouă..., precum greaca antică și modernă, latina, franceza, germana, italiana, engleză, cunoscind întrucîtva și slavona și nedispuñind numai de cheia limbii maghiare și turcești, d-l Iorga era cel mai indicat pentru cercetarea documentelor conținute în arhivele străine... Numărul documentelor publicate este de peste zece mii. Dar... d-l Iorga a fost de o activitate tot atât de fenomenală pe tărîmul expunerii istorice..., ocupîndu-se

¹ „Analele Academiei Române”, s. II, t. XIX, 1896, 1897, Dezbateri, p. 197.

de descrierea ţărilor române în spațiu și nu numai în timp”². Și, alături de cele 25 de titluri citite de Kalindru pentru perioada 1892–1897, Xenopol adăuga încă 88 pentru cea de la 1898–1909, „fără activitatea scripturistică în materie de critică și politică”.

Au trecut între cele două date aproape 15 ani și, dacă vom stăriu asupra raporturilor lui Iorga din această epocă cu o parte însemnată din membrii Academiei Române, o facem pentru că ele desemnează raporturile dintre două epoci.

La 5 martie 1893 Iorga nu împlinise 22 de ani, dar seria de la Berlin ministrului instrucțiunii și-l ruga să binevoiască „a ordona Academiei să mi se trimită pe adresa mea proprie colecția Hurmuzachi”. Și e ușor de înțeles că Dimitrie Sturza, secretarul general al Academiei, „observînd tonul necuvâncios..., refuză îndeplinirea cererii”³.

În 1899, la 28 de ani, era profesor la Universitatea din Iași și membru corespondent al Academiei Române, dar, pentru că i se refuzase de două ori locul între „nemuritori”. Și poate la Iorga a fost și mai acut sentimentul „începutului”. „Din ce ciștiagă o generație pentru știință – va spune Iorga – se păstrează o parte. Alte studii înălțatură fără milă rezultatele greșite și părările false... Orice spirit omenesc are lipsurile sale – observă el – și ajunge un punct de vedere nou, o informație neașteptată pentru a spulbera o întreagă interpretare și a reduce la nimic cea mai ispititoare ipoteză”⁴.

Dincolo de ceea ce este subiectiv în paginile invocate mai sus se află realități sociale obiective și, pentru că Iorga știa că „Academia rezumă, prin personalitatea membrilor ei, starea culturală a poporului nostru în fiecare timp” și că „istoria unui așezămînt ca acesta e și urmărirea vicisitudinilor teoretice, filozofice ale științei la un popor”⁵, el avea în 1899 cuvinte grele la adresa celor ce alcătuiau atunci secția istorică a Academiei. Istoriografia românească se voia ridicată într-un plan superior. Și Nicolae Iorga socotea cu dreptate că aceasta trebuie să înceapă de la forul cel mai reprezentativ al culturii românești. El era chemat să joace în istoriografia și critica istoriografică rolul pe care Titu Maiorescu îl jucase în istoriografia și critica literară.

Dar dacă, în 1899, Iorga critica istoriografia făcînd „critica persoanei”, peste un deceniu el va supune unei aspre judecăți concepția istorică însăși a generației anterioare, generație contemporană cu „școala romantică apuseană” a istoriei.

Recunoscîndu-i meritul de a fi apărut într-o vreme cînd „imperiuul universal, rationalist și absolut străin de nevoile sociale organice încerca

² Ibidem, t. XXXII, 1909/1910, Dezbateri, p. 238.

³ Arhiva Academiei Române, dos. A–10–1893/43 și A–4–1893/50. Exact în acest timp Ștefan Virgolici scria lui Iacob Negruzzî o scrisoare din care reprodusem: „Mi-a părut bine că ai publicat în „Converbirile literare” studiul lui Iorga asupra Veronicăi Micle. Cred că vei publica și pe cel asupra lui Creangă. Desigur că tînărul n-are încă experiența condeiului, dar nu se poate contesta că are un fond de idei foarte bogat și foarte original. Ori mă înșel eu, ori acest tînăr este menit cu timpul să ocupe un loc însemnat în inișcarea literară de la noi” (I. C. Negruzzî, Autografe române, în „Memoriile Secț. lit.”, S. III, T. I).

⁴ N. Iorga, Două concepții istorice, în „Analele Academiei Române”, seria discursuri de recepție, t. XXXV, 1911, p. 4.

⁵ Ibidem, p. 1.

să strivească naționalitățile”, iar acestea s-au ridicat la o viață nouă, recunoscindu-i meritul de a fi sprijinit această ridicare, Nicolae Iorga critica aspru bazele înseși ale școlii romantice. „Valoarea unei națiuni (în concepția acestei școli. — P.P.-G.) — va spune N. Iorga la 1911 în aula Academiei Române — nu căuta să se afirme prin rezistență, vigoarea luptătoare, energia ei cuceritoare, ci prin calitatea personală a conducătorilor și oamenilor ei eminenți, prin virtuțile de dreptate, evlavie, vitejie... Acțiunea necontenită și obscură a mulțimilor, care nu numai că țin pe umerii lor palate și temple cu toate podoabele și puterile lor, dar condiționează, fără stirea artiștilor celor mai personali, și cea mai înaltă artă — continua atunci N. Iorga —, era doar un fond vag sau un pretext de inventarii ale demnităților și funcțiilor... Frazele de panegiric, ca și discursurile de retorică fabricată, erau luate ca elemente autentice în fixarea marilor figură... Nici o slăbiciune nu li se îngăduia, nici o greșală nu le putea fi recunoscută, nici o critică nu-i putea atinge... Aproape nici un simț pentru virtuțile și viciile mari ale popoarelor, care sunt — se încerca Iorga în descifrarea contradicțiilor fundamentale — de o parte munca și solidaritatea, înțelegerea pentru bunurile ideale și mulțumirea cu fericirea socială a familiei, a breslei, a clasei, a statului, iar de altă parte lenea și dezbinarea, materialismul cel mai hid și urmărirea pătimășă, cu consecințe antisociale, a plăcerilor fiecăruia”⁶.

Nicolae Iorga se socotea „reprezentant al unei epoci nouă de metodă și cugetare, de construcție și de formă istorică”, „Știința — spunea el în plenul academic —, dacă e bine îndrumată, înseamnă totdeauna o înălțarea punctului de vedere, a largirii de orizont, o lămurire a zărilor, și n-are vreun merit deosebit acel care vede mai departe pentru că a venit mai tîrziu. Dar — conchidea el spre luare-aminte —, iarăși, cine i-ar putea impune să se recunoască mai rău și mai puțin decât îngăduie momentul cultural căruia-i aparține?”⁷.

În discursul de intrare în Academie, Nicolae Iorga ținea să se delimitizeze precis de cei ce aparțineau „momentului cultural”, al cărui reprezentant strălucit în domeniul istoriei fusese Hasdeu. „Astăzi se deosebește un alt caracter al istoriei — spunea el la 1911. — Faptele (istorice) nu există pentru ele și nu există prin ele; apariția lor se datorează unei acțiuni puternice, continuu, adînci, care se vădește prin mijlocirea lor; faptele sunt doar manifestările acestor factori hotăritori... ceea ce interesează în rîndul întii pe istoric e însuși manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelora care pleacă din viața economică, din viața culturală, din *substratul material* sau din atmosfera morală a unui popor... *Poporul* ca atare, creațiuni necesare, permanente și eterne, acestea stau sub ochii istoricului... Iar ideile pe care faptele le pot provoca — va spune Iorga — au, desigur, un foarte mare interes: se cîștigă astfel legi morale, legi psihologice... și legi sociologice”⁸. Și nouă ni se pare că Iorga s-a ridicat, în acest punct al filozofiei istoriei, mai presus decât Xenopol⁹.

Se află aici pagini dintr-o primă perioadă a raporturilor lui N. Iorga cu Academia Română și se vede în ele momentul trecerii culturii românești

⁶ Ibidem, p. 8.

⁷ Ibidem, p. 13.

⁸ Ibidem, p. 14.

⁹ Ibidem, p. 22.

într-un plan calitativ superior. Trecerea se făcea, datorită infuzării cu idei și practici revoluționare ale mișcării muncitorești și democratice din România, prin explozii, chiar dacă la prima vedere ele aveau aspectul unor conflicte între persoane sau grupuri de persoane.

Primirea lui Iorga în 1910 în rândurile membrilor cu drepturi depline ai Academiei nu însemna aplanarea, ci rezolvarea conflictului prin biruința generației înaintate în dauna celei conservatoare. Si Nicolae Iorga era integrat epocii strălucit reprezentate de cărturarii inițiatori de școli științifice și curente literare și artistice, precum Antipa și Arghezi, Babeș și Brâncuși, Cantacuzino și Coșbuc, David Emanuel și George Enescu, Gherea și Goga, Ibrăileanu și Iorga, Lovinescu și Luchian, Mrazec și Minulescu, Parhon și Pârvan, Dimitrie Pompei și Camil Petrescu, Racoviță și Reboreanu, Ion Simionescu și Mihail Sadoveanu, Tițeica și Tonita, Vuia și Vianu.

Lui Nicolae Iorga i se atrăgea atunci în mod expres atenția că, „intrînd în Academie, se intră într-un templu la pragul căruia toate aspirațările se netezesc și toate animozitățile dispar. Aici domnește numai pacea și concordia”¹⁰, încerca să convingă Iacob Negruzz, președintele de atunci al Academiei, cu intenția de a-i atenua atitudinea militantă în dialogul cu lumea științifică românească. La care Iorga răspundeau simplu: „Mă veți găsi, vă asigur, și de acum înainte în cel dintii rînd al ostenelilor și în cel din urmă al pretențiilor”¹¹. Aceasta după ce într-o scrisoare către Xenopol, care-l propusese și care-l întreba dacă primește, Iorga declarase la rîndu-i că, „intrînd în vreo societate, mi-am făcut datoria de a respecta statutule ei” și atrăsesese atenția că „aprecierile mele asupra unei activități științifice rămîn, firește, dictate numai de conștiința mea”¹².

★

Într-o scrisoare adresată la 1923 președintelui Academiei Române (aceluiași Iacob Negruzz care-l întîmpinase la 1910 ca membru activ în aula Academiei), Nicolae Iorga scria: „Intrînd în Academie acum vreo 15 ani, votat a treia oară și la limită, după ce (mai întîi, în 1899. — P.P.-G.) se votase excluderea mea ca membru corespondent, și întîmpinat de dv. înșivă cu înștiințarea să nu vă tulbur linștea, mi-am dat cuvîntul că voi fi cel dintîi la muncă și cel din urmă la onoruri. Am făcut aşa: n-am fost decît, trecător, secretar al secțiunii, dar trei sferturi din munca științifică a ei reprezintă munca mea, în mare parte neplătită”. Nicolae Iorga își ținuse legămintul.

Nicolae Iorga n-a fost în Academie decît „trecător” secretar al Secției istorice*, deși el își va pune candidatura în 1929 și la președinția Academiei. Dar Iorga descrie și în istoria Academiei Române o traiectorie neobișnuită. Pentru a o desenea ar fi suficientă o înregistrare a bibliografiei scrisorilor și intervențiilor-propunerii, a discursurilor și comunicărilor științifice, a referatelor și rapoartelor-referințe, ceea ce ar trasa, în liniile ei generale, activitatea lui Nicolae Iorga la Academia Română.

¹⁰ „Analele Academiei Române”, s. II, t. XXXII, 1909/1910, Dezbateri, p. 263.

¹¹ Ibidem.

¹² Arhiva Academiei Române, dos. A-7-1910.

* A fost ales în 1913 pentru șapte ani, dar a fost schimbat, la cerere, în 1918.

Prezența sa în 115 comisii anuale de premii, comisii care au luat în discuție peste 1 500 de cărți și manuscrise înaintate la concurs, i-au dat prilejul să rostească aprecieri de valoare asupra istoriei generale. Din cele 1 200 de comunicări științifice rostite la Academia Română pînă la 1940, 600 au fost din Secția istorică, iar din acestea jumătate au fost prezentate de Nicolae Iorga. Mergind mai la amânumit, rezultă cam 15 pe an sau, ținind seama de vacanțele academice, cam două pe lună. Faptul e fără precedent. A prezentat în Academie peste 100 de rapoarte asupra unor lucrări înaintate pentru concurs sau pentru publicare și circa 40 de referate-propunerii pentru alegerea de noi membri ai Academiei.

Publicațiile istorice de pînă în 1940 ale Academiei Române se află strînsse în 198 de tomuri, din care jumătate conțin studii și cercetări tipărite în seria „Memorii” și în „Bulletin de la Section historique”. Atât în prima, cât și în a doua, Nicolae Iorga detine cel mai mare volum „Bulletin de la Section historique” a fost condus timp de 27 de ani de Nicolae Iorga, iar din „Colectia Hurmuzachi”, numită cu dreptate colecție-tezaur, șapte volume cu 5 500 de pagini-document, poartă numele lui Iorga.

Se vede în vasta bibliotecă a publicațiilor istorice ale Academiei Române tendința spre istoria totală și tendința aceasta vine din concepția despre istorie și despre istoric a lui Nicolae Iorga. El spuse că istoria cercetează „popoarele ca atare” și noțiunea de „popor are astăzi cu totul alt înțeles decît odinioară”; „a urmări toate prefacerile (din viața colectivității date. — P.P.-G.), în care se cuprind oameni și fapte — observa Iorga —, aceasta e misiunea de astăzi a istoriei și a istoricului. Și atunci cînd ar vorbi de cea mai neînsemnată parte din materia sa, el va trebui să aibă starea de spirit a fiziologului, care și în cercetarea celui mai mărunt vas, a țesăturii “elei mai banale are în mintea sa marele sistem de viață, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte”¹³. Nicolae Iorga continua astfel raționamentul său: „Deosebirea între istoria politică și istoria culturală dispare astfel . . . Nu se vor mai infățișa deci capituloare cu urmări la tron, lupte și anecdotă personale, de o parte, iar de alta liste de ranguri . . . Există o singură dezvoltare — conchide Iorga — și toate manifestările de viață se prind într-însă, apărînd fiecare la locul ei, hotărît de sensul mișcării generale, de momentul ivirii faptelor și situațiilor și avînd fiecare spațiul pe care-l cere însemnatatea reprezentativă sau însemnatatea activă a acelor fapte și situații”¹⁴. Și nici istoria culturală nu mai corespunde cu învecchia istorie de moravuri — continuă Iorga cu conceptul său despre istorie. — . . . Ea nu va fi numai un capitol superior al filologiei în sensul mai larg, modern al cuvîntului . . . *Istoria forțelor naționale, a dezvoltării și înrîuririi lor, acea istorie le cuprinde deopotrivă și le unește pentru totdeauna*¹⁵.

Precum se vede, „istoria (tuturor) forțelor naționale”, acea „singură dezvoltare”, acel „sistem de viață solidar”, unitar, acesta era obiectul de cercetare al istoriei și al istoricului. Astfel stînd istoria în concepția lui Iorga, lui nu i se mai poate reproşa, ca pînă nu de mult, cum că s-ar fi întins pe o arie de dincolo de istorie. Pentru că și Iorga ar fi putut spune că „istoria

¹³ N. Iorga, *Două concepții istorice*, loc. cit., p. 15.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, p. 16.

e una, iar dacă istoricii au divizat-o, aceasta se datorește capacitateii omenesti, firesc limitată, de cuprindere". Și, apoi, N. Iorga a dispus, printr-o uriașă încordare de forțe, de capacitatea trebuitoare.

Apare deci firesc ca el să fi trăit și gîndit în afara spațiului tradițional al istoriei. Iorga a cercetat și a publicat la Academie zeci de mii de documente din toate manifestările vieții noastre naționale, a cercetat și a scris despre stări economice și despre stări politice, despre starea boierilor și despre starea breslelor, despre istoria literaturii și despre istoria filozofiei, din istoria armatei și din cea a comerțului, din istoria bisericii și istoria porumbului la noi, din istoria cărților mari și din cea a oamenilor de seamă, despre originea românilor și despre originea *Luceafărului* lui Eminescu, despre cîntecile de stea și despre crestăturile în lemn; a comunicat în ședințe publice ale Academiei despre state și imperii străine, despre un boier oltean la Karlsbad și despre un călător italian în Turcia, despre un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea și despre clopotul dăruit de întemeietorul Serbiei bisericii Topola; a evocat în aula Academiei pe Vladimirescu și pe Lazăr, pe Bălcescu și pe Kogălniceanu, pe A.D. Xenopol, pe Eminescu și pe Hasdeu, pe Onciu și pe Sadoveanu.

Nicolae Iorga a intrat în conștiința generală ca un pasionat al cultivării valorilor naționale, dar cercetări viitoare îl vor așeza printre promotorii permanențelor general-umane, pentru că, în procesul făuririi culturii naționale moderne românești, Iorga a adus nu numai ceea ce a fost mai valoros în trecutul nostru, ci tot ceea ce a fost valoros în trecutul umanității. Altfel ar rămîne neînțeleasă preocuparea întregii sale existențe de a introduce și încetăteni în cultura românească oameni de seamă și opere de valoare din pantheonul altor culturi naționale. În afară de cele scrise în volume de istorie, în reviste și în ziare, Nicolae Iorga a fost cel care a evocat în aula Academiei Române pe Virgiliu, Dante, Petrarcha, Lope de Vega, Molière, Byron, Goethe, Leopardi, Vico, Michelet, Quinet, Mommsen, Tolstoi, Kondakov, Ivan Vazov, Jirečk, Lämprecht, Weigand, Garibaldi și Ataturk.

De numele lui Nicolae Iorga este legată o amplă acțiune a Academiei Române, a științei românești: atragerea unui număr impresionant de oameni de știință de peste hotare la efectuarea schimbului de valori științifice universale. N. Iorga și-a pus semnătura și pe 37 de rapoarte-propuneri de alegere ca membri din străinătate ai Academiei Române, respectiv pentru alegerea următorilor: I.B. Bury, Stephan Gaselle, Harold Temperley din Anglia; Karl Patsch — Austria; G. Gatzarov, Andrei Protie — Bulgaria; Th. Garigue-Masaryk — Cehoslovacia; Nyrop — Danemarca; J. Ancel, Saint-Aulaire, Louis Barthou, J. Bédier, Ch. Bémont, H. Capitant, J. Carcopino, G. Dumas, H. Focillon, Lucour Gayet, Gustav Glotz, Vicente de Guichen, B. Mirkine-Guetzévitch, Ch. de la Roncière — Franța; Karl Lämprecht — Germania; A. M. Andreades, M. Lăscaris, C. A. Sotiriu — Grecia; Iovan Radović, F. Šišić, Stanoje Stanojevici, N. Vulici — Iugoslavia; Giuseppe Lugli, Silvio Mercati, Pietro Orsi, Roberto Pariben — Italia; L. H. Grondijs — Olanda; Olgert Górká — Polonia; R. J. Kerner, T. W. Riker — S.U.A.

Nicolae Iorga ducea mai departe o veche tradiție, cultivă necesitatea ca oamenii de știință străini — personalități de vază ale culturii

universale — „care ne știu, ne înțeleg și ne iubesc”, să fie apropiati de colegii lor români, făcindu-i membri ai Academiei Române. Considerate într-o amplă serie cu motivări și consecințe proprii, faptele de natură aceasta dau alte dimensiuni și alt înțeles concepției lui Iorga asupra raporturilor dintre general și particular, dintre universal și național în evoluția culturii. „Viața unui popor — spuse Nicolae Iorga încă la 1911 în aula Academiei — e neconenit amestecată în viețile celoralte, fiind în funcțiune de dînsele și înrîurind neconenit viața acestora. Fiecare nație e o energie având izvoarele și imprejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială. Dar nici una din aceste energii nu se poate izola pentru studiu. Si nu trebuie că fie izolată pentru aceasta. Trăiesc doar în același aer și merg pe același pămînt toate aceste rîuri care-și taie fiecare cursul lui ... Istoria unui popor — conchidea Iorga — nu atinge astfel istoria celoralte prin mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce, ci se fixează și se păstrează în mediu firesc de universalitate umană, căruia îi aparține în cea mai superioară esență”¹⁶. Istoria vieții academice românești în ansamblul ei este plină de mărturii asupra căutărilor, mai ales asupra inițiativei lui Iorga, întreprinse pentru ieșirea în universalitate, pentru conlucrarea la dezvoltarea generală a societății omenești, pentru instaurarea în lume a unui climat prielnic dezvoltării civilizate.

Din vasta bibliografie reiese că Nicolae Iorga a trăit „în afara vîrstei”, pentru că altfel nu s-ar înțelege de ce abia la 7 iunie 1935, deci la 64 de ani, făcea legămint solemn în aula Academiei Române (dorind ca „această lucrare să fie legată de activitatea sa în Academie”) că se va apuca să scrie *Istoria românilor* în zece volume; nu s-ar înțelege de ce abia cu două luni înainte de tragicul său sfîrșit (la 28 septembrie 1940), deci la 70 de ani, va scrie Academiei: „lucrez acum la redactarea lucrării mele *Istoriologia umană*, care va cuprinde, în marginile anilor ce i-aș mai avea de trăit, în multe volume, rodul cercetării și gîndirii mele”¹⁷ (și solicita ca anual să-i fie rezervate în acest scop două volume, de cîte 400—500 de pagini, în colecția de „Studii și cercetări” a Academiei).

Mulți biografi se cred îndreptățiți să afirmă că Nicolae Iorga își prevedea, prin 1939—1940, sfîrșitul foarte aproape. Si ipotezele lor se sprijină pe nuanțe de versuri și de scrisori. Planurile de mai sus însă, cele angajate în fața corpului de căturari români cu privire la scrierea *Istoriei românilor* și *Istoriologia umană*, „în marginile anilor ce i-aș mai avea de trăit”, pledează pentru o trăire în afara unei vieți obișnuite. El concepuse istoria ca pe o istorie a tuturor istoriilor unui popor și pînă la 65—70 de ani făcuse lucrări premergătoare pentru *Istoria românilor* (în mediu de universalitatea umană) și pentru o *Istoriologie umană*, drept o filozofie generală și nu numai a istoriei. „Cine zice istoria românilor zice Nicolae Iorga; cine zice Nicolae Iorga zice istoria românilor”, va rosti președintele Academiei Române, Ion Bianu, în ședința solemnă de la 26 iunie 1931, consacrată sărbătoririi a 60 de ani de la nașterea lui Iorga.

În fondurile arhivistice ale Academiei se află o amplă scrisoare prin care Constantin Hamangiu, membru de onoare al Academiei Române,

¹⁶ N. Iorga, *Două concepții istorice*, loc. cit., 17.

¹⁷ Arhiva Academiei Române, dos. N-4—194.

cerea înaltei instituții să propună pe Nicolae Iorga la Premiul Nobel. „Personalitatea științifică a profesorului Nicolae Iorga — se scrie în documentul citat — nu ne mai aparține numai nouă. Ea a depășit fruntariile patriei, pentru ca să se integreze în cultura, în știința omenirii întregi. El s-a înălțat dincolo de catedra universitară, mai sus de fotoliul de academician, pentru a deveni o figură reprezentativă a umanității”¹⁸.

Împrejurarea unei astfel de discuții la Academia Română era dată de apariția scierii *Essai de la synthèse de l'humanité*. Era invocată în această împrejurare aprecierea pe care o făcuse Delacroix asupra operei în amfiteatrul Sorbonei : „Din această vastă lucrare *preliminară* se degajă mari sinteze, sinteze cum nu se mai îndrăznea a se face. Marile întreprinderi istorice pe care le vedem de vreo 30 de ani încoace — spunea Delacroix — sunt opere colective și mai ales colecții de capitole. Or — observa el — Iorga vizează în plină măiestrie la istoria activității umane sub toate formele sale : *Essai de la synthèse de l'humanité*. Aceste patru volume..., această carte, cu titlul la început cam neliniștitor, apare ca prodigios de interesantă. Împotriva specializării, uneori excesive, care riscă să reducă știința, opera lui Iorga, susținută de un simț ascuțit al specialității, caută cu îndrăzneală marile linii, marile ansambluri, marile planuri de umanitate”¹⁹.

Și se precizează atunci, în 1931, „onoarea și sarcina de a face propunerea nu poate reveni decât Academiei Române. Ea este singura care ar putea avea curajul, puterea, autoritatea și competența să dea fizionomia întreagă și nealterată a operei înfăptuită de Nicolae Iorga. Cel mai înalt așezămînt de cultură al românismului — conchide scrisoarea-propunere — este singurul chemat să evalueze realizările de geniu ale marelui savant”²⁰. Și spusele despre Academia Română și opera lui Nicolae Iorga aveau acoperire în faptele confirmate de Iorga însuși, pentru care Academia era „locul celor mai lungi străduințe științifice ale mele și atitora din cele mai bune ceasuri ale vieții mele”²¹.

Se află în fondurile arhivistice ale Academiei documentele care au însoțit conferința rostită de profesorul Andrei Oțetea la 18 decembrie 1937 *Despre concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere*. Timpuri, în care „istoria se scria în direcții atât de deosebite”, iar „punctul de vedere al marxismului era foarte mult discutat”, Nicolae Iorga nădăjduia că „din conferința care ni se infățișează acum, din expunerile și discuțiile care vor urma... vom avea numai de folosit. Azi, cind munca serioasă și onestă nu este îndeajuns de prețuită — se spunea în acel cuvînt introductiv — și anumite tendințe de scoborîre a spiritului uman către linia cea mai de jos, cea mai periferică a simțirii sale încearcă să zdruncine

¹⁸ Arhiva Academiei Române, dos. A—7—1931.

¹⁹ Ibidem (subl. ns.).

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, mapa A—7—1929.

valoarea morală a cugetării senine, este bine să urmărim și să cunoaștem toate aceste probleme. Numai aşa ne putem îngădui — conchidea cuvîntul — să alegem calea care duce la sufletul nostru, uman în tot ce are acest cuvînt frumos și național, în tot ce are el mai nobil în sensul salvator al zbaciumării noastre”²².

Și conducerea institutului pregătise pentru „Neamul românesc” din ianuarie 1938 o amplă relatare, în care, printre altele, se seria: „Concepția materialistă a istoriei a recomandat istoricilor să caute explicația evenimentelor politice dincolo de suprafața lucrurilor, în natura raporturilor de producție, a stabilit dependența ideologilor de interesele de clasă și a explicat coincidența marilor perioade istorice cu perioadele de mare dezvoltare”²³. Relatarea pentru „Neamul românesc” se încheie cu reproducerea unei comparații aparținând lui Benedeto Croce: „Cine se apucă să studieze istoria după ce a trecut prin lecțiile materialismului istoric se poate asemăna cu un miop căruia î se dă o pereche de ochelari : vede cu totul altfel lucrurile și multe lucruri misterioase îi apar în contururi precise”²⁴.

Evident, asemenea luări de poziție nu sunt definitării pentru concepția savantului, respectând numai episoade din frîmîntările și căutările sale. Ele nu pot estompa concepția sa idealistă care-l definește în principal.

Al doilea episod enunțat mai sus se consuma în aprilie 1939, cînd la Academia Română se ținea o comunicare despre *Economia de război*. „Eu — va spune atunci Nicolae Iorga — sunt foarte convins că nu se poate suporta acest regim (regimul fascist. — P.P.-G.). Este foarte interesant să-l studiem acum, cum se studiază tot felul de boli prin care a trecut corpul civilizației umane. Oamenii aceștia — spunea el cu referire la fasciști —, crezînd că se pregătesc pentru a domina lumea, nu fac decît să omoare propria lor națiune, care va cădea tocmai prin aceea că au scurs toată vitalitatea lor pentru scopuri care se pot atinge numai pentru ca de acolo, din vîrful stîncii Tarpeene, să ajungă drept în fund”²⁵.

A vorbi despre „surgerea vitalității” în momentul în care fascismul era în plină demonstrație de forță (armată) și a prezice moartea propriei „națiuni” și căderea fascismului era atunci un act de curaj.

Și pentru că el însuși a mărturisit despre Academie ca despre „locul celor mai lungi străduințe științifice” ale sale și ale „atâtora din cele mai bune ceasuri ale vieții lui”, pentru că activitatea științifică desfășurată timp de 44 de ani în acest for științific poate oferi direcții, sensuri și mărturii, pentru toate acestea cercetarea poate începe cu descifrarea raporturilor dintre cele două istorii : istoria lui Nicolae Iorga, pe de o parte, și cea a vieții academice românești, pe de altă parte.

²² Ibidem, dos. N 1937/165, p. 168—174.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ „Analele Academiei Române”, s. II, t. LIX, 1938/1939, Dezbateri, p. 100.

NICOLAE IORGA À L'ACADEMIE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Nicolae Iorga prit contact avec l'Académie roumaine avant l'âge de 22 ans. Le 5 mars 1893, il adressait à l'Académie la demande de lui faire parvenir à Berlin, relativement aux recherches d'histoire qu'il y effectuait déjà, la fameuse collection de documents Hurmuzaki. Le 9 mai 1897, il fut élu membre correspondant et le 26 mai 1910, membre actif de l'Academie roumaine.

Durant cette longue période, Iorga entretint d'étrois rapports scientifiques avec l'Académie. Il décrit également dans son activité déployée à l'Académie une trajectoire peu commune, orientée particulièrement vers la réalisation d'une histoire complète de la Roumanie sous les auspices de l'Académie roumaine.

N. Iorga tint à rattacher ses œuvres historiques fondamentales à l'histoire de l'Académie ; le 7 juin 1935, il s'engageait à élaborer l'*Histoire des Roumains* et à la relier à son activité déployée dans le cadre de l'Académie ; le 28 septembre 1940, en informant le président qu'il travaillait à *Istoriologia umană* (L'historiologie humaine), il lui demandait de disposer que l'Académie lui réserve 2 volumes de 4—500 pages chacun par an dans la collection « Studii și cercetări ».

NICOLAE IORGA ȘI RELAȚIILE INTERNATIONALE
(1933–1939)
DE
ELIZA CAMPUS

I

Studierea operelor lui Nicolae Iorga în general, ca și analiza variațelor și numeroaselor lucrări din ultimii ani ai vieții sale, vădesc o dată mai mult că istoricul a predominat în multilaterală personalitate a marelui cărturar; că larga, vastă sa viziune asupra dezvoltării societății izvora din adîncă cunoaștere a evoluției întregii istorii a omenirii; că tocmai această complexă înțelegere a universalului i-a îngăduit să cintărească, să evalueze și să scoată în evidență valorile specifice ce au existat și vor exista întotdeauna în istoria poporului român, valori care i-au stabilit rolul și contribuția sa pe plan internațional.

Poate că în nici una dintre lucrările sale mesajul pentru semnificația permanentă a ceea ce înseamnă cu adevărat universal în relațiile internaționale nu apare mai pregnant ca în cursul său despre *Condițiile colaborărilor internaționale*¹.

Istoria, arăta Iorga în acest curs, demonstrează că momentele, că etapele pozitive ale omenirii au fost întotdeauna legate de colaborarea internațională; că această colaborare a fost ilustrată strălucit prin misiunea de solidaritate umană a cetății elenice; că evidența utilității ei s-a concretizat atât în marea colaborare română, cât și în colaborările imperiale în timpul cruciadelor; că Renașterea a refăcut aceste colaborări, dându-le nota ei caracteristică; că marile idei filozofice au creat inexpugnabile punți între cele mai îndepărtațe colțuri ale lumii. De aceea, susținea cu tărie Iorga, colaborarea este necesară mai mult decât oricând acum, pentru că toate popoarele trebuie să coopereze pentru menținerea civilizației. Mesajul acesta de o netăgăduită semnificație etică și politică, unul dintre ultimele exprimate de marele istoric cu puține luni înainte de asasinarea sa, scoate în lumină pe deplin viziunea sa asupra direcției principale spre care se îndrepta în mod inexorabil întregul proces al relațiilor internaționale.

¹ Nicolae Iorga, *Condițiile colaborărilor internaționale*, Vălenii de Munte, „Datina românească”, 1940. Cursuri ținute la Vălenii de Munte în iulie-august 1940. Trebuie să arătăm însă că limitele sale de clasă și îndosebi anticommunismul apar de asemenea în această lucrare.

Cînd un an și ceva mai tîrziu s-a realizat colaborarea sub steagul Națiunilor Unite, salvarea civilizației, salvarea marilor valori umane, a constituit dintre principalele obiective ale acestei colaborări, cu caracter universal.

Luînd în considerare ansamblul relațiilor internaționale, Nicolae Iorga constata însă că în trecut, ca și în vremea sa, colaborarea statelor pe plan mondial era întunecată de faptul că rolul și locul unui stat în ierarhia valorilor internaționale depindea mai mult de mărimea ariei sale teritoriale și de numărul locuitorilor săi.

Or, arăta el, subliniind concomitent o altă latură a viziunii sale despre relațiile internaționale, „oricine, oricît de slab ca aparență, printr-o viață trăită cum trebuie, printr-o viață încchinată unei religii a muncii, orice popor intelligent și muncitor poate, fără să scoată un singur soldat, influența conștiința lumii și — adăuga el cu deosebită clarviziune — poate să adune cinea milioanele, să le tiranizeze, să le pornească hotărîte a distrugе orice fel de piedică; el va putea să-și instaleze soldații, funcționarii, exploatatorii oriunde, dar cugetarea lumii nu-i va apartinea”².

În acest fel, marele istoric arăta limpede că importanța unui stat constă în aportul pe care el îl aducea la tezaurul general al civilizației umane și că numai din acest punct de vedere el are și va avea un rol real în istoria omenirii, în istoria relațiilor internaționale.

Relevind acest fapt, Iorga sublinia implicit dreptul legitim la viață al statelor mici, dreptul lor de a avea pe arena internațională un loc în raport direct cu ceea ce produc ca valori materiale și spirituale, un loc în raport direct cu strădaniile lor de a îmbogăți largul patrimoniu al realelor valori cu caracter universal³.

În acest sens, el scoate în evidență unul dintre principalele principii sub obediенță căruia trebuie să stea relațiile internaționale, și anume principiul neamestecului în treburile interne ale vreunui stat sub nici un fel de motiv.

Pentru promovarea acestui principiu în istoria relațiilor internaționale, el arăta meritele de necontestat și ale poporului român, care prin întreaga sa comportare de-a lungul veacurilor a dovedit că nu s-a amestecat în treburile interne ale vreunui alt popor și totodată nu a rîvnit să cucerească teritoriile străine.

Nu sînt cîtuși de puțin lipsite de interes exemplele și episoadele istorice pe care Iorga le evocă, temeinicele documente pe baza cărora

² N. Iorga, *Holare și spașit naționale*, conferințe la Vălenii de Munte, 1938, lucrate de M. Oprea, *Scoala de misionare*, Vălenii de Munte, 1938, p. 69.

³ *Ibidem*, p. 70. Iorga exemplifică această idee majoră, făcînd o largă incursiune în istoria poporului român: „Să arăt în propria noastră istorie, în istoria românilor, cum s-a putut ajunge fără nici un fel de intenție și realizare de cucerire, care, dat fiind și că noi nu am fost niciodată un popor prea numeros, n-ar fi putut să ajungă la capăt, dar ceva care putea fi cheltuit dincolo de hotarele noastre a putut să răzbătă de multe ori pînă în regiuni foarte depărtate... Voi căuta să arăt că această intîndere, fără a cucerî ceea ce nu era nici în mijloacele noastre, dar mai înainte de toate nu era în dispoziția noastră sufletească...” Rînd pe rînd sunt trecute în revistă marile valori spirituale și materiale, și mai ales ideile de libertate, ideile pentru făurirea statului independent, care au influențat adînc în Balcani, în Europa centrală și în alte părți ale lumii.

și-a format el aceste convingeri. Arată, de pildă, că Ștefan cel Mare, aflind că „niște oameni” s-au dus la „Lerici”⁴ cu intenția de a se amesteca în treburile regiunii aceleia, și-a consultat harta din minte și s-a întrebat „Face parte aceasta din răzeșia mea? Nu. Atunci cei care s-au dus acolo să iasă și să reentre pe moșia lor”⁵. În mod pertinent, Iorga conchide: „Nu se poate concepție mai frumoasă decât concepția aceasta de drept, pe care la noi se sprijină întreaga societate”⁶. Totodată, subliniind din nou în mod clar acest principiu de bază care trebuie să stea la temelia relațiilor internaționale, adaugă: „Am dreptul să mă amestec; nu, orice mi s-ar oferi, nu primesc”⁷. De aceea, el afirma, bizuindu-se pe puternica temelie a faptelor, că, „În privința aceasta, poporul nostru este nu model de conștiință juridică, și aceasta înălțură orice idee de cucerire: nu o avem, nu o putem avea; orice ni s-ar oferi, respingem; dar, orice ar încerca să ia moșia noastră, o apărăm pînă la sfîrșit”⁸.

Incontestabil că în viziunea lui Nicolae Iorga despre relațiile internaționale, și îndeosebi despre cele din anii 1933—1939, se găsesc elemente bine delimitate, izvorîte din necesitatea de a găsi formule de *modus vivendi*, formule de apărare a subzistenței statelor mici în general și a României în mod special. De aceea în toate lucrările din acești ani, în care, fără îndoială, el abordează și largi probleme cu caracter general, vom întîlni adesea soluții speciale referitoare la metodele ce trebuie utilizate de statele mici pentru a-și putea menține existența națională în dramatica conjunctură din etapa premergătoare izbucnirii celui de-al doilea război mondial.

În acest scop, el stăruie și asupra contradicțiilor dintre marile puteri ale căror interese imperialiste se interferează în diferite regiuni ale lumii, ajungind la concluzia că statele mici trebuie să știe cum să profite de aceste contradicții în scopul păstrării independenței lor. „Din fericire — arată Iorga —, imperiile sănt mai multe și ambicia lor se împiedică reciproc, în aşa fel încît modesta viață a formațiilor naționale mai mici să se poată îndrepta cînd de o parte, cînd de partea cealaltă, aşa ca să înălțure primejdia”⁹.

Nicolae Iorga era însă conștient că în relațiile internaționale ale acestei perioade istorice, predominantă, îndeosebi în anii 1938—1939, de brutalitatea și de violența celui de-al treilea Reich, statele mici și mijlocii erau din ce în ce mai timorate; că neîncrederea, că suspiciunea se instalaseră, mai mult decât oricând, în viața internațională. De aceea el a făcut apel la sursele permanente de rezistență ale popoarelor amenințate, arătîndu-le în ce constă forța lor, arătîndu-le modul în care ele vor putea subzista și vor putea face față tuturor primejdiilor. „Națiunea în sens de puterea imperialistă — constata el —, în măsura în care cucerește,

⁴ Ibidem, p. 85. Ștefan cel Mare a primit plingerea italienilor genovezi din Crimeea.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem. p. 85.

⁷ Ibidem.

⁸ N. Iorga, *Holare și spații*, p. 85.

⁹ Idem, *State și națiuni*, conferință la radio din 24 februarie 1939 (foaie volantă tipărită).

își slăbește însăși baza ei națională”¹⁰ și pînă la urmă se prăbușește. Națiunea însă „este indestructibilă. Ea este cu neputință de distrus, fiindcă, în deosebire de orice formă de stat și, prin urmare, și de forma aceasta în veșnică înaintare care este imperialismul, ea nu este o formă, ci un organism. Ea—continua marele cărturar—nu-și datorește ființă unui impuls politic sau unei vaste idei servită de mijloace geniale, ci unei elaborări care trece de-a lungul secolelor și uneori și a mileniilor”¹¹. Evocînd puterea limbii, a tradițiilor și a idealului ce însuflețește, în ultimă instanță, națiunea, Nicolae Iorga, trage concluzii deosebit de realiste, destinate să scoată la iveală factorii permanenți, care constituie însăși fundamentul trainic, nepieritor al oricărei națiuni: „Se pot ronțai hotarele, se pot pronunța în conferințele internaționale desfaceri de provincii, se poate chiar nimici un stat național. Nu aveți nici o grijă: națiunea îl va face la loc și de multe ori mai întreg de cum fusese înainte de lovitura pe care dușmanii o credeau mortală”¹².

Reiese din acest înalt crez al istoricului nu numai adineacă încredere în forțele de nedistrus ale popoarelor, dar și nestrămutata sa convingere că aceste popoare își pot impune punctele de vedere pe arena internațională și pot, în ultimă instanță, să modifice direcțiile de orientare ale relațiilor internaționale, în ciuda deciziilor, aparent de neatacat, ale marilor puteri.

II

Pe fundalul acestor idei primordiale, Nicolae Iorga examina situația internațională din anii 1933—1939, îndeosebi de pe poziția intereselor României.

Luptător înflăcărat pentru desăvîrșirea unității de stat a țării sale¹³, el și-a exprimat permanent convingerea că procesul istoric de veacuri care s-a terminat prin crearea statului național român a fost un fenomen istoric obiectiv, care se desfășura în mod inexorabil în acest sens. Căci, constata el, și în 1939, ca și în trecut, „formațiile imperiale cuprinzînd mai multe neamuri care nu se iubeau între dinsele” trebuiau „să se desfacă sub apăsarea acestor antagonisme naționale, pe care nimic nu le poate înlătura, și, în felul acesta, neamurile aduse cu sila, de mai multă sau mai puțină vreme, între marginile statului imperialist să fie libere a se dezvoltă în voie, dind fiecarei civilizații nota aceea deosebită care face interesul însuși al dezvoltării spiritului uman”¹⁴.

Or, dezvoltarea acestor state naționale unitare se găsea în perioada anilor 1933—1939 sub amenințarea cotropirii de către cel de-al treilea Reich. „Ne găsim astăzi cu toții — arăta el — și mai ales acei care sănsem

¹⁰ Ibidem. Dă ca exemple imperiul lui Genghis-han în secolul al XIII-lea sau imperiul lui Napoleon I, în secolul al XIX-lea.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ N. Iorga, *Pentru întregirea neamului. Cuvîntări din război. 1915—1917*, Edit. Ancora, Biblioteca „Epopeea neamului”, 1925; *La question roumaine en Autriche et Hongrie*, București, Edit., „Liga culturală”, 1915; *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, București, 1933; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Paris, Impr. Joseph Göbl, succes., 1915; vol. I; 1916, vol. II; *Droits des roumains sur leur territoire national unitaire*, București, „Cultura neamului românesc”, 1919; *Supt trei regi*, Vălenii de Munte, „Datina românească”, 1932.

¹⁴ Idem, *State și națiuni*, conferință ținută la radio la 24 februarie 1939, foaie volantă.

cetățeni iubitori de neamul nostru, înainte de toate ai unor state refăcute, create din nou sau întregite, înaintea unei primejdii cu mult mai mari decât toate acele care au pornit din ideea imperială”¹⁵. Avem în momentul de față, sublinia el, „un imperiu german, Reichul, moștenitor și al imperialismului austriac, în ce privește rosturile răsăritene, cu același « Drang nach Osten » împotriva căruia se adunaseră toate puterile de rezistență ale statelor formate în sud-estul Europei”¹⁶.

Deci principala preocupare a lui Nicolae Iorga a fost în această perioadă de a urmări atât pe plan intern, cât și pe plan mondial toate acele măsuri destinate să dovedească că se barează drumul Germaniei național-socialiste, că se creează mijloace de apărare împotriva noului Genghis-han care era Adolf Hitler.

Tot ce se întâmpla pe plan internațional era, în ultimă instanță, analizat de acest înflăcărat patriot sub optica serviciului ce cutare sau cutare fapt putea aduce sau nu României. Crezul său era limpede și bine determinat: „Trăim pentru a apăra oricum, prin orice mijloace această îndeplinire a unor silinți de secole”¹⁷.

În consecință, în toată această perioadă el examinează, analizează, evaluatează cu multă atenție posibilitățile și fisurile dușmanului. Este convins că Germania hitleristă pune în aplicare aceeași „politică tentaculară”¹⁸ despre care vorbea istoricul Lamprecht în timpul primului război mondial, politică potrivit căreia „Germania e oriunde se găsește un german”¹⁹. În slujba acestui cupid și amoral obiectiv, în al treilea Reich s-a organizat una dintre cele mai cumplite dictaturi fasciste. Tocmai în această formă de regim, Nicolae Iorga vedea și marea fisură care, în esență, va duce la prăbușirea nazismului. Dictatura, arată Iorga, „cere părăsirea dreptului de cugetare al fiecăruia, neoprindu-se la stăvilirea faptei care s-ar îndrepta contra a ceea ce dictatorul consideră un interes de stat; se urmărește însăși sacra elaborare a gîndului, se pune zăgaz în calea ideilor; și nu există un sacrificiu mai greu pentru ființa omenească decât acela de a-i impune să intre în turma mută a singerosului cioban”²⁰. Dictatura, observă el în continuare, nu poate reuși, pentru că „se lipsește de concursul celor mai multe puteri naționale pe care omul cuminte le poate scoate la anume momente din cetluirea intereselor de partid și dă o întreagă societate pe mîna unui usurpator și a celor care îi formează o gardă”²¹. O altă fisură a regimului nazist, care va deteriora cu consecvență rezultatele, și așa destul de precare ale Reichului nazist, este, remarcă marele istoric, războiul ce Germania îl poartă cu biserică în general, și cu biserică catolică în mod special. „Catolicismul — sublinia el — e însă o Româ și o Româ care nu se poate asedia și nu se poate cucerii. Alaric nu va intra în ea și nici aliatul italian nu va extrăda Berlinului pe Piu al XI-lea”²².

Iorga știa însă că în pofida acestor fundamentale fisuri, ca și a multor altora la fel de serioase, Germania nazistă este o forță militară puternică

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ N. Iorga, *Neînțelegeri italo-române?* în „Neamul românesc” din 5 ianuarie 1933, p. 1.

¹⁸ Idem, *Hungarica*, în „Neamul românesc” din 3 august 1937, p. 1.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ N. Iorga, *De ce nu poate reuși dictatura*, în „Neamul românesc” din 17 august 1934, p. 1.

²¹ Ibidem.

²² Idem, *Război fără biruință*, în „Neamul românesc” din 17 iunie 1937.

și primejdioasă. Pentru a o doborî ar trebui o colaborare puternică a tuturor națiunilor ce voiesc să apere civilizația omenirii : „Un mare ideal, trecînd peste toate națiunile, dar avînd nevoie pentru realizarea lui de dinsele toate, fiecare uitînd de sine atîta timp cît este chemată și ea să contribuie la atingerea unui scop mai presus de toate celealte”²³. Practic vorbind, istoricul și observatorul atent, zi de zi, al realităților politice este însă conștient că acest înalt postulat nu putea fi ușor atins. El conchide, cu toate exagerările decurgînd din natura sa pasionată, că, în fond, viața politică, relațiile internaționale oferă un tablou fundamental cu totul opus idealului politic, în care Iorga vedea mintuirea, însănațoșirea relațiilor internaționale. El arăta atunci cu amărciune că „ceea ce caracterizează degenerata și isterica diplomație a timpurilor noastre, făcută toată din bănuieri, din amenințări, din capricii și reveniri fără nici o adevărată garanție pentru munca în liniște a popoarelor, e necontenita luptă contra imponderabilului”²⁴; că pentru a clădi o bază solidă pentru purtarea unei lupte diplomatice eficiente trebuiau oameni capabili să facă față intr-adevăr unei atare lupte de o deosebită subtilitate ; că acești oameni erau imperios obligați să elaboreze un studiu „al împrejurărilor, al tuturor împrejurărilor”²⁵ din țara cu care trătau ; că, în sfîrșit, tocmai aceste însemnate atribuite lipseau, în genere, oamenilor care aveau răspunderi politice pe arena relațiilor internaționale.

Din observațiile aproape zilnice pe care le publica reiese că Nicolae Iorga înțelesese pe deplin că marile principii de drept ce trebuiau să caracterizeze întreaga conduită internațională erau deficitare din cauza modului în care marile puteri, îndeosebi, le punea în aplicare ; că în acest cadru general, dominat de contradicțiile, de rivalitățile dintre marile puteri, statele mici trebuiau să-și caute singure mijloace de apărare, profitînd pe cît posibil de contradicțiile dintre statele imperialiste ; că principalul dușman al acestor state mici, în special, era Germania hitleristă ; că lupta diplomatică contra celui de-al treilea Reich era purtată slab și din cauza oamenilor mediocri care o conduceau.

În această generală constelație politică și în împrejurările specifice ale complicatei perioade istorice 1933–1939, N. Iorga desprinde factorii de seamă, elementele politice esențiale pe care se putea sprijini România în continuă căutare a mijloacelor, a tuturor mijloacelor ce-i puteau garanta integritatea teritorială.

Sub această optică el examinează atît poziția mondială a marilor puteri, cît și politica lor pe plan european.

În primul rînd și mereu apare prețuirea sa deosebită pentru Franța. „Ce ne leagă de Franța — preciza Nicolae Iorga — nu e, ca în cazul altora care își schimbă alianțele după oportunitate, o combinație de ieri, o consecință a stării de lucruri de după război. E mai mult decât o poruncă a sentimentului, e o necesitate sufletească”²⁶. De aceea, continua el, chiar dacă România nu este de acord cu întreaga politică a Franței*, dacă „astăzi se poate să nu împărtășim ideologiile Parisului”, arăta el,

²³ N. Iorga, *Unde e mintuirea*, în „Neamul românesc” din 29 iunie 1933, p. 1.

²⁴ Idem, *Lupta cu imponderabilul*, în „Neamul românesc” din 21 aprilie 1937, p. 1.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ N. Iorga, *Ce i s-a arătat d-lui Delbos*, în „Neamul românesc” din 12 decembrie 1937, p. 1.

* N. Iorga, ca anticomunist, nu era de acord întru totul cu alianța franco-sovietică.

și avem unele rezerve față de alianțele ce decurg din ele, totuși „le prețuim pentru tot ce pot aduce în folosul păcii spre care rîvnim”²⁷.

Luînd în considerare poziția Marii Britanii, Iorga își exprimă cu tărie neliniștea față de pașii concilianți pe care acest stat îi făcea față de Germania. Anglia procedează astfel, arăta el, în virtutea menținerii aceleiași balanțe a puterii, a aceleiași politici utilizate de ea cu veacuri în urmă. „În ce privește Germania hitleristă, care vrea aşa de puțin în colonii de la Anglia — subliniază Iorga cu ascuțită ironie —, ea devine un prețios element pentru ca pe continentul european nimeni să nu se simtă prea tare și prea sigur. Veacurile trec, dar politica engleză, fixată în veacul al XVIII-lea, rămîne consecventă cu ea însăși”²⁸.

Dacă Nicolae Iorga a apreciat cu obiectivitate orientarea celor două mari puteri occidentale, relevind cu deosebită luciditate caracteristicile de veacuri ale politicii Marii Britanii, evidente, cu toate consecințele lor, și în anii 1933–1939, nu același lucru se observă și în modul cum el evaluatează și analizează politica Italiei fasciste.

Pentru el, Italia fascistă reprezintă aceeași România, aceeași latinitate cu tot ceea ce această latinitate a însemnat pozitiv în istoria civilizației cu tot ceea ce a însemnat și însemnă permanent pentru poporul român. De aceea el face o deosebire fundamentală între fascismul italian și național-socialismul german.

Încă în 1934 Germania nazistă îi apare pe drumul cuceririlor, pe drumul însemnat cu sînge și moarte, așa cum într-o admirabilă prognoză o vede el în cunoscutul eseu despre Hindenburg²⁹. „Va fi avut el (Hindenburg. — E.C.), în clipa cînd închidea ochii, viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei apexasse sub conducerea lui Adolf I, devenit împăratul Reichului al treilea, pe care el l-a creat. Or, observa marele istoric, poate a binecuvîntat pe Dumnezeu că-l ia înaintea catastrofei pe care o pregătește acesta?”³⁰. Deci Germania nazistă, expansionismul hitlerist, moștenitor direct al doctrinei pangermane, exacerbată de ideologia expusă pe larg în *Mein Kampf*, săn cu luciditate apreciate și cîntărîte drept în balanță istoriei de către Nicolae Iorga încă înainte ca faptele să-și fi spus cuvîntul lor de neclintit.

Pentru Italia însă, acest admirabil mecanism, această gîndire clar-văzătoare nu mai funcționează cu aceeași echitate, cu aceeași obiectivitate. Pentru Nicolae Iorga, fascismul italian este un fenomen specific, care „nu se exportă nicăieri și nu pretinde a schimba viața altor națiuni”³¹, așa cum face nazismul. Pentru el, Benito Mussolini nu face o dictatură pernicioasă³², ci una salutară, căci, arată el, „dacă însă se numește dictatură

²⁷ Idem, *Ce i s-a arătat d-lui Delbos*, în „Neamul românesc” din 12 decembrie 1937, p.1.

²⁸ N. Iorga, *Noua politică a Angliei*, în „Neamul românesc” din 12 aprilie 1935, p. 1.

²⁹ Idem, *Hindenburg*, în „Neamul românesc” din 5 august 1934, p. 1: „Greoiul soldat, aproape nonagenar, care figura ca președinte al statului, cîrmuit, reformat și însingerat de Hitler, s-a stins după ani întregi în care a dovedit că deosebire este între un mare general care distrugă pe dușman și între un om politic care zi de zi se lasă distrus de un rival, fie el chiar ieșit din fundul unei aventuri cutezătoare”.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Idem, *Fascismul care călătoreste*, în „Neamul românesc” din 28 iulie 1936, p. 1.

³² N. Iorga, *D. Badilow și formele parlamentare*, în „Neamul românesc” din 21 aprilie 1934, p. 1: „...Dacă dictatură însemnă punerea cugetării omenești sub epitropie, interzicerea criticii asupra stărilor de lucruri actuale, deci suprimarea personalității morale, cel mai sfînt lucru din cuceririle civilizației, atunci nici un om care-și are un suslet și nu vrea să-l bage slugă la altul, trebuie să fie contra dictaturii...”.

o voință fermă peste osebirile aparente de partid și cu singura țintă de a servi patriei și neamului, luind valorile de oriunde, atunci fericie de țara care o vrea și de suveranul care-și dă astfel un auxiliar capabil de a realiza curajos binele”³³. De aceea el consideră că între Hitler și Mussolini sunt fundamentale deosebiri. Cînd, de pildă, cei doi dictatori se întîlnesc în vara anului 1934, Iorga își exprimă în continuare convingerea cu privire la aceste esențiale deosebiri, afirmînd : „Ce au putut vorbi cei doi oameni care n-au nimic comun între dinșii se va ști cîndva. Pentru moment, noi vedem un singur lucru : romanul cu față de Cesar a primit un simplu *dux gentium*, ca și strămoșii săi”³⁴.

Așadar, sentimentele sale pentru Roma, leagăn al civilizației latine, erau atât de puternice, încît el nu vedea cu claritate nici orientarea expansionistă a politicii fasciste italiene, nici mediocritatea economiei acestui stat, care nu-i îngăduia, în fond, să susțină o atare politică³⁵.

Din cauza acestei erori de evaluare istorică cu privire la rolul real jucat de Italia fascistă, aprecierile lui N. Iorga asupra unor evenimente internaționale importante nu vor fi lipsite de fisuri, nu vor fi lipsite chiar de erori.

Examinînd rînd pe rînd politica factorilor cu ponderea cea mai mare în relațiile internaționale și atitudinea lor față de pericolul nazist, Iorga trage în mod permanent concluzii cu caracter general, dar mai ales concluzii cu caracter special în raport cu consecințele pe care această politică și această atitudine le pot avea asupra securității, asupra independenței și suveranității naționale a României. În acest sens, el speră în 1934, ca și în trecut de altfel, în realizarea unei adevărate alianțe franco-italiene ; el speră că în fața pericolului nazist se vor rezolva diferențele dintre cele două mari țări latine ; el speră că în jurul Romei, moștenitoare a *pax romana*³⁶, vor gravita toate statele antinaziste. „Dar înaintea zîngănitului premergător al oțelor teutonice – afirma el – toată această lume, care părea că nu se va înțelege niciodată, se strînge într-o mișcare de recunoaștere defensivă. Si astfel, pe cînd asupra Berlinului se plimbă aceiași nori despicați de fulgerele unei inimi cu îngrijire pregătite pentru trăsnetul decisiv, drumul la Roma se deschide îmbietor popoarelor, tuturor popoarelor”³⁷.

Din această eronată viziune despre Italia fascistă și, mai ales, despre sprîjînul ce ea ar fi putut acorda țării sale, au decurs uneori judecăți pripiite

³³ Ibidem ; vezi și N. Iorga, *Două feluri de fascism*, în „Neamul românesc” din 20 mai 1936, unde ideea apare aproape similar, dar unde, totuși, Iorga pune semnul egalității între fascism și dictatură.

³⁴ N. Iorga, *Doi dictatori*, în „Neamul românesc” din 22 iunie 1934, p. 1.

³⁵ Vezi în acest sens Franco Catalano, *Les ambitions mussolinien et la réalité économique de l'Italie*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, 76/oct. 1969, p. 15–38 ; vezi îndeosebi p. 18 și 19, teoria „marelui spațiu italian” a economistului italian J. Mazzei ; vezi și Mario Pacor, *Italia e Balcani*, Milano, Feltrinelli, 1968 ; Mario Toscano, *Pagine di Storia Contemporanea*, vol. II, Milano, Dott. A. Giuffrè, Einaudi Edit., Torino, 1961 ; Max Gallo, *Italia lui Mussolini*, București, Edit. politică, 1969 ; Roland Sarti, *Fascist Modernization in Italy : Traditional or revolutionary*, în „The American Historical Review”, din 4 aprilie 1970, p. 1029–1045, care pune probleme teoretice ale fascismului italian și ale orientării pe care teoria o dădea, în fond, politicii.

³⁶ N. Iorga, *Hiller, pacificatorul*, în „Neamul românesc” în 31 martie 1934, p. 1.

³⁷ Ibidem.

sau evaluări neconcluidente atât despre alianțele, cît și despre unele acțiuni politice cu răsunet internațional ale României.

O deosebită atenție a acordat Nicolae Iorga și relațiilor diplomatice regionale, pe care le considera, de altfel, parte integrantă a relațiilor internaționale.

În acest sens, el s-a preocupat în mod permanent de Mica Înțelegere, alianța încheiată în 1921 între România, Iugoslavia și Cehoslovacia. Analizând și observând politica de la zi la zi a acestei organizații defensive, el a considerat-o ca un instrument deosebit de util, în primul rînd din cauză că se bîzuia pe tratate de alianță și nu pe pacte³⁸. Alianța, afirma Iorga, „are în vedere interesele esențiale și permanente ale unui stat”³⁹. În numele apărării „acelorași hotare de drept național”⁴⁰ vedea el trăinicia alianței dintre țara sa, Iugoslavia și Cehoslovacia⁴¹. De aceea el a primit cu satisfacție reorganizarea Miciei Înțelegeri de la 16 februarie 1933, care constituia un act de întărire a acestei alianțe în fața pericolului nazist. „De ani de zile—observa Nicolae Iorga—s-a cerut de orice om politic român cu judecată, prefacerea alianței într-un corp economic și militar capabil de a lucra unitar și cu solidaritate”⁴². „S-au tras deci—sublinia el—nu prea degrabă, consecințele din existența unei legături care fără aceasta era simplă formă”⁴³. Aceste considerente realiste despre o evidentă acțiune de consolidare a Miciei Înțelegeri este însă intunecată de unele aprecieri ulterioare⁴⁴, care, credem noi, își aveau izvorul în antipatia pe care Nicolae Iorga o nutrea împotriva lui Titulescu. În acest sens pot fi apreciate și ironiile proferate de el față de ideea lui Titulescu⁴⁵ de a crea, în fond, prin unirea celor trei state aliate o a cincea mare putere, capabilă să înfrunte pe agresorii fasciști. Trecînd însă peste nemulțumiri personale de moment, marele istoric reproduce în întregime în ziarul pe care îl conduce⁴⁶ părerile ministrului de externe al Franței despre rolul important

³⁸ N. Iorga, *Ce este o alianță*, în „Neamul românesc” din 13 octombrie 1936, p. 1. El arată: „Întii să nu se confundă o alianță cu un « pact ». Pactele, aşa cum se înțeleg după război, nu sunt decit angajamente momentane față de o anumită situație. O dată ce situația se schimbă, nimeni nu se gîndește a mai păstra o învoială de simplă oportunitate”.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Idem, *Regele Alexandru*, în „Neamul românesc” din 21 ianuarie 1933, p. 1.

⁴¹ Idem, *Președintele Masaryk*, în „Neamul românesc” din 9 martie 1935. Prețuirea pentru Masaryk, președintele Cehoslovaciei, el o exprimă în termeni deosebit de calzi: „În juru-i e un plebiscit permanent al celor din singele său. Dar faptul că se adaugă totdeauna la această aprobată calmă, dar sigură, reprezentanții cei mai autorizați ai altor popoare, arată că este totuși, peste atita prostie și răutate, și o conștiință a lumii. A o fi provocat poate și o min-drie pentru șeful statului cehoslovac”.

⁴² N. Iorga, *Un nou pact politic*, în „Neamul românesc” din 2 martie 1933, p. 1.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Idem, *Omagiul de la Praga*, în „Neamul românesc” din 5 mai 1934, p. 1. „Această formațiune nouă pentru a juca rolul de mare putere care nu i-a fost recunoscut pînă acum e rezultatul unor combinații diplomatice care, înlocuind un simplu tratat defensiv față de even-tuale intenții de atac ale Ungariei revizioniste, au creat ceva nedefinit, incapabil de a lucra și prilej de neașteptate greutăți”.

⁴⁵ Idem, *D-l Barthou nu înțelege a cincea mare putere*, în „Neamul românesc” din 10 mai 1934. Iorga comentează cu total eronat un discurs al lui Barthou ținut la Praga.

⁴⁶ *Prietenia franco-română. Două discursuri istorice. Răspunsul d-lui Louis Barthou*, în „Neamul românesc” din 23 iunie 1934: „Acestă Mică Înțelegere, aşa de mare prin am-ploarea vederilor ei legitime și prin activa solidaritate a eforturilor ei continue, nu a întir-

al Micii Înțelegeri în momentul în care ofensiva nazistă neliniștea pe toată lumea. Reiese, de fapt, că Nicolae Iorga era convins în vara anului 1934 despre faptul că Mica Înțelgere deținea un rol nu lipsit de importanță în „conducerea marilor chestiuni internaționale”⁴⁷.

Toamna de aceea el dorea ca acest organism politic, reorganizat în februarie 1933, să reprezinte o reală forță militară. La 26 decembrie 1934, notind în memoriile sale o discuție cu Ciocan Antici, ministru Iugoslaviei la București, Iorga arăta că Mica Înțelgere trebuie să devină „o unitate militară și una economică. Rarile întîlniri ale șefilor de stat-major nu ajung. Fiecare—sublinia el—trebuie să contribuie cu ce are mai bun”⁴⁸. Iar în octombrie 1935, revenind asupra aceleiași chestiuni, observa că : „Nu s-a făcut o repartizare de roluri. Fiecare din cele trei armate e chemată să lupte așa ca și cum ea ar fi singură, pe cind era neapărată nevoie să se vadă cine poate da trupe de avânt în ofensivă, cine are o infanterie capabilă de a rezista și cine poate aduce mai multă tehnică în armament”⁴⁹. În schimb, în martie 1936, este bucuros că aceste carențe încep să dispară, că Praga a livrat 18 000 de mitraliere, prelungind și termenul de plată, și că tehnicieni cehoslovaci lucrează la Pirotehnia armatei⁵⁰.

În iunie același an, el subliniază cu fermitate utilitatea Micii Înțelegeri, afirmind : „De aceea e pentru toată lumea un punct de sprijin ceea ce unește țările care, dorind pacea, dar în stare să și-o apere, nu admit că ar avea hotare de tîrguit”⁵¹. În septembrie, rolul Micii Înțelegeri de apărător al statelor naționale create în 1918 se desemnează pe deplin în concepția politică a lui Iorga, deoarece el observă : „...Se va face așa ca elementele militare din cele trei state să poată colabora de la început în cea mai desăvîrșită rînduală”⁵². Căci, sublinia el, „o dată ce trăim într-o astfel de eră încît nimeni nu poate fi sigur de a doua zi decât în măsura preparației sale, e bine că s-a ajuns la recunoașterea acestei elementare necesități”⁵³. În sfîrșit, în iunie 1937, după cunoscutele momente grele din sinul Micii Înțelegeri, cind guvernul iugoslav, condus de Milan Stojadinović, slăbise această organizație, cind „inflexibila axă Berlin-Roma”⁵⁴ vădea din ce în ce mai mult intențiile ei cotropitoare, apare și vibrantul apel al lui Nicolae Iorga *Rechemare la Mica Înțelgere*⁵⁵.

ziat să lărgească concepțiile care prezidează la alcătuirea ei... Ea se afirmă din zi în zi cu o putere în creștere, ca unul din factorii esențiali ai ordinii constructive la care aspiră Europa. Guvernul republicii, care nu se va gîndi niciodată să transforme o colaborare reală într-o tutelă apăsătoare, se bucură de rolul pe care grupul dv. îl joacă în conducerea marilor chestiuni internaționale”.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Idem, *Memorii. Sinuciderea partidelor. 1932–1938*, vol. VII, București, 1939, p. 207.

⁴⁹ Idem, *Datoria prietenilor față de noi*, în „Neamul românesc” din 12 octombrie 1935, p. 1.

⁵⁰ Idem, *Memorii*, vol. VII, p. 323.

⁵¹ Idem, *Un punct de sprijin*, în „Neamul românesc” din 10 iunie 1936, p. 1 (la București a avut loc o întrunire a celor trei șefi de stat ale Micii Înțelegeri).

⁵² Idem, *Holările Micii Înțelegeri*, în „Neamul românesc” din 24 septembrie 1936, p.1.

⁵³ Idem, *Rechemare la Mica Înțelgere*, în „Neamul românesc” din 24 iunie 1937, p. 1 (la Gladova s-au întîlnit președinții de Consiliu ai statelor Micii Înțelegeri, Gh. Tătărăscu, Milan Hodza, Milan Stojadinović).

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

Marele istoric a apreciat, aşadar, în mod pozitiv organizația defensivă central-europeană, considerînd-o ca un instrument de securitate util pentru regiunea carpato-danubiană în mod special, cît și pentru Europa în general.

În ceea ce privește Înțelegerea Balcanică, pactul defensiv semnat la Atena la 9 februarie 1934 de către România, Iugoslavia, Turcia și Grecia, părerile lui Nicolae Iorga sunt cu totul subiective. Această nouă alianță, pentru care militase neobosit Nicolae Titulescu, a fost apreciată, în genere, nu din punctul de vedere al conținutului ei antirevizonist, nu potrivit semnificației și orientării ei antinaziste⁵⁶, ci în funcție de unul dintre principali ei făuritori, Nicolae Titulescu.

De aceea, în etapa organizării ei, Înțelegerea Balcanică a fost caracterizată de N. Iorga ca un pact printre multe altele, lipsit de o valoare practică reală⁵⁷, deși marele istoric era convins că o înțelegere între popoarele balcanice se poate ușor realiza⁵⁸.

În aprilie 1934, cînd în parlament s-au adus elogii lui Titulescu pentru noua alianță ce încheiase, Iorga a rămas în continuare pe poziția sa subiectivă, considerînd că ministrul de externe „a prezentat ca realități

⁵⁶ În ceea ce ne privește, considerînd pactul Înțelegerea Balcanică, drept incununarea unor îndelungi eforturi depuse în slujba securității. Departe de a constitui un instrument politic de conjunctură, pactul Înțelegerii Balcanice a avut semnificația de a fi opera unor state balcanice sau parțial balcanice, care își apărau interesele și-si afirmau hotărîrea de a menține statu-quo-ul teritorial și de a nu permite amestecul marilor puteri în treburile balcanice. În ciuda carentei de a nu fi inclus Bulgaria, pactul rămînea însă deschis tuturor statelor balcanice, avind totodată meritul de a reprezenta și o replică față de revizionismul promovat îndeosebi de Germania nazistă. Vezi în acest sens I. Popescu-Puțuri, Gh. Zaharia, Gh. Matei, D. Tuțu, Al. Savu și El. Campus, *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale*, raport prezentat la Coloconul internațional de la Budapesta, 13—15 octombrie 1966; Christian Popîșteanu, *România și Antanta Balcanică*, București, Edit. politică, 1968; Viorica Moisuc, *Imperativul organizării securității și păcii europene și politica externă a României în ultimele luni de pace*, în *Studii privind politica externă a României*; I. Oprea și El. Campus, *Le problème de la sécurité collective entre 1919—1939*, rapport présentée au 13e Congrès International de Sciences Historiques, Moscou, august 1970; V. K. Volkov, *Ghermano-iugoslavskie otnošania i razval maloi Antant*, Moskva, 1966, p. 271; Zivko Avramovski, *Balkanke Zemlje i velike sile, 1935—1937*, Belgrad „Prosveta”, 1968, p. 337, s.a.; Friedrich Karl Kienitz, *Griechenland, in Weltgeschichte der Gegenwart in Zwei Bänden*, vol. I, Bern — München, Francke — Verlag, p. 231; Mario Pacor, *Italia e Balcani*, p. 94.

⁵⁷ N. Iorga, *Hotare asigurate*, în „Neamul românesc” din 8 februarie 1934, p. 1. El arată de pildă: „Acumă nu mai are nimeni nici o teamă în sud-estul Europei, perfect legată prin protocoale a căror valoare este tot atât de mare, cit de sigură autenticitatea lor, iscălită, pecetluită și parafată...”. Pe de altă parte, contestînd meritele lui Titulescu, Iorga susține că ideea acestui pact aparține, în fond, oamenilor politici greci, Papanastassiou și Venizelos (vezi N. Iorga, *O idee grecească*, în „Neamul românesc” din 14 februarie 1934, p. 1). Faptul nu este real, căci A. P. Papanastassiou a militat pentru o unione balcanică și a fost inițiatorul conferințelor balcanice. Vezi în acest sens A. P. Papanastassiou, *Vers l'Union Balkanique*, Paris, Publication de Conciliation Internationale, 1934; A. Papanastassiou, *L'Union Balkanique*, în „Les Balkans” (Atena), nr. 1, octombrie 1930; vezi și Eliza Campus, *România și conferințele balcanice*, în *Studii privind politica externă a României*, București, Edit. militară, 1969.

⁵⁸ N. Iorga, *Presa balcanică la București*, în „Neamul românesc” din 18 iunie 1936, p. 1. El arată: „Și suntem noi numai asemănători și legați prin esențiale interese, cum să spus cu deprete de cine n-a mers mai departe decît această aparență, ci prin ceva foarte adinc pe care îl arată costumul, arta populară, sintaxa limbilor deosebite pe care le vorbim, termenii pe care i-am împrumutat unii de la alții, felul de a clădi casa și de a lucra ogorul, mitologia și superstițiile, culoarea dată creștinismului, interpretarea formulelor politice apusene și, dacă te uiți bine, și infățișarea fizică...”.

gata să lupte formule diplomatice în care crede că a îmbrăcat ca într-o platoșă de oțel România”⁵⁹. Incontestabil că peste aceste puncte de vedere subiective, cu iz de conflict personal, se desprinde însă grija, neliniștea inflăcărătului patriot care a fost întotdeauna Nicolae Iorga. În mod real el se teme că soluțiile politice, că formulele juridice nu pot apăra țara de primejdia reprezentată de agresorul nazist. El crede numai în adevărul permanent întruchipat de forța poporului; el crede în acel „aflux al vitalității naționale”⁶⁰, pe care istoria nu l-a dezmințit niciodată.

Chiar dacă pactul Întelegerii Balcanice nu a fost analizat în toate laturile sale de către Nicolae Iorga, chiar dacă el i-a subapreciat cu totul utilitatea, istoria a dovedit că în anii de grea cumpănă România a rămas izolată și că în fața forței brutale pactele nu au avut, practic, valoare.

Un alt factor deosebit de important atât pentru politica europeană, cit și pentru politica de alianțe a României asupra căruia s-a îndreptat mereu atenția lui Nicolae Iorga, a fost Polonia. Marele istoric era îngrijorat și nemulțumit de modul cum evoluă politica externă a Poloniei, condusă de colonelul Josef Beck. El constată cu neliniște că ministrul de externe al Poloniei dădea prea mult credit Germaniei naziste, îndepărțindu-se concomitent de Franța. „Sprijin pe Germania, al cărei joc ascuns însă numai la Varșovia, în cercurile d-lui colonel”⁶¹, observa Iorga cu deosebită luciditate. „Față de Franța—adăuga el—o atitudine care să-i arate că Polonia nu e un stat clientelar, ci că stă de sine : *fară da se*. Formula poate să placă spiritelor îndrăznețe. Dar, deși animată de un spirit național admirabil și dispunând de o armată atât de pregătită tehnic, poate Polonia să facă o astfel de politică?”⁶². Nicolae Iorga este conștient de pericolul nazist, este convins că Josef Beck nu vedea clar realitățile și că Polonia pînă la urmă va fi cotropită de al treilea Reich. În februarie 1935, cînd Göring se găsește la o vînătoare în codrii polonezi, Nicolae Iorga avertizează asupra tovărășilor „de vînătoare, care nu durează, de obicei, peste momentul cînd prada a fost pusă la pămînt”⁶³. În septembrie⁶⁴ Iorga este consternat că Beck continuă pe același drum. Adaugă apoi plin de amăraciune : „Pentru iubita nouă Polonie—ce păcat!”⁶⁵, observă el, analizînd diversele manevre politice, ca și legăturile Poloniei cu al treilea Reich și cu alte state revizioniste⁶⁶. Nicolae Iorga, cu o oarecare exagerare izvorită din natura sa pasionată, consideră că, în pofida alianței sale cu România, Polonia duce o politică care ar putea primejdui securitatea țării sale.

⁵⁹ Idem, *Discuția de la Cameră*, în „Neamul românesc” din 6 aprilie 1934. El arăta că „d. Titulescu a pledat. A pledat că la Geneva cu entități juridice puse de pază la hotările noastre care vor altceva : *afluxul vitalității naționale*”.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Idem, *Polonia fară da se*, în „Neamul românesc” din 21 septembrie 1934, p. 1.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ N. Iorga, *Vîrători polone*, în „Neamul românesc” din 16 februarie 1935, p. 1. În acest realist avertisment, el arată : „E momentul cînd pe buzele revanșei germane, în locuț Saarului, se desface lozinca Memel. Momentul procesului făcut de guvernul lituanian agitatorilor pangermaniști. Se vede fiara căreia i se destină glonțele” (vezi și N. Iorga, *Dl. Beck persevereză*, în „Neamul românesc” din 20 aprilie 1935); Iorga e consternat că Beck continuă să afirme credința sa într-o înțelegere cu Germania.

⁶⁴ Idem, *O politică antipatică*, în „Neamul românesc” din 22 septembrie 1935, p. 1.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

Și în însemnările sale Iorga revine asupra politicii lui Beck⁶⁷, notind cu satisfacție că și Ostrovski, ministrul Uniunii Sovietice la București⁶⁸, și Eduard Beneš⁶⁹ îi împărtășesc într-un anumit fel părerile. În sfîrșit, în august 1936, Iorga credea că anumite incidente de la Danzig i-au arătat lui Beck că de falimentare erau metodele politice pe care le-a utilizat. „Conducătorul politicii externe a Poloniei era sigur că a pus botniță tendințelor de expansiune germană de atîtea ori seculară spre răsărit, că a îndreptat-o aiurea în paguba Rusiei Sovietice, din care și pentru Polonia s-ar putea ciștiga o parte”. Și, continuă Iorga, Beck „dormea pe lauri și săi”⁷⁰. Dar „cazul de la Dantzig, cu ce cuprinde și, mai ales, cu ce promite, a făcut să ia foc la un colț „bucătăica de hîrtie” a înțelegerii polono-germane”⁷¹.

A urmat imediat, așa cum se știe, o apropiere a Poloniei de Franță⁷², dar Beck și-a continuat totuși, în mare, și în anii următori aceeași politică⁷³, „care se înecă”, cum a caracterizat-o cu realism Iorga.

Așa cum am mai arătat, Iorga se oprea mai ales asupra acelor factori ai politicii internaționale care puteau servi sau nu României. În această sferă de idei, el constată că în anii premergători declanșării celui de-al doilea război mondial, Societatea Națiunilor nu mai putea fi un real sprijin pentru statele mici. „Nimic nu e mai rău decât certitudinile false”⁷⁴, nota el la 18 ianuarie 1936. De altfel, faptele, practica vietii politice îi întăreau zi de zi aceste convingeri. Cînd, în vara anului 1936, au avut loc cunoșcutele incidente de la Danzig, Nicolae Iorga observa că „Societatea Națiunilor ține acolo un delegat, care dă instrucții și ele nu se execută, pînă ce acum i s-a spus de la obraz că n-are nici un rost acolo, unde e chiar indezirabil”⁷⁵. El adaugă cuprins de indignare și de amărăciune: „La acest spectacol hitlerist, lumea stă de se uită. Unii rîd. Sînt și de aceia că rora le pare sincer rău”⁷⁶. Incontestabil, scădereea prestigiului Societății Națiun-

⁶⁷ N. Iorga, *Încercuirea României*, în „Neamul românesc” din 13 octombrie 1935. Fără îndoială, afirmația nu corespunde întru totul realității.

⁶⁸ Idem, *Memorii*, vol. VII, p. 282, discuție cu Ostrovschi la 18 octombrie 1933.

⁶⁹ Vorbim de Polonia, a cărei „grandomanie” și „lipsă de recunoștință față de Franță o critică și el”.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 343. Discuție cu Beneš la 6 iunie 1936: „... Si el crede că Beck e un om de vitrină jucind pe funie...”.

⁷¹ N. Iorga, *O politică se înecă*, în „Neamul românesc” din 28 august 1936.

⁷² *Ibidem*. „Un apel a fost îndreptat către Franța, care a trimis pe generalul Gamelin. Iar nouă Pilsudski (Rydz Smigelski), călătorind spre apus, nu trece prin Germania amică. O politică se înecă”.

⁷³ Martin Göhring, *Le troisième Reich*, în *L'Europe du XIXe et du XXe siècles*, Milano, Marzorati, 1964, p. 1072. Arată că tratatul germano-polon din 1934 i-a permis lui Hitler să îrură în sistemul francez de alianțe; Herman Mau și Helmut Krausnick, *German History. 1934—1945*, Londra, Oswald Wolff Publishers, 1962, p. 62; vezi evoluția politicii lui Beck la W.T. Kowalski, *La Pologne et les alliés. 1939—1945*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 78, aprilie 1970, p. 16—34; Tadeusz Jedruszczak, *La Pologne et la genèse de la deuxième guerre mondiale*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 78, aprilie 1970, p. 1—14; vezi și arhiva M.A.E., fond. 71, România, dos. special 396, vizita oficială a d-lui ministru Gafencu la Varșovia, 4—6 martie 1939, notele personale ale lui Gafencu. Reiese că Beck continua să-i dea încă un anumit credit lui Hitler; vezi și Henryk Batowski, *Les Etats danubiens et balkaniques et la guerre polono-allemande en Septembre 1939*, comunicare la Colocviul internațional de la Budapesta, octombrie 1966.

⁷⁴ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 309: discuție la Paris între Iorga și istoricul Ancel și Bloch, „fanatici pentru Societatea Națiunilor și Anglia...”.

⁷⁵ Idem, *Danzigul*, în „Neamul românesc” din 1 august 1936, p. 1.

⁷⁶ *Ibidem*.

nilor nu putea decât să dăuneze securității în general și securității statelor mici în mod special, fapt pe care Iorga îl consemna cu vădită neliniște. „Nu se decide nimic în frumosul palat de la Geneva și Tribunalului de la Haga sublinia el —, nu i se supune nici unul dintre teribilele procese care se discută de la Madrid în Manciuria cu armele în mînă”⁷⁷. Cu deosebită luciditate el conchidea că principiile de drept internațional, că ideologia umanitară ce caracteriza, în genere, statutul forului de la Geneva nu mai funcționa de fapt. „Ideologia a lichidat”⁷⁸, afirma el la 15 ianuarie 1937. Iar la 9 aprilie își exprima deplina convingere că, în fond, Societatea Națiunilor nu mai exista decât cu numele : „Sybaris* s-a dus, strălucitoarea și artistică Sybaris. Puteri cumplite, neîndurante îi stau în față. Blocurile de piatră nu se mai ridică la sunetul lirei marilor cîntăreții”⁷⁹. În consecință, afirma el, etapa cînd Societatea Națiunilor mai putea influența politica internațională luase sfîrșit. „Deci alte vremuri, alte metode. Care ?”⁸⁰.

Dacă luăm în considerare aprecierile și principiile care, după marele istoric, trebuiau să prezideze desfășurarea, evoluția relațiilor internaționale dacă am delimitat în măsura posibilităților aprecierile, considerentele sale despre marile puteri occidentale europene ca și despre Italia, dacă am scos în evidență părerile sale despre alianțele regionale din centrul și sud-estul Europei, ca și cele despre rolul Poloniei, dacă am relevat faptul că, în genere, Nicolae Iorga a apreciat aproape întotdeauna cu luciditate forțele majore ce s-ar fi putut opune Germaniei naziste, credem că, procedind astfel, am desprins tocmai acele elemente caracteristice ale gîndirii sale politice care ne vor îngădui să înțelegem opiniile marelui istoric despre evenimentele care au dus cu pas la declanșarea războiului mondial.

III

Unul dintre momentele cele mai semnificative care concretiza politica de *appeasement*, inaugurată de fapt prin acordurile de la Locarno de către cele două mari puteri occidentale, a fost, neîndoilenic, apariția pe arena internațională a pactului cvadripartit⁸¹.

Pactul în patru, se știe, avea mai ales semnificația unei înțelegeri a marilor puteri pe socoteala celor mici, fapt relevat adesea de Nicolae Iorga.

De altfel, marele istoric se ridicase mereu împotriva acestei inechități, vizibilă chiar și în cadrul Societății Națiunilor, care ar fi trebuit să funcționeze sub obediенța principiului unei perfecte egalități în drepturi

⁷⁷ Idem, *Două porți închise*, în „Neamul românesc” din 15 ianuarie 1937, p. 1.

⁷⁸ Ibidem. El adăuga însă : „Să-i mulțăim pentru că bine s-a făcut totuși sub steagul decolorat prin amestecul tuturor colorilor, dar mai ales să nu ne îndreptăm spre o altă”.

* Oraș al vechii Italiilor, fundat la 725 i.e.n., în Lucania. S-a imbogățit enorm din cauza comerțului. Bogăția a fost însă și una din cauzele decăderii lui care, la 510 i.e.n., este cucerit și distrus de crotoniați. Certurile interne au contribuit la victoria cuceritorilor.

⁷⁹ N. Iorga, *Alte vremuri, alte melode*, în „Neamul românesc” din 9 aprilie 1937, p. 1.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Konrad Hugo Jarausch, *The Four Power Pact*, Madison, U.S.A., University of Wisconsin, 1965 ; Piotr S. Wandycz, *Czechoslovak - Polish Confederation 1940-43*, Indiana University, Slavic and East-European Series, vol. III, U.S.A., p. 4 ; Dinu C. Giurescu. *La diplomatie roumaine et le Pacte des quatre*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 1969, nr 1 ; Eliza Campus, *Pactul cvadripartit*, în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1965, p. 593-599.

între toate statele mari și mici. „La Geneva — remarcă el — sînt reprezentanți ai statelor mari și ai celor mici, deși primii sînt cei care au preponderență și, de multe ori, chestiunile se rezolvă potrivit vederilor și intereselor acestora, și unde este atunci dreptatea de la Geneva ?”⁸². În lumina unei atare amare constatări, Iorga este convins că „Înțelegerea între ei (cei patru. — E.C.) avea scopul să-i facă stăpini pe lumea întreagă”⁸³. În martie 1933, cînd în Europa, îndeosebi, pactul în patru era focalul în jurul căruia gravita atît discuțiile dintre marile puteri implicate, cît și demersurile și protestele unor state mici și mijlocii, Nicolae Iorga consideră că, dacă „o reunioane în patru, o tetrarhie europeană, pe care unii au și asemănat-o cu Sfinta Alianță a celor numai trei monarhi de la 1815”⁸⁴, s-ar instala „peste tot ce au creat nou sacrificiile marelui război”⁸⁵, atunci „o simplă asociație a revizionistilor”⁸⁶ ar domina continentul.

De altfel, în acest an, 1933, revizionismul cîstigase teren în viața politică a Marii Britanii⁸⁷, ceea ce neliniștea pe marele istoric. Aceasta cu atât mai mult, cu cît tot atunci Adolf Hitler deschise o puternică și multilaterală campanie propagandistică împotriva tratatului de la Versailles, urmată de gesturi similare de către șeful guvernului din Ungaria hortistă⁸⁸ și de către alți oameni politici maghiari. Iorga le-a dat atunci răspunsul cuvenit⁸⁹, atestat atît de o vastă documentație istorică, cît și de fapte, de practica de neînvins a vieții însăși.

Ideea că cei patru ar fi putut trece la revizuirea tratatelor de pace, trătate care de fapt nu făcuseră decît să recunoască opera patriotică desăvîrșită de popoarele ce-și creaseră state naționale unitare, îl indigneaază peste măsură pe Nicolae Iorga. El a afirmat atunci cu tărie că „ordinea europeană ... se sprijină nu pe un act, ci pe un sistem. Sistemul e acela al statelor naționale, sprijinit pe o covîrșitoare majoritate de același neam”⁹⁰. Cînd, în sfîrșit, grație luptei nu numai pe plan diplomatic, ci și celei luse de opinia publică democrată din diverse țări, pactul în patru a fost semnat cu excluderea clauzelor revizioniste, Iorga constata cu satisfacție: „Nu se mai poate vorbi de celebrul pact în patru, care era chemat să pună la rînduială lumea celor mici”⁹¹. Conchidea apoi ironic: „Prunci

⁸² N. Iorga, *Idei asupra problemelor actuale*, București, Edit., „Cugetarea”, 1934, p. 191.

⁸³ *Ibidem*, p. 181.

⁸⁴ N. Iorga, *O încercare de tetrarhie*, în „Neamul românesc” din 28 martie 1933, p. 1.

⁸⁵ *Ibidem*. El adaugă: „Rusia e pestifcrată. Japonia nu intră în socoteală...”.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Idem, *Cei o sută șaizeci și opt*, în „Neamul românesc” din 2 decembrie 1933, p. 1.

⁸⁸ Idem, *Discursuri, apeluri, declarații*, în „Neamul românesc” din 20 mai 1933, p. 1.

Iorga avertiza atunci: „Mîine din nou se va scorni ura, iar fabricile de arme ascunse sau fățișe vor lucra”.

⁸⁹ N. Iorga, *Réponse aux Conférences données à Cambridge par le Comte Bethlen sur la révision du traité de Trianon*, București, 1933; N. Iorga, *Seconde réponse au Comte Bethlen*, București, 1933; N. Iorga, *Comemorarea Unirii Ardealului și rostul istoric al Unirii*, Vălceni de Munte, Așezămîntul tipografic „Datina româncască”, 1933, p. 8—9. Iorga face o pertinentă deosebire între cercurile conducătoare maghiare interesate să incite vrajba între popoare și poporul maghiar ca atare, afirmind: „De ce între două națiuni vecine, dintre care a noastră nu cste bine s-o lăudăm noi, dar despre cealaltă putem să spunem că, fără îndoială, cste o națiune vrădicnică și care a adus servicii creștinătății și civilizației, raporturile dintre noi și dînsa nu au fost întotdeauna rele — foarte adeseaori au fost chiar bune — de ce, zic, pot avea loc anumite ciocniri”.

⁹⁰ N. Iorga, *Cei o sută șaizeci și opt*.

⁹¹ Idem, *Un prunc care a murit*, în „Neamul românesc” din 25 august 1933, p. 1.

de aceştia nu se nasc cu zile și iată că acesta și-a dat ultima suflare, fără să se simtă nimeni mai îngrijorat de viitor”⁹². Subliniind contribuția țărilor organizate în Mica Înțelegere la eșecul directoratului european în patru, inflăcărătul patriot observa cu deosebită mîndrie: „Țările care au moștenit monarhia austro-ungară, plătind cu singe luarea în posesiune a teritoriilor cuvenite nu sint, cum cred unii oameni, ... un pămînt de exploatație în care trăiesc populații inferioare, gata să devie sclavii capitalismului străin, și adevărate națiuni, care au, întocmai ca și altele, mai favorizate de soartă, dreptul de a trăi”⁹³.

Sub semnul acestui înalt patriotism, sub semnul înțelegерii depline a ceea ce servea sau nu țării sale, a analizat Nicolae Iorga întreaga acțiune diplomatică purtată de Titulescu în vederea restabilirii relațiilor cu Uniunea Sovietică. Obiectivitatea cu care el a apreciat acest act istoric este cu atât mai demnă de relevat, cu cât se știe că între Iorga și Titulescu relațiile erau cu totul lipsite de cordialitate. Iorga a știut însă să treacă peste aceste resentimente personale, căci la 11 iunie 1934 nota în jurnalul său: „Titulescu a schimbat cu Litvinov acte prin care se reiau relațiile diplomatice, recunoscându-se tot ce cuprinde suveranitatea reciprocă”⁹⁴. „Mă grăbesc — adăuga el — a-i recunoaște meritul”⁹⁵. Iar la 12 iunie, în editorialul său zilnic, afirma cu satisfacție: „E, fără îndoială, un act de mare importanță”⁹⁶, care „cuprinde o asigurare reală pentru România. Prin el vom putea lucra pe marginile unei realități cunoscute, pe cind înainte eram cuprinși în vagul legendelor”⁹⁷. Conchidea apoi: „Ar fi nedrept să nu se recunoască succesul urmărit cu o răbdătoare inteligență de ministrul de externe și nu-i vom preaște felicitările”⁹⁸.

Așadar, în fața unui act de deosebită însemnatate politică, în fața unui act istoric care mărea, care întărea atât securitatea țării sale, cât și securitatea europeană, sentimentele anticomuniste sint trecute de Iorga pe planul al doilea, primordială fiind în concepția sa securitatea țării.

În anii 1934 și 1935, Iorga era convins că unul dintre statele care puteau servi atât securității României, cât și securității europene era Italia. De aceea, cind a devenit evident că „hipernationalismul german se vrea neapărat la Viena”⁹⁹, el își exprima cu optimism speranța că Mussolini, „cîrmaciul energetic al Italiei, nu mai ascultă cîntecul sirenei teutonice și vasul politicii sale urmează o linie pe care-și va găsi adevărați prieteni”¹⁰⁰. În acest sens își explica el înțelegerea austro-ungară-italiană din

⁹² Ibidem.

⁹³ Idem, *Ruspunsul de la Sinaia*, în „Neamul românesc”, din 4 octombrie 1933, p. 1. Iorga se referă la sesiunea Miciei Înțelegeri de la Sinaia, care s-a desfășurat între 24 și 27 septembrie 1933; vezi și Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, ed. cit., p. 148–150.

⁹⁴ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 167.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Idem, *Pactul cu Rusia*, în „Neamul românesc” din 12 iunie 1934, p. 1. Ca anticomunist, Iorga păstra însă încă multe rezerve.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Idem, *Noua orientare italiană*, în „Neamul românesc” din 7 februarie 1934, p. 1.

¹⁰⁰ Ibidem.

martie 1934, despre care credea în mod eronat că ar constitui „un real zăvor”¹⁰¹ la Dunărea mijlocie față de pretențiile celor de-al treilea Reich¹⁰².

În sfîrșit, cînd Dollfuss, cancelarul Austriei, a fost asasinat de naziști¹⁰³, cuprins de o puternică indignare, el declara cu fermitate că „un popor nu poate fi minat cu bomba la o stăpînire care nu-i place”¹⁰⁴, adăugind că „oamenii bombei merită streangul”¹⁰⁵.

În consecință, el a salutat cu deosebit entuziasm apropierea franco-italiană ce se desemna la orizont spre finele anului 1934 și începutul anului 1935. Fidel alianței cu Franța¹⁰⁶, el spera că înțelegerea ei cu Italia¹⁰⁷ va duce la o creștere a securității în fața primejdiei naziste și că acordul franco-italian, semnat în ianuarie 1935 la Roma, „va fi una din bazele politiciei de pace, de asigurare pentru munca spornică a popoarelor aşa de grav încercate”¹⁰⁸.

Cînd în cursul anului 1935 ofensiva nazistă continua să se desfășoare, el era din ce în ce mai îngrijorat. Nu se sfia să-și exprime părerea chiar față de oamenii de știință germani care vizitau România. Într-o discuție avută la București cu profesorul Gamillscheg, de pildă, el declară : „Nu pot uita trecutul și nu mă pot învoi cu dictatura lui Hitler, ca unul care sănătatea de gîndire, căpătată prin secole de luptă”¹⁰⁹.

Cîteva zile mai tîrziu însă, cînd Adolf Hitler a reînființat serviciul militar obligatoriu, Nicolae Iorga era convins pe deplin de tot ce va mai urma după o atare acțiune. Cu deosebită luciditate el scoate în evidență întreaga situație politică și juridică ce se crease : „Tratate, convenții, pacte, legi, ce copilărește s-a crezut în ele ! Dictatorul german — sublinia Iorga — cheamă lumea la cunoștință crudă, brutală a realităților fundamentale. Cei care se hrăneau cu visuri să se pregătească pentru orice. Altfel ei vor fi măturați de furtuna lui Wotan și călcăti în picioare de legiunile nemiloase ale Walhalei”¹¹⁰.

Dar nici Franța, nici Anglia nu au luat măsuri eficiente contra agresorului, ceea ce-l dezamăgește profund¹¹¹. De aceea Iorga este satisfăcut cînd la Bolzano un monument al unui poet german este înlocuit cu statuia lui Drusus, învingătorul de pe vremuri al teutonilor¹¹². I se pare că aceasta reprezintă o ofensivă a lui Mussolini contra noilor teutoni.

¹⁰¹ Idem, *Întîlnirile de la Roma*, în „Neamul românesc” din 20 martie 1934, p. 1. Se știe că întîlnirea aceasta de la Roma a avut un caracter revizionist, marcând acțiunea de expansiune a Italiei în Europa centrală.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Idem, *Crima de la Viena*, în „Neamul românesc” din 2 august 1934.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Idem, *După primirea d-lui Barthou*, în „Neamul românesc” din 24 iunie 1934, p. 1arată : „Franța și eu noi, în apărarea hotarelor noastre. Franța încorporată în d. Barthou. Nu-i putem multămi îndeajuns. Sîntem siguri că nici o altă Franță n-ar crede altfel”.

¹⁰⁷ Idem, *Negociațiile franco-italiene*, în „Neamul românesc” din 6 ianuarie 1935, p. 1 : „O înțelegere între marile state care stau în fruntea civilizației ar fi o binefacere pentru lumea întreagă, cu condiția ca dreptul oricui să fie respectat”.

¹⁰⁸ N. Iorga, *Acordul de la Roma*, în „Neamul românesc” din 12 ianuarie 1935, p. 1.

¹⁰⁹ Idem, *Memoriile*, vol. VII, p. 229.

¹¹⁰ Idem, *Holârtrea de la Berlin*, în „Neamul românesc” din 19 martie 1935, p. 1.

¹¹¹ Idem, *După manifestul german*, în „Neamul românesc” din 23 martie 1935. „Protestul francez — arată el — a întîrziat și se va mărgini la o discuție de drept internațional, într-un timp cînd acesta mai există doar pentru pregătirea examenelor la universitate...”.

¹¹² N. Iorga, *Între Walter și Drusus*, în „Neamul românesc” din 27 martie 1935, p. 1. Este vorba de statuia lui Walther von der Vogelweide, înaltă de 10 metri, ridicată și secolul trecut din piața publică.

În aprilie, cînd la Stresa a avut loc cunoscuta întîlnire franco-anglo-italiană, cînd s-a organizat atît de precarul „front de la Stresa” împotriva Germaniei naziste, Iorga, cu toate că-și păstra încă iluziile despre Italia, privea totuși cu scepticism acest „front”. În orice caz, în editorialul său din 14 aprilie afirma : „La Stresa au început discuții al căror rezultat îl așteaptă o întreagă lume amenințată nu numai de formidabilele pregătiri germane, cîte se știu și cîte se vor ști numai în ceasul noului prăpăd mondial, dar și de toată ura, lăcomia și setea de răzbunare pe care le provoacă în chip firesc tăișurile de sabie de la Berlin”¹¹³. Cu toată existența unei atare stări de fapt, Iorga își închipuie, însă cu drept cuvînt, că în fond și la Stresa se va încerca din nou, sub o altă formă, aceeași politică de conciliere față de al treilea Reich : „S-a început, desigur, cu oferte către Germania ... Ce să i se ofere, ce să i se dea, ce să i se asigure și, fără îndoială, pe seama altora decît a celor mai mari”¹¹⁴.

Dacă la Stresa, în aprilie, deciziile au fost altele, dacă aparent Franța și Marea Britanie păreau a fi captat Italia spre o politică antinazistă, previzunile lui Iorga au fost concretizate două luni mai tîrziu, cînd Marea Britanie, răpînd în fond „frontul de la Stresa”, a încheiat cunoscutul acord naval cu Germania hitleristă.

Plin de amărciune, Nicolae Iorga sublinia într-un editorial din 4 iunie 1935 : „Cînd ne bucuram că între Franța, Anglia și Italia e o staționă intelegeră, oprind în loc poftele furioase ale revanșei celor învinși, ce vedem? E de ajuns ca de la Berlin să se facă o ușoară îmbiere în ce privește armamentul aerian, ca miini amicale să facă în Anglia gestul către aceia care și-au rîs aşa de crud de miniștri englezi”¹¹⁵.

Fără îndoială, Nicolae Iorga căuta să-și explice cît mai obiectiv politica Marii Britanii și a ajuns de aceea la concluzii realiste, atestate azi atît de fapte, cît și de documente. Acea balanță a puterii, acel echilibru al forțelor urmărite cu perseverență de oamenii politici englezi, vizibile în nenumăratele acțiuni diplomatice inițiate în etapa interbelică, sunt scoase în evidență și apreciate la justă lor valoare de către marea istoric.

Dar, aşa cum am mai arătat, dacă judecata lui lucidă, dacă minuțioasa lui exegeză diserne cauzele, coroborează faptele, le compară, le evaluatează și ajunge cu fermitate la concluzii reale, în multe și importante probleme de largă respirație nu la fel funcționau aceste serioase instrumente de investigație istorică atunci cînd se ridicau chestiuni privind Italia.

De aceea, în lucrările și articolele sale cu caracter politic, agresiunea fascismului italian în Etiopia este eronat infățișată; de aceea rivalitatea anglo-italiană este unilateral examinată¹¹⁶; de aceea invazia Etiopiei este socotită ca „civilizatorie”¹¹⁷; de aceea sanctiunile contra Italiei

¹¹³ Idem, *Goana după învins*, în „Neamul românesc” din 14 aprilie 1935, p. 1.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ N. Iorga, *De pe o zi pe alta*, în „Neamul românesc” din 4 iunie 1935, p. 1.

¹¹⁶ Idem, *Ofensiva engleză*, în „Neamul românesc” din 6 septembrie 1935, p. 1; *Anglia vrea războiul*, în „Neamul românesc” din 25 septembrie 1935, p. 1; *Dincolo de „sancțiuni”*, în „Neamul românesc” din 10 noiembrie 1935, p. 1.

¹¹⁷ N. Iorga, *Italienii în luptă*, în „Neamul românesc” din 18 octombrie 1935, p. 1; „*Etiopia*”, o patrie? în „Neamul românesc” din 19 octombrie 1935, p. 1.

sint aspru criticate¹¹⁸; de aceea Iorga intervine direct la rege pentru ca România să nu pună în vigoare aceste sanctiuni¹¹⁹; de aceea proclamarea imperiului italian¹²⁰ este primită cu satisfacție, iar ridicarea sanctiunilor de către Societatea Națiunilor este călduros salutată¹²¹.

În schimb, cînd naziștii încalcă tratatele și intră în martie 1936 în zona demilitarizată a Rinului, Iorga este conștient pe deplin de consecințele incalculabile ale acestui act de sfidare. „La Berlin — arată el — un tratat e un « petec de hîrtie »”¹²². Toate acțiunile hitleriste, chiar cînd aparent ele nu prezintau amenințări¹²³, sint de acum încolo analizate cu deosebită minuțiozitate de marele istoric, care scoate mereu în evidență trăsăturile fundamentale pernicioase ale celui de-al treilea Reich. „Statul tentacular”¹²⁴, care reclamă germanii de oriunde, este denunțat de el atunci cînd se semnează tratatul germano-austriac, tratat caracterizat de Iorga ca instrument de pregătire a anexiunii¹²⁵.

În noiembrie 1936, după famosul discurs revizionist rostit de Mussolini la Milano, ca și după formarea axei Roma-Berlin, iluziile despre Benito Mussolini și despre Italia fascistă încep a se risipi. Înțelegerea dintre fasciștii italieni și naziștii germani îl face să înțeleagă pe marele istoric că securitatea internațională, ca și securitatea țării sale, sint în primejdie. Desigur, e mulțumit că în parlamentul englez s-a ridicat problema României, „a cărei dreptate iese astfel peste toate falsificările și minciunile brutale la iveala”¹²⁶; e mulțumit de faptul că Franța a trimis în decembrie o misiune militară specială la București¹²⁷; e mulțumit că în fața cîndului pericol nazist se consolidează alianța franco-engleză¹²⁸, dar e perfect conștient că în fața politicii hitleriste, care „nu recunoaște granițele orientale”¹²⁹, oricît de multe asigurări ar primi România, ea trebuie să ia de urgență măsuri proprii. „Datoria noastră e să ne înarmăm mai mult decît oricînd, să ne înarmăm cu desperare”¹³⁰, afirma el la sfîrșitul anului 1936. De aceea politica conciliatoristă a celor două mari puteri occidentale față de Germania îl neliniștește profund, iar pe de altă parte

¹¹⁸ Idem, *Sanctiuni contra Italie?* în „Neamul românesc” din 23 octombrie 1935, p. 1. Atât de mult confundă Iorga Italia, leagăn al vechii civilizații latine, cu Italia fascistă, incit ideea că România participă la sanctiuni îl face să afirmă: „Un astfel de gest ar însemna renegarea originilor noastre și strivirea brutală și nebună a tot ce ne leagă de acest popor”. (*Ca supl Sfînta Alianță*”, în „Neamul românesc” din 19 decembrie 1935, p. 1).

¹¹⁹ Idem, *Memorii*, vol. VII, p. 297.

¹²⁰ Idem, *Imperiul italian*, în „Neamul românesc” din 15 mai 1936, p. 1.

¹²¹ Idem, *Ridicarea sanctiunilor*, în „Neamul românesc” din 21 iunie 1936, p. 1.

¹²² Idem, *Pacea din Trîmbișe*, în „Neamul românesc” din 11 martie 1936; *Memorii*, vol. VII, p. 321, 322.

¹²³ Idem, *Olimpice*, în „Neamul românesc” din 18 august 1936 (La Berlin au loc manifestări cu caracter sportiv, iar Iorga face următoarele reflectii: „Dar putea lipsi numele de olimpic și flacără sacră adusă din Grecia. Fiindcă, iată, în olimpicele de odinioară era o altă noțiune a civilizației, cu totul alta. Una de armonie, de seninătate, de modestie, care e opusă violențelor, sforțărilor, patimiei de a întrece, exhibiționismul încordat pînă la urletul isteric al unui triumf, aplaudat de o mulțime oarecare”).

¹²⁴ N. Iorga, *Prietenia austro-germană*, în „Neamul românesc” din 25 iulie 1936.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Idem, *Glasuri engleze*, în „Neamul românesc” din 10 noiembrie 1936, p. 1.

¹²⁷ Idem, *Declarații franceze*, în „Neamul românesc” din 9 decembrie 1936, p. 1. Generalul Mittelhauser a făcut declarații de solidaritate față de România.

¹²⁸ Idem, *Legătura anglo-franceză*, în „Neamul românesc” din 24 decembrie 1936, p. 1.

¹²⁹ Idem, *Bucuria în mînă străină*, în „Neamul românesc” din 29 decembrie 1936, p. 1.

¹³⁰ N. Iorga, *Atitea asigurări*, în „Neamul românesc” din 3 decembrie 1936, p. 1.

nenumăratele discursuri despre „pace” ale lui Adolf Hitler nu-l pot însela pe acest antihitlerist convins¹³¹. Într-un editorial din 17 martie 1937, el observa cu ironie: „Dar îmbierea la bună înțelegere se face în fruntea unei armate cu o fantastică pregătire ... Se zicea odată — continua el — *si vis pacem, para bellum*. Să nu fie ofertele de azi *si vis bellum, parla pacem!*”¹³². Anexarea Austriei nu-l poate de aceea surprinde, căci el observase zi de zi modul cum al treilea Reich acaparase punctele-cheie ale vieții politice austriecă¹³³. Cu mult mai puternic a fost însă Iorga zguduit de cotorpirea Cehoslovaciei, prietena, aliata României, deoarece ca istoric, studiind trecutul celor două popoare, el ajunsese la concluzia că de-a lungul secolelor ele se înțeleseră și se întrajutoraseră¹³⁴, că alința lor în cadrul Micii Înțelegeri le apropiase și mai mult și că sentința de la München, marcând succesul de necontestat al naziștilor, nu avea numai semnificația dezmembrării Cehoslovaciei, ci încălcarea, azvîrlirea, în fond, a principiilor de drept internațional pentru care luptaseră atât cele două state. El respinge cu hotărîre dictatul de la München, care substituie dreptului internațional forța, declarînd cu fermitate: „Nu, nu s-a stabilit un nou drept internațional, și, pentru a fi vreodată judecați după dînsul, ar trebui ca noi însine să-l recunoaștem întemeiat”¹³⁵. Cu toate acestea, ca istoric și utilizînd metoda de „a pune în legătură tot ceea ce vezi, tot ce ai înainte cu tot ce e împrejur și cu tot ce se poate desemna în față”¹³⁶, adică în viitor, el își dă seama pe deplin că în 1939 Germania nazistă continuă să cîștige teren și că marile puteri occidentale nu-i opun o rezistență capabilă de a stăvili în mod real marșul hitlerist.

În martie 1939, cînd presiunile ultimative ale naziștilor s-au concretizat nu numai pe plan diplomatic, ci au luat și forma masării de trupe la hotarele României, el este lămurit pe deplin că salvarea țării a stat și va sta totdeauna în forțele ei interioare. E mindru de mulțimile care au alergat „gata să sară în gîțul încălcătorilor brazdei stropite cu atîta singe”¹³⁷. Cei care creaseră țara răsăreau astfel, sublinia el, „după un mileniu, în care ei fuseseră neclintitul temei ca s-o apere împotriva orișicui”¹³⁸.

Conștient, aşadar, de marea criză de care era dominată întreaga situație internațională, criză marcată prin capitularea de la München din septembrie 1938, conștient de toate implicațiile rezultînd din această capitulare, Iorga urmărește evoluția întregului proces al relațiilor internaționale, care, în ultimă instanță, sfîrșește prin declanșarea războiului. Forța materială a naziștilor este în plină dezlănțuire. Unele țări mici, ca România, au fost obligate, în ciuda sentimentelor antinaziste ale popoarelor lor, să se declare neutre, sperînd să se poată astfel salva de coto-

¹³¹ Vezi în acest sens, Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, București, Edit. științifică, 1966.

¹³² N. Iorga, *Pacifismul înaintează*, în „Neamul românesc” din 17 martie 1937, p. 1.

¹³³ Idem, *Memoriile*, vol. VII, p. 450.

¹³⁴ Idem, *Roumains et Tchécoslovaques*, Praga, Orbis, 1924.

¹³⁵ „Timpul” din 14 noiembrie 1938; reproducînd după Titus Georgescu, *op. cit.*, p. 18.

¹³⁶ N. Iorga, *Îndreptări noi în concepția epocii contemporane*, București, 1940, p. 18.

¹³⁷ Idem, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, Vălenii de Munte, „Datina românească”, București, 1939, p. 494.

¹³⁸ *Ibidem*.

pirea hitleristă. În aceste zile serie Iorga celebrul său *Kratos kai bias*¹³⁹, strigăt de revoltă și de mînie împotriva forței brutale, dar și de adîncă, nestrămutată credință în forțele creative ale umanității. „Legat de stînca fatalității stă îndrăznețul Titan Prometheu, care a îndrăznit să fure din tainele cerului focul menit să înalțe viața omenirii. Și la făurirea lanțurilor care îl vor împiedica de a face mai departe fapte de milă pentru oameni, lucrează de zor, cu dinții înclestați de ură, cele două puteri de neînvins ale materiei brute, *kratos*, forță, și *bias*, sila”¹⁴⁰. Dar, adaugă el cu fermă convingere: „Din mileniū în mileniū, prin graiul profetic al său s-a alcătuit o civilizație care e opera eternă dăinuitorului Titan. Și astăzi îl simțim cum mișcă în toate îndureratele inimi neutre”¹⁴¹. Căci, arată Iorga în altă lucrare, „în conștiința noastră nu putem fi neutri, ci judecăm și luăm parte în acea libertate a conștiinței noastre pe care nici un fel de totalitarism n-o poate desființa”¹⁴².

Deci el este încredințat că umanitatea, cu tot ce are în ea trainic și mai profund, cu tot ce are creator, va putea încrăngăta „forța” și „sila”, deși temporar ea pare înlănțuită.

De aceea Iorga salută orice acțiune destinată să pună o cît de mică piedică ūvoiului nazist. Speră, de pildă că proiectul României de a organiza o zonă a neutrului ar putea constitui un pas în construirea unei rezistențe regionale. Se bucură de posibilitatea unei apropiere de Bulgaria¹⁴³; se bucură de faptul că o destindere s-a produs între România și Ungaria, afirmând că acest prilej că cele două popoare „veacuri întregi au colaborat cu sapa și sabia pînă ce o oligarie a confiscat viața unui popor viteză și generos și a întors-o contra elementului românesc”¹⁴⁴.

Dar, în viața internațională a anilor 1939–1940, diplomația, soluțiile politice sunt cu totul pe al doilea plan. Iorga își dă seama că țara să începe să fie, de fapt, singură și că, în fond, este pe deasupra și o țară asediată¹⁴⁵; că pe primul plan sunt armele, armele cele mai perfectionate ale celui de-al treilea Reich. Neînfricatul patriot nu le consideră însă destul de puternice ca să încrăngă „o armă necunoscută”¹⁴⁶, care nu uimește dintr-o dată, fiind invizibilă. „Ea stă — arată el cu hotărîre — în rezistență sufletească prin care se zădărniceste orice cucerire”¹⁴⁷. Un stat poate fi învins, un popor poate fi „osindit la robie față de rasa superioară, care a nimerit-o mai bine cu tehnica. Și se crede că s-a încheiat. Dar cînd fiecare om va fi o piedică pentru asemenea intenții criminale, aş vrea să văd ce pot face (asupritorii. — E. C.) chiar sprijiniți pe mitraliere și puști automate ... ”¹⁴⁸. Credința în rezistență popoarelor a însuflat ultimii ani ai vieții marelui cărturar. În plină ascensiune a nazismului, cînd în viața internațională, cînd în relațiile internaționale nu domina încă hotărîrea fermă de a zdobi al treilea Reich, el declară: „În momentul cînd

¹³⁹ N. Iorga, *Kratos kai bias*, în „Neamul românesc” din 13 septembrie 1939, p. 1.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² Idem, *Îndreptări noi în concepția epocii contemporane*, p. 19.

¹⁴³ Idem, *Răspuns la niște cuvinte bune*, în „Neamul românesc” din 25 august 1939.

¹⁴⁴ N. Iorga, *Înțelegerea cu Ungaria*, în „Neamul românesc” din 20 octombrie 1939, p. 1.

¹⁴⁵ Idem, *Nemulțumiri neindreptățite*, în „Neamul românesc” din 31 ianuarie, 1940, p. 1.

¹⁴⁶ Idem, *Încă o „armă necunoscută”*, în „Neamul românesc” din 24 octombrie 1939, p. 1.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

trei țări au dispărut, trei țări care au fost sprijinate pe o bază națională ce era socotită sacră”¹⁴⁹, „în momentul cînd interesele statelor naționale și ale națiunilor, care au dreptul de a munci cînstit pe pămîntul locuit, apărat, fructificat și împodobit cu toate minunile artei de dinsele, săt puse la îndoială, stînd la dispoziția unui balaur politic și militar oarecare”¹⁵⁰; în momentul acesta ce trebuie să facă poporul român, izolat, părăsit de toți? Și atunci istoricul, cărturarul, patriotul evocă vitalitatea poporului român, vitalitatea oricărui popor, cea adevărată, care „cere două lucruri: să fie populară și profundă, să fie permanentă în orice împrejurări și în toate domeniile”¹⁵¹. Din marea tăcere a evului mediu românesc — arată el — vom vedea cum, împlinind aceste condiții, se ridică permanența populară a unei vitalități indestructibile”¹⁵². Deci, în momentul în care țara era amenințată de cotropire, el își exprimă hotărît convingerea că „a trecut și atîta lume peste români ... Prîmim orice împilare, dar în inimă păstrăm libertatea întreagă. Și, cînd cineva ne crede mai îngenunchiați, atunci ne ridicăm pentru a-l pune la pămînt”¹⁵³.

Așadar, Nicolae Iorga, nici o clipă nu a încetat să creadă că, în ciuda falimentului politioii conciliatoriste purtate de marile puteri occidentale care n-au putut „imblinzi” Germana nazistă, în ciuda aparentei căderi a tuturor principiilor de drept internațional care nu mai prezidau desfășurarea vieții internaționale, în ciuda faptului că războiul izbucnise și că naziștii repurtau victoriei, țara sa, poporul său, posesor al perenelor calități ce creează o indestructibilă vitalitate, va supraviețui.

Nicolae Iorga a putut să facă fără nici o urmă de îndoială o atare prognoză, pentru că el, cunoscînd trăsăturile fundamentale ale poporului, știa că „libertatea, cu cât e strînsă mai adînc în sufletele noastre, cu atît crește mai puternic pentru viitorul care nu ni se poate refuza potrivit și cu cele mai înalte tradiții ale națiunii”¹⁵⁴.

NICOLAE IORGA ET LES RELATIONS INTERNATIONALES (1933—1939)

RÉSUMÉ

L'auteur a conçu la présente étude en trois parties. Dans la première sont exposés les principes généraux, la vision de N. Iorga sur les relations internationales dans leur ensemble. La deuxième partie met en évidence les appréciations, les caractérisations faites par le grand historien tant aux principaux facteurs susceptibles de décider des relations internationales qu'aux éléments à même de les influencer. La troisième partie met au jour ses considérations sur les événements qui l'ont intéressé au plus haut degré.

¹⁴⁹ Idem, *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, în „Universul”, 1940, p. 3.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 5.

¹⁵¹ Idem, *Afirmarea vitalității românești*, Vălenii de Munte, conferințe la cursurile de vară din 1939, p. 5.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 28.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 29.

En général, l'étude des œuvres de Nicolae Iorga, de même que l'analyse des divers et nombreux ouvrages parus au cours des dernières années de sa vie, démontrent une fois de plus que dans la personnalité multilatérale du grand érudit l'historien a prédominé ; que sa vaste vision sur le développement de la société découlait de la connaissance approfondie de l'évolution de toute l'histoire de l'humanité ; que c'est précisément cette complexe compréhension de l'universel qui lui a permis de déterminer et de souligner les valeurs spécifiques de l'histoire du peuple roumain, valeurs qui ont établi son rôle et sa contribution sur le plan international.

Nicolae Iorga a examiné les relations internationales avec l'optique d'une complète, d'une multilatérale connaissance de l'universel. C'est pourquoi, il a insisté sur les principes majeurs destinés à présider au déroulement de ces relations, plaident pour la coopération internationale, l'égalité en droits des Etats grands et petits, ainsi que pour la non-immixtion dans les affaires intérieures d'un Etat.

C'est sur ces mêmes principes qu'il a fondé ses caractérisations et appréciations sur les grandes puissances, la Société de Nations, les alliances, les pactes, ainsi que sur les événements dramatiques de l'étape qui a précédé le déclenchement de la seconde guerre mondiale.

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ SI LITERARĂ A LUI N.IORGA

DE

VASILE NETEA

Sub slove de tipar, ca autor de contribuții publicistice, numele lui N. Iorga a apărut pentru întia oară la 18 februarie 1890 în ziarul „Luptă” de la Iași.

N. Iorga avea atunci 19 ani și-și încheiase cu două luni mai înainte cursurile Universității ieșene cu o teză despre politica lui Mihai Viteazul. Deși licențiat în istorie, N. Iorga a debutat totuși cu un articol de critică literară consacrat *Năpastei* lui I. L. Caragiale, remarcindu-se chiar de la început printr-o varietate de preocupări, care aveau să ia o amploare din ce în ce mai mare. Publicarea acestui articol în ziarul „Luptă”, condus de Gheorghe Panu, a fost determinată de atitudinea cordială pe care acesta a avut-o față de solemnitatea examenului său de licență, care a atras nu numai atenția lumii universitare, ci și pe a altor cercuri ale intelectualității ieșene. Într-adevăr, relativă desfășurarea examenului lui N. Iorga, „Luptă” a ținut să precizeze că tânărul licențiat a fost „obiectul admirăției generale”, „verva sa, cunoștința adâncă a limbilor clasice”, „memoria vastă”, bogăția cunoștințelor și modul său de expunere, înmărmurind asistența care a găsit examenul său „nu numai fenomenal, ci și sublim”¹.

Încințat de atitudinea ziarului, N. Iorga a oferit lui Gh. Panu, de care îl apropiau puternice afinități temperamentale și polemice, articolul menționat, prin care avea să-și facă intrarea în rîndul criticiilor și istoricilor literari români.

Năpasta, a cărei premieră avusese loc la 3 februarie 1890 la Teatrul Național din București, a fost privită cu multe rezerve și sever criticată de către numerosi comentatori. Fără a ține seama de opinia unor ziariști și critici cu o îndelungată activitate publicistică, N. Iorga s-a ridicat cu îndrăzneală în apărarea dramei căzute și a autorului ultragliat, arătând că, „orice s-ar zice, adincimea psihologică ce caracterizează piesa lui Caragiale o pune între cele mai bune dintre operele noastre dramatice și ar avea

¹ „Luptă” din 23 decembrie 1890.

greutatea sa chiar aiurea unde s-a scris si s-a gîndit mai mult decît la noi”². Articolul tînărului critic a dat o reală satisfacție lui I. L. Caragiale, care s-a grăbit a-i trimite un exemplar din scrierea sa cu următoarea dedicatie: „Criticului intelligent și conștiincios care a binevoit a ceti întii « Năpasta » și a cugeta asupra ei înainte de a scrie asupră-i”³.

Articolul despre *Năpasta* a fost urmat la scurt interval de alte studii dedicate în „Revista nouă”, publicația lui B. P. Hasdeu, și în „Convorbiri literare”, revista „Junimii”, poetului Vasile Alecsandri (1890), prozatorului Ion Creangă (1890), poetei Veronica Micle (1890), istoricului Nicolae Bălcescu (1891), romancierului Nicolae Filimon (1891), poeziei lirice a lui D. Bolintineanu (1893), nuveliștilor Nicolae Gane și Ioan Slavici (1893), precum și altor scriitori⁴, tînărul dovedind însușiri nu numai de fin analist, ci și de un remarcabil spirit sintetic.

Concomitent cu studiile de istorie literară, dintre care unele rețin și astăzi atenția specialiștilor, el publică în „Lupta” numeroase articole de teorie și critică literară, prin care întreprinde o lucidă analiză a vieții literare din ultimul deceniu al secolului trecut, abordînd cîteva dintre problemele cele mai controversate ale timpului: *Încotro mergem?* *Dece n-avem roman?* *Bătrîni și tineri;* *Rolul criticei;* *Fond sau formă;* *Realul în artă;* *Critica impersonală;* *Realismul dramatic;* *Traducerile;* *Critica literară și știința* etc.

Apariția sa în arena critică a anilor 1890 coincidea cu desfășura rea polemică dintre adeptii curentului „artă pentru artă”, reprezentat de Titu Maiorescu, care, prin societatea „Junimea” și revista „Convorbiri literare”, exercitase timp de un sfert de veac o incontestabilă influență asupra vieții literare, și susținătorii noului curent al „artei cu tendință”, călăuzit de C. Dobrogeanu-Gherea, pe baza esteticii materialiste. Colaborator la „Contemporanul” și participant la ședințele cercurilor socialistice încă din perioada liceului, N. Iorga s-a apropiat de direcția lui Gherea, arătînd adversarilor acestuia, care se împotriveau oricăror înnoiori doctrinare, că a crede, „că o formulă estetică, oricare ar fi ea, trebuie să ţie vesnic, că e ultimul stadiu al dezvoltării unei literaturi e ridicul”.

Pentru N. Iorga la această dată, Gherea, care puseșe bazele criticii științifice și își formase un stil adecvat scopului urmărit, era „un înaintemergător, unul din oamenii aceia cari, cheltuind mult talent și întrebuințînd o muncă stăruitoare, izbutesc să deschidă calea unui nou gen literar”. În primul volum de *Studii critice* al lui Gherea, apărut în 1890, tînărul critic vedea „un moment literar și un semn de progres, prin care se inaugura critica științifică la noi” și se releva că „pe zi ce merge critica noastră cîştiga în nepărtinire și seriozitate”. Ceea ce-l făcea totuși să aibă unele rezerve față de orientarea lui Gherea, care mai tîrziu se vor accentua tot mai mult, a fost „atmosfera politică” ce „răsuflă pe alocurea” din scrisul său, lucru pe care N. Iorga îl consideră neîngăduit unui critic literar, datoria acestuia fiind de a pleca de la „idealele” tuturor.

Scopul urmărit de N. Iorga în aceste prime articole critice ale sale, din care o parte împreună cu unele studii din aceeași perioadă — *Inbirea*

² Ibidem, din 18 februarie 1890.

³ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 73.

⁴ Vezi Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga (1890—1934)*, București, 1935.

în literatura modernă, *Pesimismul la artist*, *Critica literară și antică*, *Începuturile romantismului* — aveau să fie adunate peste trei decenii într-un volum intitulat *Pagini de critică din tinerețe* (Craiova, 1921)⁵, era de a-și afirma un punct de vedere personal în aprecierea fenomenului literar și, totodată, de a contribui la o mai îndreptățită înțelegere și apreciere a unor scriitori ca Stendhal, Balzac, Emil Zola, Baudelaire, Leconte de Lisle, W. Wordworth, Al. Pușkin, Lev Tolstoi, Turgheniev, Dostoievski și a unor opere de artă caracteristice pentru larga lor respirație modernă. El se pronunța totodată pentru un larg contact cu literaturile mai evolute și, deși recunoștea și admitea existența unei literaturi naționale, bazată pe limba și pe mediul etnic respectiv, ținea totuși să precizeze că „a opri la vamă ideile streine și operele literare ale celor mai înaintați decât noi n-ar aduce nici un folos. Ideile — afirmă N. Iorga la vîrsta de 19 ani — pătrund pînă și zidurile chinezesti. Cu pași uriași lumea merge spre cetatea universală; puține veacuri și vorba lui Socrate ar fi adevărată, ar exista *categoriea cetățenilor lumii*. Granițele nu mai sunt decât pentru oștire și mărfuri; cugetarea — opera de artă ca și ideea științifică — zboară dincolo de ele fără să le vadă”. Izvoarele gîndirii sale estetice și critice din perioada debutului se află îndeosebi în E. Hennequin (*Critique scientifique*), Paul Bourget (*Essais de psichologie contemporaine*), Jean Marie Gujou (*Problèmes d'estétique contemporaine*), H. Taine (*Histoire de la littérature anglaise*), F. Brunetièr (*Etudes critiques sur la littérature française*), ale căror concepții, trecute prin filtrul raționamentelor sale, încearcă să le aplice la realitatea literară românească.

În legătură cu aceasta el insistă îndeosebi, citind adeseori pe Taine și Hennequin, asupra importanței mediului în elaborarea operei de artă, precum și asupra necesității mesajului social al oricărei creații estetice. Influența acestora, și îndeosebi a lui Hennequin, Taine, Bourget, asupra primelor sale studii și articole critice e recunoscută de însuși N. Iorga, în *O viață de om* el amintind de „bagajul strein” pe care acestea „îl purtau încă în spinare”⁶.

Pentru a releva calitățile și semnificația scriitorilor studiați, el aplică adeseori metoda comparativă, care-i îngăduia largi incursiuni în literaturile franceză, engleză, germană, italiană, și cultiva în mod stăruitor apelul la evidențele istorice.

Pe calea deschisă de aceste articole, prin care s-au pus în circulație un mare număr de autori și opere străine și s-au aplicat literaturii române criterii de ultimă apreciere europeană, N. Iorga s-a impus în scurtă vreme ca unul dintre istoricii și criticii literari cei mai pătrunzători, deschizînd astfel noi perspective de dezvoltare critice și istoriei literare românești.

Concomitent cu debutul în critică și istorie literară, în 1890 s-a produs prin revista „Contemporanul” și debutul său în poezie. În numărul 7 (mai, iunie și iulie) al revistei în fruntea căreia se aflau V. G. Morțun și

⁵ În 1968, sub titlul N. Iorga, *Pagini din tinerețe*, ele vor fi relipărite în întregime de Barbu Theodorescu (Editura pentru literatură) în două volume, însoțite totodată și de bibliografia lor cronologică.

⁶ N. Iorga, *O viață de om*, I, București, 1934, p. 194 și 195.

I. Nădejde, tînărul N. Iorga apare cu trei poezii : *De multe ori, Din trecut, Moș Crivăț*; în numărul 9 (septembrie) cu altele trei : *Ci de-am fi singuri, Din vremea de d mult, O blîndă tremurare*, colaborarea sa poetică menținându-se și în numerole următoare. În același an apare cu versuri și la „Revista nouă”, în 1891 la „Con vorbiri literare”, iar în 1893 la revista lui Gherea „Literatură și știință”.

Poeziile săle, nici atunci, nici mai tîrziu — Iorga continuind să scrie versuri pînă la sfîrșitul vieții⁷ —, cu toate că aduceau un lirism cald, acoperit uneori de umbra melancolică a lui Eminescu, ecouri vii din numeroasele sale lecturi, îndeosebi din mitologie (*Prometeu, Olimpul dispăruse, Icar, Hercule*), icoane luminoase din natură (*La cîmp, În codru, Pe mare, Furtuna, Sară de toamnă, Apus de soare*) sau sugestive imagini exotice (*Egiptul, Leul, Templul, Caravana, În Venetia, În Tirol*), exprimate într-o formă artistică corectă, n-au izbutit totuși să-și deschidă drum spre aprecierea criticii și a cititorilor de poezie, ele fiind considerate, uneori pe nedrept, mult ca o manifestare accidentală a unui spirit tumultuos chemat să se realizeze pe plan major în alte domenii. Aceeași părere, de asemenea exagerată, avea să urmărească și numeroasele sale traduceri din poeții și scriitori străini — Schiller, Goethe, Rudyard Kipling, Verhaeren, Longfellow, Leopardi, Giosuè Carducci, Alessandro Manzoni, Edgar Poe —, publicate în diferite reviste și adunate apoi în 1921 în volumul *Din opera poetică a lui N. Iorga*.

Mai mult decît în versuri, poezia lui N. Iorga va fiși însă în notele sale de călătorie, în studiile și evocările istorice, în portretele de oameni, în pamfletele și în înflăcărările articole și cuvintări de mai tîrziu și chiar în scurtele sale însemnări memorialistice. La N. Iorga poezia nu era o problemă de versificație, ci de temperament, de conștiință artistică, de interpretare a lumii, convingerea sa fiind că poezia nu poate lipsi din nici un avînt omenește.

Articolele și studiile sale de critică și istorie literară au avut chiar de la început succes, ele, prin bogăția informațiilor, prin spiritul modern și prin vigoarea stilului lor, anticipind pe marele animator și istoric literar de mai tîrziu. O bună parte din lucrările sale de debut — versuri și articole — au fost republicate în volume la scură vreme după apariția lor, pe cînd autorul se afla încă la studii în străinătate, de unde tinea însă o permanentă legătură cu cercurile literare și științifice din țară. Seria volumelor se anunță chiar de la început largă și variată. În 1893 îi apare astfel primul volum de *Poezii*, în 1893 și 1894 primele două volume de *Schite de critică literară*, iar în 1895 primul volum de note de călătorie, *Aminți din Italia*, însotite de o prefată scrisă la Müuchen în 1893.

După întoarcerea din străinătate și numirea la Universitatea din București, activitatea sa publicistică se continuă, paralel cu activitatea istorică, prin colaborarea la revista lui N. Petreșcu „Literatură și artă română” (1894—1897) și la „Adevărul ilustrat” cu studii, evocări și recenzii, iar la sfîrșitul secolului la „L’Indépendance roumaine” (1899—1902), unde, printr-o largă serie de articole, a început prima sa campanie

⁷ Vezi volumele *Poezii* (1890—1893), București, 1893; *Din opera poetică a lui N. Iorga*, Craiova, 1921; N. Iorga, *Acuma patruzeci de ani, Versuri uitate în săltar*, București, 1932; *Toate poezile lui N. Iorga*, Vălenii de Munte, 1939.

pentru regenerarea spiritului public din România pe bază cultural-idealistică, având convingerea că prin cultivarea tradițiilor și a puterilor creatoare ale poporului român s-ar putea crea o civilizație viguroasă, originală.

O parte din articolele sale relative la aceste probleme au fost publicate în 1899 și într-un volum intitulat *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*. Străbătute de un puternic spirit polemic și arătin-
du-se necruțătoare față de anumite slăbiciuni și păcate învechite, articolele lui N. Iorga din „L'Indépendance roumaine” au constituit punctul de plecare al unei vaste acțiuni publice și au trezit, după mărturisirile din *O viață de om*, patima sa de ziarist, „pentru a nu se mai istovi niciodată”. Preocupările intelectuale li se adaugă acum și preocupările politice, care iarăși nu aveau să se mai oprească pînă la moartea sa, o parte din ele, după publicarea în „România jună”, „foaia de radicalism transilvan” a lui Aurel C. Popovici, și în „L'Indépendance”, fiind adunate în volumul *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriot. Articles de critique et d'histoire*, în care aflăm pagini de o usturătoare critică.

Nou și original ca istoric, Iorga, prin verva și obiectivele sale, era nou și ca publicist. Istoria reprezenta oglinda și evidențele trecutului, publicistica era oglinda actualității, arma de luptă pentru îndreptarea moravurilor și pentru dezvoltarea unei conștiințe patriotice, active și demne.

La începutul secolului, urmînd linia de la „L'Indépendance roumaine”, colaborarea sa publicistică, cu un accentuat caracter politic acum, e întîlnită la „Epoca” (1902–1903) lui Nicolae Filipescu, pentru a se manifesta apoi cu o ampioare tumultuoasă la „Sămănătorul”, revista întemeiată în 1901 de George Coșbuc și Al. Vlăhuță, a cărei direcție, din inițiativa criti-
cului Ilarie Chendi, întemeietorii retrăgîndu-se, i-a fost încredințată în 1903. Săptămînă de săptămînă, concomitent cu o intensă activitate de conferențiar, N. Iorga publică în „Sămănătorul”, întrecedînd tot ceea ce se realizase pînă atunci în publicistica culturală, însemnări și recenzii despre publicațiile și cărțile cele mai variate și în cele mai îndepărtate colțuri ale pămîntului românesc, articole de critică literară, comentarii politice, studii istorice, portrete de „oameni cari au fost”, note de călătorie, semnale de alarmă pentru apărarea limbii române, disprețuită de aristocrația cosmopolită, îndemnuri la activitate culturală și creație românească.

Datorită directivelor și impetuosei sale colaborări la această revistă, care a strîns în jurul ei un mare număr de scriitori din toate provinciile, s-a născut un nou curent literar, *semănătorismul*, care timp de cîțiva ani, susținut și de alte reviste, va domina viața literară românească, exponentii săi creînd o literatură inspirată din viața satelor, din tradi-
țiile folclorice românești și din năzuințele patriotice. Mai tîrziu o parte din această literatură va fi criticată pentru caracterul ei idilic, prin care se preconiza „armonia” dintre moșieri și țărani, și pentru regretul după viață de altădată, considerată senină și mulțumitoare.

„Sămănătorul” a fost în același timp și un steag de luptă pentru unitatea poporului român, programul său patriotic fiind împărtășit și de revistele românilor subjugăți: „Luceafărul” de la Sibiu și „Junimea literară” de la Suceava, la care, de altfel, colabora și N. Iorga.

Din contribuțiile risipite în paginile „Sămănătorului” s-au încheiat memorabilele culegeri de articole, reprezentînd o *Luptă pentru limba*

românească (1906) și *O luptă literară* (vol. I, 1914; vol. II, 1916), în care, pe lîngă anumite erori de apreciere estetică, inevitabile în activitatea oricărui critic literar, se remarcă apariția unei noi pleiade de scriitori: M. Sadoveanu, O. Goga, Șt. O. Iosif, D. Anghel, I. Agârbiceanu, Emil Gârleanu, C. Sandu-Aldea, Zaharia Bârsan și alții.

La „*Sămănătorul*”, N. Iorga s-a ocupat îndeaproape și de problema țărănească, privită atât pe latura ei culturală — etnografie și folclor —, cât și pe cea social-economică. Fără a indica, datorită formației sale idealiste și poziției sale burgheze, cele mai adecvate și mai firești soluții pentru ridicarea țărănimii, el este totuși în această perioadă unul dintre cei mai devotați apărători ai ei, denunțând cu asprime starea de înapoiere a satelor și lipsa de interes a claselor dominante pentru luminarea și ridicarea nivelului și a standardului de viață a mult oropsitei noastre țărănimii. „Poporul românesc — afirmă N. Iorga în unul dintre aceste articole — nu-l înțelegem ca o entitate metafizică, o plăsmuire a minții abstrakte, ci înțelegem acea uriașă ființă, trecută prin multe lupte, încercări și suferințe, care a smuls tuturora însă o vamă de frumuseță sau de amintiri întăritoare și care astăzi e în stăpînirea unei moșteniri, unui patrimoniu de tradiții, de destine, de istorie trăită, care face originalitatea lui, deci dreptul lui la viață și îndreptarul lui neelitit. De la acest îndreptarul pornim și, potrivit cu dinsul, ne întoarcem către acest popor, din care facem parte cu singele și cu inima noastră, și ne încercăm printr-o muncă iubitoare de fiecare clipă să-l înălțăm către cultura modernă a neamurilor căror le e păstrată stăpînirea lumii, a neamurilor conștiente și mîndre care pot fi sigure că vor trăi de sine, la lumina ce pornește însăși alcătuirea lor sufletească”⁸.

În 1906, părăsind „*Sămănătorul*” și intemeind la 10 mai ziarul „*Neamul românesc*”, la început cu apariție bisăptăminală, iar mai tîrziu zilnică, N. Iorga ancorează în domeniul ziaristicei cotidiene. Tot ceea ce făcuse pînă atunci săptăminal va face în anii următori zilnic, adăugînd ziarului său, pe care îl va conduce pînă la moarte, și două suplimente cu destinație specială: „*Neamul românesc literar*” (1908—1912) și „*Neamul românesc pentru popor*” (1910—1916), acesta din urmă avînd să apară și după război, ca organ al „*Ligii culturale*”. În aceste periodice a apărut cea mai numeroasă parte a contribuțiilor publicistice ale lui N. Iorga. Polemistul de la vechile publicații se impune acum ca un viguros panfletar, verva scînteiază, stilul dobîndește valențe incendiare, cuvintele se transformă în săbii care străpung, în plesnete de bici neîndurătoare, caracterizările sale lapidare uimesc și devin formule de circulație obștească. Ripostele sunt prompte, tăioase, străbătute de fulgere demiurgice. Evocările devin capitole de antologie.

În 1907, anul cumplitei răscoale țărănești, publică cele mai zguduitoare pagini de revoltă împotriva masacrării țărănilor și a tunurilor care bubuiau pe deasupra satelor îngrozite. Articole ca *Dumnezeu să-i ierte*, *Datoria de astăzi*, *Fiți drepti*, *Amnistierea țărănilor* vor rămîne de-a pururi, în formele cele mai impetuioase, ca acte de acuzare împotriva unor cruzimi

⁸ „*Sămănătorul*”, 1906, nr. 1, p. 3.

și nedreptăți dezonorante pentru vechea clasă stăpînitoare. „Dumnezeu să-i ierte — scria N. Iorga aflind de primii răsculați împușcați în ziua de 5 martie la Botoșani — , să-i ierte Dumnezeu pentru că muncă de robi au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorocite au dus, pentru că înșelare au suferit, pentru că jignire au durat, să-i ierte pentru viața lor de suferințe, să-i ierte pentru clipa de desperare cînd s-au ridicat vârsind pe străde nu sănge omenesc, ci rachiul cu care erau otrăviți. Să ierte Dumnezeu pe ostașii cari, de frica poruncii, au împușcat pe frații lor, cel mai greu păcat ce poate împovăra o inimă omenească. Si să nu ierte Dumnezeu pe străinul fără inimă care a stors vлага a o sută de ani și astăzi vrea și săngele, pe stricătorii pămîntului, pe risipitorii gospodăriilor, pe ticăloșitorii oamenilor, pe pîngăritorii femeilor, să nu ierte Dumnezeu pe ciocoimea obraznică și proastă, care n-a știut și nu știe a-și înțelege, iubi, apăra și măcar cruța pe cei de o lege și de un neam cu dinșii; pe hizii politicieni mîncăți de poftă și nevolnici; să nu ierte Dumnezeu pe cîrmuitorii neghiobi sau vînduți înaintea cărora, cufundați în orgii budgetare, fumegă acuma acest sănge nevinovat. În vecii vecilor, cit va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte Dumnezeu pe netrebniții și pe făcătorii de rele.

Să fie în casa lor atîta bielșug ca în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire în viața lor cît a fost în viața celor ce s-au svîrcolit de gloanțe, să fie atîta cinste și atîta demnitate că și lăsat acelor sărmani ce s-au dus ca niște pîrîși-veșnici înaintea scaunului judecăților celor mari; să mîntuie că dinșii vârsindu-și săngele inimii în țărna și pe urma lor să rămînie, ca pe urma împușcaților, copiii ca să moară de foame... Așa să dea Dumnezeu”.

Colaborării de la „Neamul românesc” i se adaugă în aceeași perioadă contribuțiiile de la „Ramuri” (1906), „Floarea darurilor” (1907), „Drum drept” (1913) etc. Pentru apărarea ideologiei sale literare, impregnată de eticism și etnicism, și a atitudinii critice, N. Iorga a purtat îndirjite și pasionate polemici cu exponenții celorlalte mișcări literare reprezentate de O. Densusianu, M. Dragomirescu, Ilarie Chendi, E. Lovinescu, iar mai tîrziu cu Tudor Arghezi.

În timpul războiului din 1916—1918, N. Iorga, susținător împetuos al eliberării Transilvaniei, se impune prin „Neamul românesc” ca unul din publiciștii cei mai aprigi ai apărării patriei cotropede de dușmani și ca unul din vestitorii cei mai infocați ai apropiatei prăbușiri a Austro-Ungariei și a infăptuirii unității politice românești ce avea să se proclame la 1 decembrie 1918. Niciodată scrisul său n-a fost mai insuflăt ca în acești ani, și niciodată coardele sale patriotice nu au vibrat mai adinc. Articolele din această perioadă, înmănușcate în volumele *Războiul nostru în note zilnice* (3 vol., 1921, 1923), constituie cea mai eloventă mărturisire a patriotismului lui N. Iorga, a clarviziunii sale cu privire la deznodămîntul și la consecințele războiului.

„Actul de la 1 decembrie — avea să serie N. Iorga la sărbătorirea primului deceniu de la Unire — n-a fost un act politic ieșit dintr-o chibzuire rece, cum nici războiul nostru, al celor de aici, n-a fost rezultatul unui calcul îngust. A vorbit atunci — releva marele istoric — voința elementară a veacurilor de avînt zdrobit și de speranțe împiedicate. Fără a uita pe nimeni din cei cari au colaborat la această faptă a minunii, de

la general și de la fruntaș ardelean pînă la ultimul ostaș și țăran, omagiu recunoștinței noastre să se îndrepere astăzi către poporul acesta viteaz, de oriunde și din toate veacurile, martir și eroic”⁹.

După război, N. Iorga și-a continuat aceeași neobosită activitate publicistică, în fațete polimorfe, la vechile sale periodice, precum și la „Gazeta Transilvaniei” (1920—1922), „Ramuri” (pînă la 1928), „Lamura”, „Universul literar”, „Cuget clar” (Noul Semănător) (1928—1940) etc.

Publicist cu o activitate incomparabilă, N. Iorga a fost în același timp și cel mai adine cercetător al istoriei ziaristica române, căreia i-a consacrat o substanțială monografie : *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916, cu o privire asupra presei românești din zilele noastre* (1922).

Partea cea mai reprezentativă din punct de vedere literar a activității publicistice a lui N. Iorga și cea care va rămîne ca un adevarat monument de creație artistică este însă marea sa culegere de portrete intitulată *Oameni cari au fost* (4 vol., 1911, 1934—1939). Evocînd și caracterizînd într-un mod cu totul personal viața a sute de oameni care au fost — scriitori, bărbați de stat, cărturari, artiști, oameni de bine, români ca și străini —, el a făcut din aceste portrete, care sunt tot atîtea modele clasice ale genului, o adevarată istorie a contemporanității politice și literare, ca și a unor comemorări cu adinc răsunet în actualitate, revîrsind asupra tuturor strălucirea unor infățișări captivante.

Prin *Oameni cari au fost*, proza portretistică românească a urcat pîscul marii arte literare și s-a impus ca o valoare durabilă, asemănătoare celor mai desăvîrșite creații artistice românești.

N-am putea trece mai departe fără a nu reproduce măcar cîteva citate din galeria „oamenilor” săi, menite a sublinia atît forța de evocare și de caracterizare a lui N. Iorga, cît și semnificația lor istorică.

Iată-l pe B.P. Hasdeu, la a cărui, „Revista nouă” colaborase în tinerețe, dar cu care se ciocnise apoi adeseori în decursul furtunoasei sale ascensiuni, portretul acestuia putînd fi propriul său portret. „Hasdeu — serie N. Iorga — a fost un om genial — cine i-a putut tăgădui serios această însușire? —, a dispus de cunoștință neobișnuită în toate domeniile, așa încit oricind putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic cum cu greu s-ar mai putea găsi altul și, pe lîngă aceasta, pătrunzător, ascuțit; a fost un scriitor îndrăzneț în luptă și de o necruțătoare ironie, a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere nouă și, cînd nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scînteilor și, cînd nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jenirea crudă a mîndriei celei mai legitime a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevarat iubite”¹⁰.

Pictorul Nicolae Grigorescu, la moartea sa, era zugrăvit în culori alese din propriul său atelier : „Ce frumos bătrân, cu ochi de o strălucire minunată de străbătător diamant negru! Ce aristocratică distincție, ca de prinț, ca de rege, în această față de fiu din popor, care nu era năcar boier și care începuse ca zugrav de icoane! Ce siguranță în mișcări, pare-

⁹ „Neamul românesc” din 2 decembrie 1928.

¹⁰ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, p. 221.

ar fi fost un tânăr ! Ce cumpărire a cuvintelor, luate totdeauna întra-les ! Ce bunătate și simplicitate desăvîrșită în tonul blind al glasului său care nu se va mai auzi !”¹¹.

În I.L. Caragiale, a cărui *Năpastă* alcătuise subiectul debutului său, vedea o excepțională întruchipare a probității și scrupulozității ar istice. „Cîntarea — precizează N. Iorga — de o sută de ori cuvîntul pe care-l cobora pe hîrtie într-o caligrafie perfectă, pe care-l cetea cu o dicțiune fără greș, pentru a-l distrugе la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenței lui cu ideea sa sau cu armonia operei. Un condei mai stăpînit n-a existat vreodată, nici aiurea, și rareori un creator mai n are a nimicit cu mai multă pasiune opera sa pentru că nu corespundeа celor mai nobile intenții artistice”¹².

În Ioan Rațiu, căpetenia politică a Transilvaniei de la sfîrșitul secolului trecut, conducătorul eroicei mișcări memorandiste, caruia în 1930 i s-a ridicat la Turda un monument, N. Iorga identifica „un caracter neînfrînt. Om de da și nu. Om de orice riscuri. Om care moare pe cuvîntul lui, la datoria lui. Orice material s-ar fi întrebuințat pentru monumentul lui, marmură sau bronz, mai tare a fost sufletul acestui om, a cărui tradiție, din nenorocire pentru Ardeal, a murit cu dînsul”¹³.

Despre un alt transilvănean, Ștefan Ciceo-Pop, care își legase numele de luptele pentru realizarea unității politice românești, scria : „Ceea ce domina în el era un fel de impozantă masivitate de convingeri, căreia îi servea și cheresteaua solidă a unui trup de atlet și privirea aprigă a măruntilor, ascuțitilor ochi negri și volumul imens de voace lîngătoare, rugătoare, plină de blăstăme de care dispunea. La dînsul nu era argumentație care să încece a convinge, nici măiestria talentului format prin cultură, ci un imens instinct elementar se rostea strivitor prin talie, ținută, căutătură și glas. Se desfăcea deodată — relevă în continuare portretistul — ca o bucată de stîncă și se rostogolea prăpăstios, colțurată și primejdioasă. De aceea nu era, poate, un altul printre ardeleni care să poată vorbi mulțimilor ca diusul, fiindcă el nu era, la urma uimiei, decât însăși întruparea lor, aşa cum i-au făcut veacuri de suferință și de răbdare, care deodată se descarcă într-o sălbatecă pornire de distrugere, chiar dacă ar fi ca de jur împrejur lumea însăși să piară... Ardealul devenit românesc va da altfel de reprezentanți; un Sfarmă-Piatră ca dînsul niciodată”¹⁴.

Cel mai adînc și în același timp cel mai impunător și mai duios portret creat de N. Iorga este însă portretul propriei sale personalități și al uriașei sale activități legate de ea. Aceasta îl reprezintă marea sa autobiografie, unică în istoriografia română, *O viață de om — aşa cum a fost*, publicată în 1934 în trei volume ; I. *Copilărie și tinereță*; II. *Luptă*; III. *Spre înseninare*. Ea nu este numai o tulburătoare spovedanie a vieții cuiva care a pornit la drum cu aşa de neînsemnate mijloace materiale, dar în același timp și cu o arzătoare ambiție de a se realiza pînă la marginile ultimelor sale posibilități spirituale, ci totodată și o concludentă

¹¹ Ibidem, p. 285.

¹² Ibidem, II, p. 54.

¹³ Ibidem, III, p. 324.

¹⁴ Ibidem, p. 388.

înfățișare a ceea ce a fost România timpului său, instituțiile de învățămînt, profesorii pe care i-a avut, mișcările literare și politice, publicațiile, oamenii pe care i-a cunoscut, moravurile și prejudecățile pe care a avut să le înfrunte, lupta grea a unor tinereți învăpăiate, larg revărsate, care amenințau, prematur, o ierarhie rigid constituită, iar mai apoi invidiile și urile provocate de o ascensiune pe cît de rapidă, pe atît de solidă și de fascinantă. „Însemnarea” la care se referă, în volumul al treilea nu i-au dat-o oamenii și nici marile situații prin care a trecut, ci propria sa conștiință, convințarea datorieiimplinite, „mindria” de a putea sta drept în fața acelei conștiințe și a judecății vremurilor.

Și nu numai România e înfățișată, ci și Europa timpului său, mediile de cultură de la Paris, Roma, Berlin, Leipzig, Londra, savanții care predominau aici, metodele științifice și curentele de idei, legăturile intemeiate, mai tîrziu congresele științifice și evenimentele politice, satisfacțile primite din partea atitor instituții de cultură, cu un cuvînt tot ce a putut avea un ecou în sensibilitatea și în inteligența unui om deprins să vadă adînc și departe.

În această autobiografie, paginile literare, reprezentînd tendința permanentă spre poezie a lui Iorga, se iau la întrecere cu cele mai minuțioase pagini de informație, expunerea putînd fi considerată în aceeași măsură un roman lîric, o pledoarie pentru libertatea spiritului sau un documentar istoric.

O viață de om, și mai ales ultimul ei volum, se completează prin cele şapte volume de *Memorii*, care, începînd de la 17 mai 1917 și pînă la 24 februarie 1938, înfățișează zi de zi întîlnirile și convorbirile lui N. Iorga, reflecțîile sale asupra oamenilor și evenimentelor, geneza și realizarea atitora din scrierile sale, activitatea sa de conferențiar, călătoriile și toate manifestațiile sale. Ele sînt, pe lîngă caracterul lor autobiografic, o vastă și fierbinde cronică politică, cu numeroase elemente subiective desigur, dar totodată și cu o înregistrare de acțiuni și detalii care fără notarea sa ar fi rămas uitate sau necunoscute.

Deși prin excelență om de inițiativă și acțiuni rapide, prodigioase, trăindu-șii încordat fiecare moment, N. Iorga a fost totuși și un gînditor preocupat de cauzalitatea reală a evenimentelor vieții, de aspectele lor etice, de modul de a acționa și de a reacționa al oamenilor, de motivele care determină anumite atitudini, cu un cuvînt despre atîtea lucruri care se pot spune în legătură cu impulsurile și cu fîrul existenței. Preocupările sale de această natură, concretizate în numeroase sentințe, maxime, aforisme, paradoxuri, au fost cuprinse în 1905 într-un volum intitulat *Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*, reeditat, cu unele adaosuri, în 1911 sub numele de *Cugețări*¹⁵. Deși reflectă adeseori amărăciunile omului neînțelus sau împiedicat în zborul său, motiv pentru care ele sunt îmbibate adeseori de o mușcătoare ironie și de un dur sarcasm, *Cugețările* lui N. Iorga, în cea mai reprezentativă parte a lor, îndeamnă totuși la optimism, la dragoste pentru muncă, la avînt și la poezie. Unele din ele vizează defecte morale, egoismul, trufia, ipocrizia, ingratitudinea, altele îzbesc în prejudecăți sau în false virtuți. Elogiul luminii, al bunătății, al speranței e însă la largul său, ca și îndemnul găsirii de căi proprii, de

¹⁵ O nouă ediție selectivă a acestui volum a apărut în 1967 la Editura tineretului, cu un cuvînt introductiv de Barbu Theodorescu.

stele necunoscute. „Cel mai bun om—spune N. Iorga—e cel ce nu s-a gîndit niciodată la aceasta, cel mai puțin bun acel care o spune totdeauna”. Mai adăugăm cîteva dintre aceste „cugetări” pentru adîncul lor sens uman : „În cetatea dreptății tale poți fi ucis, învins însă nu”. „N-ai dreptul să fii altfel decât ceilalți oameni, ci mai mult decât dînsii și pentru dînsii”. „Un om fătarnic are două fețe și nici un obraz”. „Nu e poet acel care nu e pentru tot poporul său”. „Lumea mare e una foarte mică”. „Cel mai bun sfat e acela, pe care-l urmează și cine ți-l dă”. „De mai multe ori cîtezanța nu e decât o fugă înainte”, „Cea mai bună situație e aceea pe care o ai față de tine”. „Biruința nu e ca norocul ; ea nu caută pe nimeni pe acasă”. „Să ce e după al nouălea cer ? pămîntul și bucuria că ai lucrat bine pe dînsul”. „Rareori omul de cuvinte e om de cuvînt”. „Un stat nu poate avea alte tendințe decât ale societății pe care o reprezintă”. „Fă-ți datoria oricind. Totdeauna va fi cineva care să te vadă : tu însuți”.

Pe linia „gîndurilor și a sfaturilor unui om ca oricare altul”, va publica mai tîrziu alte două volume, intitulate *Sfaturi pe întunerec* (1936—1940), cuprinzînd îndeosebi conferințe culturale și patriotice ținute la radio.

Profunda cunoaștere a „oamenilor”, și îndeosebi a celor simbolici, caracteristici pentru virtuțile lor sau pentru decadența unor anumite epoci, considerînd că glasul lor ar putea vorbi unei actualități în căutare de „eroi”—motiv totdeauna prezent în preocupările sale—, l-a îndreptat și spre teatru, Iorga fiind unul din cei mai productivi dramaturgi români. Numărul pieselor sale—drame, tragedii, comedii, poeme și legende dramatice—se ridică la peste patruzeci. Cele mai multe dintre ele, ca și „legendele” lui D. Bolintineanu, pentru care avea atîta prețuire, sunt inspirate de vîrtejul istoriei patriei, de eroii și de martirii ei : *Mihai Viteazul* (1911), *Învierea lui Ștefan cel Mare* (1912), *Un domn pribegă* (1912), *Constantin Brîncoveanu* (1914), *Cantemir Bătrînul* (1920), *Tudor Vladimirescu* (1921), *Doamna lui Ieremia* (1924), *George Lazăr* (1924) ș.a. Unele aparțin domeniului literaturii și istoriei universale : *Moartea lui Dante* (1922), *Molière se răzbună* (1922), *Cleopatra* (1928), *Fratele păgin* (1929), *Sfîntul Francisc* (1930), *Cassandra* (1931), *Ovidiu* (1931), *Moartea lui Asur* (1934), *Catape-teasma ruptă în două* (1934), *Moartea lui Alexandru* (1939), *Prometeu înlănțuit* (traducere din Eschil în 1940) etc. Cîteva reprezentă basme populare dramatizate : *Fata babei și fata moșneagului* (1927), *Frumoasa fără trup* (1929), iar altele comedii, ca *Sârmală, amicul poporului* (1923), *Trei școli* (1929). Cu toată imensitatea și varietatea subiectelor, și deși în unele piese se află un puternic patos și o bogată poezie, N. Iorga n-a izbutit totuși, ca și în opera sa poetică, să cucerească publicul pentru producțîile sale teatrale, cele mai multe dintre ele, în lipsa unor conflicte dramatice reale și a unor acțiuni unitare, nefiind altceva decât—dar aceasta la un nivel într-adevăr artistic—ample și vibrante evocări istorice.

Mai mult interes stîrnesc cele în care unii dintre eroii săi, ca în drama *Un bîet moșneag și un doge* (1936), par a exprima însăși tumultul gîndirii autorului lor

Un merit care nu i se poate contesta în această direcție este însă încercarea de a reînvia teatrul în aer liber, în anii 1938—1940 el organizînd la Vălenii de Munte, pe coasta însorită a Teleajenului, cîteva spectacole de această natură, în care s-au prezentat piesele sale *Răzbunarea pămîntului*, *Oedip*, *Pentru patrie*.

Și prin teatru, ca și prin publici și ca politică și literară N. Iorga a urmărit aceleași scopuri de pedagogie morală și patriotică, eroii săi, prin ideile și fulgerele vieții lor, fiind chemați, în concepția sa, să cunoscă actualitatea, să înalțe spre idealurile de lumină, virtute și iubire de către care constituie direcțiile fundamentale ale scrierilor său.

Publicisticii literare și politice avea să-i adauge o tot atât de intensă publicistică istorică, revelatoare atât pentru militantismul său, cit și pentru atenția cu care urmărea în reagă mișcarea istoriografică. La 1 ianuarie 1915, „cu concursul mai multor specialiști”, el a înființat astfel „Revista istorică”, cu un caracter de strictă specialitate. Noua publicație, care avea să apară timp de peste trei decenii, își propunea în primul rînd să fie o revistă de largă informație și critică istorică, îmbrățișând atât mișcarea istoriografică românescă, cit și pe cea din străinătate. Forma ei de manifestare urma să fie prin excelență darea de seamă și notița critică consacrată tuturor periodicelor și scrierilor istorice. „*Inainte de toate*” scrie N. Iorga în cuvintul introductiv pentru a lămuri ținta spre care se îndrepta – *rămîne darea de seamă, una care să urmărească tot se ce publică la noi, ce se publică în străinătate putînd să aibă nu numai legături cu noi, dar și interes pentru noi*”. În îndelungata ei existență, „Revista istorică” a publicat cel mai mare număr de recenzii și însemnări apărut pînă atunci în vreo publicație istorică românească, cuprinzînd, datorită marelui său număr de colaboratori, toate domeniile de istorie și uimîrind toate problemele dezvoltării istoriografiei. Ea a fost în același timp o școală de formare și de afirmare pentru elementele tinere, N. Iorga jucînd rolul unui necontestat pedagog istoric. Alături de istoricii mai vechi, ca D. Onciu, I. Andrieșescu, N. Bănescu, A. Lapedatu, I. Lupaș, I.C. Filitti și V. Bogrea, cunoscuți din publicațiile anterioare, la „Revista istorică” întîlnim și un mare număr de istorici tineri, ca Gh. I. Brătianu, care a debutat aici în 1916 cu un studiu despre *Oastea moldovenească acum trei veacuri* (nr. 3–6), P.P. Panaitescu, A. Oțetea, Constantin C. Giurescu, Victor Motogna, Grigore Nandris, N.A. Constantinescu, A. Sacerdoteanu, Radu Vulpe, Stefan Manciuilea, N. Corivan, Virgil Zaborovschi, Emil Virtosu, V. Mihordea și numeroși alții.

În jurul „Revistei istorice”, N. Iorga a adunat și pe unii istorici ai naționalităților conlocuitoare, ca profesorii A. Antalffy, A. Bitay, Luisa Netolickska, Carol Göllner, H.D. Siruni etc.

După război N. Iorga va primi și conducerea „Buletinului secției istorice a Academiei Române”, a „Buletinului Comisiunii monumentelor istorice” (1923–1940) și a „Buletinului Comisiei istorice a României” (1924–1938). În 1924, urmînd să apară pînă în 1940, el înființează o nouă publicație, intitulată „*Revue historique du sud-est européen*”, destinată a cerceta și a consolida în cadrul Institutului sud-est european legăturile dintre popoarele din această parte a Europei. Pe lîngă colaborarea la publicațiile istorice românești, N. Iorga a colaborat la numeroase reviste străine, ca „*Revue historique*”, „*Revue de l'Orient latin*”, „*Revue critique d'histoire et de littérature*”, „*Revue des études napoleoniennes*”, „*Byzantinische Zeitschrift*”, „*Perthes Mitteilungen*”, „*Literarisches Zentralblatt*”, „*Nuova Archiva*”, „*Veneta*”, „*L'Europa Orientale*”, „*Svensk Tidskrift*”.

Preocupările sale de critică și de istorie literară nu s-au mărginit însă numai la cronică, articole și studii răzlețe, ci, ca și în domeniul istoriei propriu-zise, au îmbrăcat de timpuriu și caracterul unor largi sinteze consacrate dezvoltării organice a întregii literaturi și culturi românești.

Pornind de la ideea interdependentă a fenomenelor politice și naționale, N. Iorga, concomitent cu elaborarea sintezelor dedicate istoriei politice și sociale a poporului român, a publicat astfel și patru sinteze de istorie literară, cuprinsând evoluția scrierilor românești începând de la primele texte, de natură religioasă, și pînă la marile creații din primele decenii ale secolului al XX-lea. Trecind peste ordinea cronologică a apariției lor, ordine dictată nu atât de lipsa unui plan unitar al lui N. Iorga, ci de împrejurări de ordin editorial, sintezele sale de această natură sănt următoarele: *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, apărută mai întîi ca studiu introductiv la vol. VII din colecția de *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (1904); *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (2 vol., 1901); *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea* (3 vol., 1907—1909); *Istoria literaturii românești contemporane* (2 vol., 1934).

Și sintezele de istoria literaturii, ca și cele destinate vieții politice, cuprind manifestările și creațiile românilor de pe ambele părți ale Carpaților, neamul românesc, cum sublinia în prefața *Istoriei literaturii religioase*, fiind *unul singur*, iar cultura românească în ansamblul ei, cum avea să afirme în 1911 fiind „*una*”. „Precum istoria politică—preciza el în introducere la *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*—nu trebuie să se mulțumească a da adevărul gol, materialul brut, datele, fie aceste date dezbatute și fixate printr-o critică fără greș, precum din aceste elemente istoricul trebuie să alcătuiască în lumea ideilor un întreg, bine organizat, armonios, care să corespundă cît se poate mai deplin cu ce a fost odinioară în lumea faptelor, aşa și istoria literară trebuie să-și propună un scop superior unui simplu indicator biografic și bibliografic”. „O istorie literară—afirma N. Iorga în continuare—nu e o banală galerie, o sală de expoziție sau mezat, pe pereții fără însemnare ai căreia se atîrnă conștiincios pînze răzlețe, în care bătrînul cleric e pus lîngă vioaia păstorită și eroul îmbrăcat în zale lîngă funcționarul la pensie care ține în mînă tabachera anilor din urmă. O istorie literară—afirma el mai departe—trebuie să fixeze biografiile în mișcarea de idei a epocii, să puie în legătură engetarea unuia cu gîndirea literară a timpului. Istoria literară nu se poate înțelege fără istoria culturii, ale cărei culmi le studiază cu deosebire în operele și viața scriitorilor”. Pentru N. Iorga, istoria literară și istoria culturală nu erau însă același lucru. „Cea din urmă—preciza el—se ocupă de ceea ce a realizat în civilizație umanitatea dintr-un timp într-o țară; ceea dintîi cercetează cele mai înalte manifestări ale acestui proces de civilizație. Istoria culturală caută în istoria literară elemente pentru a înțelege spiritul unei epoche, sfărîmind strălucitoarea formă personală în care acest spirit se îmbrăcă la aleșii mînății dintr-acea epocă”, în timp ce istoria literară, preciza el adîncind ideea, „te ajută pentru a înțelege sufletul deosebit al celor aleși, observînd direcțiile și curentele care stăpînesc epoca intreagă”¹⁶.

¹⁶ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 1—3.

În lumina acestei concepții, dindu-se cea mai largă atenție izvoarelor directe ale epocii, săt infățișate în volumul I influențele polonă și grecească din secolul al XVIII-lea, cronicile lui N. Costin și Radu Popescu, istoriografia română din timpul lui Mihai Racoviță, operele lui Ion Necuice, Constantin Cantacuzino stolnicul, Dimitrie Cantemir, cărora li se dedică primele mari studii de ansamblu, iar în volumul al doilea, sub titlul „Epoca lui Petru Maior”, marile creații ale învățătilor „Școlii ardeleni”: Samuil Micu, George Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, precum și noile legături culturale dintre Transilvania și țările surori, Moldova și Tara Românească. În partea ultimă a lucrării, intrîndu-se în secolul al XIX-lea pînă în 1821, se relevă „triumful spiritului nou”, reprezentat de Gh. Asachi și Gh. Lazăr.

A treia sinteză, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, scrisă „în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului”, infățișează în lumini și caracterizări originale, bazată pe cea mai largă informație cunoscută pînă atunci, evoluția literaturii de la 1821 pînă la 1886. În ample capitole se urmăresc „cele dintii începuturi ale literaturii române moderne”, școala cea nouă din toate țările românești, primele ziare și reviste, teatrul, primii scriitori, periodicele dominate de Heliade, Kogălniceanu și Barbu Știrbei, anul 1848 și urmările sale literare, contribuția scriitorilor la înfăptuirea Unirii Principatelor, „regalitatea literară a lui V. Alecsandri”, nuvela și romanul în epoca lui Cuza-vodă (Al. Odobescu, N. Filimon), dezvoltarea studiilor de istorie (B.P. Hasdeu, Al. Papiu-Ilarian), pentru a termina cu prezentarea literaturii românești din Transilvania și din Bucovina.

Istoricul literar se manifesta în același timp și ca editor, în tipografia sa de la Vălenii de Munte tipărinde antologii din unii vechi poeți ca Gh. Asachi (1908), D. Bolintineanu (1908), G. Crețeanu (1908), Ion Catina (1908), C.A. Rosetti (1909), V. Alecsandri (1909), Al. Sihleanu (1909), D. Petrino (1910), precum și pagini de proză din N. Bălcescu și I. Codru-Drăgușanu (*Peregrinul transilvan*, 1910). În anii 1931–1932 avea să dea în două volume și o ediție critică a *Poeziilor* lui M. Eminescu.

A patra sinteză, *Istoria literaturii românești contemporane* (vol. I, *Crearea formei*; vol. II, *În căutarea fondului*), continuă, după o lungă întrerupere, pe cea anterioară, cuprinzînd valurile literaturii române dintre anii 1866 pînă la 1934. În scurta prefată care o întovărășește, el arată că urmează nu firul prezentării literaturii, ci al dezvoltării acesteia. „Ideeile la care am ajuns în domeniul istoriei în genere—lămuște Iorga mai departe—mă cîrmuiesc și aici și lucrez după ele mai hotărît decît în volumele precedente. Istoria nu e înșirare, ci explicație. Oameni, opere, medii se infățișează și se retrag, intervin ori așteaptă după partea lor în desfășurarea organică, de unde pleacă, pe care o influențează și din care, la vremea lor, se retrag încetul cu încetul pînă dispar”. Informația, deși cu unele confuzii de nume și atribuiri greșite de opere, e și în această sinteză tot atât de largă ca și în celealte, multimea notelor bibliografice fiind una din caracteristicile serisului științific al lui N. Iorga, iar orizontul cuprinde deopotrivă atât țara independentă (regatul), eit și „țara neliberă: Ardealul și Bucovina”. Pagini eloante sunt consacrate societății „Junimea” și revistei sale „Con vorbiri literare”, care, prin Titu Maiorescu, a contribuit la „înnoirea” literaturii și a dat „întîia critică românească”.

Scriitorii noi ai timpului, cărora li se consacra ample și strălucite expuneri, săn Eminescu, prin care literatura română „întra în rînd cu celealte, oricăr de vechi și oricăr de vaste”, I. L. Caragiale, I. Creangă, I. Slavici, George Coșbuc, după care la începutul secolului al XIX-lea, prin revistele „Sămănătorul”, „Luceafărul” și „Viața românească”, apar Șt. O Iosif, M. Sadoveanu, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu. Ultima parte a sintezei înfățișează literatura modernistă reprezentată de Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Lucian Blaga, Al. A. Philippide, Ion Barbu, față de care istoricul va manifesta, transpusă și în cadrul polemicilor publicistice, o accentuată rezervă și uneori o acută ostilitate.

Prin sintezele sale, și îndeosebi prin cele referitoare la literatura română de pînă în 1866, N. Iorga a pus bazele documentare ale istoriei literaturii române, concepută pînă la apariția sa numai ca o succesiune de biografii. Mai mult istoric decît critic, atras mai mult de fenomenul cultural decît cel estetic, N. Iorga a izbutit în sintezele sale de istorie literară să dea, integrînd-o în climatul european, cea mai amplă înfățișare istorică a literaturii române, întrecînd în mod considerabil pe toți cei care îl precedaseră în această direcție: Vasile Pop, Timotei Cipariu, V.A. Urechia, Aron Pumnul și alții. Succesorii săi—Sextil Pușcariu, George Pascu, O. Densusianu, N. Cartojan, Al. Piru, G. Ivașcu—se vor sprijini în mod temeinic pe opera lui, continuind și adîncind cercetările sale.

Importanța sintezelor sale, și îndeosebi cea referitoare la istoria literaturii din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, a început însă a scădea o dată cu apariția lucrărilor publicate de E. Lovinescu¹⁷, George Călinescu¹⁸, Șerban Cioculescu, Vladimîr Streinu, Tudor Vianu¹⁹, Perpessicius²⁰, care, pe lîngă noi informații, datorită și unei receptivități estetice de altă calitate, au proiectat asupra acestei epoci noi lumini și alte temeuri de interpretare. Cît despre literatură dintre cele două războaie mondiale, cercetată de N. Iorga pînă la 1934, aceasta a fost studiată și valorificată de E. Lovinescu, G. Călinescu și de noii critici de pe o bază estetică cu totul nouă, depășind spiritul tradiționalist al bătrînului istoric.

În cercetările sale asupra dezvoltării culturii românești, N. Iorga nu s-a mărginit numai la istoria culturii, ci a întreprins cu aceeași stăruință adinci cercetări și asupra evoluției artei populare românești, asupra arhitecturii, picturii și sculpturii din vechile noastre mănăstiri, asupra icoanelor, țesăturilor de argint, asupra meșteșugului cioplitorilor în lemn, asupra tapițeriilor și ceramicii, cu un cuvînt asupra creațiilor care înfățișează contribuția originală românească la arta umanității. Nici unul din meșteșuguri n-a fost uitat, într-o conferință din 1934 arătîndu-se că vechii noștri meșteri „au ajuns, chiar în domeniul sculpturii, să poată lucra tot așa de gingeș ca venetienii, dalmatinii, sașii sau cehii”, de la care și-au însușit deprinderi, în timp ce săpătorii în lemn „și fără ucenicie la streini, urmînd numai îndemnurile lor, au săpat catapetesme minunate la care s-au trudit cu anii”.

¹⁷ *Istoria literaturii române contemporane* (6 vol., București), 1924 - 1927.

¹⁸ *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941.

¹⁹ *Istoria literaturii române*, București, 1941.

²⁰ M. Eminescu, *Opere*, vol. I – VI, București, 1938 - 1963.

În acest spirit, și totodată pentru a evita nesocotirea și distrugerea unor vechi comori, au fost scrise monografiile *Histoire de l'art roumain ancien* (1922, în colaborare cu Gh. Balsă), *L'Art populaire en Roumanie* (1923) și cu o versiune în limba italiană, *Arta populară și arta istorică a românilor* (1926), aceasta cu versiuni paralele în limbile franceză și engleză, *Vechea artă religioasă* (1934) etc. Numeroase planșe, reproduceri și desene sporesc și mai mult documentarea și puterea de convingere a acestor lucrări.

Menționând această latură a activității lui N. Iorga, nu se pot uita nici albumurile sale de artă, în frunte cu *România în chipuri și vederi* (1926), cu texte în limbile română, franceză și engleză, consacrate principalelor noastre monumente arhitectonice, frumuseștilor naturii, broderiilor românești, creațiilor lui Grigorescu, Aman, Pallady, Brâncuși, Jalea etc., ca și unor emoționante scene din istoria patriei.

Legăturile și paralelismele dintre arta și literatura română, considerate și una și alta ca forme specifice ale vieții naționale, au fost infățișate în sinteza *Arte et littérature roumaine*, apărută în 1929 și tradusă apoi și în limbile italiană, germană, olandeză etc.

Cu aceeași pasiune s-a dedicat și studierii folclorului și portului popular românesc, dind, pe lingă o bogată serie de cercetări de amănunt asupra literaturii populare din toate provinciile românești, și pe lingă numeroase recenzii și portrete de folcloristi — Ion Pop Reteganul, S. Fl. Marian, Tudor Pamfile, C. Rădulescu-Codin — și unele sinteze de ansamblu : *Balada populară românească, originea și ciclurile ei* (1910), *Portul popular românesc* (1912), *Literatura populară ca izvor de literatură cultă* (1925).

Dragostea pentru literatura populară l-a îndemnat și la traducerea în limba franceză a unei importante culegeri de povești : *Contes roumains* (1923).

Cercetarea și integrarea artei românești în marea artă a umanității îl făceau să afirme, relevînd caracterul comun și unitar al tuturor creațiilor omenirii, că „peste hotarele țărilor și osebirile oamenilor, chemată să completeze noțiunea superioară a umanității, trăiește *o civilizație care e a tuturor*, la care toți, cu voie sau fără voie gîndindu-se, în momentul creațiunii, firește la ale lor, nu s-au putut impiedica să colaboreze și care e bunul comun al speței noastre ... și toți avem un drept, mai mult sau mai puțin, la tot ce e frumos, nobil, măreț, sfînt în tot cuprinsul pămîntului”.

Departate de a vedea în cultura și arta umană numai un produs al geniilor și talentelor consacrate, cărora le-a închinat de altfel pagini de profundă comprehensiune și de înflăcărată iubire, N. Iorga, în legătură cu acestea, avea în vedere, așa cum arăta în 1911 în discursul său de intrare la Academia Română, și „viața culturală, umila acțiune neconcențită și obscură a mulțimilor, care nu numai țin pe umerii lor palate și temple, cu toate podoabele și puterile lor, dar condiționează, fără stirea artiștilor celor mai personali și cea mai înaltă artă... , deși nici unul din reprezentanții lor n-a călcăt vreodată pragul unui Panteon”.

Atât prin sintezele sale asupra istoriei literaturii române, cât și prin cele consacrate culturii și artei românești, N. Iorga a urmărit în mod per-

manent elementele comune ale vieții spirituale a poporului român, ele fiind chemate să releve temeiurile unității sale, marile sale însușiri, forța sa de creație și, implicit, îndreptățita sa unitate politică și independența.

În deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, o dată cu instanța rarea guvernării naziste în Germania, unitatea și independența politică a poporului român au intrat într-o perioadă de grele amenințări, ceea ce a determinat pe N. Iorga să înceapă, paralel cu activitatea sa de conferențiar și istoric, o aprigă campanie publicistică pentru a denunța pericolul nazist și intențiile sale cotropitoare.

În lupta lui N. Iorga împotriva nazismului nu s-a relevat numai conștiința unui mare patriot, ci totodată, ca și la Nicolae Titulescu, înă din marile conștiințe ale umanității, ale libertății, fiindcă nazișmul, prin războiul pe care îl pregătea, amenința în aceeași măsură pacea și independența tuturor popoarelor Europei și apoi a întregii lumi. Spațiul vital preconizat de Adolf Hitler, precum și teoria unei rase superioare dominante, singura în drept a conduce și a străluci, au găsit în istoricul român unul din cei mai mari și mai prestigioși adverșari, numele său fiind cunoscut în toate continentele.

Încă din 1934, îndată după moartea lui Hindenburg, cînd Hitler — Führerul își asumase dictatura absolută asupra poporului german, N. Iorga bănuia și denunța „catastrofa” pe care acesta începuse să o pregătească²¹. La 2 septembrie 1936, urmărind dezvoltarea ideologiei naziste, arăta că „teorii îngrijorătoare se ivesc în dauna dreptului de a trăi al fiecărei comunități naționale cu trecut istoric și civilizație proprie... Vechea învățătură a raselor supcrioare tulbură atîtea capete încrezute, un misticism confuz și sălbatec face pe unii să creadă că au de la Dumnezeu sarcina de a se întinde oriunde și oricît ar putea, și părerea că imperialismul e un fel de datorie pentru cine a ajuns la un anume grad de forță stăpînește țări întregi”²².

Denumind pericolul, N. Iorga ar fi dorit totodată să-l înlăture printr-o mai strînsă solidaritate națională, trecînd peste clase, peste partide și peste generații, și printr-o mai fermă politică externă. La 23 mai 1938, prin articolul *Ferește-te popor al meu, căci mari primejdii îți se pregătesc*, el dădea o justificată și fierbinte alarmă națională. „Nimeni dințre noi — scrisă N. Iorga într-un articol din primăvara anului 1939 — nu trăim pentru noi; pentru pacea și linistea noastră, pentru binele și huzurul ce putem afla în trecerea noastră, așa de repede, pe acest pămînt. Trăim și muncim și suferim, și trebuie să stăm gata și de moarte, pentru cei din jurul nostru și pentru aceia cari din singele nostru vor și mai departe acest suflet, acest grai și acest drept”²³.

În 1939, după ce într timp nazismul înghițise Austria și Cehoslovacia și începuse la 1 septembrie războiul împotriva Poloniei, N. Iorga, sub titlul *Se pot distrugе popoare?* scrisă în „Neamul românesc”: „Reapare n forma cea mai crudă vechea teorie că statele mici n-au dreptul la inde-

²¹ „Neamul românesc” din 5 august 1934.

²² Ibidem, 1936.

²³ „Timpul” 23 mai 1938.

pendență, că ele cad în „spații vitale” și se pot mărgini pe hartă ca să se știe în al căruia din statele mari trebuie să cadă... Se putea vedea aşa -- preciza N. Iorga în continuare -- pe vremea cind un stat era numai o întimplătoare legătură de teritorii și de grupe omenești care se puteau distrunge sau preface după plac. Dar după biruința principiului național, statele, cit de mici, sunt o formă organică a umanității. Nici o metodă -- afirma N. Iorga în încheiere -- nu le poate nimici, cum ele nu sunt rezultate din exercițiul nici unei metode. Ele sunt «născute» și nu «făcute». Și de aceea ele vor asista, desigur -- anunță el profetic --, la meritata pedeapsă a apăsătorilor”²⁴. Ororile războiului, cu nesfîrșitul lor șir de distrugeri, de incendieri, de masacre în masă, fără a se face deosebire între armate și populația civilă, erau condamnate în articolul cu surprinzătorul, dar justificatul titlu: *Bunele vremi ale lui Attila*²⁵.

Preocupat de orientarea și atitudinea tineretului, el face acestor idei și constatări un larg loc și în conferințele și lecțiile sale. În 1938 a ținut la Vălenii de Munte, sub titlul *Hotare și spații nationale*, un ciclu de opt conferințe, prin care a demonstrat subrezerva istorică a teoriei spațiului vital și totodată pericolul ei -- ceea ce avea să se confirme cu prisosință prin înfrângerea Germaniei hitleriste în 1945 -- pentru însăși cei ce o preconizează fără a ține seama de dreptul la existență a tuturor popoarelor și de posibilitățile lor de rezistență. În lecția de deschidere ținută la Academia de Comerț din București în octombrie 1939, după ce au început războiul, pe care el îl numea „imensul, catastrofalul război”, arăta că imperialismul contemporan, a cărui expresie monstruoasă o vedea îndeosebi în imperialismul nazist, este „nenorocirea cea mai mare a ceasului de față, ba actul cel mai criminal făcut de omenire vreodată, și cu cât un popor participă mai mult la lupta aceasta pentru stăpînirea lumii întregi, cu atit are o parte mai mare din crimă și îl așteaptă” -- preciza N. Iorga, întrebuintând o expresie populară -- „bătaia lui Dumnezeu”, pe care o dorim cît mai apropiată și definitivă”²⁶.

În aceeași lecție, vorbind despre *Mein Kampf* a lui Adolf Hitler, cartea de bază a agresiunii naziste, el releva adîncul dispreț al acesteia pentru tot ceea ce nu aparținea rasei germane, ideea ei fundamentală fiind aceea că „celealte țări, unde sunt rase inferioare, sunt menite să muncească pentru rasa superioară -- noi toți! --, iar conducerea să o aibă elementul german care se găsește acolo”²⁷.

Pentru aceleași considerente, lecțiile sale de la Universitate din anul 1939/1940 au avut ca temă centrală „dezvoltarea imperialismului contemporan”, în care, după o lungă incursiune istorică, arăta zădărnicia „nebuniilor” ce nu se pot realiza.

Concomitent cu lupta împotriva nazismului²⁸, N. Iorga ducea pe plan intern o luptă tot atât de îndirijată împotriva mișcării legionare, „Garda de fier”, care adoptase doctrina nazistă și săvîrșise, începînd cu împușcarea pri-

²⁴ „Neamul românesc” din 9 septembrie 1939.

²⁵ „Neamul românesc” din 5 septembrie 1939.

²⁶ N. Iorga, *Generalitate...*, p. 334–345.

²⁷ *Ibidem*, p. 340.

²⁸ Vezi pentru detalii I. Popescu-Puțuri, *Nicolae Iorga contre l'hitlerisme*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1965, nr. 6, p. 1225–1238; Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, București.

mului ministru I. G. Duca (30 decembrie 1933), o serie de asasinate politice, pe care el le-a infierat fără şovăire. Se ştie că scopul urmărit de „Garda de fier” era instituirea unei dictaturi după model nazist și, totodată, o alianță totală cu Germania hitleristă, fără a ține seama de tendințele cotropitoare ale acesteia. Sesizând pericolul orientării legionare, care acaparase o bună parte din tineret, N. Iorga, ignorând și disprețuind pericolele la care se expunea, a făcut din ziarul său „Neamul românesc” unul din principalele organe de combatere a „Gărzii de fier”, a principiilor și a acțiunilor sale. Pe lîngă articolele din „Neamul românesc”, N. Iorga a combătut și a condamnat necontentit „Garda” și de la înălțimea tribunei Camerei, cerînd măsuri pentru stăvilierea activității ei, precum și în forurile de conducere ale Universității. Attitudinea fermă a lui N. Iorga a provocat în sinul mișcării legionare o cumplită ură împotriva marelui savant, viața sa însăși ajungînd în primejdie.

O luptă tot atât de hotărîtă a dus N. Iorga și împotriva tendințelor și amenințările revanșarde ale guvernului horthyist, care căuta, atât prin mijloacele unei stăruitoare propagande desfășurate în principalele țări din Occident, cît și prin sprijinul Germaniei și al Italiei, să revină la frontierele din 1918, răpind din nou Transilvania.

Vechi luptător pentru unirea Transilvaniei și totodată cel mai prestigios istoric român, N. Iorga a combătut propaganda horthyistă cu o neobosită energie, demascînd-o prin numeroase broșuri, articole, conferințe și discursuri, subliniind dreptul statului român la unitatea sa politică recunoscută prin tratatul de la Trianon(4 iunie 1920) ²⁹.

Italia fascistă și Germania nazistă, preocupate în propriul lor interes de a înlătura vechile tratate de pace, au îmbrățișat însă dezideratele Ungariei horthyiste și, la 30 august 1940 — după ce în anul precedent îi atribuisea o bună parte din teritoriul Cehoslovaciei și profitînd de izolare în care se afla România — , au constrîns-o prin „diktatul” de la Viena să cedeze nordul Transilvaniei (42 243 km² și 2 603 589 de locuitori). Supus deliberării Consiliului de coroană de la București, „diktatul” a fost acceptat de către majoritatea membrilor acestuia, România fiind amenințată cu dispariția de pe hartă, dar a fost respins în mod categoric de N. Iorga și de alții cîțiva patrioți, alături de care se afla opinia publică și masele de țărani și muncitori din întreaga țară care au protestat cu tare împotriva dictatului nazist.

Votul din Consiliul de coroană de la 30 august 1940 a fost ultimul act politic al lui N. Iorga.

În urma manifestațiilor de protest ale populației, regele Carol al II-lea s-a văzut silit să abdice, la guvern, impus de Hitler, avînd să ajungă generalul Ion Antonescu și „Garda de fier”, care au instituit dictatura fascistă-militară (6 septembrie 1940). Peste cîteva zile, sub pretextul instruirii armatei române, trupele germane au intrat apoi în țară încătu-șind-o astfel din toate puterile.

²⁹ Vezi *Réponse aux conférences données à Cambridge par le Comte Bethlen sur la révision du traité de Trianon*, București, 1933; *L'origine et la patrie première des Roumains. Réponse à une agression*, București, 1938; *Luptă științifică împotriva dreptului românesc*, București, 1938; *Pour éclairer M. Domanowski par les siens*, București, 1939; *În luptă cu absurdul revisionism maghiar*, Oradea, 1939; *Pages sur les droits des Roumains dans les provinces ajoutées depuis 1918 au territoire de l'ancien Royaume*, București, 1940, ș.a.

O dată cu ajungerea la guvern a „Gărzii de fier” și a invadării țării de către naziști, aveau să înceapă atât pentru N. Iorga, cît și pentru atiția alți patrioți, zile de grele încercări, primejdiiile amenințindu-i la tot pasul. Ziarele legionare și cele afiliate lor deschid împotriva sa o imundă campanie de ponegrire și de injurii, contestându-i-se nu numai opera patriotică, ci și pe cea științifică. La sfîrșitul lunii septembrie e înlăturat de la Universitate. La 11 octombrie i se suspendă ziarul, împiedicindu-l astfel de a mai avea vreun contact cu opinia publică.

Întristat, dar nu deznađăduit, N. Iorga se retrage la Vălenii de Munte și continuă să lucreze cu vechea sa îndîrjire la *Istoriologia umană*. Munți de cărți și de fișe îi stau alături pentru a-l ajuta în uriașă încercare. Gîndul și privirile sale străbat continentele și mileniile. Marele cutremur de pămînt de la 10 noiembrie îi deteriorează însă puternic casa și îl sălește să se stabilească la Sinaia pentru a lucra mai departe la opera începută. În jurul său, dirijat de oficialitățile naziste și legionare, cercul urii se stînge însă din ce în ce mai puternic. Sub ferestrele sale se strigă lozinei de moarte și se trimit nenumărate scrisori amenințătoare. Făia a-și întrerupe lucrul, prin care spera să deaumanității cea mai vastă sinteză de istorie și fară a încerca să se salveze, N. Iorga presimt totuși că undeva s-au luat hotărri cumplite și că în umbră crîncenii săi vrăjmași îi pregătesc sicriul. În ziua de 26 noiembrie scrie poezia *Brad bătrîn*, în care, printre emoționantă alegorie, își lămurește încă o dată rostul adînc al vieții și arată dușmanilor săi că crima proiectată nu le va aduce „decît încă un sicriu”. Aceasta a fost ultima sa creație literară.

A doua zi, răpit din casă la orele 17,30 de către echipa de asasini care la orele 15 împușcaseră în pădurea Snagov și pe Virgil Madgearu, avea să fie găsit în marginea comunei Strejnic, acoperit de brumă și de singe³⁰.

Asasinarea lui N. Iorga a constituit una din cele mai abominabile crime din istoria veacului nostru. Cu dînsul a dispărut nu numai o forță spirituală cum rareori a produs umanitatea, ci totodată și unul din ce mai mari patrioți, istorici și publiciști români, un simbol prometeic al muncii și al dragostei de țară.

L'ACTIVITÉ DE PUBLICISTE ET D'HOMME DE LETTRES DE NICOLAE IORGA

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée à l'activité de publiciste et d'homme de lettres de Nicolae Iorga. Le premier article littéraire de N. Iorga parut le 18 février 1890 dans la revue « Lupta » de Jassy. Pendant la même année, il débute aussi par des vers, à la revue « Contemporanul ». En 1893 on imprime son premier volume de *Poezii* (Poésies), en 1894, les deux premiers

³⁰ Vezi pentru detalii *Asasinatele de la Jilava...*, Snagov și Strejnicu 26—27 noiembrie 1940, București, 1941, p. 14—17 și 114—118; Titus Georgescu, op. cit., p. 105—112; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, p. 368—370.

volumes de *Schițe de critică literară* (Esquisses de critique littéraire) et en 1895, le premier volume de notes de voyage *Amintiri din Italia* (Souvenirs d'Italie).

La plus importante partie de son activité de publiciste et d'homme de lettres est illustrée par les périodiques « L'indépendance roumaine » (1899—1902), « Epoca » (1902—1903), « Semănătorul » (1903—1906), « Neamul românesc » (1906—1940), « Revista istorică » (1915—1940).

Des articles publiés dans ces périodiques ont été reproduits dans les volumes : *Opinions sincères* (1899); *O luptă literară* (Une dispute littéraire) (2 vol., 1914—1916); *Oameni care au fost* (Hommes des temps passés) (4 vol., 1911, 1939); *Războiul nostru în note zilnice* (Notre guerre en notes quotidiennes) (3 vol., 1921, 1924), etc. Dans le même temps, Iorga a fait paraître quatre synthèses de l'histoire de la littérature, depuis la parution des premiers textes roumains jusqu'en 1934, ainsi qu'une ample autobiographie intitulée : *O viață de om așa cum a fost* (Une vie d'homme telle qu'elle a été) (3 vol., 1934). En tant que publiciste dans le domaine politique, Iorga s'est imposé notamment par son attitude de défenseur des paysans révoltés en 1907, par l'appui à la lutte pour l'unité politique du peuple roumain et par la campagne acharnée contre la guerre durant les années 1933—1940.

L'œuvre littéraire du grand historien est complétée par plus de 40 pièces de théâtre — comédies, drames et tragédies — ainsi que par de nombreux volumes de vers et notes de voyage.

www.dacoromanica.ro

EVOLUȚIA PROCESULUI DE ORGANIZARE STATALĂ LA EST ȘI SUD DE CARPAȚI ÎN SECOLELE IX–XIV

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Sinteză a unor străvechi civilizații care au înflorit cîndva pe aceste meleaguri, poporul român, format în urma unui îndelungat proces de etnogeneză, a început să se afirme în documentele scrise cunoscute ca unitate etnică distinctă în pragul celui de-al doilea mileniu al e.n. Evidențierea tot mai potențată a populației românești începînd mai cu seamă din secolul al XI-lea și reflectarea ei din ce în ce mai mult în izvoarele scrise din aceea vreme corespundeană, de altfel, unui anumit stadiu pe care societatea românească îl atinsese în dezvoltarea ei în acel moment de început de nou mileniu. Cercetările din ultima vreme, mai cu seamă cele arheologice, au pus în evidență fapte deosebit de semnificative pentru înțelegerea structurii societății românești din secolele IX–XIV de pe întreg teritoriul țării. Este vorba, în primul rînd de o creștere demografică considerabilă în secolele IX–X în raport cu situația din epoca precedentă. O adevărată pînză de așezări omenești punctează atît zonele de podiș, cît și pe cele de cîmpie sau subcarpatice. Diversele îndeletniciri ale locuitorilor acestor așezări, în special cele agricole (cultura cerealelor, creșterea vitelor, viticultura, grădinăritul etc.) și meșteșugărești (extragerea, reducerea și prelucrarea unor metale de bază, țesutul și prelucrarea țesăturilor etc.), dar și cele din sfera schimbului de mărfuri, oglindite în cercetările efectuate în ultimul sfert de veac, reprezentă atrubutele esențiale ale unei populații stabile, sedentare incompatibile cu nomadismul¹. Mărturii de natură diversă datînd din acea vreme ne dău posibilitatea să apreciem stadiul de organizare socială și politică la care ajunsese societatea românească. Accentuarea procesului de diferențiere socială din cadrul așezărilor omenești reflectată în săpăturile arheologice și mențiunea în izvoarele scrise a unor elemente sociale suprapuse reprezintă argumente incontestabile ale fenomenului de cristalizare a relațiilor feudale, nuanțat realizată de la o zonă geografică la alta în decursul secolelor

¹ Avem în vedere mai cu seamă cercetările efectuate în ultima vreme pe o bază documentară sensibil îmbogățită cu materiale informative complet noi.

IX—XIV. O asemenea realitate impunea existența și a unor forme de organizare politică corespunzătoare nivelului general de dezvoltare social-economică. Această structură complexă și în continuă dezvoltare spre forme superioare a societății de pe teritoriul României de la începutul mileniului II e.n., alături de cea asemănătoare de pe teritoriul țărilor vecine, aveau să constituie cauza procesului de dezintegrare a unor uniuni statale existente în Europa centrală și sud-estică, dezintegrare în urma căreia au ieșit la lumina istoriei primele organisme politice cunoscute; structura lor internă definea cu toată certitudinea un avansat stadiu de organizare statală într-un continuu proces de maturizare.

Dacă problemele dezvoltării economice (și sociale chiar) ale comunității de viață de pe teritoriul țării noastre în secolele IX—XIV au reținut în ultima vreme, deși nu în chip destul de stăruiitor, atenția cercetătorilor, chestiunile privind organizarea politică au fost incomparabil mai mult vitregite. Deși cercetările anterioare evidențiaseră crearea statelor feudale românești de sine stătătoare la mijlocul secolului al XIV-lea ca un moment final al unui îndelungat proces de organizare statală, etapele pe care acest proces le-a parcurs, plămădirea și cristalizarea instituțiilor statului feudal propriu-zis printr-o continuă transformare a conținutului vechilor instituții politice de caracter „prefeudal” au rămas în afara cercetărilor. Acest proces continuu de organizare statală dela forme inferioare la forme și la modalități sensibil superioare din punctul de vedere al conținutului instituțional, proces desfășurat în cadrul unor etape importante în decursul secolelor IX—XIV la est și sud de Carpați, constituie obiectul studiului de față.

Baza informațională a studiului nostru o formează, alături de izvoare scrise (documente mai cu seamă), mărturiile de natură arheologică, puse în evidență de numeroase cercetări efectuate într-o serie de așezări feudaltimpurii de pe teritoriul Moldovei, al Țării Românești și al Doljului.

În chip deosebit menționăm ca bază metodologică a investigațiilor noastre depistarea din imensul material existent a tuturor așezărilor omenești cunoscute pînă acum din secolele IX-X – XII-XIII de la est și sud de Carpați, a căror cartografiere ne furnizează imagini pline de conținut și semnificații istorice atît sub raport demografic, cit și din punctul de vedere al organizării social-politice și militare².

² Am ținut în chip deosebit să consemnăm pe hartă în special așezările omenești din secolele IX-X și XII-XIII pe baza cărora se dezvoltă organismele statale din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și din prima jumătate a secolului următor, cunoscute din izvoarele scrise (nu trebuie să pierdem din vedere faptul că mare parte din așezările de pînă în secolul al XIII-lea continua să viețuiască și în secolul următor). Din rațiuni pe care le vom prezenta în paginile următoare, secolul al XIII-lea constituie, din punctul de vedere al evoluției organizării politice, un important și semnificativ moment pe linia maturizării instituțiilor statale, care avea să ducă la constituirea statelor feudale de sine stătătoare (Țara Românească și Moldova) de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Pe de altă parte, secolele IX-X reprezintă o limită cronologică impusă de cercetare, deci cu scop didactic. În realitate însă, o serie de așezări din secolele IX-X se dezvoltă din așezări mai vechi, ele nereprezentând altceva decât un anumit moment dintr-un continuu proces de dezvoltare. Abia dacă trebuie să mai pomenim semnificația cu totul aparte a acestui fenomen de continuă viețuire în cadrul același așezări omenești sau zone geografice, desori îmbrațînd secole de-a rîndul. Nu este locul de a intra în detaliile acestei importante probleme; am menționat-o doar pentru a nu crea impresia existenței unei cenzuri în anumite momente de dezvoltare socială.

Din punctul de vedere al procesului de organizare politică a societății românești de la est și sud de Carpați, cartografierea de care vorbeană oferă imagini deosebit de sugestive, generatoare de interpretări originale, inedite. Modalitatea de grupare a așezărilor (în special în Moldova și Dobrogea, unde cercetările au cuprins o largă arie teritorială), de obicei în jurul uneia mai mare, care prezintă, în special la est de Carpați, elemente de fortificație, lasă să se întrevadă posibilitatea atribuirii acestei așezări rôului unui centru politic-administrativ de care depindeau celelalte așezări din jur; arn avea de-a face în acest caz cu organisme politice aflate într-o anumită fază de organizare statală. Pe fondul acestor înjgebări politice, datorită unui permanent proces de extindere teritorială, în primul rînd din cauza amenințărilor externe, s-au dezvoltat, mai cu seamă din secolul al XIII-lea, formațiuni politice mai mari, de genul voievodatelor sau al țărilor care prezintă certe elemente de organizare statală matură. Urmărirea în detaliu a acestui proces implică neapărat prezentarea observațiilor de rigoare privind grupările de așezări omenești din secolele IX-X și XII-XIII sub aspectul teritorial în primul rînd.

Cartografierea datelor obținute pe baza săpăturilor arheologice³ și a celor furnizate de unele izvoare scrise ne oferă un tablou destul de înamicativ în ce privește frecvența grupărilor de așezări omenești de pe teritoriul de la est și sud de Carpați. Evident că stadiul actual al cercetărilor face ca aprecierile noastre să aibă un caracter relativ în ce privește stabilirea numărului așezărilor în secolele IX—XIII. Slaba populară a spațiului de la vest de Olt, de pildă, aşa cum apare în harta întocmită de noi, se explică, după convingerea noastră, prin lipsa unor cercetări de amploare asupra acestei zone de intensitatea celor efectuate la est de Carpați. Totodată, caracterul relativ constă și în raportarea tuturor așezărilor omenești la întreaga perioadă (secolele IX—XIII). Deși cele mai multe așezări au viețuit în toată această vreme, nu-i mai puțin adevărat că altele au dispărut într-o timp sau și-au mutat vatra. Este de asemenea posibil ca numărul așezărilor cu funcția de centru-reședință să fi fost mult mai mare decât admitem că un asemenea rol puteau să-l dețină și unele așezări nefortificate, dar sensibil dezvoltate, cum erau unele din Țara Românească. În același timp însă nu este obligatoriu ca numărul așezărilor fortificate să indice un număr egal de formațiuni politice. Unele dintre aceste centre-reședință ar fi putut indeplini această funcție numai o anumită vreme în cadrul același organism politic, rôul lor fiind ulterior preluat de un altul apropiat, a cărui dezvoltare să nu fi fost sincronică. Aceasta nu exclude însă și posibilitatea dezvoltării paralele a două asemenea fortificații în cadrul același zone geografice corespunzătoare unei formațiuni politice, mai ales că elementele de fortificație pot lipsi la unele reședințe ale căpetenilor politici și militari, ele neputindu-se astfel identifică.

³ Tinem să precizăm că am cartografiat numai localitățile unde au ieșit urme certe de așezări omenești (bordeie, instalații cu caracter gospodăresc, cimitire), mare parte dintre ele fiind cercetate în mod sistematic. Sesizarea unor așezări pe simplă bază a descoperirii unor fragmente ceramice sau a tezaurelor monetare n-a fost luată în considerație la întocmirea hărții noastre.

Așadar, multiple considerații metodologice ne invită la multă prudență atunci când vom încerca să stabilim numărul, mai mult sau mai puțin exact, atât al așezărilor omenești din vremea amintită, cât și al evenualelor formațiuni politice. Un fapt rămîne însă certitudine, și anume acela că în aprecierile noastre vom porni de la admiterea existenței unui *minimum* incontestabil de așezări omenești susceptibil de îmbogățire prin cercetări viitoare. Iată care sunt constataările noastre în această privință.

Pe teritoriul Dobrogii au fost identificate peste 40 de așezări, dintre care aproape jumătate fortificate. Evident că nu trebuie să admitem, din rațiunea expusă mai sus, existența a tot atitea organisme politice; pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că numărul acestor fortificații a crescut, o dată cu revenirea, după 971, a Imperiului bizantin la Dunărea de Jos, prin construirea unor puncte militare pe linia Dunării mai cu seamă, fără ca acestea să aibă neapărat caracterul unor reședințe ale căpeteniilor politice locale.

Mărturiile scrise atestă prezența pe teritoriul Dobrogii pînă în anul 971 a unor formațiuni politice ai căror conducători rezidau în așezările care și au măsărat funcția de reședință. Inscriptia din 943 descoperită la Mircea-Vodă pomenește o asemenea căpetenie cu numele Dimitrie, avind funcția de jupan, în luptă cu bizantinii⁴. Un alt jupan, Gheorghe, apare menționat în aceeași vreme în inscripțiile de la Basarabi⁵. În această zonă centrală a Dobrogii au fost documentate arheologic așezări neîntărite la Satu-Nou, Oltina, Castelu, Anghel Saligni, Făclia, Seimenii Mici, Nisipari, Galeșu, Valul lui Traian, Valea Seacă⁶, precum și așezări fortificate la Cochirleni⁷, Cernavodă, Medgidia, Poarta Albă⁸ și Constanța, datând din secolele IX–X, unele dintre ele anterioare stăpînirii bizantine. O a doua zonă era cea din partea de sud-vest a Dobrogii, unde existau în secolele VIII–X așezările civile de la Girlița, Galita, Grădiștea lui Ilie și altele, precum și fortificațiile de la Păcuiul lui Soare și Dervent⁹, situate în apropierea celei de la Silistra. Pe Dunăre, aproximativ în zona de contact dintre balta Ialomiței și a Brăilei, existau în secolele IX–X așezările fortificate de la Capidava și Hîrșova¹⁰, iar mai jos cele neîntărite de la Piatra Frecăței, Dăieni și Ciobanu. În nord consemnăm așezările de la Isaccea, Garvăni, Iglița, Măcin, Tulcea, Murighiol¹¹, vechi așezări romano-bizantine întărite, ca și așezările rurale de la Niculițel și Nalbant¹². Ar mai

⁴ C.C.B., *Inscriptia slavă din Dobrogea din anul 943*, în „Studii”, 1954, III, p. 122–134. Semnificația acestei instituții era dublă; ea exprima atât funcția socială, cât și pe cea politico-militară.

⁵ Comunicare făcută de I. Barnea la conferința națională de arheologie, Craiova, decembrie 1969.

⁶ M. Comșa și colab., *Necropola de incinerație de la Castelu*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, p. 649–658; B. Mitrea, *Şantierul arheologic Satu-Nou*, în *Materiale*, VII, p. 551–559; P. Diaconu și N. Anghelescu, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, în „Revista muzeelor”, 1968, nr. 4, p. 348–351.

⁷ S.C.I.V., 1967, nr. 3, p. 531 și urm.

⁸ S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 și urm.

⁹ S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 și urm.; P. Diaconu și N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 318–351.

¹⁰ Gr. Florescu și colab., *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958; S.C.I.V., 1964, nr. 4, p. 562 și urm.

¹¹ Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia*, I, București, 1967; I. Barnea și B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, în *Materiale*, V, p. 462–472; S.C.I.V., 1965, nr. 3, p. 599 și urm.

¹² S.C.I.V., 1963, nr. 2, p. 460 și urm.

fi de menționat așezările întărite de la Babadag, Enisala și Histria, precum și așezările deschise de la Camena, Capul Viilor, Gura Dobrogii și Tariverde, situate la vest de Razelm. Am amintit în enumerarea făcută și unele centre militare ridicate în perioada stăpînirii bizantine și care ulterior au devenit așezări civile. Așa stau lucrurile cu cetatea de la Păcuiul lui Soare, care s-a constituit într-o așezare cu caracter urban, sau cu mult discutată Vicină, creație a împrejurărilor din secolele XI–XII. Fără să le putem localiza, cronicarii bizantini pomenesc de formațiuni social-politice ocupate de bizantini, ca și de altele care s-au împotrivit acestora¹³. Nemulțumiți de politica fiscală asupratoare a stăpînitorilor, acești conducători locali, vremelnic supuși, se răscoală, împăratul fiind nevoit să ajungă la oarecare înțelegere cu ei. Scriitoarea bizantină Ana Comnena menționează în lucrarea ei prezența pe teritoriul Dobrogii în secolul al XI-lea a trei formațiuni politice, conduse de Tatos, Sestlav și Satza¹⁴. Unul dintre ei este localizat de autoare ca având reședința la Dristra (Silistra), deci s-ar plasa în zona de sud-vest a Dobrogii, unde am văzut că există în acea vreme un numeros grup de așezări omenești (vezi harta). Un altul este localizat de aceeași autoare la Vicina, probabil în nordul Dobrogii¹⁵, în contextul grupului de așezări descoperite. N-ar fi exclus ca cea de-a treia căpetenie să fi condus formațiunea reliefată de concentrarea așezărilor de pe linia Cernavodă-Poarta Albă, adică acolo unde în secolul anterior inscripțiile pomenesc pe cei doi jupani.

La răsărit de Carpați, cercetările întreprinse pînă acum au scos la veală anumite concentrări de așezări omenești, mai cu seamă în jumătatea de nord a teritoriului¹⁶. Este adevărat că anumite goluri constatare pot avea un caracter subiectiv, ele datorindu-se stadiului actual al cercetărilor. Ca și în cazul teritoriului de la sud de Carpați, așezările din zona subcarpatică n-au putut fi decît în mică măsură reflectate în săpăturile arheologice, datorită modului de construcție a locuinței (din lemn, la suprafața solului), care n-a permis conservarea vestigiilor ca în cazul locuintelor-bordeie din zona de podiș și de cîmpie.

În regiunea dintre Prut și Siret se disting următoarele grupări de la nord la sud : gruparea de nord, cu așezările fortificate de la Baranca-Hudești, Fundul Herții și Horodiștea și cu cele nefortificate din împrejurimi de la Ghireni (com. Cotușca), Mitoc, Ibănești, Dorohoi, Darabani etc. Către sud se impune grupul masiv cu peste 25 de așezări deschise din zona cursurilor mijlocii și inferioare ale rîurilor Jijia și Bahlui. În cadrul acestui grup s-au identificat cele două fortificații de la Mogoșești și Poiana

¹³ Zonaras, *Epitomea*, III, p. 529–531.

¹⁴ B. Leib, *Anne Comnène... Alexiade* (Regne de l'empereur Alexis I Comnène), II, carte VI, Paris, 1843, p. 81–82. Cele mai importante studii în această privință : N. Iorga, *Cele dintini cristalizări de stat ale românilor*, în „Rev. ist.”, 1919, p. 103–113 ; idem, *Les premières cristallisations d'Etat des roumains*, în „Bull. de la Sect. Hist. de l'Académie Roumaine”, 1920, p. 33–46 ; N. Bănescu, *Cele mai vechi știri bizantine asupra românilor de la Dunarea de Jos*, în „Anuar”, Cluj, 1921–1922, p. 140 și urm. ; idem, *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donauaus dem XI Jahrhundert*, în *Bizantion*, 1931 ; C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în „Rev. ist. rom.”, 1937, etc.

¹⁵ Întreaga bibliografie pentru Vicina în S.C.I.V., 1957, nr. 1–4 (articoulul *Așezarea orașului Vicina...*).

¹⁶ Beneficiem pentru teritoriul Moldovei de amplele cercetări efectuate ani de zile în șir, ale căror rezultate au fost valorificate într-o excelentă lucrare intitulată *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970 de N. Zaharia, M. Petrescu-Dimboviță și E. Zaharia.

cu Cetate. Mai la sud, între cursul inferior al Siretului și cel al Prutului, a fost identificat un alt grup masiv, format din peste 200 de așezări neîntârsite, care polarizau oarecum către așezarea de la Bîrlad. Precum se știe, vecchi cronicieri rusești atestă existența în acest teritoriu a formațiunii politice a berladnicilor¹⁷. Zona dintre ultimele două mari grupări demografice era mai puțin populată (circa 10 așezări deschise și una fortificată), dar în suficientă măsură pentru a presupune existența și aici a unei eventuale formațiuni social-politice, care, cu timpul, a fost inclusă în urma procesului de extindere teritorială într-o din cele două mari grupări de așezări vecine din nord și sud.

Între Siret și Carpați, aşa cum aminteam mai înainte, sănătățile sunt puține sănătățile de identificare a tuturor așezărilor din cauza sistemului de construcție a locuințelor. O grupă importantă se situa pe cursul superior al Siretului, de o parte și alta a lui, cu ramificații ce se extind între rîurile Suceava și Moldova. În cadrul acestei grupări alcătuite din aproape 30 de așezări deschise și una întărită (la Cotnari), așezarea fortificată de la Udești (jud. Suceava) din secolele VI–VII ar putea constitui (în cazul în care se vor documenta vestigii certe de locuire și în secolele anterioare și ulterioare secolelor VI–VII) veriga sigură de legătură a lanțului de viețuire omenescă din această zonă în secolele IV–X¹⁸. Mai jos, pe cursul Bistriței, au fost semnalate unele așezări neîntârsite la Budești, Hangu, Văleni, Porțești, Girov, Dumbrava Roșie și Costișa, dintre care se remarcă așezarea fortificată de la Bitca Doamnei¹⁹. Pe cursul mijlociu al Trotușului existau așezările sătești de la Adjudul Vechi, Oituz, Florești, Malul Orașului, Răpile (Onești), iar mai la sud, între Milcov și Putna, au fost semnalate unele așezări, ca cele de la Dragoslăveni²⁰, Balotesti, Pietroasa, zonă în care a existat, probabil, și Milcovia documentelor din secolul al XIII-lea²¹.

¹⁷ S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 și urm.; S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 și urm.; S.C.I.V., 1957, nr. 3, p. 531 și urm.; vezi și săpăturile de la Bîrlad. În cazul în care cele relatate de cronicile rusăști privitoare la berladnici în secolul al XII-lea ar privi populația din această zonă, descoperirile de aici oferă o confirmare a științelor scrise (*Polnoe sobranie russkikh letopisei*, vol. VII, Petersburg, 1856, și vol. VIII, Petersburg, 1859, p. 68). Pentru evidența exactă a așezărilor din această regiune a se vedea Ghență Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V–XI*, în S.C.I.V., 1969, nr. 2, p. 287–382.

¹⁸ „Dacia”, 1968 (XII), p. 435; S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 și urm.

¹⁹ Vezi cercetările de aici publicate în *Materiale și cercetări arheologice*; S.C.I.V., 1968, nr. 4, p. 683 și urm.

²⁰ Aici a fost descoperit un foarte bogat depozit de unelte agricole și piese de armament și de harnăsament (M. Comsa și Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragoslăveni*, în S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 425–435).

²¹ Pentru mai bună înțelegere a bazei demografice a procesului de organizare statală la est de Carpați, o semnificație deosebită prezintă descoperirile făcute la est de Prut, de către expedițiile arheologilor sovietici. În zona amintită au fost descoperite pînă acum aproximativ 100 de așezări sătești nefortificate și 18 grădiști cu val circular sau oval cu diametru de 50–1 000 m. Fiecare grădiște se plasează în centrul unui grup de așezări neîntârsite, cam 10–12 la număr. S-au evidențiat patru asemenea grupări de așezări: grupul de stepă (trei așezări neîntârsite: Rasăieți, Tudorovo și Olănești, avind ca exponent așezarea de la Moncastro, menționată în documente) cade victimă invaziei pecenegilor. Grupul dintre Nistrul și Răut, compus din 20 de așezări deschise și două grădiști bine fortificate, dăinuiește, în mare parte, pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea; unele așezări situate în locuri mai deschise (Brănești) pierdă din secolul al X-lea, altele, ascunse în păduri (Lucasevsca), au continuat să existe și mai tîrziu. Grupul central, cuprins teritorial între Nistrul și Cerna, se compune din cîteva nuclee, numărind aproximativ 30 de seliști și peste 10 grădiști. Așezările aparținând acestei grupări dăinuiesc pînă în secolul al XII-lea; unele dintre ele și chiar grupuri mai numeroase pieră la mijlocul secolului al XI-lea. Se remarcă cele două fortificații de la Alcedar și Echimăuți, ultima distrusă la

Teritoriul dintre Carpați și Dunăre cuprinde două zone geografice deosebite ca frecvență a așezărilor omenești din secolele IX—XIII : teritoriul Țării Românești propriu-zise, relativ bine cercetat din punct de vedere arheologic, în cuprinsul căruia au fost identificate mai multe grupări demografice, și teritoriul Olteniei, care prezintă o slabă concentrare demografică, mai cu seamă în zona subcarpatică, datorită, credem, lipsei unor cercetări ample de teren.

Pornind de la răsărit de-a lungul Dunării, remarcăm concentrarea de așezări cuprinse între bazinul inferior al Buzăului, Siretului, și Câlmățuiului, cum sunt cele descoperite la Baldovinești, Pietroiu, Praporgescu, Chișcani, Rîmnicel, Sihleanu, Dedulești, Filipești, Ibrianu, Bălteni, Lișcoteanca și Spiru Haret²². Sunt așezări deschise ; pînă în prezent nu s-a semnalat existența în această zonă a vreunei așezări fortificate. Menționăm, de asemenea, existența așezărilor de-a lungul Dunării între cursul inferior al Argeșului și Neajlovului, cum sunt cele de la Gogoșari, Frătești, Giurgiu-Port, Prundu, Greaca, Chirnogi etc. și, mai la est, Sultana, Spanțov și Curcani²³. În acest context de așezări se înscrie și cea de la Radovanu, unde s-a descoperit un mare depozit de unelte agricole și arme din secolele X—XI²⁴. Spre apus de acest complex s-a conturat o nouă grupare între Dunăre și bazinul mijlociu al rîului Vedea, formată din așezările de la Olteni, Sfîrtești, Alexandria, Păuleasa și Fîntînele²⁵, iar pe Dunăre Zimnicea, vechea fortificație numită de scriitorii bizantini Demnitzikos²⁶. Cronicarii bizantini pomenesc de existența la granița de nord a Imperiului bizantin, peste Dunăre, deci la nord de Dunăre, a unor așezări fortificate care serveau ca reședințe ale conducătorilor locali. În anul 971, după capitularea lui Sviatoslav, împăratul bizantin Tzimiskes, aflindu-se la Durostorum (Silistra), a fost vizitat de conducători locali

mijlocul secolului al XI-lea de către pecenegi. Așezările din nord sunt de ascinență numeroase. Fiind mai depărtate de acțiunea de jaf a popoarelor nomade, aceste așezări dăinuiesc pînă în secolul al XIII-lea, altele chiar și mai tîrziu (G. B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R. S. Moldovenească privind mileniul I e.n.*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, 1957, fasc. I, p. 159 și urm.; idem, *Городища Екимакы*, în *K.C.II.M.K. Библи.*, Moscova, 1953, p. 104—126; idem, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice...*, în *S.C.I.V.*, 1954, nr. 2, p. 392—403. Cercetări cu totul recente au sporit numărul așezărilor din zona de stepă a bazinului inferior al Nistrului la 27; totodată, în triunghiul format din Prutul inferior și Dunare (brațul Chilia) a fost identificată o grupare de peste 60 de așezări din secolul al X-lea (G. F. Cebotarenko, *Материалы к археологической карте памятников VIII—X вв. южной части прутоднестровского междуречья*, în *Далекое прошлое Молдавии*, Chișinău, 1969, p. 211—227).

²² S.C.I.V., 1963, nr. 2, p. 460 și urm.; S.C.I.V., nr. 3, p. 599 și urm.

²³ B. Mitrea și C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale*, V, p. 180; B. Mitrea, *Şantierul Sultana*, în *Materiale*, VIII, p. 567—673; D. Berciu, și colab., *Săpăturile de informare de la Goștinu și Ghizdaru*, în *Materiale*, VII, p. 294 și urm.; S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 și urm.; etc.

²⁴ M. Comșă și E. Gheannopoulos, *Unele și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în *S.C.I.V.*, 1969, nr. 4, p. 617—620.

²⁵ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*; C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Olteni*, în *Materiale*, VII, p. 503, 507—509; S.C.I.V., 1963, nr. 2, p. 460 și urm.; S.C.I.V., 1966, nr. 4, p. 719 și urm.; S.C.I.V., 1965, nr. 3, p. 599 și urm.

²⁶ *Ioannis Cinnami epitome rerum...*, rec. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 93—95; S.C.I.V., 1953, nr. 3—4, p. 644; identificată de Bolșacov-Ghimpău cu Garvăni-Dinogetia (*La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în „*Revue des études sud-est européennes*”, 1967, nr. 3—4, p. 543 și urm.; S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478 și urm.

ai cetăților situate la nord de Dunăre, pe teritoriul din fața Siliștrei ²⁷. Este posibil ca aceste căpetenii să fi aparținut formațiunilor politice reprezentate de grupările de așezări sus-menționate (vezi harta).

La apus de Olt, de-a lungul Dunării, așezările din secolele IX—XIII sead în intensitate. Sunt semnalate cele de la Celei și Obîrșia Nouă ²⁸, care ar putea să aparțină unui grup existent în zona de confluență a Oltului cu Dunărea, cea de la Verbița și cele din jurul Craiovei : Branistea, Cornu, Salcia, Galiciuca, Leu, Brabova ²⁹, precum și marea așezare de la Basarabi ³⁰ (ceva mai târzie) și cele de la Balta Verde și Turnu-Severin ³¹. Raritatea lor nu ne permite să întrevedem apartenența lor la vreo grupare demografică oarecare ; poate cumva în jurul Craiovei s-ar contura o asemenea grupare.

În zona de mijloc a teritoriului dintre Carpați și Dunăre, în plină cîmpie deci, s-au semnalat pînă în prezent numeroase așezări din secolele IX—XIII, dar puține dintre ele au fost cercetate în măsură să putem aprecia caracterul și structura lor. În bazinul mijlociu al Ialomiței, de pildă, a fost cercetată așezarea neîntărită de la Dridu din secolul al X-lea ³², precum și cea de la Iléana din aceeași zonă. Un complex de așezări îl constituie cel situat între Colentina și Dimbovița, pe teritoriul actualei capitale, București, cu împrejurimile. Asemenea așezări au fost semnalate și cercetate în diferite puncte din perimetru orașului propriu-zis (Piața de Flori, Curtea Veche etc.), ca și în afara lui (Băneasa, Pipera, Cernica, Străulești-Măicănești, Otopeni, Măgurele, Bragadiru). Spre apus, păstrînd aceeași linie mediană, cercetările au pus în evidență mareala așezare de la Bîrlogu din secolul al X-lea, unde s-a descoperit impresionantul depozit de unelte agrare și arme, totalizînd o cantitate de 400 kg ³³.

Zonele colinară și subcarpatică au dat la iveală complexul demografic marcat de așezările deschise de la Tîrgșor, Ploiești, Vadul Săpat, Budureasa, Cindești, Sărata Monteoru și importanța așezare de la Bucov. Mai sus de acestea se află așezarea fortificată din piatră de la Slon, care nu mai lasă nici o urmă de îndoială în ce privește posibilitatea existenței aici a reședinței unuia dintre conducătorii formațiunilor politice-militare din această zonă ³⁴.

În bazinul superior al Dîmboviței au fost cercetate trei așezări fortificate datînd din epoci succesive : Voinești (secolele VI—VII) ³⁵, Cetă-

²⁷ Georgios Kedrenos și Ioannis Scylitzæ, op. ab. Inm. Bekkero suppletum et emendatus, vol. I, II, Bonn, 1838—1839, p. 401—402.

²⁸ S.C.I.V., 1969, nr. 3, p. 478.

²⁹ E. Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România*, în „Aluta”, I, 1969, p. 117.

³⁰ Ibidem ; D. Berciu, *Săpăturile de la Verbița (r. Plenișa, reg. Craiova)*, în *Materiale*, VI, p. 89—93.

³¹ D. Berciu și S. Morintz, *Săpăturile de la Balta Verde (r. Vinju Mare, reg. Craiova)*, în *Materiale*, V, p. 530—531.

³² Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

³³ I. Nania, *Săpăturile de la Bîrlogu (jud. Argeș)*, comunicare la cea de-a III-a Sesiune științifică a muzeelor, decembrie 1966.

³⁴ M. Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, II, 1969, Ploiești, p. 21—29.

³⁵ S.C.I.V., 1966, nr. 4, p. 719, și urm.

teni (secolele XIII–XIV)³⁶ și Lerești (secolul al XIV-lea)³⁷. Din păcate, așa cum am mai avut prilejul să subliniem, sistemul de construcție al locuințelor, din lemn și la suprafața solului, a înlăturat posibilitatea de detectare și de cercetare a așezărilor din zona subcarpatică, mai cu seamă a celor deschise, așezări care au existat cu certitudine (vezi, de pildă, așezările de la Buciumeni, Cîmpulung și Curtea de Argeș din secolele X–XIII), ele fiind menționate, sub forma voievodatelor și a cnezatelor, de documente din secolele XIII–XIV.

În urma celor prezentate pînă aici se desprinde concluzia potrivit căreia pe teritoriul de la râsărit și de miazăzi de Carpați existau în secolele IX–X și XII–XIII numeroase așezări omenești, grupate, în funcție de condițiile geografice existente, de regulă pe valuri unor ape. În fiecare grupare exista de obicei o așezare mai dezvoltată, adesea fortificată. Raportate la structura politico-administrativă din acea vreme, aceste aglomerări demografice corespundeau formațiunilor politice administrative de genul judeciilor, jupanatelor și cnezatelor. Așezările mai dezvoltate (adesea fortificate) din contextul acestor comunități social-politice serveau ca reședință a conducătorilor formațiunilor respective. Prezența uneori în cadrul aceleiași grupări a mai multor așezări întărite, care au funcționat succesiv, demonstrează că centrul care polariza activitatea economică, politică, militară și administrativă din zonă își modifica poziția geografică, în funcție în primul rînd de extinderea teritorială a organismului politic, de evoluția lui pe calea dezvoltării relațiilor feudale³⁸. *Asadar, la baza organismelor statice, denumite începînd din secolul al XIII-lea voievodate sau țări, au existat consistente realități demografice.*

După cum arătam mai sus, secolul al XIII-lea, în special a doua jumătate a lui, reprezintă, din punctul de vedere al procesului de organizare statală, o nouă etapă, marcată pe plan politic-militar de constituirea voievodatelor sau a țărilor, prin extinderea teritorială a vechilor organisme (unificarea lor pe bază de înțelegere sau prin forță) și prin maturizarea unor instituții politice și administrative din cadrul lor.

Diploma din 1247 atestă prezența la est de Carpați a mai multor voievodate sau țări, purtând denumirea conducătorilor lor militari și politici. Sunt menționate la est de rîul Olt : voievodatul lui Seneslau, avînd reședință la Curtea de Argeș, unde au fost descoperite în ultimele campanii arheologice parte din ansamblurile de construcție (ziduri ale curții voievodale, biserică voievodală etc.), care pun în evidență cu țată claritatea deosebirile dintre reședințele vechilor formațiuni politice și cele ale voie-

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, 1965, nr. 3, p. 599 și urm.

³⁸ Asemenea fenomen se întâlnește pe un spațiu geografic foarte întins situat la râsăritul țării noastre, la nord, nord-vest etc. (I. I. Leapuškin, *Место Роменско-Борщевских памятников среди славянских древностей*, în V.L.U., 20/4, Leningrad, 1956, p. 45–60; J. Kaminska, *Grody wczesnosredniowieczne ziem Rolski sredkowiek ne tie osadnictwa*, Lodz, 1953; J. Kudrnáč, *Cercetările arheologice din horodiștea slavă de la Klucov (Cehoslovacia)*, în S.C.I.V., 1967, nr. 2, p. 269 și urm.; H. Jankuhn, *Schlussbetrachtungen in Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Giessen, 1960, p. 221–226; K. Buczek, *Z badań nad organizacją grodową w Polsce wczesno-feudalnej; problem terytorialnością grodów kaszubskich*, în „*Kwartalnik historyczny*”, 1970, nr. 1.

vodatelor³⁹; la vest de Olt : cnezatul lui Farcaș, voievodatul sau țara lui Litovoi, cnezatul lui Ioan, țara Severinului⁴⁰.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, principiul extinderii teritoriale este larg promovat de unele dintre aceste formațiuni statale; voievodatul lui Litovoi, de pildă, se suprapusese, se pare, peste cele ale lui Seneslau și ale celorlați conducători pomeniți, devenind o putere militară în stare să-și măsoare forțele, în drumul ei spre independență, cu cele ale regatului maghiar. Din nefericire, nu cunoaștem evoluția din acest punct de vedere și a altor formațiuni politice existente, probabil, în restul teritoriului.

Realitățile demografice prezentate mai sus ne dău unele indicații deosebit de prețioase în această privință. Este vorba de mai multe grupări de așezări, mai cu seamă în partea estică și sudică a Țării Românești, care pot fi interpretate ca formațiuni politice pe cale de integrare în circuitul procesului de unificare. Asemenea formațiuni ne sunt sugerate de concentrările de populație dintre Buzău, Călmățui și Dunăre (jud. Brăila); din bazinul inferior al Argeșului; din bazinul inferior al Vedei (între Vede, Dunăre și Olt); între Argeș și Colentina (inclusiv zona actuală a Bucureștilor); între bazinul superior al Buzăului și cel al Prahovei⁴¹. Integrarea lor politică s-a făcut în etape prin extinderea voievodatului din regiunea plaiurilor. Este posibil ca formațiunile din sud să fi fost înglobate de către Basarab I în a doua decadă a secolului al XIV-lea. În orice caz, extinderea teritorială a voievodatului de la Argeș spre sud era deja împlinită către 1323, cînd oștile lui Basarab acordă ajutor armat vecinilor bulgari de la sud de Dunăre împotriva armatelor bizantine⁴². Rațiunea unor asemenea raporturi politice ne obligă la a admite integrarea părților sudice ale Țării Românești.

Părțile estice (formațiunea brăileană) au fost, probabil, înglobate cu prilejul campaniei din 1327, cînd oști valahe, alături de cele transilvăneni și, se pare, moldovenești, au luptat împotriva tătarilor din sudul Moldovei⁴³. Basarab „întemeietorul” desăvîrșește astfel procesul de unificare a formațiunilor politice de pe cuprinsul Țării Românești.

Pe teritoriul Dobrogii, formațiunile politice existente au fost înghițite, printr-un proces asemănător cu cel din Țara Românească, într-un singur stat în secolul al XIV-lea, mai cu seamă pe timpul lui Dobrotici.

La est de Carpați se înregistra o evoluție asemănătoare. În cea de-a doua etapă (secolele XIII—XIV), extinderea teritorială tinzînd spre unificare, ca funcție a organismelor statale, se concretizează prin cîteva formațiuni de genul voievodatelor sau țărilor, cum ar fi, de pildă, cele dintre Carpați și Siret, evolute din formațiunile politice precedente. Mica formațiune de pe Milcov s-a extins în a doua jumătate a secolului al XIII-lea

³⁹ N. Constantinescu, *La résidence d'Argeș des voivodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1970, nr. 1, p. 5 și urm.

⁴⁰ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, p. 3 și urm.

⁴¹ Nemenționarea lor în diploma din 1247 se datorește faptului că acestea se aflau sub dominația politică a cumanilor.

⁴² *Ioannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum*, Bonn, 1828, vol. I, p. 175.

⁴³ Șt. Pascu, *Contribuții documentare...*, în „Anuarul Inst. de istorie națională” (Cluj), 1945, p. 165; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 72.

peste toată regiunea Vrancei⁴⁴. Pe valea Bistriței s-a dezvoltat cel de-al doilea voievodat, iar între Moldova și Siret cel de unde avea să pornească acțiunea de unificare în lupta pentru cîștigarea independenței față de coroana maghiară, avînd ca exponent pe Bogdan din Cuhea. De menționat că această formațiune s-a extins atât în sud, cât și în nord pe valea Siretului, iar reședința ei avea să penduleze în cursul secolelor XIII–XIV de la Baia la Siret, ca apoi să se stabilizeze la Suceava. Cei mai mulți cercetători încearcă să identifice acest din urmă voievodat cu cel ale cărui oști au participat la conflictul militar din 1277⁴⁵, voievodat menționat, potrivit celor mai recente opinii, în cronica rimată a lui Ottokar de Styria („țara românilor”) la 1307⁴⁶. Pentru restul teritoriului de la est de Carpați nu cunoaștem evoluția vechilor organisme politice. Aceleași realități demografice invocate și pentru Țara Românească lasă însă să se întrevadă posibilitatea existenței și în restul teritoriului moldovean a unor formațiuni politice indicate de concentrările de populație. S-ar impune din acest punct de vedere cele două mari grupări dintre Prut și Siret: în jurul Iașului și în jurul Bîrladului. Procesul de unificare teritorială era destul de avansat, mai ales în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Documentele menționează acum o „țară a românilor” (fiind vorba, probabil, de voievodatul sau de țara care preluase sarcina unificării), iar participarea armelor acestei „țări valahe”⁴⁷ la luptele desfășurate în afara granițelor constituie expresia consolidării organismului statal și a puterii lui militare⁴⁸. Se pare, totuși, că desăvîrșirea acestui proces de unificare teritorială politică a fost întîrziată aici în comparație cu cel de pe teritoriul de la sud de Carpați⁴⁹.

⁴⁴ Al. Gonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși pînă la întemeiere*, în „Mitrop. Moldovei și Sucevei”, 1960, nr. 9–12, p. 568–571; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, 1960, fasc. I, p. 71–72.

⁴⁵ Șt. Pascu, *Contribuționi documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, în „Anuarul Inst. de istorie națională”, Sibiu, 1945, p. 159–160.

⁴⁶ A. Sacerdoteanu, *Românii la 1307–1308 în cronica rimată a lui Ottokar de Styria, în Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1968*, Viena, 1968, p. 83–85.

⁴⁷ *Polnoe sobranie letopisec*, vol. IV, Leningrad, 1925, fasc. 2, p. 447.

⁴⁸ I. Minea, *Informații românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11–12; cf. C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, în loc. cit., p. 70.

⁴⁹ Vezi pentru aceasta C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc...*, în loc. cit.; A. Sacerdoteanu, *Succesiunea...*, în „Romanoslavica”, XI, 1965; solia genoveză din 1386 la „Constantin și Petru-voievod” ar putea fi interpretată, cu destule rezerve însă, ca o dovadă a existenței, alături de formațiunea statală a lui Petru Mușat, a altceia condusă de Constantin (Costea-voievod?) (comunicare Ș. Papacostea în ziua de 19 martie 1971).

În ceea ce privește spațiul teritorial de pe versantul de vest al Carpaților, societatea maramureșană din epoca prestatălă, datorită unei mai mari temporizări a contactului cu statele feudale vecine comparativ cu celealte provincii românești, oferă un climp deosebit de frâțik pentru cercetarea evoluției procesului de organizare statală. Recentă lucrare consacrată cercetării istoriei Maramureșului în secolul al XIV-lea (R. Popa, *Tara Maramuresului în secolul al XIV-lea*, București, 1970), a stabilit raportul dintre cnezate și voievodate ca forme de organizare politică: cnezatul de vale a reprezentat, cronologic, o etapă intermediară spre organismul politic feudal superior de tipul voievodatului, care s-a constituit în secolul al XIII-lea, fenomen similar cu cel din spațiul extracarpatic. Voievodatul a reprezentat forma de organizare politică de sine stătătoare cea mai avansată a societății maramureșene plină la contactul efectiv cu autoritatea regatului maghiar medieval. Această evoluție de organizare statală în secolele IX–XIV de la simple formațiuni social-politice (judecii, jupanate, cnezate) la forma matură de organizare (voievodatul, țara), pusă în evidență pe întreg teritoriul României, demonstrează unitatea procesului de organizare statală pe întreg spațiul românesc.

Dacă problema cartografierii așezărilor omenesti de la est și sud de Carpați, cu semnificațiile social-politice care decurg din observațiile făcute așa cum au fost expuse în paginile anterioare, n-a prezentat dificultăți prea mari, nu același lucru se poate spune despre modalitatea de a defini conținutul social-politic al organismelor cu caracter statal circumscrise în spațiul geografic amintit în secolele IX—XIII. Cunoașterea trăsăturilor lor fundamentale pentru a le putea preciza caracterul lor politic în vederea unei posibile comparații cu formele de organizare politică anterioare secolului al IX-lea este o chestiune extrem de dificilă și de complicată în stadiul actual al cercetărilor. Există, totuși, indicații, furnizate atât de izvoarele scrise, cât și de cele arheologice, care îngăduie unele considerații, nu lipsite de interes, în legătură cu stadiul de organizare statală și cu evoluția acestui proces în decursul secolelor IX—XIV în ținuturile românești extra carpatice. Unele încercări care s-au făcut în ultima vreme de a defini caracterul organizării social-economice și politice pe teritoriul României în epoca de tranziție la feudalism (secolele IV—X)⁵⁰ reprezintă o bază de pornire care ne dă posibilitatea concretă de a efectua unele comparații cu stările de lucruri anterioare. Este vorba, cu alte cuvinte, de a urmări, pe parcursul celor cîteva secole evoluția instituțiilor politice, transformările de conținut al acestora, în măsură să definească stadiul de organizare statală a societății românești de la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV. Este necesar pentru aceasta să analizăm, atât cât ne permite materialul documentar, factorii fundamentali care au subseris la apariția puterii de stat sub diferitele forme de manifestare, precum și instituțiile specifice etapelor evolutive principale.

Precum se știe, apariția acestui element de suprastructură care este statul corespunde unui anumit nivel de dezvoltare social-economică atins de societatea omenească, care să permită constituirea claselor sociale. Fără împărtirea societății în clase sociale, în exploatați și exploataitori nu poate fi concepută apariția statului. El este creat tocmai pentru a confini și permanentiza împărtirea de care am amintit în folosul unei anumite clase sociale. Deci factorul hotăritor al apariției statului îl constituie separarea în cadrul societății a două categorii de oameni: avuți și neavuți (bogați și săraci), între care existența relațiilor antagoniste a devenit o realitate. Acesta este momentul cînd, pentru a beneficia de munca celor săraci, cei avuți recurg la crearea unui aparat de conștrîngere prin ale cărui organe să-și poată exercita dominația de clasă, să poată supune prin violență voința altora⁵¹.

În lumina acestor indicații se poate oare preciza acest moment pe teritoriul de la est de Carpați? Iată întrebarea fundamentală în funcție de răspunsul căreia vom fi în măsură să apreciem gradul de organizare politică.

⁵⁰ M. Comșa, *Sur le caractère de l'organisation social-économique et politique sur le territoire de la Roumanie durant la période de passage à la féodalité*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. IV (1970), p. 31 și urm.; vezi în această privință și alte studii ale aceleiași autoare, publicate în „Dacia”, XII (1968), p. 352 și urm.; S.C.I.V., 1968, nr. 1 p. 63 și urm. etc.

⁵¹ Vezi indicațiile teoretice cu privire la originile statului la V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 39, București, 1966, p. 66—70.

Contrag unor aserțiuni mai vechi, istoriografia noastră recentă a dovedit cu argumente noi, convingătoare, că înainte de întemeierea statelor feudale de sine stătătoare, Țara Românească și Moldova, la mijlocul secolului al XIV-lea, societatea românească evoluase în ansamblul ei pînă la nivelul cristalizării raporturilor feudale care consfințeau împărțirea ei în clase sociale cu interese antagonice. Într-adevăr, izvoare scrise din secolul al XIII-lea atestă existența la est și sud de Câmpina a elementelor aparținind clasei dominante : mai-mari ai țării (majores terre)⁵², puternici (potentes)⁵³ a căror semnificație socială era aceea de mari stăpînitori sau proprietari de pămînt. S-a susținut existența unor asemenea diferențieri sociale implicînd cristalizarea relațiilor feudale chiar din secolele IX–X pe baza mențiunii unor căpetenii „feudale” (jupanii) în unele inscripții descoperite pe teritoriul Dobrogei și pe baza reflectării în săpăturile arheologice efectuate în ținuturile extracarpatice a unor caracteristici ale noii stări de lucruri⁵⁴. Fără îndoială că existența raporturilor feudale și deci împărțirea societății în clase cu interese diametral opuse în spațiul extiacarpatic înainte de secolul al XIV-lea este o realitate care nu mai poate fi contestată. Credem însă că intensitatea acestor raporturi sociale de clasă atât în suprafață, cît și în adîncime, cel puțin pe teritoriul amintit, trebuie înțeleasă într-un mod diferențiat, nuanțat atât în spațiu, cît și în timp. Dacă în secolul al XIII-lea relațiile feudale evidente evoluau spre o firească maturizare, în secolele anterioare, în special în secolele IX–X, procesul de făurire a bazei social-economice a unei noi orînduirii (cea feudală) era, potrivit informației documentare de care dispunem în prezent, destul de firav comparativ cu ceea ce avea să fie peste circa trei secole, cel puțin pe teritoriul Țării Românești și al Moldovei (teritoriul Dobrogei prezentînd o situație oarecum diferită). Diferențierea socială pusă în evidență de cercetările arheologice efectuate în diferite așezări și cimitire din secolele IX–XII pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești, unul dintre argumentele pe care se fundează teza cristalizării raporturilor feudale în acea vreme, poate constitui, într-adevăr, un punct sigur de plecare ; el nu poate constitui însă un coeficient sigur de apreciere a gradului de intensitate pe scara dezvoltării unor asemenea raporturi social-economice. O atare evoluție era firesc să înregistreze și procesul de organizare politică în directă proporționalitate cu dezvoltarea social-economică : stadiilor de slabă dezvoltare social-economică din secolele IX–XII să le corespundă forme inferioare de organizare politică și, din contra, stadiilor de mai mare dezvoltare din secolele XIII–XIV să le corespundă organisme statale aflate pe o înaltă treaptă a procesului de maturizare. Vom încerca să precizăm în cele ce urmează conținutul procesului de organizare politică a societății românești extracarpatice și evoluția lui de-a lungul celor două etape evidențiate mai sus, analizînd rolul și funcțiile principalelor instituții politice pe care s-a bazat această organizare.

⁵² *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, p. 1–11.

⁵³ Hurmuzaki, I,₁, p. 622–623.

⁵⁴ Dintre cele mai semnificative studii, menționăm : B. Câmpina, *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, București, 1955, p. 1–27 ; *Istoria României*, vol. II, București, 1960, capitolul consacrat epocii timpurii a feudalismului ; St. Ștefănescu, *Reconstitution de la vie d'état sur le territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Âge*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, 1970, nr. 1, p. 3–19.

Cercetări recente au încercat să precizeze caracterul organizării social-economice și politice pe teritoriul României în perioada cuprinsă în secolele IV—X e.n.⁵⁵. Forma principală de organizare social-economică o constituia obștea sătească teritorială. *Pătimirea sfîntului Sava*⁵⁶, datând din secolul al IV-lea, și *Strategiconul*⁵⁷, din secolul al VI-lea, atestă existența satelor și a obștilor sătești la nordul Dunării, ai căror locuitori erau liberi și solidari între dinșii; în rîndul lor începuse să se manifeste o oarecare inegalitate socială. Atât baza teritorială a comunității sătești, cât și familia monogamă, patriarhală, și diferențierea socială, documentate în secolele IV—IX la nordul Dunării, incompatibile cu relațiile gentilice, demonstrează că societatea de la est și sud de Carpați depășise cadrul orînduirii comunei primitive și începuse să se angajeze pe linia construirii unei baze social-economice noi. Corespondentul acestui stadiu de dezvoltare, formă de organizare politică o constituia democrația militară, reprezentată, printr-un sef militar ales, sfatul celor bătrâni și adunarea poporului, cu acordul cărora căpetenia militară lăua deciziile cele mai importante⁵⁸. Aceste organe ale democrației militare asigurau perceperea de la locuitori a redevențelor solicitate de migratorii care și exercitau dominația politică. Dările în natură, de regulă, aveau, prin urmare, un caracter etnic și nu unul social. Inexistența încă a unor interese opuse între pătura conducătorilor și populația de rînd, obiceiul, autoritatea și respectul de care se bucurau organele conducerii politice în sinul comunității excludeau necesitatea constituirii unui aparat special de constringere. Statul, ca formă superioară de organizare politică, nu era necesar, dar unele elemente sociale începuseră să-i pregătească încă de pe acum apariția⁵⁹. Într-adevăr, perioada următoare (secolele XIII—XIV mai cu seamă) va consacra apariția organismelor statale ca pe o realitate reclamată de dezvoltarea generală a societății românești. Creșterea demografică apreciabilă începînd din secolul al IX-lea (asupra căreia am insistat pe larg mai sus), dublată de o dezvoltare economică sensibil superioară celei anterioare⁶⁰, accent-

⁵⁵ M. Comșa, *Sur le caractère de l'organisation social-economique et politique...*, în op. cit., p. 31 și urm.

⁵⁶ Această importantă mărturie este o scrisoare în limba greacă adresată de comunitatea creștină din Dacia gotică comunității din Capadoccia (H. Delehaye, *Saint de Thrace et de Mésie*, în „Annalecta Bollandiana”, XXXI, 1912; cf. P. P. Panaiteescu, *Obștea sărănească în Tara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 22 și urm.

⁵⁷ Este vorba de un fragment din acest text atribuit împăratului bizantin Maurikios, de o însemnatate deosebită pentru istoria societății de la nord de Dunăre din secolul al VI-lea e.n. (comentarea acestui pasaj la P. P. Panaiteescu, op. cit., p. 24—26), în H. Mihăescu, *Mauriciu. Arta militară*, București, 1970.

⁵⁸ Date interesante în această privință ne oferă povestirea lui Menander Protector despre războiul avarilor împotriva slavilor din părțile Munteniei în a doua jumătate a secolului al VI-lea, precum și *Strategiconul*, atribuit împăratului bizantin Maurikios din același secol (*Historici graeci minores*, ed. Dindorf, II, Leipzig, 1871, p. 578; H. Mihăescu, op. cit.; cf. P. P. Panaiteescu, op. cit., p. 24—26; M. Comșa, *Sur le caractère de l'organisation social-economique et politique...*, în op. cit., p. 39).

⁵⁹ Pentru stări de lucruri asemănătoare la vecini, vezi H. Lowmianski, *Transformations sociales en Europe centrale et orientale aux VIe—XIIe siècles* (comunicare la al XIII-lea congres internațional de științe istorice, Moscova, 16—23 august 1970), prezentare în „Rev. de refer. și rec.”, *Istorie-eticnografie*, 1970, nr. 4, p. 447—450; W. Koroluk (Moscova), *Główne etapy rozwoju panteuropy wczesnofeudalnej na slowianszczyźnie wschodniej i zachodniej*, în „Kwartalnik historyczny”, 1970, nr. 2, p. 281 și vîn.

⁶⁰ Vezi în această privință constatăriile privind dezvoltarea producției meșteșugărești în secolele X—XIV pe teritoriul de la est și sud de Carpați (Şt. Olteanu, *Meșteșugurile*

tuarea procesului de diferențiere socială, pus în evidență de numeroase descoperiri arheologice, au permis cristalizarea, mai întâi în anumite zone geografice, apoi generalizându-se în secolul al XIII-lea pe întreg spațiul extracarpatic, a raporturilor feudale. Nașterea relațiilor feudale consfințea pe plan social apariția claselor sociale, nuanțată ca grad de intensitate în cadrul teritorial amintit, după cum tot nuanțată trebuie înțeleasă și dezvoltarea în adîncime a acestor raporturi. Mai cu seamă în secolele IX–XII relațiile dintre cele două clase sociale nu erau atât de antagonice, în măsură să ducă la folosirea curentă de către pătura conducătoare (de către cei avuți) a mijloacelor de constrîngere (de pildă închisorile) specifice aparatului de stat maturizat. Totuși, în aceste noi condiții apar forme de organizare politică mai complexe decât în etapa anterioară. Extinderea teritorială începe să cunoască forme care o vor consacra în etapa următoare ca una dintre funcțiile importante ale statului feudal. Grupările de așezări omenești din secolele IX–X și XII–XIII, corespunzătoare formațiunilor social-politice, confirmă acest proces de extindere de la o epocă la alta, fie prin contopirea unora, fie prin ocuparea spațiului teritorial dintre diferențele formațiuni (jupanate, cnezate). Conducătorii acestora (jupani, cnejii), care rezidă în așezări mai mari, de regulă fortificate, își asumă funcții publice permanente, deosebit de fertile pentru creșterea bunurilor materiale personale. În preajma lor începe să se conureze apariția unui slab, deocamdată, aparat de ordine în timp de pace și cu rosturi militare în timp de război; pentru întreținerea lui se pare că darurile obișnuite, pe care populația le acorda în epoca precedentă, nu mai sunt suficiente, astfel că devine necesară instituirea unor dări și prestații cu caracter social obligatoriu. Existența acestui „aparat” pare să se reflecte în săpăturile arheologice (în special vestigii ale rosturilor lui militară descoperite în unele cimitire). Biserica este încă departe de a detine rolul colaboratorului celui mai apropiat al păturii conducătoare, aşa cum se constată începând din secolul al XIII-lea⁶¹. Alegerea tradițională a conducătorului politic din rîndurile celor mai destoinici și mai viteji este pe cale de a se circumscrive în cadrul aceleiași familii, cu tendința de a se transforma într-un drept ereditar „mai întâi îngăduit, apoi pretins și în cele din urmă usurpat”⁶².

În acest context instituțional, formațiunile politice existente la est și sud de Carpați în secolele IX–X și XII–XIII nu sunt, din punctul de vedere

din *Tara Românească și Moldova în secolele X–XVII*, București, 1969, capitolul despre feudalismul timpuriu; idem, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Tara Românească în secolele X–XVII*, în „Studii”, 1966, nr. 5), cele privind dezvoltarea schimbului de mărfuri în aceeași epocă și regiune geografică (St. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești în secolele X–XIV*, în „Studii”, 1969, nr. 5), precum și cele privitoare la geneza orașelor medievale (St. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Tara Românească*, în „Studii”, 1963, nr. 6). Agricultura făcuse și ea progrese însemnante în pragul mileniului al II-lea e.n. Este de ajuns să menționăm o constatare deosebit de interesantă care pune în lumină potențialul agriculturii în general: apariția brâzdarului de plug asymmetric, realizare tehnică de mare importanță pentru creșterea volumului de cereale și de furaje (St. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii la est și sud de Carpați în secolele IX–XIV*, ms.).

⁶¹ De-abia în secolul al XIII-lea se constată această colaborare, concretizată în grija deosebită pe care clasa conducătoare o acordă bisericii (construirea bisericii din piatră chiar în complexul sau în imediată apropiere a reședinței voievodale), situație care reflectă nu atât grijă spirituală, cit mai cu seamă o recompensă materială pentru serviciile aduse în opera de guvernare.

⁶² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 21, p. 160.

al stadiului de organizare politică, decât organisme cu caracter statal, care definesc prin conținutul instituțiilor lor etapa de tranziție de la formele democrației militare la cele superioare de stat feudal. Procesul de formare a statului ca aparat de guvernare se desfășura în acea vreme într-un cadru geografic destul de restrins (adeseori teritoriul cuprins între două ape).

Un moment important în evoluția procesului de organizare politică îl constituie secolul al XIII-lea, cînd miciile formațiuni politice de tipul cnezatelor sau jupelor se unesc, prin forță sau din motive de apărare comună, în cadrul unor organizații politice mari și cuprinzătoare, denumite în documente „țări” sau „voievodate”, conduse de voievozi. Același conținut îl aveau și alte denumiri ale unor spații geografice unificate din punct de vedere politic, cum ar fi, de pildă, cea de „cîmp” (cîmpul lui Dragoș) și chiar cea de „judet” (județul Jiului la începutul secolului al XV-lea). Care era structura acestor noi organisme politice (voievodate, țări) comparativ cu cea a formațiunilor politice anterioare privită prin prisma atribuțiilor și a sarcinilor statului feudal maturizat? — iată întrebarea la care vrem să răspundem în cele ce urmează.

Cîteva trăsături fundamentale vin să definească conținutul politic-organizatoric al acestor noi organisme statale menționate documentar pe teritoriul extracarpatic începînd din secolul al XIII-lea, trăsături reflectate mai cu seamă în diplomele din 1247, 1285 și 1288.

Extinderea teritorială, fenomen manifestat și în epoca anterioară, capătă, începînd cu secolul al XIII-lea, noi valențe. Diploma din 1247 a surprins un fenomen deosebit de interesant din acest punct de vedere, încă nerelevat. Este vorba de coexistență vremelnică a două organisme politice diferite ca mod de evoluție: cnezatul, specific ca origine și ca formă de organizare perioadei anterioare, și voievodatul sau țara, organism născut în baza principiului de extindere teritorială și, evident, cu un conținut instituțional amplificat. Este vorba de țara Severinului, țara Litua (sau voievodatul lui Litovoi) și cnezatele lui Ioan și Farcaș în dreapta Oltului, precum și țara (sau voievodatul) lui Seneslau în stînga Oltului⁶³. Într-un singur loc, diploma folosește pentru voievodatul lui Litovoi (țara Litua) termenii de „terra Kenezaus Lytuoy woiawode”, adică „țara cnezatului lui Litovoi-voievod”⁶⁴. Acordarea de către diplomă a două denumiri (țară și cnezat) aceleiași formațiuni teritoriale conduse de Litovoi exprimă, de fapt, procesul de extindere teritorială ce avea loc atunci, în urma căruia formațiunea lui Litovoi, care preluase această inițiativă de întregire, căpătase sau era pe cale de a căpăta atrăbutele geografice și social-politice specifice „țărilor” sau „voievodatelor”. De altminteri, unui asemenea fenomen de extindere teritorială vor cădea pradă și cele două cnezate (ale lui Ioan și Farcaș) la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau la începutul secolului următor, integrîndu-se în limitele statului feudal condus de Basarab I.

O trăsătură esențială a organizării statale din secolul al XIII-lea o constituie existența unui aparat al puterii de stat capabil să exerce

⁶³ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, București, 1966, p. 7–10.

⁶⁴ În *Documenta Romaniae Historica*, vol. I, termenul latin *terra* a fost tradus prin „pămînt”, eludînd astfel principiul general de traducere a cuvintului *terra* prin „țară”, aşa cum s-a procedat în toate celelalte cazuri (p. 4–6).

o coerciție ca funcție permanentă, ca sursă de existență și ca bază socială privilegiată a unui grup social distinct care să exercite această funcție.

Unele documente, în special diploma din 1247, atestă indirect existența în cadrul „țărilor” sau al „voievodatelor” de la sud de Carpați a unui aparat permanent al puterii centrale, folosit ca mijloc de constrințe a supușilor față de conducerea politică. Notăm, în primul rînd, existența unor organe administrative însărcinate cu exercitarea funcțiilor interne ale puterii centrale. Diploma amintită, dar și alte documente, atestă, sub denumirea de „foloase, venituri și slujbe”, obligațiile corespunzătoare ale populației din cadrul „țărilor” sau „voievodatelor” respective față de autoritatea centrală⁶⁵. Pentru strângerea veniturilor și a foloaselor (de bună seamă a dijmelor datorate și a vămilor percepute), pentru executarea „slujbelor” la care erau supuși locuitorii în cadrul relațiilor feudale, era necesar un aparat administrativ destul de complex, cu funcție permanentă și privilegiat din punctul de vedere social. Aceste venituri alcătuiau un fond central de întreținere a personalului administrativ și militar, parte din el folosindu-se și pentru alte necesități ale „țării”. Pentru răscumpărarea lui Bărbat, fratele voievodului Litovoi, luat prizonier în timpul luptelor cu oastea maghiară, regele Ladislau „a stors o sumă de bani foarte mare”⁶⁶, sumă care nu putea proveni decât numai din acest fond central. Am văzut mai sus că un asemenea mod de organizare n-a existat, în condițiile nașterii raporturilor feudale, la formațiunile politice din secolele IX—XII de la est și sud de Carpați. Contribuțiile sub formă de daruri și donații pe care le primeau căpeteniile acestor organisme politice apartineau, ca instituție, societății „prefeudale”, iar colaboratorii acestor căpetenii nu constituiau încă un „aparat” de constrângere cu funcție permanentă și bază socială privilegiată, cum constatăm în cazul „țărilor” din secolul al XIII-lea.

Organizarea militară depășește în secolul al XIII-lea limitele și caracterul celei anterioare. Este vorba acum de un aparat de război, „cum apparatu suo bellico”⁶⁷, recrutat în baza unor norme izvorîte din maturizarea raporturilor feudale, menit să exercite funcții de apărare a teritoriului sau de întregire a lui, prin înțelegere sau cu forța armată, în baza comunității etnice existente⁶⁸. Se pare că Litovoi intrase printr-o asemenea modalitate în stăpînirea teritoriilor lui Seneslau, probabil după moartea acestuia, precum și în stăpînirea țării Hațegului⁶⁹ și, desigur, în cea a cnezatelor lui Ioan și Farcaș. Am văzut mai sus cum Basarab-voievod desăvîrșea procesul de unificare la sud de Carpați și în regiunile estice între 1323 și 1327, aparatul de război constituind principalul mijloc de realizare politică. Aceeași tendință se manifesta și la est de Carpați, unde, potrivit știrii din cronica rimată a lui Ottokar de Styria, la 1307—1308 stăpînea un „rege” (*König*), care „în toate afacerile era domn peste cei-

⁶⁵ *Documenta Romaniae Historica*, B, *Tara Românească*, vol. I, p. 6—7; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, veac. XIII, vol. I, p. 275—276.

⁶⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, veac. XIII, vol. II, p. 272.

⁶⁷ *Documenta Romaniae Historica*, B, *Tara Românească*, vol. I, p. 4.

⁶⁸ Vezi lucrarea colectivă intitulată *Istoria armatei și arlei militare medievale din Moldova și Tara Românească* (sec. X—XVIII), ms. la Inst. de istorie „N. Iorga”, București (capitolul consacrat secolelor X—XIV).

⁶⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, XIV, B, p. 7; A. Sacerdoțeanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în „Analele Univ. București”, Istorie, 1957, p. 32.

lalți”⁷⁰. Deci fenomenul de extindere teritorială se produsese, probabil, la sfîrșitul secolului al XIII-lea, iar voievodul de la începutul secolului următor se impuse din punct de vedere politic-militar în fața celorlalți conducători. Nucleul militar devine astfel un instrument al supunerii formăriunilor politice aflate într-un stadiu inferior de organizare.

O schimbare de principiu se produsese și în modalitatea de exercitare a funcției voievodului. Principiul eligibilității, exclusiv adoptat de formațiunile anterioare, se circumscrise acum în cadrul strict de familie, luând caracter de succesiune. Alegerea voievodului continuă să se facă, dar din rîndul membrilor familiei „domitoare”. Colaboratorii imediați ai lui Litovoi sunt membri ai familiei, frații săi, mari feudali legați prin interese familiale. Unul dintre acești frați, Bărbat, luat prizonier, este răscumpărăt cu o mare sumă de bani. Prinderea lui, vizată ca obiectiv important, și acordarea dreptului de răscumpărare lasă să se întrevadă funcția însemnată pe care o avea Bărbat înainte și în timpul luptei (de ce nu chiar de asociat !) și, totodată, o modalitate de a-l căștiiga pentru interesele maghiare. Se pare că el a și preluat conducerea după Litovoi, deoarece diploma din 6 octombrie 1288, pomenind de evenimentele din anii de început ai domniei lui Ladislau al IV-lea, îl numește voievod⁷¹.

Cercetările arheologice recente ne-au dat posibilitatea să comparăm imaginea centrelor politice ale formațiunilor teritoriale din secolele IX—XII cu cea a „țărilor” sau a „voievodatelor” din secolul al XIII-lea. Dacă primele aveau ca sediu așezări sătești mai dezvoltate, de obicei palisadate⁷² (cu excepția celor de pe linia Dunării, care prezintau caracter urbane), centrul politic al voievodatului din secolul al XIII-lea arăta că se parcursese deja o etapă importantă. Centrul politic al voievodatului lui Seneslau și, probabil, al lui Litovoi și al urmașilor acestuia se afla în așezarea urbană de la Curtea de Argeș. Aici au fost descoperite fundațiile ansamblurilor de ziduri ale curții domnești de la mijlocul secolului al XIII-lea, precum și vestigii ale unui fast deosebit⁷³.

Biserica, departe de a mai fi un simplu lăcaș de închinăciune, devine acum principala instituție ideologică, unul dintre cei mai apropiatai colaboratori ai păturii conducătoare. Această asociere a ei la opera de guvernare este pusă în evidență de cercetările de la Curtea de Argeș unde s-au descoperit fundațiile de zid ale bisericii aparținind vîrfurilor ierarhiei religioase, circumscrisă în perimetru reședinței voievodale⁷⁴.

Timp de aproape un secol, aceste trăsături esențiale ale organismelor statale de la est și sud de Carpați vor căpăta, o dată cu dezvoltarea raporturilor feudale în cadrul societății românești, o fizionomie și mai concretă, mai precisă și în același timp mai complexă, pentru a defini cu toată certitudinea caracterul formațiunilor statale românești de la mijlocul

⁷⁰ A. Sacerdotcanu, *România la 1307—1308 în cronica rimată a lui Ottokar de Styria, în Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1968*, Viena, 1968, p. 83—85; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui, în „Studii și cercetări științifice”*, Iași, 1960, fasc. 1, p. 66—67.

⁷¹ *Doc. priv. ist. Rom., C., veac. XIII*, vol. II, p. 303.

⁷² Asupra lor am stărtuit mai sus.

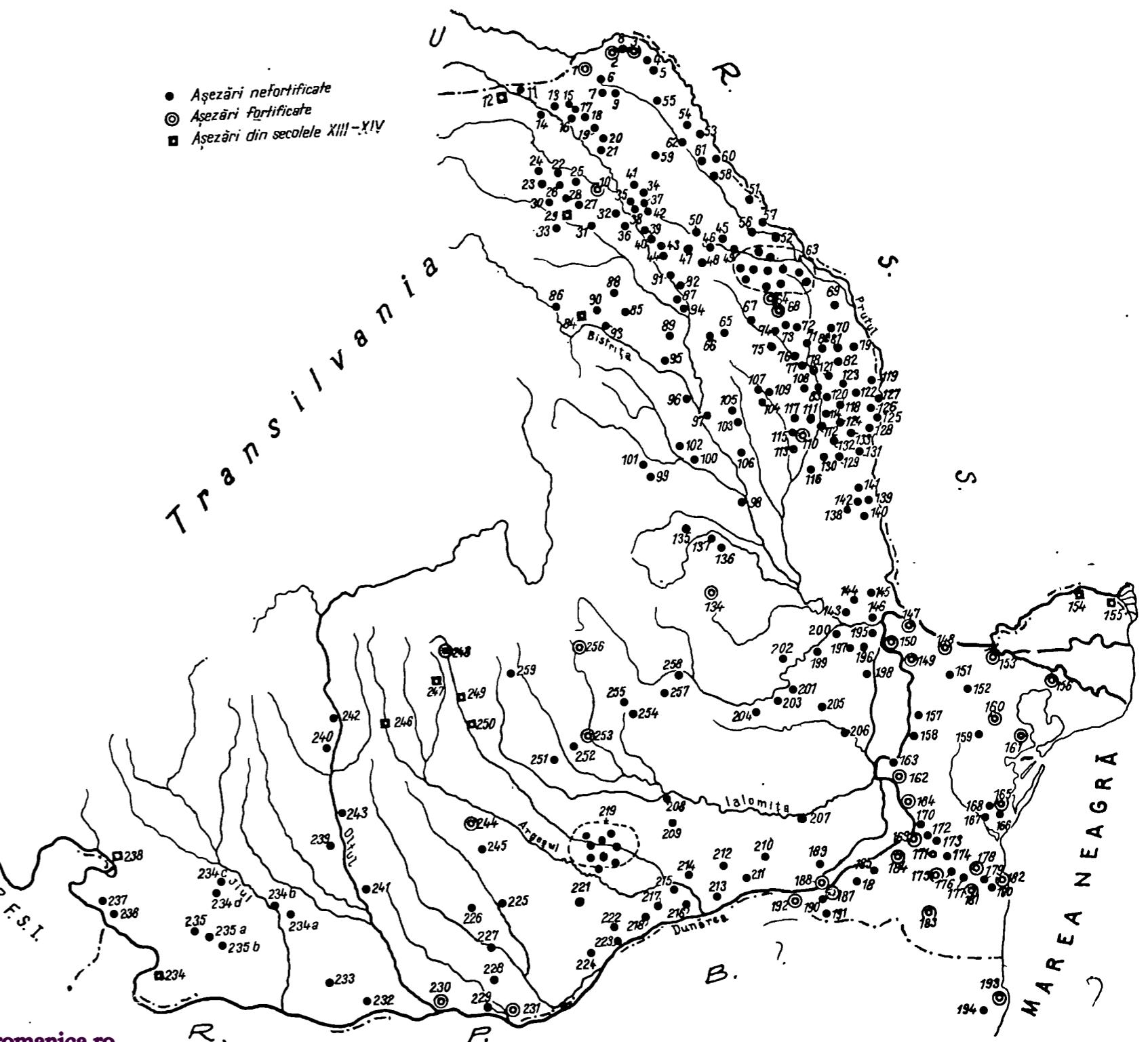
⁷³ N. Constantinescu, *Săpăturile arheologice de la Curtea de Argeș din vara anului 1969 (ms.)*; idem, *La résidence..., în op. cit.*, p. 5 și urm.

⁷⁴ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 5 și urm.; vezi și existența unei episcopii ortodoxe la est de Carpați în secolul al XIII-lea (*Doc. priv. ist. Rom., C., veac. XIII*, vol. I, p. 275—276).

AŞEZĂRI OMENEŞTI DIN SECOLELE IX/X–XII/XIII.

1. Fundul Herții
 2. Hudești
 3. Horodiștea
 4. Ghireni (com. Cotușca)
 5. Mitoc
 6. Ibănești
 7. Dorohoi
 8. Dărăbanii
 9. Dimăcheni
 10. Udești
 11. Lozna
 12. Siret
 13. Hapăi (com. Virful Cîmpului)
 14. Zvorlăștea
 15. Brăiești
 16. Lunca
 17. Leorda
 18. Hudum
 19. Cătămărești (com. Ipotesti)
 20. Botoșani
 21. Stâncești
 22. Schieia
 23. Botoșana
 24. Arborea
 25. Suceava
 26. Ipotești
 27. Fălticeni
 28. Rotompănești
 29. Baia
 30. Mihăiești
 31. Ruși
 32. Probota
 33. Bogata
 34. Cotnari
 35. Fotin Enescu (com. Lespezi)
 36. Conțești
 37. Cîrjoaia
 38. Hîrtoape (com. Crivești)
 39. Blăgești
 40. Heleșteni
 41. Hîrlău
 42. Baicești
 43. Oboroceni
 44. Brătulești (com. Strunga)
 45. Spinoasa
 46. Erbiceni
 47. Costești
 48. Bălățăi
 49. Podul Ilăoiei
 50. Belcești
 51. Trifești
 52. Cîrniceni
 53. Bobulești
 54. Ștefănești
 55. Slobozia (com. Hănești)
 56. Tigănești
 57. Cotu-Morii (Popricani)
58. Roșca
 59. Lătăi (com. Präjeni)
 60. Glăvănești
 61. Răuseni
 62. Guranda
 63. Iașul cu imprejurimile (peste zece așezări)
 64. Mogoșești
 65. Dumetești Vechi
 66. Bozieni
 67. Sofronești (com. Todirești)
 68. Poiana cu Cetate
 69. Răducăneni
 70. Moșna
 71. Tanacu
 72. Micloști
 73. Dănești
 74. Dădești (com. Lichisteni)
 75. Buhăiești
 76. Brodoc
 77. Vaslui
 78. Secuia
 79. Arsura
 80. Crețești de Sus
 81. Pădureni
 82. Hurdugi
 83. Curteni (com. Oltenești)
 84. Bitca Doamnei
 85. Budești
 86. Hangu
 87. Săbăoani
 88. Văleni
 89. Porcșești
 90. Girov
 91. Butea
 92. Doljesti
 93. Dumbrava Roșie
 94. Roman
 95. Costișa
 96. Itești
 97. Racova
 98. Adjudul Vechi
 99. Oituz
 100. Florești
 101. Malu (Onești)
 102. Rîpile – Gura Văii
 103. Oncești
 104. Lichișteni
 105. Parincea
 106. Florești
 107. Lozinca
 108. Costești
 109. Bărboasa
 110. Bîrlad *
 111. Prodana
 112. Zorleni
 113. Cărbești
 114. Banca
115. Podu-Pietriș
 116. Grăbovăt
 117. Pereni (Bîrlad)
 118. Dodești
 119. Pojorani
 120. Roșiești-Gară
 121. Sirbi
 122. Stuhuleț
 123. Gușitei
 124. Epureni
 125. Bogdănești
 126. Fâlcii
 127. Berezeni
 128. Murgeni
 129. Berești
 130. Bălăbănești
 131. Vădeni
 132. Aldești
 133. Mălușteni
 134. Milcovia
 135. Dragoslavăni
 136. Bolotăști
 137. Pietroasa
 138. Virlezi
 139. Roșcani
 140. Bujor
 141. Balințești
 142. Băneasa (Galați)
 143. Sendreni
 144. G.A.S. Sendreni
 145. Tulucești
 146. Barboși
 147. Garvăni
 148. Isaccea
 149. Iglița
 150. Măcin
 151. Niculițel
 152. Nalbant
 153. Tulcea
 154. Chilia
 155. Licostomo
 156. Murighiol
 157. Piatra Frecătei
 158. Dăieni
 159. Camena
 160. Babadag
 161. Enisala
 162. Hîrșova
 163. Ciobanu
 164. Capidava
 165. Histria
 166. Capul Viilor
 167. Gura Dobrogei
 168. Tariverde
 169. Cernavodă
 170. Seimenii Mici
 171. Mircea-Vodă
 172. Anghel Saligni
 173. Făclia
174. Castelu
 175. Medgidia
 176. Nisipari
 177. Galeșu
 178. Poarta Albă
 179. Valul lui Traian
 180. Valea Seacă
 181. Basarabi
 182. Constanța
 183. Adamelisi
 184. Cochirleni
 185. Satu-Nou
 186. Oltina
 187. Dervent
 188. Păcuilul lui Soare
 189. Grădiștea lui Ilie
 190. Galați
 191. Girlița
 192. Silistra
 193. Mangalia
 194. Limanu
 195. Baldovinești
 196. Pietroiu
 197. Praporgescu
 198. Chiscani
 199. Rimnicelu
 200. Sihleanu
 201. Dedulești
 202. Ibrianu
 203. Filipești
 204. Bălteni
 205. Lișcoteanca
 206. Spiru Haret
 207. Mărcelești
 208. Dridu
 209. Ilieana
 210. Independența
 211. Dorobanțu
 212. Sultana
 213. Spanțov
 214. Curcani
 215. Radovanu
 216. Chirnogi
 217. Greaca
 218. Prundu
 219. București cu imprejurimile (peste zece așezări)
 220. Măgurele
 221. Tangiru
 222. Frătești
 223. Giurgiu-Port
 224. Gogoșari
 225. Olteni
 226. Sfințești
 227. Alexandria
 228. Păuleasa
 229. Fântânele
 230. Turnu-Măgurele
 231. Zimnicea

- Așezări nefortificate
- Așezări fortificate
- Așezări din secolele XIII–XIV

* Dintre cele cîteva sute de așezări din zona Biriadului am însemnat pe harti, din lipsă de spațiu, doar o mică parte din ele.

secolului al XIV-lea. Alături de unele noi sarcini adăugate la cele deja existente ca urmare a complicării vieții sociale, două trăsături esențiale, întlnite și la voievodatele din secolul al XIII-lea, însă într-o măsură mai restrînsă, capătă la mijlocul secolului al XIV-lea forme definitorii : întregirea teritorială totală sau aproape totală, corespunzătoare provinciilor istorice românești, sub forma unificării formațiunilor politice existente în cadrul aceleiași comunități etnice și înlăturarea dominației politice străine. Se încheia astfel la est și sud de Carpați un îndelungat proces de organizare politică, asemănător în mare parte cu cel desfășurat pe teritoriul țărilor vecine⁷⁵, a cărui evoluție se circumscrisă în cadrul a două principale etape : cea a formațiunilor politice cu caracter statal, documentate în secolele IX–XII, născute pe baze „prefeudale” și contaminate de noua structură social-economică, și cea a organismelor statale de tipul „țărilor” sau „voievodatelor” din secolul al XIII-lea și din prima jumătate a secolului următor. „Tările” de pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești din secolul al XIII-lea se plasează evolutiv la începutul celei de-a două etape de dezvoltare ; conținutul lor instituțional indică depășirea primei etape printr-o viață statală care avea să se maturizeze deplin la mijlocul secolului al XIV-lea sub forma unor state feudale independente.

L'ÉVOLUTION DU PROCESSUS D'ORGANISATION ÉTATIQUE À L'EST ET AU SUD DES CARPATES DURANT LA PÉRIODE COMPRISE ENTRE LES IXe ET XIVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Le recueil des données puisées dans des sources concernant la population des contrées situées à l'est et au sud des Carpates durant la période comprise entre les IXe et XIIIe siècles, les documents dont nous disposons jusqu'à ce jour, nous permettent de préciser les étapes d'organisation politique de la société roumaine de l'espace et de l'époque indiqués. Des recherches de date récente ont révélé qu'entre les IVe et IXe siècles, la société située à l'est et au sud des Carpates avait dépassé le cadre d'organisation de la commune primitive, s'étant engagée dans l'édification d'une base socio-économique nouvelle.

Pendant l'étape suivante (IXe–XIIe siècles), correspondant au processus de cristallisation des relations féodales, apparaissent des formes d'organisation politique plus complexes qu'au cours de celle antérieure.

⁷⁵ I. Božić, *La formation de l'état serbe aux IXe–XIe siècles*, in *L'Europe aux IXe–XIe siècles*, Varșovia, 1968, p. 133 și urm. ; H. Bulin, *Aux origines des formations étatiques des slaves du moyen Danube au IXe siècle*, *ibidem*, p. 149 și urm. ; I. Dujcev, *La formation de l'état bulgare et de la nation bulgare*, in *ibidem*, p. 215 și urm. ; G. Székely, *Le rôle de l'élément magyar et slave dans la formation de l'état hongrois*, *ibidem*, p. 225 și urm. ; V. Pasuto, *Эволюция политического споря Речи (Х–ХIII вв.)*, in *ibidem*, p. 241 și urm. ; J. Bardach, *L'état polonais aux Xe et XIe siècles*, in *ibidem*, p. 279 și urm. ; V. Procházka, *La tribu, la principauté primitive et l'Etat féodal chez les Slaves d'entre l'Elbe et la Baltique*, in *ibidem*, p. 371–392.

Les agglomérations humaines qui constituaient des villages, correspondant aux formations socio-politiques du type des « jupanats » et « cnézats », connaissent un processus de sensible extension territoriale, du fait de leur fusion. Dans le cadre de ces organismes étatiques commencent à prendre corps des fonctions internes et externes qui diffèrent de celles de l'étape antérieure, notamment la fonction remplie par un appareil d'ordre en temps de paix et celle militaire, en temps de guerre. Ces institutions à caractère étatique, qui n'avaient pas atteint à la maturité, définissent de par leur contenu l'étape de transition depuis les formes de la démocratie militaire jusqu'à celles supérieures d'Etat féodal.

Le XIIIe siècle représente la période où les institutions mentionnées montrent clairement leur caractère. L'extension territoriale revêt la forme des « voiévodats » ou « pays », en tant qu'organismes étatiques ayant une autonomie bien déterminée, un appareil du pouvoir d'Etat capable d'exercer une coercition comme fonction permanente d'un groupe social distinct. L'organisation militaire dépasse maintenant des limites et le caractère de celle de l'étape antérieure. Le principe de l'éligibilité, exclusivement employé par les formations antérieures, se transforme en succession. L'Eglise, la seule institution idéologique, devient l'un des collaborateurs les plus proches de la couche sociale dirigeante. La documentation concernant ce même processus dans les autres provinces roumaines pendant l'époque respective (Maramureș, Banat), témoigne du caractère unitaire du processus d'organisation politique sur le territoire de la Roumanie au cours des IXe—XIIIe siècles.

Durant l'étape suivante (XIIIe—XIVe siècles), ce processus d'organisation est parachevé par l'unification, vers le milieu du XIVe siècle, des voiévodats ou des pays existants, sous la forme des Etats féodaux indépendants de Valachie et de Moldavie.

DIN ISTORICUL ECONOMIEI FORESTIERE A ROMÂNIEI INTERBELICE

(1919 — 1939)

DE

NICOLAE MARCU

Fondul forestier constituie una din bogățiile naturale, cu un rol deosebit în dezvoltarea economiei unei țări, nu numai pentru că pădurile furnizează masa lemnoasă necesară tuturor ramurilor economiei naționale, ci și datorită influenței mari pe care îl au în ameliorarea factorilor climatici, în menținerea debitului cursurilor de apă, în protecția solului împotriva eroziunilor sau în înfrumusețarea peisajului țării.

Că urmare a poziției sale geografice, condițiilor de climă și de relief, România era una din țările care poseda într-o proporție însemnată această extrem de valoroasă bogătie naturală. O caracteristică deosebit de importantă a fondului forestier al României o constituia bogăția, varietatea mare a speciilor forestiere ce cresc în pădurile țării noastre, esențele numeroase de lemn valoros.

Importanța fondului forestier în cadrul ansamblului economiei naționale a țării noastre este evidențiată de cîțiva factori. Astfel, pădurile au asigurat consumul de lemn de 12—15 000 000 m³ și un export care a reprezentat valoric 10—16% din volumul întregului export al țării. Din exploatarele forestiere și din industrializarea lemnului, statul și-a asigurat venituri deosebit de importante la buget, cifrate în 1930, spre exemplu, la 950 000 000 lei, în afara taxelor vamale încasate pentru exportul de lemn. Aproximativ 250 000 de muncitori permanenti și sezonieri lucrau anual în sectorul forestier și circa 45 000 de muncitori în industria de prelucrare a lemnului. Traficul lemnului pe calea ferată a reprezentat cantitatativ aproximativ 1/3 din întregul transport de mărfuri; în 1928, spre exemplu, a însumat 650 000 de vagoane.

În produsul social total al țării, producția forestieră participă cu 3,2% în 1929 și cu 0,9% în 1938¹.

¹ M. A. Lupu, *Studii privind dezvoltarea economiei României în perioada capitalismului*, în „*Studii și cercetări economice*”, 1967, p. 334—335.

Pădurile din România ocupau în 1938 ceva mai mult de 6 584 000 ha, sau 22,3% din suprafața teritoriului țării². Din fondul forestier de pe glob, România deținea 0,2% în timp ce U.R.S.S. și Imperiul britanic dețineau cîte 21%, Brazilia 13,4%, S.U.A. 9,1% etc. În cadrul țărilor europene, România deținea locul al 9-lea din punctul de vedere al domeniului forestier. Într-adevăr, din totalul pădurilor din Europa, U.R.S.S. (partea europeană) deținea 53%, Finlanda 9%, Suedia 8%, Germania 4%, Franța 3,5%, Polonia 3%, Iugoslavia 2,8%, Norvegia 2,5%, România 2,4% etc.³.

Din punctul de vedere al repartiției teritoriului României pe categorii de terenuri în comparație cu alte țări, în 1937—1938 țara noastră se plasa înaintea Franței, Belgiei, Ungariei etc. în ceea ce privește procentul de păduri față de întreaga suprafață a țării. Într-adevăr, România era din punctul de vedere al procentului de împădurire față de suprafața totală a 10-a țară din Europa.

**Procentul de împădurire față de suprafața totală
în principalele țări europene⁴**

N. r. t.	Țări europene	%
1	Finlanda	73,5
2	Suedia	52,0
3	Austria	37,5
4	Cehoslovacia	33,1
5	Iugoslavia	30,3
6	Bulgaria	27,9
7	Germania	26,6
8	Elveția	23,6
9	Polonia	22,0
10	România	21,7
11	Franța	18,8
12	Belgia	18,3
13	Italia	17,0
14	Grecia	12,0
15	Ungaria	9,6
16	Spania	9,5
17	Anglia	1,0

ACESTE date arată că România se situa în grupa de mijloc în cadrul țărilor europene ca procent de împădurire față de suprafața totală, ceea ce se consideră de știința silvică drept un minim necesar pentru satisfacerea nevoilor populației unui stat. În raport cu suprafața mijlocie de pădure pe locitor, în timp ce Finlanda avea 7,1 ha, Suedia 3,5 ha, Norvegia 2,6 ha, Iugoslavia 0,6 ha, România poseda 0,35 ha, Cehoslovacia și Polonia cîte 0,33, Elveția 0,24 ha, Germania 0,21 ha. Deci și din acest punct de vedere țara noastră se situa în grupa de mijloc a țărilor europene⁵.

Dacă însă luăm în considerare suprafața de pădure indiferent de speciile de arbori, ci pe cea ocupată de răšinoase — specie valoroasă din punctul de vedere al comerțului internațional de lemn —, atunci România ocupa un loc inferior între țăurile europene. Din cele 0,35 ha de pădure pe cap de locitor, abia 0,09 ha erau păduri de răšinoase, restul fiind fag, stejar, carpen etc.

Repartiția teritorială a pădurilor pe cuprinsul țării era inegală: în Transilvania erau situate 49,5% din pădurile României, în România din granițele dinaintea primului război mondial 40,5%, iar în nordul Moldovei 6,9%. Dintre aceste regiuni ale țării, ultima era proporțional cea mai bogată în păduri, avînd procentul de împădurire de 43% față de întinderea totală a teritoriului ei, urmată de Transilvania cu 32%

² Anuarul statistic al României, 1929 și 1940, p. 403.

³ Enciclopedia României, vol. III, p. 449.

⁴ Ing. P. Ioan, Sporirea producționii forestiere, București, 1939, p. 18.

⁵ Enciclopedia României, vol. III, p. 449.

și vechiul regat cu 18%. În timp ce în Transilvania reveneau 0,60 ha de pădure pe locuitor, iar în nordul Moldovei 0,50 ha, în restul țării procentele erau foarte mici, aceste din urmă regiuni fiind sărace în păduri. De asemenea repartitia teritorială a pădurilor arată concentrarea lor în regiunea muntoasă și de coline, unde erau situate circa 80% din suprafețele împădurite, în regiunea de șes și de deal nemaexistând decât 20%⁶.

Din punctul de vedere al repartiției pădurilor României pe specii, se constată predominarea pădurilor de foioase, care cuprindeau 75% din suprafața pădurilor țării, fagul singur deținând 38% din totalul pădurilor din România. Restul speciilor de foioase îl formau stejarul, gorunul, cerul etc. (la un loc 24% din suprafața pădurilor), foioasele tari (carpen, frasin, ulm, salcim, paltin etc.) cu 8,7%, foioase moi (tei, mestecăean, salcie, plop), cu 4,2 din suprafața pădurilor. Speciile de răsinoase (brad, molid, pin și larice) ocupau împreună 25% din întinderile pădurilor tari, molidul singur deținând 2/3 din suprafața răsinoaselor.

Structura pe specii a pădurilor din România în 1929⁷

Specii	Mii ha	%
Total	6 419	100,0
Răsinoase	1 615	25,0
Molid.	1 188	18,4
Brad	409	6,3
Pin	14	0,2
Larice	4	0,1
Fag	2 453	38,0
Quercinee	1 549	24,0
Gorun	627	9,7
Stejar pedunculat	586	9,1
Cer	199	3,1
Girniță	137	2,1
Foioase tari	562	8,7
Carpen	240	3,7
Frasin	41	0,7
Salcim	38	0,6
Ulm	35	0,5
Anin	13	0,2
Paltin	9	0,1
Alte specii tari	186	2,9
Foioase moi	270	4,2
Salcie și plop	107	1,7
Tei	95	1,5
Mestecăean	68	1,1

Această structură a fondului forestier al țării relevă varietatea și bogăția sa pe specii valoroase. Totuși, din punctul de vedere al industrializării și al comerțului nostru exterior, răsinoasele, deși aveau numai 25% din totalul suprafeței pădurilor, reprezentau specia cea mai importantă ca materie primă pentru fabricile de cherestea, celuloză, hirtie etc. De asemenea aproape 80% din exportul nostru de lemn era din această specie. Prețioase pentru

⁶ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 94.

⁷ Encyclopedie României, vol. III p. 452; Ing. P. Ioan, *Politica silvică națională*, București, 1936, p. 29–34.

industrie erau de asemenea stejarul pedunculat și gorunul pentru furnire și alte produse, carpenul pentru fabricarea de unelte, frasinul, ulmul și paltinul pentru industria de mobile, aviație etc.

Din punctul de vedere al pădurilor de răšinoase, structura fondului forestier al României era nefavorabilă, iar comparația cu alte țări europene arăta că într-o exploatare rațională abia s-ar fi putut acoperi consumul interior, dar nu ar fi trebuit făcut de loc export din acest lemn.

**Suprafața pădurilor de răšinoase care reprezintă revenuele în
țările europene la 100 de locuitori (in ha)⁸**

1 Finlanda	608
2 Suedia	329
3 Norvegia	194
4 U.R.S.S. (europeană)	88
5 Austria	39
6 Polonia	22
7 Cehoslovacia	20
8 Elveția	17
9 Portugalia	16
10 Germania	14
11 Iugoslavia	11
12 România	9
13 Franța	7
14 Spania	6
15 Bulgaria	6
16 Ungaria	6
17 Danemarca	5

Aceste date arată că România nu putea fi clasată printre țările bogate în răšinoase. După aprecierile specialiștilor, numai țările cu o cotă de cel puțin 20 ha la 100 de locuitori puteau fi considerate ca având un bogat fond forestier de răšinoase.

În privința pădurilor de stejar, de asemenea situația fondului forestier al României nu era favorabilă. Faptul că aceste păduri erau situate la șes și în regiunea colinelor a făcut să fie ușor accesibile, iar variațele folosirii în industrie au dus la masive tăieri. Din această cauză, nici consumul intern nu putea fi acoperit din exploatare normală a pădurilor existente. Astfel, anual se putea conta pe o cantitate de cel mult

150 000 m³ de stejar, în timp ce numai C. F. R. aveau nevoie de peste 200 000 m³ pentru traverse⁹.

Fondul cel mai masiv al pădurii îl forma fagul, peste 38% din suprafața totală a pădurilor țării, putîndu-se recolta anual circa 4—5 000 000 m³. Pe măsura împuținării molidului și a stejarului, fagul a căpătat tot mai multă importanță, nu numai ca lemn de foc, ci și ca lemn de lucru, înlocuind, spre exemplu, traversele de stejar.

O situație nefavorabilă a fondului forestier datorită aceleiași cauze, exploatarea nerățională, o prezenta și distribuția speciilor după vîrstă arborilor care compuneau pădurile în 1935¹⁰.

Repartiția pădurilor după vîrstă

Clase de vîrstă	% din suprafața totală a pădurilor
Pină la 20 de ani	32,3
Între 21 și 40 „ „	19,1
„ 41 „ 60 „ „	12,5
„ 61 „ 80 „ „	10,9
„ 81 „ 100 „ „	10,6
Peste 100 „ „	14,6

⁸ Dr. V. Săbău, *Organizarea producției forestiere în cadrul unei politici economice naționale*, București, 1937, p. 37.

⁹ Ing. P. Ioan, *Politica silvică națională*, p. 33.

¹⁰ V. Madgearu, *op. cit.*, p. 94.

Această situație arată un deficit la suprafețele din clasele de vîrstă înaintată și care vin la rînd la exploatare. „Arboretele bătrîne de stejar fiind deja epuizate ... — seria un specialist — în ultimii 40 de ani s-au exploatat 81% din pădurile noastre de stejar, ceea ce constituie un adevarat record de tăiere a pădurilor”¹¹. Faptul că 51,4% din pădurile țării nu depăseau vîrstă de 40 de ani, arată că mai bine de jumătate din pădurile existente au fost tăiate numai în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și primele trei decenii ale secolului al XX-lea, aceasta în afara pădurilor dispărute complet. Nici ponderea relativ însemnată a pădurilor bătrîne (peste 80 de ani) nu prezenta un avantaj deosebit, datorită procentului mare de depreciere (putregai, lemn noduros etc.), în afară de faptul că predominarea o avea fagul. Faptul că în vîrstele bătrîne au rezistat pădurile de fag a fost urmarea deosebitului interes manifestat de exploatatorii pădurilor pentru lemnul de stejar și de răshinoase. În ce privește pădurile de stejar, după datele din 1929 numai 5% erau în vîrstă de peste 80 de ani, 14% între 40 și 80 de ani, iar 81% mai tinere de 40 de ani. Ca urmare, abia 27 000 ha de pădure de stejar poseda arborete bătrîne, din care se putea procura lemn de dimensiuni mai mari, restul de 1 300 000 ha cuprinzînd păduri tinere care nu produceau lemn de lucru sau pentru utilizări industriale¹². De altfel situația era tot atît de nefavorabilă și în privința pădurilor de răshinoase și de fag, unde de asemenea lipseau în mare măsură pădurile bătrîne și mijlocii, predominând arboretele tinere.

Capacitatea redusă de producție în cadrul silviculturii țării era urmarea firească a situației arătate mai înainte, iar aceasta, la rîndul ei, era consecința exploatarii nerăționale a pădurilor, întreprinsă în România capitală. După aprecierile specialiștilor, un ha de pădure producea în România, în medie anuală, 2,9 m³ lemn, din care 2,3 m³ era lemn plin (mai gros de 7 cm în diametru), iar restul era lemn subțire.

Pe specii, potențialul mediu anual de producție al pădurilor țării noastre era următorul :

Capacitatea normală de producție anuală a pădurilor pe specii ¹³ (în mil. m³)

Specii	Creșterea lemnăoasă comercializabilă pe an și ha redusă la consistență 0,6	Creșteri medii totale mil. m ³
Răshinoase	2,0	3 230
Fag	2,8	6 871
Stejar	2,6	4 017
Alte foioase tari	3,2	1 775
Foioase moi	10,1	2 727
TOTAL	2,9	18 620

În consecință, față de întinderea totală a pădurilor de 6 500 000 ha capacitatea totală de producție anuală se ridică după aceste aprecieri la 18 600 000 m³ lemn, din care 32%, sau 600 000 000 m³ lemn de lucru

¹¹ Dr. V. Săbău, *op. cit.*, p. 29.

¹² V. Madgearu, *op. cit.*, p. 95.

¹³ Dr. V. Săbău, *op. cit.*, p. 10.

(din care 2 800 000 m³ de foioase și 3 200 000 m³ de răšinoase) și 68% sau 12 600 000 m³, lemn de foc¹⁴. Alți specialiști apreciau producția anuală numai la 12 000 000 m³, deși, datorită condițiilor naturale ale țării, ar fi trebuit să avem o producție anuală pe hectar de cel puțin 4 m³, adică în total 26 000 000 m³ material lemnos¹⁵. Cât anume s-a exploatat efectiv în perioada interbelică se va arăta mai jos.

Comparația cu alte țări în privința capacitatii de producție pe ansamblul speciilor scoate în relief că România avea o situație mijlocie, fiind întrecedută de Germania, Portugalia, Elveția, Austria, Cehoslovacia și Ungaria, dar depășind țări ca Olanda, Suedia, Norvegia și Spania¹⁶.

Producția relativ scăzută a pădurilor din România ca urmare a creșterilor restrinse anuale era consecința unui sir de cauze.

În primul rînd trebuie scos în relief că aproximativ numai 50% din pădurile țării erau productive, deoarece circa 3 000 000 ha, după aprecierile oamenilor de specialitate, erau neexploataabile. În cadrul acestor păduri care nu se puteau exploata intrau masivele lipsite de mijloace de transport, pădurile în care exploatarea nu era rentabilă în special datorită așezărilor, pădurile intrate într-o lungă perioadă de aşteptare ca urmare a secătuirii prin exploatarea nerățională, pădurile degradate din cauza unei exploatari prădalnice etc.¹⁷. Din suprafața deci de 6 500 000 ha a pădurilor, 3 700 000 ha, sau 58%, erau considerate de specialiști „comerciabile” și 2 800 000 ha, sau 42%, „necomerciabile”, adică neexploataabile¹⁸. În special în cadrul pădurilor proprietate particulară, procentul celor neexploataabile — ceea ce nu înseamnă de loc că nu se efectuau și aici tăieri masive — se ridică pînă la 84%, din care 74% trebuiau să fie păduri „în aşteptare” și 10% lipsite de rentabilitate¹⁹.

Ca și la producția agricolă, cultura practicată în România în silvicultură, folosirea în măsură insuficientă de investiții și mijloace tehnice moderne, îngrășăminte, antidăunători etc. duceau la o producție scăzută anuală la ha de pădure. Ca urmare a lipsei de grijă pentru protecția pădurilor, starea lor fitosanitară era foarte scăzută, menținîndu-se și declanșîndu-se periodic calamități pricinuite de diversi dăunători biotici și abiotici.

Producția aceasta scăzută mai era urmarea neregenerării la timp a pădurilor tăiate ras, întinsele păduri în stare de rarește și de tufărișuri rău îngrijite, stîrpii rele a vegetației multor păduri și practicării abuzive a păsunatului în păduri.

Investițiile efectuate în domeniul silviculturii, după aprecierile specialiștilor timpului, au fost deosebit de reduse în raport cu necesitățile întreținerii și exploatarii fondului forestier al țării. Plantarea unor terenuri despădurite necesită investiții importante pe termen lung: „Cine plantează o bucată de teren cu molid în vederea producției de lemn de lucru știe că recoltarea nu se va putea face decît peste 70—80 de ani, iar în cazul stejarului decît peste 120—160 de ani”²⁰. Dar chiar și investi-

¹⁴ Encyclopedie României, vol. III, p. 454.

¹⁵ Ing. P. Ioan, Politica silvică națională, p. 20.

¹⁶ Idem, Sporirea producției forestiere, p. 7.

¹⁷ Idem, Politica silvică națională, p. 24—25.

¹⁸ Idem, Sporirea producției forestiere, p. 11.

¹⁹ Ibidem, p. 12.

²⁰ Prof. dr. I. C. Demetrescu, Capitalul în economia forestieră, București, 1937, p. 11.

țiile pentru exploatarea industrială a pădurii, cum erau cele pentru construirea unor drumuri sau linii înguste ferate, pentru scoaterea din pădure a materialului lemnos, pentru întocmirea unui amenajament ingenios etc. — investiții care în general se amortizau destul de rapid — , erau de asemenea reduse.

Eforturile făcute de stat în vederea creării de pepiniere care să producă puieții necesari replantărilor au fost cu totul insuficiente în raport cu cerințele tot mai mari de reîmpăduriri de tot felul. „Trebue — scria „Revista pădurilor” — să mărim suprafața pepinierelor existente, cu atât mai mult cu cit în Bărăgan și de-a lungul Dunării, pe nisipurile zburătoare, este necesar a se crea păduri de protecție, dovedite mult folosite de agriculturii”²¹. În fapt nu se putea conta nici măcar pe fondurile modește bănești prevăzute în bugetul de stat, deoarece volumul lor varia de la un an la altul, neexistând o prevedere — un plan pe mai mulți ani — absolut necesară în asemenea lucrări, iar Ministerul de Finanțe reducind continuu pentru economiei bugetare aceste fonduri destinate replantărilor în scopul ameliorării terenurilor degradate²².

Dar ceea ce a agravat enorm situația fondului forestier al României a fost îmbinarea modului nerățional de cultură cu caracterul prădalnic al exploatareii pădurilor.

Un specialist în domeniul forestier scria că nici „nu se poate ști precis cât s-a tăiat efectiv în fiecare an din pădurile țării”, că deci se pot face numai evaluări bazate pe diferite raționamente, ca, de exemplu, evaluarea consumului intern de lemn la care se adaugă cantitățile exportate²³.

Pentru anii 1920—1930, evaluările arătau ca fiind tăiate efectiv²⁴:

— posibilitatea normală în raport cu productivitatea pădurilor pe 10 ani, cîte 12 000 000 m ³ anual	120 mil. m ³
— depășirea acestei posibilități cu cel puțin 50%	60 mil. m ³
— defrișarea a peste 600 000 ha de păduri a cîte 150 m ³ pe ha	<u>90 mil. m³</u>
Total :	270 mil. m ³

adică în medie 27 000 000 m³ pe an, față de numai 18 600 000 m³, capacitatea normală de producție.

Din această cantitate, circa 10 000 000 m³ anual erau lemn de răși-nose. Din cele 27 000 000 m³ s-au exportat 6 000 000 m³ de lemn de lucru și 15 000 000 m³ de lemn de foc, iar restul de 19 500 000 m³ s-au consumat în țară (8 000 000 m³ de lemn de lucru și 11 500 000 m³ de lemn de foc)²⁵.

²¹ Ing. V. N. Priboianu, *Împăduririle terenurile degradate*, în „Revista pădurilor”, 1936, nr. 3, p. 301—304.

²² Ing. D. Grozescu, *Fondul de ameliorarea terenurilor degradate*, în „Revista pădurilor”, 1936 nr. 3, p. 229—301.

²³ Dr. V. Săbău, *Cultura și exploatarea pădurilor*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 457,

²⁴ Ing. P. Ioan, *Politica silvică națională*, p. 25—26.

²⁵ Ibidem.

Pe drept cuvînt s-a apreciat că „exploatarea pădurilor în perioada de după război nu a fost extensivă, ci a avut și un caracter prădălnic... S-a exploatat, pe lîngă posibilitatea normală a pădurilor, întreaga rezervă de material lemnos a arboretelor în vîrstă înaintată, materialul de pe suprafețele defrișate și o parte chiar din capital, fapt ce rezultă din deficitul constatat în suprafețe de păduri de vîrstă înaintate”²⁶.

Pentru anii 1931—1937, evaluările s-au făcut astfel: consumul intern anual pe locuitor s-a evaluat la 0,5 m³ de lemn de foc și 0,3 m³ de lemn de lucru, adică total 0,8 m³ lemn brut. Înmulțind acest consum cu numărul de locuitori, consumul anual total rezultă a fi de aproximativ 15 000 000 m³, din care 2 700 000 m³ de lemn de lucru de foioase, 31 000 000 m³ de lemn de răshinoase și 9 200 000 m³ de lemn de foc. Dacă la acest consum intern se adăugau cantitățile exportate, se obținea următoarea evaluare a tăierilor pentru anii 1931—1937²⁷:

Evaluarea lemnului tăiat din pădurile ţării în anii 1931—1937
în milioane m³

Anii	Total	Lemn de foioase	Lemn de răshinoase
1931	17,8	13,1	4,4
1932	17,4	13,2	4,2
1933	16,5	12,3	4,2
1934	17,2	12,3	4,2
1935	16,7	12,3	4,4
1936	16,9	12,5	4,4
1937	16,5	12,5	4,1

Din aceste cantități anuale (evaluări), lemnul de răshinoase era pentru lucru, iar din esențele din foioase aproximativ 9 500 000 m³ era lemn de foc, restul fiind lemn de lucru.

Comparînd aceste date referitoare la exploatarea pădurilor în România în perioada dintre cele două războaie mondiale cu ceea ce s-a arătat a fi fost capacitatea de producție, rezultă că an de an s-a depășit prin tăieri abuzive această capacitate. Astfel, pînă prin 1930 s-au tăiat în fiecare an aproximativ 8 400 000 m³ peste capacitatea maximă de producție. În anii 1931—1937 s-au tăiat peste capacitatea de producție anual 2 000 000 m³ de răshinoase și 200 000—300 000 m³ de foioase. De menționat că tăierile acestea abuzive au distrus păduri de stejar și de răshinoase, cruțind într-o oarecare măsură pe cele de fag. Evident, tăierile abuzive au fost mai intense în pădurile situate în apropierea șoselelor și drumurilor, a căilor ferate etc., adică în condiții mai usoare de transportat lemnul decît în pădurile din munți, mai greu accesibile. În goana după profituri mari, întreprinderile exploatatoare au făcut tăieri masive pe văile ușor de pătruns și în lungul căilor de transport forestier construite cu investiții mici, ceea ce a dus la epuizarea arboretelor exploataate din unele bazine importante înzestrante cu drumuri. Astfel au fost devastate marile masive pădureoase

²⁶ V. Madgearu, *op. cit.*, p. 97.

²⁷ Enciclopedia Românici, vol. III, p. 457.

din Vrancea și Munții Apuseni, întinsele suprafețe din Secuime, Valea Lotrului, Maramureș, Poiana Ruscă, Valea Buzăului, pădurile Penteleului, ale Monteorului și altele. Sub pretextul „înzechării” satelor cu izlazuri după reforma agrară din 1921 și pînă în 1925, au fost defrișate pentru aceleași interese ale marilor întreprinderi peste 900 000 ha de pădure cu lemn valoros²⁸. Tot marile întreprinderi forestiere au acaparat și au devastat pădurile statului de mare valoare, ca pădurea de stejar Malul Roșu din apropierea Snagovului, pădurea Muza Mică de pe Valea Buzăului, pădurile de răšinoase și de fag pe văile rîurilor Trotuș, Putna, Teleajen, Ialomița, Argeș și altele.

Față de această exploatare prădalnică a fondului forestier al țării, grija pentru împăduriri și refacerea suprafețelor tăiate ras, pentru repopularea unor păduri exploatare abuziv, pentru restaurarea și ameliorarea arboretelor degradate s-a manifestat foarte slab. Pînă în 1930, cînd pădurile—cum s-a arătat mai înainte—au suferit un jaf cumpălit, nu s-a împădurit decît circa 100 000 ha, adică circa 10 000 ha anual, iar în anii 1930—1937, prin activitatea CAPS-ului și a Direcției regimului silvic, s-au împădurit încă aproximativ 230 000 ha. Este de ajuns să se compare aceste cifre cu cele indicind tăierile pentru a avea una din explicațiile importante ale suprafeței întinse de terenuri degradate sau ale consecințelor grave avute asupra agriculturii din România.

Valorificarea lemnului din România a fost făcută foarte slab. Din aproximativ 6 000 000 m³ de lemn de lucru, 85% era folosit pentru fabricarea de cherestea și în mică măsură pentru lucrări de timplărie, 0,8% în construcții, iar restul în fabricarea hîrtiei și a celulozei, fabricarea unor produse chimice, producerea de furnir și de placaj. Cea mai mare parte a cherestelei produse era exportată. De asemenea, din aproximativ 9 000 000 m³ de lemn de foc exploatat, numai 10% avea întrebunțări industriale (la fabricarea mangalului sau pentru obținerea de produse de distilare), restul fiind utilizat pentru combustibil. Structura exportului de lemn al României evidențiază de asemenea valorificarea inferioară a acestei bogății a țării.

Structura exportului de lemn al României în anii 1920—1937²⁹
(în mil m³)

Anii	Total	Cherestea de răšinoase	Lemn de foc	Cherestea de stejar	Alte sorturi de lemn brut	Cărbuni de lemn
1920—1921	3429	1485	1747	40	118	39
1925—1929	5044	2869	1758	183	103	131
1930—1931	2406	1535	633	134	104	—
1935	1604	1214	200	113	77	
1936	1884	1252	201	184	247	—
1937	2000	1376	255	131	238	—

Aceste date arată, pe de o parte, scăderea puternică a exportului de lemn (după 1925), predominarea în cadrul acestui export a cherestelei de răšinoase, ca și interesul pieței străine pentru lemnul de stejar și alte

²⁸ Legea păsunilor comunale din 1920 a prevăzut exproprierea unor păduri pentru crearea de izlazuri acolo unde schimbarea destinației nu vătăma un interes general. Pădurea trebuia tăiată într-un anumit termen.

²⁹ V. Madgearu, *op. cit.*, p. 98.

sortimente. În timp ce exportul de lemn brut (sau după o primă prelucrare) nu era avantajos pentru economia națională a României, exportul de mărfuri fabricate din lemn a fost neînsemnat.

În ce măsură acest export de lemn era în contradicție cu posibilitățile reale ale țării noastre ne-o arată următoarea situație :

Capacitatea normală a producției, consumul intern și exportul de lemn al României în 1936³⁰
(in mil. m³)

Sortiment	Capacitate normală de producție a pădurilor	Consumul intern	Disponibil pentru export
Lemn de foc	12 590	9 250	3 340
„ „ „ lucru foioase	2 800	2 660	110
„ „ „ rașinoase	3 230	3 122	180
TOTAL	18 620	15 032	3 588

Comparînd exportul efectiv de lemn cu posibilitățile normale ale producției pădurilor, constatăm, pe de o parte, un export de peste 10 ori mai mare decît posibilitățile pentru cheresteaua de răshinoase și de 2–3 ori mai mare pentru lemnul de foioase și, în schimb, un export extrem de mic față de posibilități pentru lemnul de foc. Ca atare, la „lemnul de foc și cheresteaua de fag raportul dintre exportul normal și cel real este pozitiv, adică exportăm mult mai puțin decît în mod normal, în schimbul cheresteauei de răshinoase și stejar acest raport este negativ. Cu alte cuvinte, din sortimentele de lemn de calitate inferioară nu exportăm nici măcar atâtă cît ar permite posibilitățile oferite de păduri. Din contră, la sortimentele de valoare, cum este cheresteaua de răshinoase și stejar, lucrurile se petrec invers. Din acestea exportăm mai mult decît ar permite capacitatea normală de exploatare a pădurilor”³¹. Trebuie precizat că politica economică de stat a favorizat acest export, deoarece contribuia în măsură însemnată la activarea balanței comerciale și aducea devize în cadrul balanței de plăti externe.

Astfel, în anii 1925–1928, exportul de lemn a adus, în medie, 5 miliarde de lei anual, adică mai mult de 16% din valoarea totală a exportului țării, fiind a treia mărfă ca importanță după cereale și petrol. Izbuințarea crizei pe piața mondială capitalistă și puternica scădere a prețurilor lemnului au redus la mai puțin de 50% exportul românesc de lemn canticativ și valoric, procentul său din totalul exportului coborînd la circa 10%.

Întrebuițarea lemnului, în special a celui de molift, brad și larice, ca și fagul sau plopul, pentru fabricarea celulozei și hîrtiei a dus la epuizarea masivelor păduroase din regiunile învecinate cu fabricile respective, în timp ce stuful, paiele și papura nu erau de loc utilizate.

Este important de semnalat faptul că industria de prelucrare a lemnului—fabrici de cherestea în special—s-a dezvoltat în țara noastră în perioada interbelică în mod disproportional față de sursa de materie primă, respectiv atâtă de posibilitatea de exploatare normală a pădurilor. Din cele 18 600 000

³⁰ Dr. V. Săbău, *Organizarea producției forestiere în cadrul unei politici economice naționale*, București, 1937, p. 14.

³¹ *Ibidem*, p. 19.

m³ de lemn posibil de extras anual din păduri, în fabricile de cherestea se puteau livra aproximativ 70% din lemnul de răšinoase și 20% din cele de foioase, sau, în total, 4 300 000 m³ (cea mai mare parte din lemnul de foioase consumându-se sub formă brută de lemn de foc sau ca lemn de lucru în construcții, ca pară de mină etc.). Față de această posibilitate a pădurilor, capacitatea de producție a fabricilor de cherestea era de 12–13 000 000 m³, deci de trei ori mai mare decât potențialul de alimentare cu materie primă. În 1937 funcționau în țară 670 de întreprinderi în industria lemnului (din care 461 de fabrici de cherestea) cu 64 476 CP forță motrică și 2,3 miliarde de lei capital, în afară de 24 de fabrici de hîrtie, celuloză, distilerii de lemn cu 50 481 CP forță motrică și 1,7 miliarde de lei capital. În comparație cu celelalte țări europene, România era dintre cele mai bine utilate cu gătări mecanice. Dezvoltarea însă exagerată a industriei de cherestea pentru export era disproporțională față de celelalte ramuri ale industriei lemnului (fabrici de mobile, tîmplărie mecanică, butoaie, căruțărie, unele etc.), care nu satisfăceau în întregime nici consumul intern³². Este evident că marile întreprinderi de cherestea, multe cu capital străin, acționau în sensul forțării capacitații de producție a pădurilor.

Care a fost structura proprietății fondului forestier al României în perioada dintre cele două războaie mondiale?

Pădurile erau în proprietatea statului, a moșierilor și a întreprinderilor particulare capitaliste, a unor comune, instituții publice (de binefacere, de cultură etc.) sau a unor colectivități.

Structura proprietății forestiere în România în 1929³³

Categorii de proprietate	mii ha	%
TOTAL PĂDURI	6 419	100,0
Domeniile statului	1 904	29,5
Domeniile Coroanei	61	0,9
Proprietate particulară	1 867	29,0
Proprietate a comunelor	746	11,6
Instituții publice de binefacere, de cultură, cu caracter privat	562	8,7
Proprietate a unor colectivități (composesorate, fonduri grănicerești, moșneni)	1 309	20,3

Din aceste date reiese că statul posedă aproape o treime din suprafața de păduri a țării, fiind cel mai important proprietar. Pădurile aparținând statului, pînă în 1930, au fost administrate de Casa pădurilor, înființată în 1910, și care efectua de asemenea controlul exploatarii tuturor pădurilor țării, indiferent cui aparțineau. Prin legea din 25 aprilie 1930 a fost înființată Casa autonomă a pădurilor statului (C.A.P.S.), instituție cu caracter de regie publică comercială, cu buget și gestiune financiară proprie. Prin aceasta a fost separată administrarea și exploatarea pădurilor statului de controlul și de poliția forestieră aparținând organelor de stat, respectiv Ministerul Agriculturii.

³² Ibidem, p. 38–39.

³³ Encyclopædia Românei, vol. III, p. 462.

Instituțiile publice din *Transilvania* care posedau păduri erau :

— comune, județe, școli, biserici	713 562	ha
— fondurile grănicerești din Năsăud și Caransebeș	196 362	"
— biserici și fundații religioase	50 894	"
— alte fundații publice și particulare	15 501	"
— composesoratele țărănești	645 818	"

În Moldova de nord de asemenea posedau :

— fondurile religioase	213 613	"
— comunele	32 864	"
— asociațiile sătești	15 237	"

În vechea Românie instituții proprietari de păduri erau :

— Domeniile Coroanei	61 126	ha
— Eforia spitalelor civile București	58 992	"
— Eforia spitalelor „Sf. Spiridon” Iași	21 588	"
— comune, județe, biserici	52 587	"

Proprietatea particulară, societăți pe acțiuni sau în nume colectiv, proprietari individuali stăpîneau 29% din păduri, într-un procent mai mare în vechea Românie decât în Transilvania³⁴. Această repartitie a proprietății pădurilor explică de ce a fost posibilă exploatarea prădalnică a fondului forestier în România. Pe lîngă faptul că multe întreprinderi capitaliste—societăți mari pentru exploatarea lemnului—aveau în proprietate masive păduroase, ele luau în arendă pentru exploatare o mare parte din pădurile aparținând altor proprietari particulari sau unor colectivități. De asemenea și o bună parte din pădurile statului erau date în concesiune pentru exploatare acestor societăți, abia după 1930 Casa pădurilor statului trecînd la sistemul exploatării în regie de stat.

Subliniem că acolo unde exploatarea era făcută de către proprietari : comune, instituții publice, composesorate, fonduri grănicerești, deși se efectua cu mai multă grijă, avea același caracter de exploatare capitalistă, dăunătoare față de fondul forestier național.

Capitalul monopolist străin a deținut poziții puternice în industria de exploatarea lemnului din România, dirijînd, cum arăta „Revista pădurilor”, de la Milano, Geneva și Budapesta operațiile pentru lichidarea pădurilor noastre de răshinoase, găsind soluții ca să poată tăia oricît, fără a ține seama de capacitatea normală de producție a pădurilor din România³⁵. În aceste condiții, specialiștii vremii subliniau că, dacă pădurile românești au fost exploatare prădalnic pînă la epuizare, aceasta se datora întreprinderilor capitaliste, cu deosebire celor cu capital străin, care urmăreau profituri cît mai ridicate indiferent de starea în care rămîneau pădurile după exploatare sau de nevoile economiei naționale. Faptul că unele din întreprinderile capitaliste care exploatau păduri funcționau sub denumirea de cooperative (în 1930 funcționau 236 de cooperative forestiere cu un

³⁴ Datele privind proprietatea forestieră a instituțiilor publice în D. A. Sburlan și G. I. Ionesco, *Les conditions forestières de la Roumanie. Production, industrie et commerce du bois*, Bucarest, 1932, p. 11–12.

³⁵ „Revista pădurilor”, 1937, nr. 2, p. 246–245 : *Debușeurile lemnului românesc*.

capital de 222 000 000 de lei) nu schimba cu nimic situația, întrucât cooperația forestieră, ca și cea agricolă, era o exploatare pur capitalistă. Specialiștii vremii în domeniul forestier subliniau că „sistemul cooperatist... s-a confundat sau, mai bine zis, și-a identificat scopurile cu ale societăților exploatatoare”³⁶.

Pentru o asemenea exploatare a pădurilor țării au fost utilizate diverse căi. Astfel au fost acordate de către stat mii de ha de păduri de răshinoase cu prețuri derizorii unor fabrici de hîrtie în scopul încurajării industriei naționale. „Nici un arbore nu s-a exploatat pentru fabrica de hîrtie—arăta un studiu asupra politiciei silvice—, pădurea a fost vîndută de a doua zi unei societăți de exploatare cu respectiva diferență de preț, iar acum, după 50 de ani, la vremea lichidării definitive a exploatării și a contractului, printr-o ingenioasă interpretare, se constată—întii de către ingineri silvici și apoi de arbitri—că tot statul mai este dator fabricii de hîrtie o importantă cantitate de material lemnos, pe care trebuie să i-o dea gratuit”³⁷.

Unei întreprinderi forestiere cu capital străin i s-au dat spre exploatare păduri din Maramureș spre a extrage tanin de coajă de brad într-o fabrică pe care urma să o instaleze. Deși a exploatat sute de m³ de molid, întreprinderea respectivă nu a înființat nici o fabrică de tanin³⁸.

Concesiunile acordate capitalului străin, folosite drept pretext, în special după 1929, pentru valorificarea bogățiilor țării, „au fost în fapt prilej de cedare către societăți străine a celor mai frumoase păduri ale țării pe prețuri ce n-au acoperit nici costul regenerării lor, rămas pe seama statului”³⁹.

Prin Codul silvic din 1910, modificat în 1923, 1929 și 1933, împreună cu alte legi care reglementau regimul silvic, departe de a se fi luat măsuri reale, eficiente pentru ocrotirea pădurilor, se lăsau posibilități largi exploatarii capitaliste prădalnice. Gospodăria pădurilor statului era în sarcina Casei autonome a pădurilor statului (C.A.P.S.), iar cea a pădurilor administrate sau tutelate de stat era în seama Direcției regimului silvic din Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Asupra restului de păduri proprietate particulară statul avea numai un control general, supraveghind aplicarea principiilor legii silvice. Din chiar primul capitol al Codului silvic se preciza că „regimul silvic”, adică anumite reguli restrictive în administrarea și exploatarea pădurilor, se aplicau numai pădurilor din proprietatea statului, comunelor, persoanelor morale de drept public (așezăminte de binefacere, de cultură, biserici etc.), pădurilor pe care moșnenii le stăpîneau în devălmășie, ca și unor păduri de protecție. Restul pădurilor rămîneau în afara acestor obligații. În consecință, aproximativ 3 000 000 ha de pădure, sau circa 50% din pădurile României, nu intrau în prevederile acestui regim⁴⁰. Dacă pădurile supuse regimului silvic se puteau exploata numai în baza unui „amenajament”, un regulament de exploatare întocmit pe baza unui studiu al pădurii respective, celelalte păduri nu aveau o asemenea obligație. Iată cum se justifica o asemenea politică forestieră

³⁶ Enciclopedia României, vol. II, p. 465.

³⁷ Ing. P. Ioan, Politica silvică națională, p. 41–42.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Enciclopedia României, vol. III, p. 457.

a statului : „Amenajamentul pădurilor publice trebuie considerat ca o măsură de interes general. În pădurile particulare obligația de a menține o folosință și un capital variabil nu există la un nivel atât de ridicat ca la celelalte. Proprietarul își reglementează aici tăierile după nevoile sale”⁴¹. În realitate, în aceste păduri tăierile se făceau după interesele fără limită ale întreprinderilor pentru obținerea unor profituri deosebit de mari în dauna fondului național forestier.

Trăgind concluzii din studiul politicii de amenajare a pădurilor în țara noastră, dr. V. Săbău scria : „...Rezultă că proprietatea privată își taie pădurile în mod prea grăbit... Concepția liberală a Codului silvic de a da latitudine proprietarului să-și aleagă regimul... și să decidă asupra respectării raportului susținut trebuie revizuită. Din cifrele prezентate în acest studiu rezultă limpede că legea silvică este prea îngăduitoare față de această categorie de proprietari și din această cauză pădurile lor sint expuse pustiirii”⁴². El preconiza ca măsuri deosebit de urgente ce trebuiau luate un control sever asupra angajamentelor și regulamenteelor de exploatare aplicate proprietarilor particulari, control asupra activității de amenajare a fiecărui agent amenajist, restrințarea aplicării tăierilor rase, prin a căror aplicare se descoperea solul pe suprafețe întinse etc.

Supravegherea și paza pădurilor se făcea de către agenții silvici (ingineri, conductori, brigadieri și pădurari). Lipsa de grijă pentru calificarea personalului silvic a avut consecințe serioase prin existența unor cadre restrinse față de necesitățile silviculturii. Unui inginer silvic ii revenea în pădurile statului și în cele administrate de stat 6 071 ha, unui conductor silvic 28 615 ha, unui brigadier 2 840 ha, iar unui paznic 532 ha⁴³. În același timp, în alte țări capitaliste, pentru un inginer silvic, șef de ocol sau agent exterior care lucra efectiv pe teren, revineau 1 000–2 000 ha de pădure.

Cu toate acestea, învățămîntul și cercetarea științifică în domeniul forestier au înregistrat unele progrese în țara noastră. Preocupări în acest domeniu au existat încă de la mijlocul secolului trecut. În 1893 a fost creată Școala silvică de la Brănești, separîndu-se învățămîntul silvic de cel agricol. În perioada interbelică au funcționat școli de brigadieri silvici și de pădurari (învățămînt inferior), școala de conductori silvici de la Timișoara (învățămîntul mediu) și secția silvică a Școlii politehnice, care pregătea ingineri silvici. O dată cu înființarea C.A.P.S. în aprilie 1930, s-au creat în cadrul său pentru cercetarea științifică un birou de studii, unul de publicații și trei laboratoare : de cercetarea solului, de entomologie și de botanică - patologie forestieră, instalate la Școala politehnică. În mai 1933, la propunerea Ministerului Agriculturii și Domeniilor, această unitate de cercetare din cadrul C.A.P.S. a fost transformată în Institutul de cercetări și experimentație forestieră (I.C.E.F.). Datorită activității unor valoroși oameni de știință, ca prof. ing. I. Demetrescu, prof. ing. C.C. Georgescu, prof. ing. D. Sburlan etc., au fost întreprinse

⁴¹ Ibidem.

⁴² Dr. V. Săbău, *Politica de amenajare a pădurilor românești în lumina statisticiei*, București, 1937, p. 24.

⁴³ V. Madgearu, op. cit., p. 96.

cercetări în domeniul exploatarii și protecției pădurilor, a dendrologiei, pedologiei, fitopatologiei forestiere, ameliorațiilor și geniului forestier, economiei forestiere etc. În exterior, I.C.E.F. poseda stațiuni regionale de experimentări, ocoale silvice experimentale, rezervații și centre de cercetări. Mijloacele materiale însă de care a dispus institutul erau, din păcate, prea mici în raport cu necesitățile cercetării științifice din acest domeniu.

În pădurile exploataate de întreprinderile capitaliste, locul specialiștilor, din păcate, îl ocupau antreprenorii, comercianții din domeniul lemnului sau alte persoane, străine de profesiunea de silvicultor. Muncitorii forestieri, care după statistică oficială se cifrau la aproximativ 250 000 de lucrători anual, erau în mare parte sezonieri și fără o calificare specială. Exploatarea acestor muncitori de către întreprinderile capitaliste era dintre cele mai grele din România. „De obicei — scria studiul citat — în lucrările forestiere se activează de dimineață și pînă la apusul soarelui”⁴⁴.

Este evident că, în aceste condiții de exploatare a pădurilor, legislația silvică, departe de a apăra fondul forestier al țării, favoriza distrugerea sa”. „Eficacitatea legilor silvice românești — scria un specialist — a fost și este discutabilă în mare măsură, pe de o parte din cauza moralei noastre scăzute în materie de respectul legii și, în al doilea rînd, pentru că ne-a lipsit pînă acum cîțiva ani o administrație silvică corespunzătoare”⁴⁵, evident fiind vorba în primul rînd de „respectul” legii silvice de către întreprinderile exploatatoare. Despre ce „eficiență” a legislației silvice putea fi vorba cînd statistică arăta că media infractorilor la dispozițiile Codului silvic a fost în anii 1925—1926 de 226 612 infractori, în anii 1937—1938 au fost 229 910 infractori, iar anual erau condamnați definitiv 161 629 de infractori. Statul era foarte „înțelegător” cu întreprinderile contraveniente. Astfel, în anii 1933—1938 a acceptat „prin bună învoială” tranzacții prin care a redus amenzile aplicate cu 90%, adică în loc de suma de 56 598 000 de lei a primit 1 437 812 lei. După aprecierile specialiștilor silvici, ar fi trebuit încasat anual, conform valorii reale a pagubelor cauzate prin infracțiunile la legile silvice, aproximativ 1 miliard de lei⁴⁶. Chiar tariful amenzilor prevăzute de Codul silvic nu asigura nici pe deosebit recuperarea pagubelor; Codul silvic, spre exemplu, prevedea o amendă de 1 100 de lei pentru tăierea ilegală a unui stejar de 0,50 m diametru, iar valoarea acestuia era de cel puțin 3 000 de lei⁴⁷.

Examinarea situației fondului forestier al României în perioada interbelică scoate în relief o îngrijorătoare stare de degradare a pădurilor. „Ne aflăm în fața unei crize structurale a pădurilor — conchidea V. Madgearu —, a cărui soluționare nu se poate aștepta decît în timp îndelungat. Această situație este concretizată în necesitatea absolută de a repune în valoare 3 000 000 ha de terenuri păduroase degradate”⁴⁸.

⁴⁴ Enciclopedia României, vol. III, p. 461.

⁴⁵ Ibidem, p. 167.

⁴⁶ Aspekte ale economiei românești, București, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 101—102.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ V. Madgearu, op. cit., p. 100.

ASPECTS DE L'HISTORIQUE DE L'ÉCONOMIE FORESTIÈRE DE LA ROUMANIE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES (1919—1939)

RÉSUMÉ

Pendant la période de l'entre-deux-guerres, la Roumanie s'est située dans le groupe moyen des pays européens en ce qui concerne le taux des forêts dans l'ensemble du territoire, taux considéré par la science sylvicole comme un minimum nécessaire à la satisfaction des besoins de la population d'un Etat. Au point de vue des espèces, les forêts de feuillus représentaient 75 % du domaine sylvicole et celles de résineux seulement 25 %, ce qui signifie que le bois de sapin, d'épicéa et de pin n'aurait pas dû être exporté. Une situation défavorable du fonds forestier, due à l'exploitation capitaliste irrationnelle, présentait également la distribution des espèces d'après l'âge des arbres des forêts du pays, ce qui déterminait une production annuelle réduite.

Parmi les causes qui ont contribué au mauvais état des forêts il convient de mentionner : leur exploitation irrationnelle et souvent dévastatrice, des investissements réduits, la non-régénération à temps des bois coupés au ras du sol ou le pâturage abusif, les immenses dégâts provoqués par les agents nuisibles par suite de l'état phytosanitaire insatisfaisant.

Si l'on compare les données concernant la mise en valeur des forêts pendant la période de l'entre-deux-guerres à la capacité normale de production, il résulte qu'une exploitation abusive a été effectuée d'année en année, ce qui a constitué en fait la principale cause du déclin du fonds forestier.

Dans le même temps, la mise en valeur du bois a été particulièrement déficiente, si l'on rappelle que sur 6 millions de m³ de bois 85 % étaient employés pour la production du bois de sciage et le reste pour la fabrication du papier, de la cellulose, etc. L'exportation du bois de sciage de résineux a, pendant la même période, dépassé de dix fois les possibilités normales du fonds forestier du pays. Cette situation explique pourquoi l'industrie de façonnage du bois — respectivement les fabriques de bois de sciage — s'est développé de manière disproportionnée par rapport aux possibilités réelles de matière première.

D O C U M E N T A R

DATE NOI CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA
LUI ION PIUARIU-MOLNAR

DE

V. L. BOLOGA, I. SPIELMANN și Z. SZÖKEFALVI-NAGY

Cercetările din ultimii ani, îndeosebi valoroasa monografie a Luciei Protopopescu¹, au relevat noi aspecte ale rolului de protagonist în învățămîntul românesc din Transilvania al cărturarului luminist, oculistul Ion Piuaru-Molnar (1749–1815). Documente inedite, depistate de noi în 1967 în arhiva fostului guberniu al Transilvaniei (Budapesta) și utilizate în lucrarea de față, completează și adinecesc informațiile despre strădaniile și zbumecumările lui Ion Piuaru-Molnar.

Pornind de la concepția sa luministă conform căreia școlile serveau drept principalele „instrumente de luminare a gîndirii poporului”, Piuaru a căutat prin memoriile sale adresate împăratului Iosif al II-lea să fructifice în folosul dezvoltării învățămîntului elementar românesc eforturile absolutismului luminat habsburgic de a etatiza școlile din Transilvania.

Într-o primă cerere, la 2 martie 1782, Piuaru-Molnar solicită înființarea în Transilvania a unor școli triviale, învățătorii cărora urmînd a fi retribuiți din fondurile statului². Cererea, împreună cu membrul inspector al cancelariei aulice, ajunge la împărat, care dispune (la 13 martie 1782) ca pe viitor și școlile românești neunite să beneficieze de fondul școlar. Iosif al II-lea ordonă în același timp să se ceară lui Piuaru-Molnar și propunerile concrete referitoare la această problemă³. Răspunsul oculistului român este cunoscutul proiect-memoriu din 14 iunie 1782, publicat de I. Lupaș, prin care solicită înființarea a 70 de școli românești, reclamînd totodată învățători neuniți pentru localitățile în care majoritatea școlilor sunt ortodoxi⁴.

¹ L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului în Transilvania (1774–1805)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1966.

² Gub. Trans., nr. 440/1782; cf. L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 35.

³ C.A.T., nr. 440/1782; cf. L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 35.

⁴ I. Lupaș, *Doctorul Ion Piuaru-Molnar*, Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria III, tom. XXI, mem. 20, București, 1935, p. 653–697.

Cancelaria aulică aproba înființarea numai a 12 școli unite⁵, fapt care-l determină pe Piuariu-Molnar să ceară într-un nou memoriu (1784) școli ortodoxe, invocînd în sprijinul cererii sale argumente desprinse din observațiile făcute în timpul „multiplelor călătorii” efectuate în Principatele Române⁶. În fine, în 1786 a fost aprobată crearea a opt școli ortodoxe.

O dată cu prăbușirea iozefinismului și lichidarea majorității reformelor introduse de împăratul luminist, și învățămîntul ortodox de stat este periclitat. Înă la urmă, în 1790 Curtea hotărăște ca salariile de cîte 50 de florini anual ai celor opt învățători ortodocși numiți în 1786 să fie acoperite din „fondul studiilor” și să se restituie din taxele sidoxiale, sume cu care ortodocșii contribuiau la susținerea curții episcopale⁷.

Aceste fonduri se dovedesc însă a fi neîndestulătoare. Dovadă este cazul învățătorului din Sadu, despre care aflăm din intervenția lui Piuariu-Molnar din 12 decembrie 1814 (necunoscută pînă acum) adresată guvernului ardelean⁸.

Memoriul insistă asupra faptului că școala din Sadu a fost una din cele 12 școli românești înființate pe baza amintitiei hotărîri din 1782 al guvernului. Învățătorul ei a beneficiat tot timpul de o subvenție de 50 de florini, retrasă de episcopul ortodox Vasile Moga în 1814 și dată unei alte comune pe motivul că „Sadu îi acordă învățătorului de aici 4 stînjeni de lemn și o leafă de 50 de florini din mijloace proprii”⁹. Piuariu consideră această hotărîre arbitrară și arată în memoriu său că subvenția îi revine pe drept învățătorului ortodox din comuna sa, deoarece „din această cea mai înaltă favoare trebuie să beneficieze și românii din jurul Sibiului, care, ca și ceilalți neuniți, contribuie la fondul sidoxial din care sint subvenționate cele opt școli naționale” (ortodoxe)¹⁰.

Cu acte și corespondență date din 1782 Piuariu dovedește că episcopul (unit) de Făgăraș, Ion Bob, însărcinat în acel an de guvernul să desemneze cele 12 comune care vor găzdui școlile românești, a acceptat, la rugămintea sa, ca una din ele să fie Sadu, satul natal al oculistului.

Pentru a clarifica antecedentele acestei hotărîri, Piuariu revine la „originea organizării școlilor normale românești”, schițînd totodată și rolul său în acest proces. El expune succint ideile de bază ale proiectului pe care l-a înaintat împăratului în martie 1782. Fapt important: în acest memoriu, scris în 1814, deci într-o perioadă cînd luminismul devenise o ideologie deochiată în fața oficialităților, Piuariu face o profesiune de credință neschimbătă pentru idealurile progresiste ale anilor săi de tinerețe.

„Cu inima indurerată — scrie el — am observat încă în 1782 că de mult asprimea și neștiința acoperă ca o pojghiță de gheață sufletul din origine înaripat al poporului român”¹¹. Pentru a remedia această

⁵ L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 44.

⁶ Gub. Trans., 736 1784; cf. L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 47.

⁷ L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 56—57.

⁸ Arh. st. Budapest, Gub. Trans., in politicis 12 304/1814.

⁹ *Ibidem*: „Weil Zoot aus eigenen Mitteln dem dassigen Schullehrer einen Gehalt von 50 fl. und 4 Klafter Holz gebe”.

¹⁰ *Ibidem*: „Damit von dieser Allerhöchsten Gnade auch die im Hermanstädter Bezirk wohnende Wallachen, Antheil nehmen sollen, die eben so gut als alle übrigen Nichttunierten zum Sydioxial-fond beitragen müssen, aus welchem die 8 National Schulen unterstützt werden”.

¹¹ *Ibidem*: „Mit Wehmutterlichen Herzen bemerkte ich schon im Jahre 1782, wie sehr noch Roheit und Unwissenheit den angeborenen Kühen Geist des Wallachischen Volks wie ein Eiss Rinde bedeckte”.

tristă situație, pentru a transforma „un popor incult în supuși instruiți” principalul mijloc poate fi școala, comentează Piuariu membrul său de altădată. Din aceeași rațiune, scrie el, s-a adresat atunci împăratului, cerindu-i înființarea unor școli românești, care „să permită în mod preamabilosiv poporului român din Ardeal, sub paza unei organizări a școlilor normale, să poată învăța a gândi și în acest fel să-și aşeze piatra de temelie a unei culturi mai bune”¹².

Cuvintele pătimase cu care Piuariu-Molnar își expune ideile membrului de altădată dovedesc că cel ce le-a conceput credea tot atât de fierbinte în cauza dreaptă a poporului său oropsit ca și în 1782, cu 32 de ani în urmă; atunci cînd a așternut pe hîrtie pentru prima oară aceleași rînduri.

Din anexele membrului său, arată Piuariu, reiese că în 1782 împăratul Iosif al II-lea a dispus ca el să fie chestionat care anume ar fi cele 12 parohii, cu așezare centrală și în același timp ușor accesibile comunelor învecinate, în care ar putea fi înființate cele 12 școli românești¹³. Dar, de vreme ce pînă la urmă aceste localități au fost desemnate de către episcopul unit de Făgăraș, el — Piuariu —, încurajat de „cea mai înaltă încredere” din partea împăratului, s-a simțit îndreptățit să solicite episcopului Bob o școală pentru satul său natal. Cu acordul acestuia, școala din Sadu a luat ființă. În sfîrșit, continuă Piuariu relatarea faptelor, cînd ortodocșii ardeleni au primit cele opt școli, una din ele a fost înființată la Sadu, iar vechea subvenție de 50 de florini a trecut asupra ei. Toamna această continuitate, faptul că școala din Sadu a fost „locul de baștină a acestui așezămînt de binefacere de la fondarea ei”, îl îndeamnă pe Piuariu să se adreseze guvernului cu rugămintea ca acesta să intervină pe lîngă episcopul ortodox pentru ca subvenția acestui „folositor așezămînt național” să-i fie asigurată și pe viitor¹⁴. Din actele de arhivă aflăm de asemenea că, sesizat prin membrul din 1814 al oculistului român, guvernul ardelean i-a solicitat episcopului Moga explicații¹⁵. Răspunsul episcopului și hotărîrea definitivă a guvernului nu ne este cunoscută.

Desi se referă numai la școala din Sadu, membrul lui Piuariu-Molnar din 1814 este concludent prin întregul său conținut, dovedind interesul pe care el l-a purtat școlilor românești pînă în ultimii ani ai vieții.

Din publicațiile lui I. Lupaș¹⁶, Lia Dima¹⁷ și cercetările arhivistice din ultimii ani ale lui Al. Neamțu¹⁸ se cunoaște că Piuariu a înființat la

¹² Ibidem: „Dem Wallachischen Volk in Siebenbürgen Höchst Gnädigst zu erlauben, unter den Schutz einer Normale-Einrichtung der Schulen untergeordnet, denken, lernen zu dürfen, und hier durch den Grundstein zur besserer Bildung zu legen”.

¹³ Ibidem, anexa 1: „Huncque in finem R. Gubernium D. vestram audiat, an circa locale et Modalitatatem hujus Instituti relate ad Gentem Vallahicam quidquam profici proponendum sciat (?), Comitti D. vestri ut quaquam 12 Parochias Unitorum praecipuat et ita sitas, ut etiam circumfusis Pagis commodo pateant, eligendas censaret, in quibus Scholae hae nationale... ante omnia stabiliendur fereut (?).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ I. Lupaș, op. cit.

¹⁷ Lia Dima, Cîteva date și amănunte cu privire la Ion Piuariu (Molnar de Miillersheim), în „Anuarul Inst. de Ist. Națională (Cluj), vol. VIII, Sibiu, 1942, p. 375 – 381.

¹⁸ Al. Neamțu, Date noi privitoare la Ion Piuariu-Molnar, în „Studii”, an. XXIII, (1960), nr. 1, p. 83 – 90.

începutul secolului al XIX-lea, la Sadu (probabil), cea dintâi întreprindere manufacturieră de postav cu caracter capitalist din Transilvania și că, în strădaniile sale de a pune bazele acestei întreprinderi, a avut de înfruntat opoziția puternică a breslelor de postăvari din Sibiu, Brașov și Cisnădie. Pe drept cuvînt vede Al. Neamțu în conflictul dintre Piuariu și breslele postăvarilor „un exemplu elocvent despre greutățile în care elementele tinere ale capitalismului trebuiau să-și croiască drumul prin desîșul relațiilor feudale”¹⁹.

Cu privire la acest conflict, Al. Neamțu aduce o serie de date noi pentru perioada anilor 1800—1802, pe care le completăm cu rezultatele investigațiilor noastre de arhivă.

Breslele postăvarilor săși, cramponîndu-se de legislația feudală care le asigura privilegii exclusive de a produce și a comercializa mărfurile lor în localitățile unde existau bresle, au căutat prin toate mijloacele să împiedice înființarea manufacturii din Sadu. Guberniul ardelean dă dreptate cauzei lui Piuariu și dispune prin hotărîrea sa din 30 aprilie 1801 ca acesta să nu fie oprit în înființarea manufacturii sale, legile dînd dreptul la construirea unor asemenea întreprinderi în localități unde lipsesc breslele (ca la Sadu)²⁰.

Nereușind din prima încercare, potrivnicii săi caută să-i pună lui Piuariu noi opreliști. Astfel, breasla postăvarilor din Cisnădie, proprietară a unei mori în apropierea locului unde Piuariu a început lucrările de construcție ale manufacturii, ridică în mod samavolnic pretenții de proprietate asupra acestui teren, cerînd oprirea lucrărilor pînă la clarificarea definitivă a situației. Sesizat, guberniul ardelean dispune la 12 iulie 1801 ca magistratul Sibiului să trimită la fața locului o comisie. Dar sibienii, sprijinind cauza breslelor, reușesc să amîne ancheta locală²¹.

Amărit din cauza sistării lucrărilor de construcție și a tergiversării anchetei care-i pricinuia serioase daune materiale, ploile deteriorind materialele de construcție, Piuariu se adresează guberniului, anexînd declarația a 18 țărani români din comuna Sadu din care reiese că el a cumpărat terenul „ce se întinde mai în sus de moara Seciu”²² de la ei și astfel pretențiile de proprietate ale breslei din Cisnădie sunt doar diversiuni menite a tergiversa lucrările de construcție și a dejuca hotărîrea guberniului, favorabilă lui. Întreaga manevră, concluse Piuariu, servește doar „a împiedica strădaniile mele... și încearcă să-mi pună tot fără nici un temei noi piedici, urmărind interzicerea construcției piuei mele, ca astfel ceea ce nu a atins pe o cale să poată ciștiga pe alta”²³.

Oculistul român urgentează ancheta magistratului sibian și cere învoirea guberniului pentru a putea continua lucrările de construcție și pînă la clarificarea definitivă a dreptului de proprietate asupra terenului.

¹⁹ Al. Neamțu, *op. cit.*, p. 87.

²⁰ Arh. st. Sibiu, actele magistr., doc. 1 412/1801; cf. Neamțu, *op. cit.*, p. 88—89.

²¹ Arh. st. Budapesta, Gub. Trans., in politicis, 5 615/1801 și 6 977/1801.

²² *Ibidem*, 6 977/1801.

²³ *Ibidem*: „Más utat vettenek fel igyekezetemnek meg akadályoztatására, de mivel a szorgalmatosságra való just tölem el nem zárhatták, igyekeztek a másoktol, tudniliuk a ványoló malmoknak felépítésétől elrekészteni, hogy amit az egyik utoń el nem érhettek, a másikon megnyerhessék, hasonló megállható minden igaz ok nélkül”.

Drept răspuns, guberniul dispune la 21 august 1801 ca magistratul din Sibiu să efectueze în mod obligatoriu ancheta în termen de 15 zile. Rezultatul acestei descinderi nu ne este cunoscut; el este însă probabil nefavorabil lui Piuariu, căci el se adresează încă în același an cu noi memorii guberniului, urgentând o reexaminare topografică și juridică²⁴. În cele din urmă, cu toată împotrivirea magistratului din Sibiu²⁵, guberniul dă dreptate de cauză lui Piuariu și dispune la 28 ianuarie 1802 în sensul că el poate termina lucrările de construcție²⁶. Magistratul din Sibiu nu se dă însă bătut: piedicile puse în calea construcției manufacturii continuă, fapt care generează noi proteste la guberniul din partea lui Piuariu²⁷. Și breslele intră în acțiune din nou, contestînd, pe baza privilegiilor în vigoare, valabilitatea hotărîrii aulice din 1801, care acorda dreptul lui Piuariu să fabrice și să comercializeze produsele piuei sale în localitățile nebreslașe²⁸. Pentru a pune capăt acestei discordii fără sfîrșit, cancelaria aulică ordonă guberniului să solicite opinia Universității săsești²⁹. Magistratul Brașovului, Bistriței, Sibiului, al Cincului Mare, al Sebeșului Săsesc și cel din Rupea se pronunță, admitînd doar unele exceptări neînsemnante, pentru menținerea monopolului exclusiv al breslelor³⁰. Din conceptul răspunsului guberniului ardelean la aceste opinii reiese că oficialitatea își menține pe mai departe poziția favorabilă față de Piuariu, sprijinindu-l în strădania de a termina construcția manufacturii sale³¹.

Pină în prezent nu am găsit în arhive proteste ale breslelor după anul 1803, dar acestea nu au incetat și opoziția lor organizată a reprezentat una din stavilele cele mai importante în calea succesului „fabricii” de la Sadu, ducîndu-l în cele din urmă la faliment.

Dintr-un concept de referat, manuseris în limba germană, datînd probabil din 1827, cînd manufactura a fost scoasă la licitație, reiese că greutățile materiale și de desfacere a mărfurilor au fost atît de mari, încît la un moment dat Piuariu a cedat întreaga întreprindere fiului său, care, lipsit și el de fonduri, a trebuit să-și caute asociați străini. După multiple și nereușite încercări de a salva situația, în cele din urmă s-a ajuns în 1827 la faliment³².

Fără a urmări procesul intregii dezvoltări și decăderi a întreprinderii din Sadu, ne vom opri asupra unui moment din istoricul ei.

I. Lupaș³³ a publicat textul unui referat al cancelariei aulice, datat din 1811, cuprinzînd refuzul Curții relativ la cererea lui Piuariu de a se asigura privilegiu exclusiv mărfurilor „fabricii” sale de tors înă, promîndîndu-se în schimb ajutor prin guberniu în vederea înlăturării piedicilor care stau în calea propășirii întreprinderii.

²⁴ Ibidem, 9 772 1 801, 9 888/1801.

²⁵ Ibidem, 10 352/1801.

²⁶ Arh. st. Sibiu, actele magistr., dos. 346/1802; cf. Neamțu, *op. cit.*

²⁷ Arh. st. Budapest, Gub. Trans., 355/1802.

²⁸ Ibidem, 8 361 1802.

²⁹ Ibidem 10 926/1802.

³⁰ Ibidem, 10 079/1803, 1 328/1803, 1 536 1803, 1 886/1803, 1 619/1803.

³¹ Ibidem, 8 361/1802.

³² Lia Dima, *op. cit.*

³³ I. Lupaș, *op. cit.*, 696–697.

Aceia care s-au ocupat de acest text au scăpat din vedere o frază semnificativă, în care se afirmă că oculistul român trebuie „să se mulțumească cu privilegiile simple pe care le-a obținut pînă acum”³⁴. Pasajul citat își găsește explicația într-o altă decizie aulică, datată cu trei ani în urmă, deci în 1808, prin care se acorda lui Piuariu privilegiu exclusiv pentru a produce lînă de tors pe termen de 15 ani (de fapt oculistul român solicitase un privilegiu pe 30 de ani)³⁵.

Nici din textul german publicat de Lupaș și nici din cel similar în limba latină, care conține hotărîrea aulică de refuz din 1811 a privilegiului solicitat, nu reiese de ce a fost nevoie de a reînnoi o asemenea cerere dacă cu trei ani în urmă Piuariu obținea dreptul pe termen de 15 ani.

Să fi cerut oculistul român în această cerere prelungirea pe timp nelimitat a privilegiului? Să fi obținut breslele revocarea sau limitarea hotărîrii aulice din 1808? Nu știm. Fapt este că, încă în memoriu său din 1808 în care solicitase pentru prima dată privilegiul, Piuariu relatează despre unele zvonuri care pretind să știe despre nemulțumirea și neliniștea breslașilor cauzată de cererea sa de privilegiu și chiar de un protest înaintat în scris de aceștia oficialităților contra acordării unor asemenea drepturi³⁶.

Ar exista și o altă explicație. În memoriu din 1808, motivindu-și cererea, Piuariu afirmă, că prin privilegiul pe care-l solicită pentru „fabrica” sa, el dorește să promoveze „comerțul din Transilvania”³⁷. Ne putem gîndi deci că în 1808 Piuariu a cerut numai un privilegiu pentru teritoriul Transilvaniei, iar în 1811 unul cu o sferă mult mai largă. Pentru o asemenea presupunere pledează faptul că în hotărîrea aulică din 1811, drept motiv al respingerii cererii de privilegiu se invocă faptul că o asemenea fabrică nu este „o inventie nouă nici în teritorile ereditare, nici în alte țări”, deci e neîntemeiată solicitarea ca „o singură persoană să obțină un privilegiu exclusiv pentru o astfel de industrie și aceasta să fie limitată doar la un singur teritoriu al imperiului, fără ca acest fapt să fie în detrimentul teritoriilor austriecе”³⁸.

Motivarea respingerii lasă să se întrevadă că Piuariu ar fi cerut un fel de drept exclusiv de desfacere pentru tot Imperiul austriac. Însă întreaga politică habsburgică din prima jumătate a secolului al XIX-lea continua cu perseverență vechea tendință de a frîna dezvoltarea industriei autohtone din Transilvania, rezervînd Ardealului rolul de „grînar al imperiului” și de piață de desfacere a industriei austriecе. Respingerea cererii de privilegiu pentru întreg imperiul era deci o urmare firească a acestei politici, promisiunile privind măsurile pe care guberniul urma să le adopte

³⁴ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 697: „Allein ausser dem bereits erhalten k. k. Landes-fabriks-Privilegium denselben es genügen dürfte”.

³⁵ Arh. st. Budapesta, Gub. Trans., in politicis, 1 450 1 808, 3 898/1 808, 9 129/1 808.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*: „Elargiendum exclusivum Privilegium propositam in serie carundem fabri-cam, activum commercium hujus Principatus promoventem erigendi...”.

³⁸ *Ibidem* 3 675/1811: „Nullum praeterea adsit fundamentum, cur in exclusivum aliquius singularis personae favorem universa Industriae nationalis, merendique possibilitatis massa relata ad hunc Industriae ramum in singulari Monarchiae parte restringatur, hinc supplicantis desideratum Privilegium exclusivum nec juxta subsistens respectu Ditionum Germaniarum Systema, nec juxta generalia, eaque recepta Commercialia principis impertiendum esse”.

pentru a înlătura piedicile din calea prosperării manufacturii lui Piuariu și a întăririi privilegiului său „simplu” din 1808, fiind menite doar să mascheze tendința monopolistă a politiciei industriale austriice.

Soarta ulterioară a manufacturii lui Piuariu care după o scurtă existență a trebuit să-și înceteze activitatea din lipsă de fonduri și sprijin, e de altfel dovada cea mai grăitoare cu privire la adevăratale intenții ale politiciei austriice „de industrializare a Transilvaniei”. Acestui fapt li s-au adăugat și opoziția și boicotul îndirijit al breslelor, factori frenatori care, împreună cu lipsa unui ajutor real acordat de autorități, au dus în cele din urmă la decăderea primei manufacturi de postav de tip capitalist din Transilvania.

www.dacoromanica.ro

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

PROBLEMATICA REVOLUȚIEI FRANCEZE ȘI MOTIVAREA SOCIALĂ A REVOLUȚIEI (PE MARGINEA UNEI NOI ȘI FUNDAMENTALE LUCRĂRI DE ISTORIE CANTITATIVĂ)

Problematica Revoluției franceze a fost discutată între 1919 și 1939 pînă la comemorarea în pragul celui de-al doilea război mondial a 150 de ani de la dezlîntuirea ei, mai mult ca exercițiu de polemică politică. Această problematică a căpătat însă în ultimul sfert de veac o importanță fundamentală în întreaga istoriografie universală. Intervenția istoriografiei anglo-saxone a impus școlii istorice franceze o serie de riposte și de revizuiriri. Etapele noii istoriografii asupra revoluției franceze sunt jalonate de revizuirea și de reeditarea monumentaliei istoriei asupra revoluției, sinteză magistrală datorată prof. Georges Lefebvre, apărută în 1931 și reeditată în 1951, 1959 și, după moartea autorului¹, în 1968. De o importanță esențială se dovedesc și lucrările mai recente, scrise în colaborare (sau singur) de prof. Ernest Labrousse², Albert Soboul³, Jacques Godechot⁴, François Furet și Denis Richet⁵.

¹ Profesorul Georges Lefebvre a murit în 1959. Sinteză sa asupra istoriei Revoluției franceze constituie, după cum se știe, vol. XIII din colecția „Peuple et civilisations” (Halphen-Sagnac) și a fost scrisă în colaborare cu Raymond Guyot și Philippe Sagnac. G. Lefebvre a publicat o completare în 1954, sub titlul: *Etudes sur la Révolution française*.

² R. Mousnier, E. Labrousse și M. Bouloiseau, *Le XVIII-e siècle*, în *Hist. générale des civilisations*, vol. V, ed. a 5-a, 1967; E. Labrousse, *Les origines économiques et sociales de la Révolution française* (C.D.U. 1954) și *Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIII-e et XIX-e siècles*, în *X-o Congresso Internazionale di Scienze Storiche; Relazioni*, t. IV, Firenze, 1965.

³ Începînd cu 1789, *l'an I de la liberté* (Paris, 1939), apoi *Les Sans-culottes parisiens de l'an II*, Paris, 1958; *Précis d'histoire de la Révolution française*, Paris, 1962, ed. a 2-a rev., 1964, 2 vol., și volumul de sinteză și de popularizare: *La Révolution française* (colecția „Que sais-je?”, P.U.F., 1965).

⁴ *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789-1799*, Paris, 1956; *La Contre-Révolution, doctrine et action* (reia teza din lucrarea mai veche a lui Louis Madelin, *La Contre-Révolution sous la Révolution*, 1936); *Les Révolutions, 1770-1799* (colecția „Nouvelle Clío”, ed. a 2-a, 1956) și lucrarea de sinteză în limba engleză *France and the Atlantic Revolution of the Eighteenth Century. 1770-1799* (New York, 1965).

⁵ François Furet și Denis Richet, *La Révolution* (colecția „Réalités”), Paris, Hachette, 2 vol., 1965-1966, recenzată critic de Claude Mazuriac, *Réflexions sur une nouvelle conception de la Révolution française*, în „Annales historiques de la Révolution française”, 1967, nr. 3, p. 339-368.

Tezele istoriografiei anglo-saxone asupra conținutului politic și social al Revoluției franceze au fost dezvoltate mai ales de profesorul R. R. Palmer⁶ de la Universitatea din Princeton, de profesorul Alfred Cobban de la Universitatea britanică din Cambridge⁷, precum și de un grup de istorici care și-au cunoscut rezultatele cercetărilor în patru articole de sinteză publicate în „American Historical Review” din 1965 și 1967, și datorate lui Elisabeth L. Einstein⁸, George V. Taylor⁹ și Gilbert Shapiro¹⁰. Trebuie să semnalăm și lucrările istoricului australian Georges Rudé¹¹, colaboratorul profesorului Georges Lefebvre, și ale istoricilor francezi G. Duby și R. Mandrou¹², Jean Vidalenc¹³, G. Dupeux¹⁴, și R. Remond¹⁵.

În esență, tezele istoriografiei anglo-saxone, mai ales americane, privesc contextul politic și social al mișcărilor revoluționare din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea într-o perspectivă geografică și într-un aspect ideologic și economic, contrastând cu imaginea mai veche a revoluției franceze. R. R. Palmer, de pildă, analizează și discută pe larg conceptul general de *revoluție atlantică*, căutind să asocieze în lanț mișcările revoluționare care s-au desfășurat, în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului următor, pe ambele maluri ale Oceanului Atlantic. Începând cu Statele Unite, currențul revoluționar trece Atlanticul pentru a afecta Irlanda, Olanda, Belgia, Elveția și Franța, de unde se deplasează din nou în America pentru a da naștere currențului revoluționar, care, între 1810 și 1826, a dus la obținerea independenței de către majoritatea fostelor colonii spaniole și portugheze, și apoi își se întoarce în Europa, mai întâi în Peninsula Iberică și apoi în Europa mediteraneană și centrală.

Cauzele acestor revoluții în lanț, istoricul american le găsește în constituirea unui *climat revoluționar* în zonele respective, climat cu etiologie complexă, economică, socială și intelectuală¹⁶.

★

Cu cîteva excepții, istoricii mai sus amintiți nu neagă rolul hotăritor al burgheziei în crearea climatului revoluționar, propagarea lui și controlarea fazelor revoluționare. Teza lui E. Labrousse *Le siècle pense bourgeois*, este fundamentală și sintetică și a fost explicitată de autorul ei astfel: „Les problèmes que se posent les écrivains, les pamphlétaires, les libellistes, sont au fond les problèmes de puissance de la classe montante”¹⁷.

Desigur, nimeni nu contestă caracterul și rolul revoluționar, de clasă în ascensiune pe plan politic, economic și social al burgheziei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai ales în Franța. Problema începe în clipa în care istoricii să determine conținu-

⁶ *The Age of Democratic Revolution*, Princeton, 2 vol., 1959, 1964, și *Polémique américaine sur le rôle de la bourgeoisie dans la Révolution française*, în „Annales hist. de la Révol. française”, 1963, nr. 3, p. 369–380.

⁷ *The Social Interpretation of the French Revolution*, Cambridge University Press, 1964.

⁸ *Who intervened in 1789? A Commentary of the Coming of the French Revolution*, în „Amer. Hist. Rev.”, LXXI, oct. 1965, p. 77–103, și *A Reply*, ibidem, LXXII, ian. 1967, p. 514–522.

⁹ *Non-capitalist Wealth and the Origins of the French Revolution*, 1966.

¹⁰ *The many Lives of Georges Lefebvre*, în „Amer. Hist. Rev.”, ian. 1967, p. 502–514.

¹¹ *The Crowd and the French Revolution*, Oxford, 1959.

¹² Georges Duby și R. Mandrou, *Hist. de la civilisation fr.*, II, 1958.

¹³ *Les émigrés français 1789–1825*, Caen, 1963 (reia tezele lucrării celebre a lui Fernand Baldensperger asupra ideilor emigraților).

¹⁴ *La société française (1789–1960)*, Paris (colecția „U”), 1964.

¹⁵ *La politique en France depuis 1789*, Paris (A. Colin colecția U), 1966. A se adăuga lucrarea esențială a lui J. Touchard, L. Bodin, P. Jeannin etc., *Histoire des idées politiques*, tom II, *Du XVIIIe siècle à nos jours* (colecția „Themis”), Paris, P.U.F., 1959.

¹⁶ Este celebră teorie a lui R. R. Palmer, susținută în lucrarea de sinteză *The Age of Democratic Revolution* (1959), sub formă de *Atlantic Environment*. Teoria pare a fi acceptată în recentă sinteză a lui François Dreyfus, *Le temps des révolutions. 1787–1870* (Larousse, 1969), formind volumul 10 din *Histoire Universelle de Poche*.

¹⁷ *Voies nouvelles...*, în op. cit. (vezi nota 2).

tul exact al termenului de burghezie și raporturile acesteia, de interes comune sau contradicției, cu celelalte clase, în esență cu nobilimea, cu țărăniminea și cu muncitorii urbani (meșteșugari, mici negustori și lucrători). Într-o măsură esențială, înțelegerea căt mai completă a structurii și a conjuncturii acestor relații complexe ne poate îngădui să înțelegem mai bine sensul și mobilitatea climatului revoluționar între 1770 și 1789, precum și diferențele etape ale revoluției franceze până spre orizontul 1799–1815.

Istoria cantitativă, cu metodele ei noi, și cercetarea exhaustivă a unor arhive cunoscute de mult de istorici, dar neabordate din cauza caracterului lor aparent rebarbativ, a îngăduit recent profesorului francez Jean Seston să publice o lucrare de doctorat în litere în cadrul Facultății de științe umane din Toulouse, bazată pe o metodă și pe o serie de materiale de prima mînă. În teza intitulată *Fortunes et groupes sociaux à Toulouse sous la Révolution (1789–1799). Essai d'histoire statistique*, apărută în 1969 la Toulouse, în 500 de pagini cu 42 de histograme, autorul, pornind de la o maximă revelatorie a marcelui Georges Lefebvre: „*Il ne suffit pas de décrire, il faut aussi compler*”, ne dezvăluie rezultatele compulsařii integrale a arhivelor notariale și fiscale din Toulouse, urmărindu-se structurile și evoluția averilor mobiliare și imobiliare din regunea Toulouse, pe mari categorii sociale, din preziua revoluției franceze până în 1799.

Materialul documentar folosit cu predilecție a fost, în afara rolurilor fiscale (în Franța destul de Indoienice), mai ales structura averilor diferențelor categorii sociale, să cum aceste averi sănt consemnate în contracte de căsătorie și în actele de succesiune testamentară sau *ab-intestat*.

Folosind cele mai noi sisteme tematice de analiză și de seriere statistică, în speță metoda histogramelor corelate (10g normă) a lui Louis Amiel, profesorul Jean Seston ne expune în șase capitole pline de date rezultatul investigațiilor sale asupra structurilor și relațiilor economice-sociale din generalitatea Toulouse.

Dar, după operația pur cantitativă de consemnare a rezultatelor investigațiilor în arhive, autorul își îngăduie satisfacția să ponderize datele prezентate, trăgind concluziile generale, cu perspectivă asupra întregii Franțe prerevoluționare și revoluționare, rezultate din investigația efectuată asupra unei singure provincii franceze (și aceea într-o evidentă stare de subdezvoltare și de înapoiere economică și socială). Din aceste concluzii se degajează o viziune veridică asupra contradicțiilor societății franceze din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și rolul activ jucat de aceste contradicții în pregătirea și dezlănțuirea revoluției franceze.

Valorificarea uriașului material compus sat se face de autor cu conștiința că rezultatul finală la care a ajuns pe baze statistice, a aceliei discipline statistice atât de severe *care nu poate tolera omisiuni sau goluri*, îngăduie tranziția insensibilă de la istoria socială la istoria mentalităților, în speță a mentalităților prerevoluționare și revoluționare.

Autorul nu pune la îndoială concluzia că *revoluția franceză a fost dezlănțuită de burghezie*. Un calcul statistic foarte schematic constituie punctul de plecare al acestei constatări. La Toulouse, burghezia reprezenta ca număr 2/3 din numărul total al proprietarilor mari și mijlocii. Dar acești proprietari burghezi nu controlau decât 1/3 din proprietățile mobiliare și imobiliare, restul fiind în mîinile nobilimii. Între 1/3 și 2/3 este un contrast fundamental, care reprezintă schematic *dinamica revoluționară*.

Contra unor prejudecăți instalate de multă vreme în istoriografia franceză, ascensiunea burghezicii franceze nu s-a făcut atât prin folosirea *venalității oficiilor judiciare și administrative*, venalitate care, mai ales la nivelul parlamentelor, era exploatață de obicei de nobilime, ci prin obținerea de profituri determinate de marja dintre prețul de vinzare și prețul de cost al bunurilor sau al serviciilor. În speță, burghezia din Toulouse s-a preocupat de dezvoltarea industriei textile, a vestitelor postavuri din Languedoc, difuzate mai ales pe piețele orientale, în Imperiul otoman în primul rînd, până la izbucnirea revoluției franceze și la blocarea Mediteranei în 1793 de flota britanică.

Dar — și acest lucru este fundamental — beneficiile realizate în sectorul economic au fost transferate în sectorul social după o optică tipică a unei regiuni de subdezvoltare, în care vechile și persistentele imagini au aspect feudal și tind să pună în virful piramidei sociale *bogația, domeniile funciare*. Reușita socială este astfel măsurată după achizițiile imobiliare, iar capitalurile rezultante din beneficii se încorporează static în avere funciară.

Burghezia mijlocie, care nu a realizat suficiente beneficii pentru a-și procura pământuri nobile, se reprofilează pe funcțiile publice (judiciare sau administrative) mai puțin importante — parlamentul din Toulouse, ca și cel din Bordeaux, fiind dominat de nobilimea de robă —, pe profesiile liberale sau, la nevoie, pe cler. Ea ajunge astfel să capete *controlul averii urbane*, imobiliare sau chiar imobiliare, dar și să-și promoveze odraslele pe cale educativă, dotându-le cu un primat intelectual din ce în ce mai sensibil.

Rezultatele economice ale activității burgheziei mari și mijlocii (în industrie sau profesiuni liberale și administrative) pun, evident, problema fundamentală a *investițiilor lor*. Din acest punct de vedere, istoriografia recentă asupra revoluției franceze, și în general istoria socială, ajunge la o serie de analize prilejuind controversele.

Astfel, istoricul american George V. Taylor, amintit mai sus, distinge cu grijă două feluri contrastive de investiții practicate de burghezie, și anume :

a) *investițiile în industrie sau comerț*, care tind la dezvoltarea economică a societății și dau profilul unei *burghezii capitaliste* (sau al unei burghezii *active*, cum o numește prof. E. Labrousse), care acceptă *riscul* în vederea sporirii *beneficiilor* și a forței economice ;

b) *investițiile în fonduri de pământ sau rente de stat*, care dau profilul unei burghezii *proprietare și rentiere*, refuzând în mod deliberat *riscul* pentru a adopta un *stil de viață nobil*. Este tipul burgheziei *pasive*, după prof. E. Labrousse.

Profesorul Jean Seston nu contestă această clasificare și chiar confirină teza liminară a istoricului american privind căreia, în 1789, 80 % din averea franceză constă în proprietăți imobiliare. Rezultatul investigației statistice de arhivă indică, într-adevăr, pentru generalitatea Toulouse, numai 19,83 % avere mobiliară. Dar Seston atrage atenția că burghezia avea și alte posibilități, și anume acelea izvorind din practicarea unor profesioni libere în care serviciile prestate se soldează și ele cu beneficii, care pot sau nu să fie investite.

Dar istoricul american vrea să generalizeze o constatare făcută, și anume aceea privind identitatea de forme de investiții practicate de nobilime și de burghezie, identitate generind o *identitate de idei social-economice* și deci, printr-o evoluție care-i pare normală, *politice*.

Pentru a învedera riscurile unei atare generalizări, teza se referă la *definirea extensivă a grupului social*, propusă de prof. Labrousse în 1967 cu ocazia coloanului *Școlii normale superioare organizat la Saint-Cloud* pe tema noțiunilor de ordine și clase sociale.

Profesorul Labrousse propusese *trei criterii* pentru definirea grupului social, și anume :

a) *averea și fundamentalul ei* (rentă funciară, profit industrial sau comercial, direct sau indirect — profesiunile liberale) ;

b) *nașterea* (implicând problema privilegiilor legale sau reale) ;

c) *profesiune* (liberă, administrativă, militară, curte etc.).

Este incontestabil că, în relațiile dintre nobilime și burghezia mare și mijlocie, nobilimea a avut multă vreme posibilitatea și veleitatea să neutralizeze veleitățile revoluționare latente ale burgheziei, mai ales prin trei mijloace, și anume :

a) prin receptarea individuală a burghezilor bogăți în rindurile ei (cazul Angliei, evident, dar și al Franței din secolele XVI—XVII) ;

b) prin menținerea deschisă a capilarității sociale, dându-se astfel elementelor dinamice și veleitare ale burgheziei nădejdea unei ascensiuni sociale mai mult sau mai puțin rapide, dar posibile ;

c) prin transferul *imaginei feudale a modelului de investiții rurale în mentalul burghez*.

Această transferare de imagine are drept urmări esențiale de a pune capăt procesului de îmbogățire excesivă a burgheziei în afaceri, proces umilitor pentru nobilimea de curte și de țară, și mai ales de a fixa *burghezia ca grup conservator al ordinii economice și sociale*.

Mecanismul descris mai sus nu-a mai putut fi aplicat de nobilimea franceză în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cind brusca dinamizare a conjuncturii economice și sociale are drept consecințe îmbogățirea rapidă și extensivă a burgheziei, care nu mai poate fi astfel absorbită în rîndurile nobilimii. Lucrul e firesc. Prin prea mare extensiune a înnobilărilor, nobilimea își putea primejdui *poziția, rangul și avantajele legate de soarta unui ordin privilegiat* (cazul nobilimii poloneze, ungare și române este revelator). Privilegiile sănt, îndeobște, suportate numai dacă sunt apanajul unei minorități infime. Se produce astfel, chiar de la începutul domniei lui Ludovic al XVI-lea, o puternică *reacție nobiliară*, reacție pe care teza, alături de mulți istorici, o consideră ca *punctul de plecare esențial al revoluției franceze*.

Burghezia franceză vede astfel dispărind *posibilitatea de care beneficiase pînă atunci de a se insera în sistemul feudal al vechiului regim*. Această modificare fundamentală de cadrul juridic-social, coincizind cu o necontestată ascensiune economică și intelectuală a burgheziei, pună brusc acesteia o problemă nouă, și anume aceea a necesității *creării unui nou cadrul politic și social*, întemeiat :

a) pe suprimarea privilegiilor (deci a nobilimii, în rîndurile căreia burghezia nu mai avea posibilitatea să se înalte);

b) pe stabilirea egalității juridice civile și

c) pe recunoașterea libertății intelectuale, politice și economice, aceasta din urmă favorizând proprietatea, care era și tindea tot mai mult să încapă în mîinile burgheziei.

Se poate vorbi astfel în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea de două clase, devenite antagoniste și disputându-și puterea de stat și primatul în societate : *nobilimea*, ajunsă, prin dinamizarea conștiinței de clasă, la măsuri vexatorii de reacție nobiliară (în armată, în administrație, în cler și la curte), și *burghezia* care-și făurește și ea o conștiință de clasă, contrastând cu imaginea de pînă atunci a ascensiunii în rîndurile nobilimii, și caută să-o fundamenteze și să-o generalizeze teoretic prin doctrinele filozofice și fiziocratice. Alături de ele, masele populare, a căror conștiință de clasă nu era încă dezvoltată, suferă impactul mental al claselor de sus, nobilime și burghezie, după raporturile pe care le aveau cu acestea.

Pentru Toulouse, o clasificare trihotomică a societății li îngăduie lui Seston să stabilească averea medie a familiilor nobile la 239 222 de franci, a familiilor burgheze la 22 205 francezi și a familiilor clasei populare la 2 178 de franci, descreștere grăitoare și durtind în ea germenele revoluției franceze.

Structura socială revelată în generalitatea Toulouse este, evident, caracteristică unui tip de regiune subdezvoltată, cu reminiscențe feudale puternice și în care burghezia căuta, prin achiziția de proprietăți urbane și mai ales rurale, să adopte stilul de viață nobiliar. Dar Franța în acea epocă, în urma dinamizării conjuncturii economice, cunoștea și insule de dezvoltare economică rapidă, mai ales în porturi (Bordeaux, Marsilia), în centre de manufacturi (Lyon, Lille, Saint-Etienne și Rouen) și la Paris-Versailles (conjunctură provocată de existența curții și a aparatului de stat). În aceste regiuni, destul de puține de altfel, burghezia va căpăta o *mentalitate capitalistă*, care va ajunge să precumpănească mentalitatea de proprietari și va asigura o activitate economică, socială și intelectuală dinamică. Politic, această burghezie capitalistă, ajunsă la majoritate intelectuală și economică, va constitui osatura *partidului girondin* și, prin ambițiile și dinamica ei, va determina și un număr de nobili să împărtășească preferința riscului și a beneficiilor substanțiale.

Dar din această asociere, fortuită și limitată, a intereselor burgheziei cu interesele unui număr de nobili nu se poate trage concluzia exagerată pe care înțelege s-o tragă istoricul american

can Elisabeth L. Eisenstein în articolele citate mai sus (vezi nota 8) sau profesorul englez Alfred Cobban (nota 7). Anume cei doi istorici anglo-saxoni, căutind să deslușească în ce măsură burghezia (capitalistă sau proprietară) a pregătit și a dirijat revoluția franceză, au analizat individual *personalul de conducere al revoluției franceze* și au ajuns la concluzia că inițiativele revoluționare, înainte și după 1789, au aparținut diferitelor clase sociale: nobiliime, cler și burghezie, ca și, mai ales, unui grup de intelectuali partizani ai ideilor noi și *urmărind anumite obiective politice comune fără distincție de clasă*¹⁸.

Polemizând cu compatriota lor, istoricii americanii J. Kaplov și G. Shapira, în articolele ciștite (nota 10), arată că Elisabeth Eisenstein folosește o metodă anacronică de profil evenimential, ignorând în mod deliberat istoria socială. În esență, ea ar confunda clasa ca atare cu diversii ei reprezentanți, care nu-i aparțin în mod obligatoriu ca interese și conștiință de clasă.

Ideologia revoluționară, indiferent de protagoniștii ei, care pot veni din cele mai contrastive pătuți ale societății franceze, răspunde, în esență, aspirațiilor și intereselor burgheziei. Această ideologie se poate sintetiza în următoarele șapte puncte:

- 1) condamnarea vehementă a cîrmuirii despotice;
- 2) critica teoriei monarhiei de drept divin;
- 3) denunțarea nobiliimii și a ordinelor privilegiate;
- 4) revendicarea egalității sociale, politice și fiscale;
- 5) lichidarea monopolului administrativ nobiliar și a privilegiilor politice ale nobiliimii, care acaparase marile demnități și posturi administrative, și scoaterea acestor posturi și demnității la concurs;
- 6) desființarea rețelei de control economic și vamal intern;
- 7) asigurarea libertății profitului economic.

În numele acestor șapte puncte programatici, burghezia își manifesta ostilitatea față de vechiul regim, în măsura în care el, solidarizându-se cu nobiliimea, înțelegea să perpetueze privilegiile și refuza instituționalizarea egalității civile și a libertății economice. Evident, societatea vechiului regim, sau, după un termen fericit folosit recent de istoriografia universală, *societatea de ordine*, se opunea programului revoluționar. De aici necesitatea *recursului la violență*, care constituie un aspect esențial al revoluției franceze, dar pune și multiple probleme de tactică.

Atât George V. Taylor, cât și Elisabeth L. Eisenstein au săvîrșit eroarea de a considera interesele burgheziei și ale nobiliimii ca fiind, pînă la un anumit nivel și la o anumită fază, *solidare* în calitatea celor două clase de *proprietate* (Taylor) sau prin obiectivele lor politice comune împotriva despotismului monarhic și ministerial (Eisenstein). Dar înseamnă să nu se țină seama de contrastul poziției social-politice a celor două clase, nobiliimea fiind axată pe privilegiile juridice, burghezia pe dinanismul economic și intelectual nesancționate legal. Se tinde la generalizarea abuzivă a unor cazuri izolate, ceea ce duce, în ultimă analiză, la negarea adevarării realității sociale în toată complexitatea ei.

Concluziile eronate la care ajung cei doi istorici americanii se datorează de fapt unor erori de *metodă istorică*. Astfel, Taylor nu analizează problemele în afara contextului strict economic, în timp ce Elisabeth L. Eisenstein tinde să explice revoluția franceză printr-o serie de acțiuni individuale și din aceste acțiuni deduce existența unor grupe sociale de presiune.

¹⁸ Vezi discuția acestei teze, persistente în istoriografia anglo-saxonă, în Albert Soboul, *La Révolution française dans l'histoire du monde contemporain. Etude comparative*, în „L'information historique”, an. XXXI, nr. 3, mai-iunie 1969, p. 107–124, precum și în Denis Richet, *Autour des origines idéologiques de la Révolution française. Elites et despotisme*, în „Annales”, Econ. Soc. Civil., an. XXIV, nr. 1/1969, ian.-febr., p. 1–23.

Pentru analiza și explicarea istorică a unui fenomen atât de complex și de esențial ca revoluția franceză, trebuie, evident, să se pornească de la metoda indicată de marele istoric francez Marc Bloch : „une véritable histoire doit multiplier les éclairages ; ... à employer un seul type de matériaux ou d'hypothèses, on risque d'aboutir à une connaissance faussée et, par conséquent, inexacte, de la réalité”. Istoria trebuie să fie astfel, atât ca metodă și analiză, cit și ca mod de prezentare și concluzii, o istorie totală, conchide autorul tezei.

Determinarea structurilor economice respective ale nobilimii și burgheziei li îngăduie astfel să propună o concluzie care generalizează, prin extrapolare spațială socială, *cazul* tipic al generalității Toulouse. În speță, dinamismul revoluționar al burgheziei își află obîrșia într-o atitudine mentală generată de infrastructura economică. Sentimentul *frustrației*, al *nedreptății* unei societăți în care reușita ei economică o apropie de pozițiile sociale ale nobilimii, dar nu-i deschide accesul la puterea politică și administrativă, rezervată tot mai stâruitoarei și mai sfidător privilegiilor nobiliare. *Majoră* din punct de vedere economic, burghezia ajunge să fie considerată *mai minoră* ca oricând pe plan politico-administrativ. În perspectiva stâruitoarei reacții nobiliare. Penalizată într-un regim de adevărată *segregare politică*, burghezia este, pentru prima dată în istoria Franței, silită să caute să sfărâme cadrele societății feudale și să dea luptă pentru putere.

În această luptă, evident, burghezia nu se putea sprijini numai pe un mic număr de nobili liberali sau pe unii reprezentanți ai clerului, care în curind o vor combate cu fanatism. Burghezia era obligată să caute oalianță temporară cu masele populare, pentru mobilizarea căror s-a folosit de răsturnarea bruscă a conjuncturii economice. Aceasta provoacă o criză de subproducție, agravată de o recoltă proastă și provocând saltul vertiginos al prețurilor bunurilor de primă necesitate și somaj. După cum observase Labrousse, burghezia economică, păstrând contactul nemijlocit cu masele, avea mare ascendent asupra lor, în orice caz mult mai mult decât nobilimea izolată de mase geografic și social (la curte, în castele etc.).

Pe de altă parte, linia de segregare dintre masele populare și burghezie era încă foarte fluidă. După o fericită expresie a lui Albert Soboul, *frontierei verticale* care separă pînă la segregare nobilimea de burghezie li corespunde o *frontieră oblică și elastică, mobilă*, între burghezie, mai ales micii proprietari urbanî, și proletariat. Aceste linii verticale și oblice explică întreaga complexitate a revoluției franceze, care pare în unele faze ale ei de factură burgheză, în alte faze de factură populară, cînd făcută în favoarea burgheziei bogate, cînd în favoarea poporului sărman. La nivelul personalului revoluționar, al *sans-culoților*, limita dintre săracie și bunăstare e extrem de variabilă și fluctuațiile constante.

Este adevărat că, în ultima ei fază, revoluția franceză a ajuns să valideze toate aspirațiile marii burgheziei bogate, care și-a asigurat privilegii proprii în statul francez. Dar burghezia s-a pricoput să constituie o *imagină* a ei, un *model ascensional*, de capilaritate socială, pe care l-a impus maselor populare, dîndu-le iluzia că se pot ridica la nivelul ei, împrumutîndu-i aspirațiile, ideile și stilul de viață. După cum burghezia împrumutase atîtea secole imaginea și stilul de viață al nobilimii în rîndurile căreia avusese posibilitatea să se înalte. Cîtă vreme tipul molieresc al *burghezului-gentilom* exista aievea, nobilimea nu avea de ce să se teamă pentru privilegiile ei.

Burghezia va izbuti astfel să cucerească puterea, mobilizînd propagandistic masele populare în slujba intereselor ei de clasă și controlînd acțiunea maselor prin încheagarea unui front solidar împotriva nobilimii detestate deopotrivă. Pe parcursul revoluției franceze însă vor prevale succesiv cînd marcea burghezie, cînd burghezia mică și mijlocie, echipa de contrarevoluție solidarizînd însă în permanență diferitele straturi burgheze, mai ales după ce acestea izbutesc să-și apropie marcea majoritate a bunurilor clerului și nobilimii (*bunurile naționale*). Semnificativ pentru mentalitatea burgheziei franceze este faptul că, deși nobilimea fusese

doborâtă pe terenj uridic, politic și economic, pe teren social și mental însă prestigiul ei feudal supraviețuiește în imaginea burgheziei-proprietare, ceea ce va frina multă vreme în Franța constituirea unei mentalități cu adevărat capitaliste, axate pe economic, risc și beneficii. Revoluția industrială a fost astfel frânată sau închetinită în Franța în tot decursul secolului al XIX-lea prin mentalitatea de rentier a burghezului, rezultat al unci imaginii feudale persistente, al atașamentului multisecular al burghezului față de un tip conservator, funciar, de investiții, ducind la paralizarea dinamismului economic.

Teza profesorului Jean Seston, prin metoda folosită, prin rezultatele pozitive obținute și prin concluziile ei substanțiale, vine să aducă o nouă perspectivă problematicii sociale a revoluției franceze în contextul unei „problematici generale a dezvoltării și a subdezvoltării în lumea atlantică la sfîrșitul secolului al XVIII-lea”, după fericita formulă de încheiere a tezei.

Dan A. Lăzărescu

V I A T A ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ JUBILIARĂ A INSTITUTULUI DE STUDII ISTORICE ȘI SOCIAL-POLITICE DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.R.

În ziua de 29 martie 1971, la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România a avut loc adunarea festivă consacrată împlinirii a 20 de ani de la înființarea Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.

La adunare au luat parte conducători de partid și de stat, vechi militanți ai P.C.R. și ai mișcării muncitorești din țara noastră, academicieni, activiști de partid, colaboratori ai institutului, cercetători, cadre didactice și studenți, alți oameni de cultură.

Adunarea a fost deschisă de dr. Gheorghe Zaharia, director-adjunct al institutului.

Despre activitatea desfășurată de institut de-a lungul celor două decenii de existență a vorbit Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Evocând condițiile în care a fost creat institutul cu 20 de ani în urmă, faptul că înființarea unui asemenea institut cu profil special de istorie a mișcării muncitorești punea pe baze organizatorice solide munca de investigație științifică în acest domeniu, ale cărei începuturi au fost ilustrate de Mihail Gh. Bujor, I.C. Frimu, Lucrețiu Pătrășcanu, Nicolae Deleanu, Mihail Roller, Barbu Lăzărescu și alții, vorbitorul a subliniat că au fost create astfel premisele unei activități desfășurate sub directa conducere a partidului. După ce a arătat că etapele de dezvoltare a institutului reflectă, în linii esențiale, drumul parcurs de istoriografia marxistă în ultimele două decenii pe fondul activității multilaterale desfășurate de partid, al dezvoltării generale a României socialiste, vorbitorul a subliniat că în activitatea institutului au existat și unele minusuri ca urmare a practicilor subiectiviste care s-au manifestat în domeniul muncii ideologice și care au constituit un impediment pentru cercetarea istorică.

Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român și îndeosebi expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la a 45-a aniversare a creării partidului sănătățile de cea mai mare importanță în activitatea institutului și reprezentă momentul de la care dezvoltarea sa a marcat o cotitură hotăritoare spre o investigare și interpretare obiectivă a fenomenelor. În aceste condiții, capacitatea colectivului de cercetători a putut fi valorificată mai bine ca oricând. Institutul a trecut la o etapă superioară a activității sale, punând accentul pe calitatea lucrărilor, pe fondul de idei, elaborind sinteze și generalizări, legând mai organic istoria mișcării muncitorești de istoria patriei. Domnia-sa a prezentat în încheiere preocupările actuale ale institutului.

În continuare au rostit cuvintări de salut Nicolae Ciortoiu, directorul Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, dr. Ion Stoian, rectorul Academiei de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu”, dr. Valter Roman, directorul Editurii politice, dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei de științe sociale și politice.

În zilele de 30 și 31 martie 1971 au urmat lucrările sesiunii anuale (jubiliare) a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R. Cuvintul de deschidere a fost rostit de Ion Popescu-Puțuri, directorul institutului, după care au urmat comunicările : „Unele considerații privind pătrunderea ideilor socialismului utopic în România” de Marin Florescu ; *Inceputuri programatice ale socialismului român (o importantă piesă documentară inedită din 1879)* de dr. Damian Hurezeanu și Gheorghe Neacșu ; *Despre începuturile formării muncitorimii miniere și metalurgice din Transilvania* de Ludovic Vaida ; *Acțiunea politică în concepția mișcării sociale din România de la sfîrșitul secolului al XIX-lea* de Vasile Niculae ; *Asupra modalității de definire a poziției P.S.D.M.R. față de partidele politice de guvernămînt la sfîrșitul secolului al XIX-lea* de Ion Bulei ; *Personalități științifice alături de mișcarea socialistă* de Ion Felea ; *Blagoev și mișcarea muncitorească din România* de Natalia Vilcu ; *Relațiile revoluționare româno-iugoslave pînă la primul război mondial* de Alexandru Tănărescu ; *Constatări în legătură cu corespondența socialiștilor români cu socialistii din alte țări* de Ladislau Gherghely ; *Considerații asupra mișcării muncitorești din România la început de veac* de dr. Ion Iacoș ; *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta popoarelor coloniale și dependente (pînă la primul război mondial)* de dr. Gheorghe Unc ; *Aportul presei socialiste și muncitorești la procesul de clarificare ideologică și politică în mișcarea muncitorească din România în anii 1918–1921* de Teodor Popescu ; *Schimbări survenite în anul 1921 în poziția grupurilor comuniste față de constituirea Partidului Comunist Român* de dr. Florea Dragne ; *Despre conținutul procesului de clarificare ideologică a mișcării muncitorești din România în anii premergători creării P.C.R.* de Marin Badea ; *Aportul muncitorimii clujene la crearea partidului unic al clasei muncitoare din România* de Ladislau Fodor ; *Momente inedite privind Congresul de creare a P.C.R. oglindite în amintirile unor participanți la acest mare eveniment* de Ion Toacă și Gheorghe Tudor ; *Semnificația istorică a votului din 11 mai 1921* de dr. Augustin Deac ; *Partidul Comunist Român și principalele curente de gîndire social-politică burgheză din România (1921–1926)* de Matei Gheorghe ; *Școala socialistă de la Iași și ecoul ei în epocă* de Leon Eșanu ; *Unele probleme privind evoluția situației organizatorice a Partidului Comunist Român în anii 1929–1933* de dr. Nicolae Popescu ; *Momente principale în clarificarea de către P.C.R. a problemei caracterului revoluției în fața noastră* de Simion Cutișteanu ; *Secțiunile de tineret de pe lingă Sindicalele unitare – importante pîrghii ale activității U.T.C. în anii ilegalității* de Constantin Petculescu ; *Preocupări bibliografice în paginile presei comuniste și revoluționare (1920–1939)* de Emilia Caraba ; *Experiența Partidului Comunist Român în lupta pentru unirea tuturor forșelor democratice și patrioticе antifasciste* de dr. Florea Nedelcu ; *Organizarea legăturilor conspirative cu colectivele din lagăre și închisori (1940–1944)* de dr. Olimpiu Mătăchescu ; *Aprecieri ale Partidului Comunist Român referitoare la politica externă a României după înălțarea lui Nicolae Titulescu (august 1936– prima jumătate a anului 1937)* de Dumitru Tuțu ; *Despre concepția Partidului Comunist Român cu privire la unele probleme internaționale și ale politiciei externe a României în ajunul celui de-al doilea război mondial* de dr. Viorica Moisuc ; *Reflectarea situației României și a stării de spirit a societății românești în presa conspirativă poloneză în anii celui de-al doilea război mondial* de Milică Moldoveanu ; *O pagină din cartea victimelor fascismului de Stelian Neagoe* ; *Activitatea cultural-educativă a Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România* de Nicolae Cioroiu și Ion Ardeleanu ; *Rolul conducător al Partidului—lege obiectivă a construirii socialismului și comunismului* de Pamfil Nichitelea ; *Structura clasei muncitoare din România în procesul industrializării socialiste* de Ionel Nicolae ; *Trecerea de la frontul unic la partidul unic muncitoresc (1947)* de Gheorghe Tuțui ; *Politica Partidului Comunist Român—factor hotărător al dezvoltării societății noastre pe calea progresului multilateral* de dr. Gheorghe Surpat ; *Considerații cu privire la necesitatea abordării dialectice a noțiunii de clasă socială* de Alexandru Ioan Popescu ; *Unele aspecte ale sistemului științei politice în lumina concepției marxist-leniniste* de dr. docent Ioan Ceterchi ; *Transformări ale structurii economice-sociale a R.D.G. în prima etapă a construcției socialismului* de Emilia Bălănică ;

Procesul de formare a națiunii în Africa de Constantin Botoran ; *Ideologia neocolonialismului de* Aurel Harșa ; *Grupări economice regionale din Africa* de Ion M. Popescu ; *Cțeva observații privind* *reflectarea istoriei României în istoriografia străină* de Valentina Popovici și Veronica Kilian. Dezbaterile au fost urmate de discuții.

Cuvîntul de închidere a fost rostit de Ion Popescu-Puțuri.

I.A.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A.D.I.R.I.

Aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român, eveniment de cuprinzătoare semnificație politică și istorică, sărbătorit cu însuflare de întregul nostru popor, a precedat, printre alte numeroase manifestări, organizarea unor reuniuni științifice, în rîndul cărora se inseră și sesiunea de comunicări care a avut loc în zilele de 8 și 9 aprilie a.c. sub auspiciile Asociației de drept internațional și relații internaționale (A.D.I.R.I.). Potrivit specificului asociației, care numără printre membrii săi specialiști din variate domenii științifice de activitate, dar care converg spre cercetarea relațiilor internaționale, la sesiune au luat parte, ca vorbitori sau ca participanți, fruntași ai vieții noastre politice, cadre universitare, cercetători, lucrători din aparatul de stat, publiciști.

În cadrul ședinței plenare, care a avut loc în dimineața zilei de 8 aprilie, s-au ținut patru comunicări consacrate unor aspecte principale ale politiciei internaționale a partidului și statului nostru. În prima comunicare, Corneliu Mănescu, ministrul afacerilor externe, vorbind despre *Politica externă a P.C.R. și a guvernului român, factor activ al instaurării principiilor de etică și legalitate internațională dintre state*, a făcut o trucere în revistă a principiilor ce stau la baza politiciei externe a României și a acțiunilor concrete ale partidului și guvernului nostru în vederea abordării și rezolvării unor probleme majore ale vieții internaționale, contribuții valoroase la stabilirea unui climat de pace și cooperare internațională pe plan european și mondial.

În comunicarea *Îmbinarea intereselor naționale cu cerințele colaborării internaționale în politica P.C.R. de dezvoltare a relațiilor economice externe ale României*, dr. Ilie Rădulescu, pornind de la analiza raportului dialectic între naționalele și internaționale, a tratat despre modul în care se concretizează acest raport în relațiile economice ale țării noastre.

A treia comunicare consacrată unor probleme teoretice legate de același raport dialectic dintre național și internațional, ca și activității practice a P.C.R. pe plan extern, analizându-se poziția și contribuția partidului nostru în vederea refacării mișcării comuniste și muncitorești internaționale, a fost susținută de Vasile Vlad, șeful Secției relații externe a C.C. al P.C.R., sub titlul *Pozitia P.C.R. cu privire la unele probleme ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale*.

Seria comunicărilor din dimineața de 8 aprilie a luat sfîrșit cu expunerea președintelui A.D.I.R.I., dr. doc. Traian Ionașcu, membru corespondent al Academiei R.S. România, despre *Egalitatea suverană*.

În încheierea ședinței plenare, participanții la sesiune au trimis o telegramă tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, prin care și-au afirmat din nou hotărîrea de „a promova pe planul cercetării științifice politica partidului de apărare a intereselor României în comunitatea națiunilor, lupta sa pentru respectarea riguroasă a

principiilor suveranității și independenței naționale, deplinei egalități în drepturi, neamestecului în treburile interne, avantajului reciproc, dreptului fiecărui popor de a-și hotărî singur destinele".

Lucrările sesiunii au continuat în cadrul a trei secții : relații internaționale, istoria relațiilor internaționale și drept internațional, prezentindu-se peste 60 de comunicări, urmate de discuții.

În secția de istorie a relațiilor internaționale și a diplomației românești s-au ținut următoarele comunicări : *Obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale, un pas către independența României, 1874–1875* (prof. univ. Vasile Maciu), *Liniile directoare ale politicii externe a lui Cuza* (dr. Dan Berindei), *P.C.R. și politica externă a României (1933–1939)* (Ioan Cliper), *Opoziția Divanului Tânără Românești împotriva ingerințelor străine în administrația internă (războiul austro-ruso-turc din 1787–1792)* (dr. Sergiu Columbeanu), *Comuna din Paris și români* (Alexandru Porțeanu), *P.C.R. și politica externă a României (1940–1944)* (Traian Udrea), *Mișcarea muncitorească și socialistă din România despre problema independenței și suveranității țării la sfârșitul secolului al XIX-lea* (col. Vasile Alexandrescu), *Considerații privind Blocul balcanic al neutrilor (1939)* (Ion Calafeteanu), *Din politica externă a României în anul 1918* (dr. Eliza Campus), *Politica reacționară a marilor puteri față de România în perioada primului război mondial* (dr. Augustin Deac), *România la Conferința păcii de la Paris* (dr. Cristian Popșteanu), *Politica externă a României (1921–1928)* (Mihai Rusenescu), *Diplomația în primul război mondial* (Nicolae Fotino), *Factorul militar în politica exterioră de apărare a patriei* (col. Traian Grozea), *Problema Transilvaniei reflectată în planurile și gândirea revoluționarilor din Italia* (Matei Ionescu), *Despre războaiele balcanice* (Anastase Iordache), *Garanțiile franco-britanice din aprilie 1939 și semnificația lor în crearea securității în sud-estul Europei* (dr. Viorica Moisuc), *Concepția P.C.R. privind apărarea independenței și suveranității naționale în anii 1933–1939* (Florea Nedelcu), *Apărarea independenței țării în optica grupurilor politice din ajunul celui de-al doilea război mondial* (Angara Niri).

Probleme legate de conviețuirea pașnică și de cooperarea între state cu orînduri diferite, securitate colectivă, rolul relațiilor economice și cultural-științifice în promovarea destinderii internaționale, fundamentul juridic al relațiilor internaționale, subliniindu-se aportul României la elaborarea și adoptarea unor importante documente internaționale, au făcut obiectul comunicărilor și discuțiilor din celelalte două secții ale asociației.

La baza lucrărilor sesiunii au stat documentele Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român prin care s-a reafirmat promovarea consecventă de către partidul și statul nostru a politicii de dezvoltare a colaborării internaționale cu toate statele socialiste, de extindere a colaborării cu toate statele lumii, de solidaritate cu popoarele care se ridică pentru cucerirea libertății naționale, a politicii de realizare a securității în Europa și în lume.

Şerban Rădulescu-Zoner

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ

În ziua de 21 aprilie 1971, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, ziarul „Apărarea patriei”, Editura militară și Muzeul Militar Central au organizat o sesiune științifică comună în cîinstea semicentenarului Partidului Comunist Român.

După cuvîntul de deschidere, rostit de general-major Constantin Antip, au urmat comunicările : *Mișcarea muncitorească și socialistă din România despre problemele armatei, ale apărării*

independenței și suveranității naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea de colonel Vasile Alexandrescu; *Influența mișcării muncitorești și revoluționare asupra armatei române în perioada 1918–1921 reflectată în documentele de arhivă militară* de general-maior Constantin Antip și colonel Victor Militaru; *Manifestări ale stării de spirit antihitleriste și antiantonesciene în rîndul generalilor și ofițerilor români în perioada 1940–1944* de colonel Leonid Loghin; *Raportul dintre factorii intern și internațional în apărarea patriei în condițiile existenței sistemului mondial socialist* de colonel Mihai Arsintescu; *Conducerea de către partid și de stat a problemelor construcției militare – atribut al suveranității naționale* de colonel Mihai Inoan și lt.-colonel Aurel Chiper; *Concepția marxist-leninistă a P.C.R., călăuză în dezvoltarea gîndirii militare românești contemporane* de colonel Gheorghe Stănculescu; *Editarea literaturii social-politice în anii regimului democrat-popular și rolul acesteia în dezvoltarea conștiinței sociale a poporului* de colonel Tudor Tamaș și *Presă militară, combatant ferm pentru înțeplinirea politică a partidului de către militarii forțelor noastre armate* de lt.-colonel Virgil Popescu.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ CENTENARULUI COMUNEI DIN PARIS

În zilele de 2–3 aprilie 1971, în sala Muzeului de istorie a partidului comunist, al mișcării revoluționare și democratice din România, a avut loc sesiunea științifică consacrată aniversării centenarului *Comunei din Paris*, organizată de Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și Academia de Invățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lîngă C.C. al P.C.R.

Sesiunea științifică a avut în vedere marea diversitate a aspectelor istorice legate de lupta comunitarilor; ea s-a ocupat de probleme politice și teoretice, de știință dreptului și statului, precum și de puternicul ecou al Comunei din Paris în țara noastră; în sesiune s-au degajat, în spiritul internaționalismului proletar, atât semnificațiile universale ale primului guvern muncitoresc, cît și invățămîntele Comunei din Paris pentru istoria contemporană.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, care a subliniat însemnatatea istorică a Comunei din Paris, primul guvern muncitoresc care a preluat puterea în istoria Franței și istoria lumii.

În cele 72 de zile de guvernare, a arătat vorbitorul, muncitorii din Paris au realizat o operă revoluționară care a deschis un nou făgăș în istorie; ei au înfăptuit o seamă de acte de cea mai mare însemnatate politică, economică, socială și militară; este reamintit mai cu seamă decretul din 16 aprilie 1871, prin care Comuna decretează că fabricile inchise de patroni vor fi conduse în viitor de muncitorii care au lucrat în ele organizați în cooperative, *incercându-se astfel primii pași pe drumul unui nou mod de producție întemeiat pe stăpînirea colectivă a mijloacelor de producție industrială*. Desfășurarea revoluțiilor socialiste din secolul al XX-lea a demonstrat existența altor căi pentru trecerea de la modul de producție capitalist la cel socialist; dar nu mai mic este meritul Comunei de a fi încercat pentru prima oară în istorie să dea un conținut concret acestei treceri revoluționare.

Acad. prof. Petre Constantinescu-Iași și prof. univ. Ion Șerbănescu au expus în comunicarea *Semnificații universale ale luptei comunitarilor* unele succinte considerații despre evenimentele de acum un secol.

www.dacoromanica.ro

Retrospectiva istorieă confirmă și prin experiența Comunei acel adevăr pe care l-au calomniat și continuă să-l conteste toți adversarii progresului că revoluția socială nu este o marfă de export, ci o mișcare cu rădăcini profunde în solul național al țării, în istoria economică, politică și socială a poporului respectiv.

Sprinjul de care să bucurat Comuna din partea unor categorii sociale largi neproletare arată caracterul general-național al luptei proletare, care îmbină într-un tot, în condiții specifice, sarcinile sociale cu cele naționale, că în momentele de răsucere clasa muncitoare este reprezentanta întregii națiuni, amenințată în ființă ei. Comuna a arătat clasa muncitoare drept adevărata apărătoare a patrici și totodată a dezvoltuit politica trădătoare a burgheziei.

Încrezind să soluționeze, în limitele de timp atât de precare, interesele naționale ale poporului francez, Comuna a avut un caracter profund național. În același timp, ridicând standardul luptei proletare pe teritoriul Franței, Comuna a regenerat și a extins înrederea muncitorilor din toate țările europene în justăca cauzei lor; ea era totodată internațională în adevaratul înțeles al evantului.

Experiența Comunei pune în evidență o caracteristică majoră a luptei proletare: făurierea unei societăți este o operă de continuă creație istorică, plină de sinuozități și de meandre mai mult sau mai puțin previzibile, care cer forței revoluționare de avangardă o permanentă studiere a stărilor reale, adoptarea unor soluții cerute de realitățile în transformare, renunțarea la scheme și la idei preconcepute.

În comunicare sunt expuse o serie de reflectii privind eea dintii dictatură a proletariatului, democrația Comunei din Paris, necesitatea folosirii diferitelor forme de luptă fără absolutizarea nici uneia dintre ele, obligativitatea unei atitudini creative față de experiența Comunei, ca și față de experiența oriceării revoluției sau mișcării sociale.

În comunicarea sa *Comuna și problemele statului*, Jacques Le Cazoulat, membru al direcției Institutului „Maurice Thorez” (Paris), a combătut interpretarea naționalist-șovină dată Comunei de către burghezie, care prezintă ziua de 18 martie ca furia unor învinși, simplă „izbucnire patriotică” a unui popor ostil capitulării ce recurge la forme de protestare extreme; vorbitorul a subliniat că proclamarea Comunei din Paris reprezintă nu un incident în istoria Franței, ci un eveniment care face epocă în istoria universală: pentru prima oară, Comuna pune timp de două luni puterea politică în mîinile proletariatului.

Deși nu și-a putut îndeplini sarcina pînă la capăt, Comuna a trecut la crearea unor instituții noi, la crearea instrumentului necesar pentru combaterea forțelor reacțiunii; ea a creat un stat de tip nou, un stat de clasă, care acționa în numele clasei muncitoare și a poporului, pentru clasa muncitoare și pentru popor.

După ce analizează principalele trăsături ale noului stat, Jacques Le Cazoulat seoate în relief însemnatatea uriașă a democratizării aparatului de stat, a transformării sale radicale. Putere muncitorească prin caracterul instituțiilor politice chemate la viață de ea, Comuna a fost putere muncitorească și prin forțele care au susținut-o, care s-au străduit să-i accelerze realizările.

În încheiere sunt subliniate în mod deosebit învățăminte Comunei din Paris, care a proclamat și a demonstrat pentru prima oară în istorie răsăritul vremurilor noi, inevitabilitatea trecerii la socialism.

Bolșevicii, conduși de Lenin, au fost cei dintii care au știut să folosească învățăminte Comunei pentru a duce la victorie revoluția socialistă, pentru a crea primul stat socialist din istorie.

Comuniștii francezi, toți adeptații socialismului din Franța nu vor pierde din vedere învățăminte acestei prime, dar atât de bogate experiențe de putere muncitorească, dezvoltată pe pămîntul francez, în capitala Franței.

Comunicarea conf. univ. Janeta Brill, *Forța creatoare a masele populare în timpul Comunei*, a prezentat diferențele forme de sprijinire a primului stat proletar de către masele populare, și în primul rînd de către inuncitorii parizieni, care s-au alăturat cu însuflare și necondiționat Comunei, au considerat-o ca propria lor guvernare, i-au consacrat întreaga capacitate de muncă și forță creatoare, au luptat eroic și s-au jertfit pentru apărarea ei.

În comunicarea sa intitulată *Confinutul revoluționar al guvernării Comunei din Paris*, dr. Nicolae Copoiu, secretar științific al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a analizat diferențele tendințe pe care le-a manifestat și le manifestă literatura istorică consacrată Comunei din Paris, subliniind caracterul socialist al principalelor obiective ale guvernării comunarde.

Partidul care se numea cînd „revoluționar”, cînd „democratic și socialist”, organizat la nivelul stadiului de dezvoltare de atunci, înmânunchea pe membrii secțiilor Internaționale, pe blanquiști, care erau și ei membri ai acesteia, pe unii intelectuali simpatizanți ai principiilor revoluționare ale Internaționalei, se sprijinea pe masele muncitoare, pe proletariat.

Prevederile programului electoral al „partidului democratic și socialist”, publicat la 29 ianuarie 1869, au fost traduse în practică — cu mai multă sau mai puțină eficiență — în timpul Comunei din Paris.

Pentru a combate pe cei care contestă caracterul revoluționar al guvernării comunarde, comunicarea insistă asupra a două obiective din acest program. Astfel, prin transformarea Gărzii naționale, care ajunge cca mai importantă forță politică a Parisului, mărită, echipată și condusă de oameni noi după noile principii profund democratice, unul din obiectivele principale ale programului enunțat în 1869 — desființarea armatei permanente și înarmarea poporului — a fost realizat integral de către Comună. Al doilea obiectiv dat ca exemplu era de natură să schimbe structura social-economică, vizând regimul proprietății. Vorbitoarul analizează începutul aplicării, în special prin decretul din 16 aprilie 1871, a celui deziderat fundamental pentru partidul revoluției sociale care prevedea „exproprierea tuturor companiilor financiare și a cercerei băncilor, canalelor, căilor ferate, minerelor în proprietatea națională”.

Totodată, în afară de obiectivele majore, se subliniază în încheierea comunicării, primul guvern muncitorese a inițiat sau a enunțat principii care au conferit un conținut revoluționar socialist guvernării comunarde.

În comunicarea sa *România în apărarea Republicii franceze și a Comunei din Paris*, după ce a relatat acțiunile de sprijinire a Franței în perioada războiului franco-prusac, conf. univ. Dumitru Almaș a evidențiat în mod special participarea românilor la activitatea Comunei din Paris. Sunt citați, printre alții, medicii I. Cernătescu, G. Steriade, Mihail Georgescu, Alexandru Cociu, Constantin Haralambie, Gh. Rojniță, precum și Dimitrie Dobrescu, Mircea C. Rosetti, Nicolae Ursulescu, C. Manolescu, Elman Lupu, Mauriciu Herșcovici, Dimitrie Ulea etc., „luptători pe baricadele libertății din Comuna Parisului”.

Dr. Ion D. Suciu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, în *Opinia publică din Transilvania și din Banat și Comuna din Paris*, trece în revistă manifestările de simpatie pentru Franța ale românilor din monarhia austro-ungară.

După proclamarea Comunei, organele de presă ale românilor din monarhie, ca „Albina”, „Gazeta Transilvaniei”, „Federatiunica”, revista „Familia” etc., au susținut în unanimitate guvernul muncitorese din Paris: programul Comunei a fost popularizat în rîndurile cetățenilor români, au fost condamnate regimul lui Thiers, Adunarea Națională din Versailles și atrocitățile comise de trupele versailleze.

Pentru opinia publică română, lupta comunarzilor reprezenta lupta pentru libertate, pentru republică și vot universal: erau aceleasi țeluri pentru care luptau și români din monarhia habsburgică.

În afară de numeroase articole în care se reflectă simpatia față de activitatea și de succesele revoluționarilor din Paris, ziarul „Albina”, organul Partidului Național al românilor din

Banat, va publica și materiale de popularizare a Internaționalei I, declarindu-se totodată „cu trup și suflet pentru emanciparea muncii și pentru recunoașterea lucrătorilor ca un factor egal îndreptățit în societate”. Solidarizându-se cu mișcarea muncitorească, redacția „Albina”, condusă de Vincențiu Babeș și Iulian Grozescu, a apărăt pe comunarii din Pestă, protestând împotriva arestării și procesului înscenat acestora de autoritățile maghiare.

Ecole Comune din Paris în viața politică din România, arată Gheorghe Cristea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, în comunicarea axată pe această temă, să grefat puternic în conștiința opiniei publice în imprejurările manifestărilor împotriva dinastiei străine.

Vorbitorul a evidențiat polemica violentă dintre ziarul „Românul” și „Presă” conservatorilor, care, în comentarii împregnate de ură, acuza pe „roșii de aici” și personal pe C.A. Rosetti de legături cu „republicanii roși” din Paris; violența atacurilor avea în vedere și discreditarea liberalilor radicali în viitoarea campanie electorală, în care — se speră — aceștia să fie prezentat compromiș datorită legăturilor cu comunarii.

Liberalii radicali nu sint de acord cu unele măsuri luate de revoluționarii parizieni — și aici se vede poziția lor de clasă — , dar în același timp nu-și abjură simpatia pe care o poartă comunarii, considerați doar victime ale Camerei reacționare și trădătoare ce i-a adus la desesperare. Deciziile și acțiunile Comunei sunt, în parte, justificate.

În comunicare se relevă de asemenea atitudinea ziarelor „Telegraful”, „Orientul” și „Trompeta Carpaților”, precum și directivele confidențiale trimise prefectilor de ministerul de interne conservator în legătură cu ecoul Comunei în România și cu activitatea „Societății de comuniști și Internaționala”.

În comunicarea *Comuna din Paris și mișcarea revoluționară democratică din România (1871–1893)*, Alexandru Porțeanu, cercetător principal la Institutul „N. Iorga”, a relevat influența Comunei în perioada imediat următoare evenimentelor de la Paris asupra mișcării muncitorești și socialiste din România. 18 Martie, ziua glorioasă revoluției proletariatului parizian, va fi prima sărbătoare internațională a proletariului, care a premiers sărbătorirea zilei de 1 Mai. Aniversarea Comunei va deveni o tradiție pentru mișcarea muncitorească din țara noastră, prilej de manifestare politică, la care se făcea, într-o anumită măsură propagandă socialistă.

În cadrul activității pe care au dus-o în legătură cu sărbătorirea Comunei din Paris, cercurile sociale și mai tîrziu cluburile muncitorești, precum și organele de presă editate de socialisti, au contribuit la pătrunderea ideilor marxiste și au ocasionat manifestări elovente ale internaționalismului proletar ale mișcării muncitorești din România.

Comunicarea a evocat o serie de mărturii grăitoare privind activitatea ziarelor și a revistelor sociale, care în fiecare an, cu prilejul aniversării, publicau numere sau rubrici speciale cuprinzînd articole despre însemnatatea istorică a primului stat proletar, evoluția evenimentelor de la Paris pînă la înăbușirea luptei comunarii, biografia unor eroi, diferite materiale literare.

Analizînd cauzele și imprejurările care au dus la instaurarea primei guvernări muncitorești, evidențînd învățămîntele Comunei din Paris, publicațiile sociale și încearcă să tragă concluzii valabile și pentru lupta revoluționară în condițiile țării noastre; sărbătorirea Comunei reflectă nivelul la care ajunsese mișcarea socialistă, tendințele și curente din interiorul ei, succesele și limitele ei.

În legătură cu aniversarea Comunei din Paris, în cursul procesului de dezvoltare istorică a societății românești, comunicarea subliniază în încheiere importanța deosebită a constituirii (1893) primului partid muncitorească, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România.

Receplarea experienței Comunei din Paris de către mișcarea socialistă din România (1893–1921) a fost analizată de Florica Ionașcu, cercetător științific la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R. Esența și învățămîntele Comunei, în primul rînd cele referitoare la posibilitatea conducerii statului de către un guvern al clasei muncitoare, a

aratat vorbitoarea, demonstra în mod convingător social-democrației române necesitatea organizării proletariatului într-un partid de clasă menit să-l conducă pe drumul îniplinirii misiunii sale istorice. Însușirea metodelor de luptă și a experienței de proveniență comunardă, corespunzătoare condițiilor contemporane ale luptei de clasă, reprezenta dovada maturizării proletariatului din țara noastră, care avea sarcina să fie conducătorul transformărilor în direcția burghezo-democratică pe cale revoluționară.

Comunicarea subliniază contribuția esențială pe care presa muncitorească și socialistă a adus-o la răspindirea mai largă a ideilor lui Marx și Engels privind cucerirea și organizarea puterii politice a clasei muncitoare. Dacă ideea de reeditare a Comunei străbătea ca un laitmotiv materialele apărute în presa socialistă, după crearea P.S.D.M.R. concepțiile în privința căilor și a formelor prin care se putea realiza au generat puncte de vedere diferite în cadrul mișcării sociale.

Sunt evidențiate momentele de încercări grele, înfrângeri, dar și succese prin care a trecut mișcarea, ca, de exemplu, „trădarea generoșilor”, refacerea Partidului Social-Democrat, anii primului război mondial, saltul calitativ pe care îl reprezintă victoria Marii Revoluții în preluarea și înfăptuirea idealurilor Comunei din Paris. Preluarea principiilor și însușirea experienței practice a Comunei din Paris vor contribui la clarificarea ideologică din interiorul mișcării revoluționare din România și prin aceasta la crearea Partidului Comunist Român.

În comunicarea *Aniversarea Comunei în anii ilegalității P.C.R.*, dr. Olimpiu Mătăchescu, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., analizează, în esență, preluarea și aplicarea învățămîntelor Comunei în lupta P.C.R. pentru transformarea revoluționară a societății românești. Probleme ca rolul partidului de avangardă în condițiile organizării și înfăptuirii revoluției proletare, necesitatea alianțelor, unitatea de acțiune a mișcării muncitorești, diverse alte aspecte legate de lupta pentru doborarea regimului burghez și cucerirea puterii politice, arată vorbitorul, vor constitui o componentă esențială și permanentă a tematicii materialelor consacrate aniversării Comunei din Paris. Experiența Comunei, și existența statului sovietic, bazat pe dictatura proletariatului, constituiau pentru activiștii partidului comunist din domeniul muncii de propagandă un prilej concret de analiză și comparație istorică, de aprofundare a unor probleme ideologice, în strînsă legătură cu sarcinile de moment și de perspectivă ale proletariatului român, ținându-se seama de realitățile concrete din țara noastră.

Comunicarea insistă asupra aniversării Comunei din Paris în condițiile impuse de conspirativitate în toată perioada grea, de teroare, care a durat pînă la 23 August 1944; sunt prezente o serie de acțiuni — întruniri, împrăștieri de ziare și inaniferte, propagandă de educare revoluționară, referate dezbatute conspirativ de deținuții politici în închisorile de la Doftana, Brașov, în lagărul de la Tg.-Jiu etc. — organizate de partidul comunist cu mari eforturi în anii negri de adincă ilegalitate.

Traditiile Comunei în literatura română, comunicare prezentată de Ion Felea, scoate în evidență ecoul Comunei din Paris în literatura noastră, insistind în primul rînd asupra poemului *Impărat și proletar* de Mihai Eminescu.

Vorbitorul trece în revistă producțiile literare inspirate de Comună ale lui Mircea C. Rosetti, Zamfir C. Arbore, Constantin Mille și Ion Catina, subliniind în încheiere activitatea poeților și a scriitorilor din anii construcției sociale.

Comunicarea *Comuna din Paris în conștiința și creația literară românească*, prezentată de Nicolae Liu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a evocat importanța activității scriitorilor pentru receptarea evenimentelor din Franța în conștiința publică din România.

În prima etapă a receptării, contemporană Comunei și reprimării din perioada săptămînii singeroase, au contribuit la cunoașterea sau justă înțelegere a evenimentelor publicistica și lucrările literare ale unor foști luptători din revoluția de la 1848, dar și activitatea mai tî-

rilor I. L. Caragiale și Alexandru Macedonski, iar în Transilvania aceea a lui Iosif Vulcan, Mircea V. Stănescu, Iulian Grozescu și alții. De această epoca se leagă și cea mai de seamă creație din literatura română inspirată de Comuna din Paris, *Împărat și proletar*, precum și alte poeme ale lui M. Eminescu.

Apariția și dezvoltarea mișcării muncitorești deschid o nouă etapă în înțelegerea și popularizarea Comunei de către scriitorii români, fie prin activitatea culturală și politică din cadrul mișcării, fie în afara ei, prin lucrări originale, traduceri etc.

Conf. univ. Traian Caraciuc, de la Academia de Învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lîngă C.C. al P.C.R., a tratat subiectul *Comuna și unele aspecte ale conducerii luptei revoluționare a clasei muncitoare* în lumina cercetărilor recente ale științei politice din țara noastră. Vorbitorul a subliniat faptul că întreaga experiență a dezvoltării mișcării muncitorești sub aspectul organizării sale politice (Liga comuniștilor, Internaționala I și îndeosebi Comuna) a demonstrat necesitatea ridicării gradului de organizare a clasei muncitoare pe plan național, necesitatea legăturii mai strînsă a mișcării socialiste cu situația concretă a proletariatului din fiecare țară, corelarea obiectivelor generale ale luptei clasei muncitoare cu sarcinile particolare care se ridică pe plan național. Dezvoltarea ulterioară a mișcării revoluționare în lume, culminând cu apariția partidelor comuniste și cu victoria socialismului pe o suprafață însemnată a globului, istoria mișcării revoluționare și a Partidului Comunist Român, problemele actuale ale mișcării revoluționare confirmă pe deplin învățămîntele Comunei din Paris.

Probleme ale conducerii vieții social-politice în lumina experienței Comunei din Paris, comunicarea conf. univ. Manea Băbuț, de la Academia de Învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lîngă C.C. al P.C.R., a încercat actualizarea unor învățămînte și aspecte ale activității Comunei din Paris prin prisma unor considerente de bază ale științei conducerii societății, ramură a științei politice, care cunoaște în prezent în țara noastră o dezvoltare deosebită.

Comunicarea a evidențiat în continuare acele trăsături esențiale ale vieții social-politice din România zilelor noastre care se pretează unei analize comparative cu învățămîntele general-valabile sau specifice ale Comunei din Paris și care, în cazul de față, se pot grupa în jurul conceputului fundamental de democrație socialistă.

Invățămîntele Comunei din Paris cu privire la alianțele proletariatului în revoluție, comunicarea cu care s-a încheiat sesiunea științifică, prezentată de Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a evidențiat o serie de considerații în legătură cu preocupările partidului de a rezolva problema alianțelor, proces dificil și extrem de complex.

Limitelor inerente de creștere a partidului li s-au adăugat unii factori externi colaterali vieții și preocupărilor clasei muncitoare și poporului român. Cu toate aceste neajunsuri, caracteristică apare trăsătura activității Partidului Comunist Român de a reflecta prin prisma alianțelor necesitățile momentului dat, de a le făuri și îndruma astfel încât să răspundă condițiilor concrete și necesităților obiective ale României.

În spiritul învățăturii marxist-leniniste și al experienței mișcării muncitorești internaționale, inclusiv al Comunei din Paris, Partidul Comunist Român a înțeles de la început necesitatea imperioasă pentru clasa muncitoare de a-și asigura, în vederea îndeplinirii misiunii sale istorice, sprijinul principalului și fircescului ei aliat, țărânamea.

Constituind un principiu fundamental și cu caracter de permanență pentru politica partidului, problema alianței clasei muncitoare cu țărânamea a îmbrăcat forme specifice pendinte de condițiile și sarcinile fiecărei etape din istoria partidului, a mișcării muncitorești și a țării.

Comunicarea a urmărit chestiunea alianței muncitorești țărânești în perioadele creării partidului, pregătirii și organizării luptelor muncitorești din anii crizei economice (1929–1933), creșterii pericolului fascist, dictaturii militare-fasciste (1940–1944), trecerii la revoluția so-

lista; de asemenea a subliniat maturitatea și spiritul creator al politiciei promovate de P.C.R. În perioada grea a dominației fasciste, cind partidul a fost inițiatorul și promotorul realizării unor alianțe politice largi, mergând de la partidele muncitorești reunite în Frontul unic muncitorește, Frontul plugarilor, Uniunea patrioților, Madoszul și pînă la principalele partide burgeze și cercurile palatului regal.

Pe fundalul prefacerilor adînci, revoluționare din anii orînduirii socialiste, a arătat în închîiere vorbitorul, a luat ființă Frontul unității socialistice, expresie a alianței clasei muncitoare cu țărânieea, a unității socialiste a tuturor claselor și categoriilor sociale din țara noastră. Acest organism nou creat nu reprezinta numai o expresie organizatorică a alianțelor, ci le cimentează și dă o formă mai activă alianței dintre clasa muncitoare, țărânie și intelectualitate.

Gheorghe C.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ ANIVERSĂRII A 150 DE ANI DE LA MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ DIN 1821

În ziua de 31 martie a.c. a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga” sesiunea științifică comemorativă prilejuită de împlinirea a 150 de ani de la desfașurarea mișcării revoluționare din 1821. Sesiunea, desfășurată sub egida Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, a întrunit colaborarea unor cercetători de la București, Craiova, Cluj și Iași, precum și o numeroasă asistență. În cuvîntul de deschidere, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, subliniind însemnatatea istorică a marii mișcări revoluționare din 1821, a arătat că sesiunea este menită să adinească analiza diferitelor aspecte ale acestei mișcări, legăturile ei cu mișcările revoluționare din alte țări, invățămîntele ei, modul în care ea a fost văzută de contemporani și de posteritate etc.

Declarînd deschisă sesiunea, domnia-să a dat cuvîntul *Ileana Petrescu* (Craiova), care a susținut comunicarea *Inceputurile mișcării revoluționare din 1821*. După analiza situației social-economice a Olteniei în primele decenii ale secolului al XIX-lea, autoarea a prezentat izbucnirea și desfășurarea mișcării conduse de Tudor Vladimirescu pînă la sosirea „Adunării norodului” la Slatina și a evidențiat superioritatea ei față de răscoalele țărânești de pînă atunci.

Programul mișcării revoluționare din 1821 a constituit subiectul comunicării lui *Dan Berindei*. Autorul și-a propus și a reușit să reconstituie pe baza izvoarelor istorice întregul program al mișcării revoluționare conduse de Tudor Vladimirescu. La baza acestui program stătea rezolvarea pe o cale revoluționară a tuturor problemelor care se puneau atunci în fața societății românești. Prin prevederile sale pe plan intern, arătă Dan Berindei, programul avea un adînc sens social, se ridică împotriva întregului sistem social existent, iar pe plan extern, urmărind eliberarea țării de sub jugul otoman sau cel puțin atenuarea dominației străine, el avea și un profund sens național. Reflectînd atît evoluția societății românești a vremii, cit și influența ideilor revoluției franceze, programul mișcării de la 1821 constituie o manifestare prețioasă a gîndirii politice românești.

Liviu Botezari (Cluj), în comunicarea *Frâminturi țărânești din Transilvania în preajma și în timpul răscoalei lui Tudor Vladimirescu*, s-a ocupat mai ales de pătrunderea în conștiința țărânimii ardelenie a ideii de eliberare socială și națională. Ideea, manifestă încă în timpul răscoalei conduse de Horia, Cloșca și Crișan, va pătrunde mai adînc în rîndurile țărânimii transilvane în epoca războaielor purtate de Austria împotriva revoluției franceze și a lui Napoleon. Dorința

de a scăpa de sarcinile iobägești a continuat să fie vie în satele transilvane și după înecarea războaielor napoleonene și va cunoaște un nou avint în 1821, sub influența mișcării revoluționare de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.

Nichita Adăniloae a prezentat comunicarea intitulată : *Mișcarea din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece*. Urmărind felul în care s-au reflectat diferitele aspecte ale mișcării din 1821 în rapoartele consulare austriece, autorul scoate în evidență valoarea lor documentară. Inspirate de politica reacționară a monarhiei habsburgice, aceste rapoarte priveau defavorabil lupta de eliberare socială și națională a românilor și grecilor. Deși relatează din afară și de pe poziții de clasă evenimentele, totuși rapoartele consulare austriece, fiind mai numeroase, mai complete și mai bine informate, confirmând izvoarele interne, constituie surse de primă mână pentru cunoașterea diferitelor momente și aspecte ale mișcării conduse de Tudor și ale Eteriei.

Acad. prof. *Andrei Oțetea*, în comunicarea sa intitulată *Tudor Vladimirescu și Eteria*, a reluat din nou o problemă îndelung dezbatută de istoriografia mișcării revoluționare din 1821. Autorul demonstrează că o serie întreagă de aspecte ale mișcării din 1821 se pot explica numai dacă se acceptă că Tudor Vladimirescu era în legătură cu Eteria și că acțiunea lui se integra în mișcarea de eliberare națională din Balcani, care se baza pe sprijinul Rusiei. A. Oțetea consideră că trebuie să se recunoască mișcării caracterul de revoluție națională și să se dateze istoria noastră modernă începând din 1821.

Într-o comunicare interesantă intitulată *Un frunță eterist din București : Niculae Scufos. Nestor Camariano* a reconstituit pe baza documentelor istorice viața și activitatea politică și culturală a revoluționarului grec Niculae Scufos, foarte puțin cunoscut pînă acum datorită confundării sale fie cu Nicolae Scufas, unul dintre întemeietorii Eteriei la Odesa în 1814, fie cu Ioan Scufas, negustor grec care a ținut mult timp în arendă ocnele și poșta din Țara Românească.

Sava Iancovici a vorbit apoi despre *Mișcarea revoluționară din 1821 și popoarele din Balcani*. Autorul a scos în evidență atât participarea masivă a bulgarilor, sîrbilor, macedonenilor și albanezilor la mișcarea inițiată de Tudor sau la mișcarea Eteriei din țările române, cât și răsunetul acestor mișcări în Peninsula Balcanică. Mișcarea revoluționară din 1821 a constituit încă un prilej (ca și răscoala sîrbilor din 1804 sau războiul rusu-turc dintre 1806 și 1812) al solidarității popoarelor balcanice în lupta lor de eliberare națională. Participarea popoarelor din Balcani a subliniat caracterul antiotoman al mișcării conduse de Tudor Vladimirescu.

Vladimir Osiac (Craiova) a prezentat în comunicarea sa o serie de *Mărturii documentare vîlne* despre Tudor Vladimirescu, care atestă prezența și activitatea acestuia în Oltenia în anii de dinaintea izbucnirii mișcării.

Luptele pandurilor și eteriștilor de la Drăgășani din 1821 au fost analizate de *Ioan Neacșu* în contextul evenimentelor de la sfîrșitul răscoalei după dispariția conducerii acestia. Relevînd deosebirile calitative dintre forțele militare ale mișcării conduse de Tudor Vladimirescu și cele ale Eteriei, autorul consideră că prima luptă de la Drăgășani (29 mai) a fost un succes de seamă al pandurilor, iar în cea de-a doua luptă (7/19 iunie) intervenția pandurilor a avut ca rezultat salvarea forțelor eteriste de distrugere totală. În aceste lupte s-a aplicat cu măiestrie tradiționala artă militară românească.

Vorbînd despre *Eoul mișcării revoluționare din 1821 în presa europeană*, *Constantin Șerban* a relevat mai întîi importanța informațiilor din presa europeană pentru cunoașterea evenimentelor din țările române într-o epocă în care acestea nu aveau o presă proprie. Puțin folosite pînă acum de istorici în analiza evenimentelor din 1821, informațiile din presa europeană ne permit nu numai constatarea largului ecou al mișcării în opinia publică europeană, ci și încadrarea acestia în mișcarea revoluționară a vremii. Arătînd felul în care parveneau în Europa centrală și vestică știrile despre evenimentele din țările române și interesul de care acestea se bucurau, autorul ajunge la concluzia că mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu stă

În originea unui început de opinie publică europeană favorabilă emancipării politice a țărilor române.

În comunicarea intitulată *Manifestările ale Renașterii naționale în Moldova în anii 1821—1822, Dumitru Ciurea (Iași)* a arătat că evenimentele tragice din Moldova anilor 1821—1822 au contribuit la generarea redeșteptării naționale la nivel european prin potențarea unei „partide patriotice” în frunte cu comisul Ionică Tăutul, care, prin proiecte și planuri de reforme, a căutat să contribuie la refacerea țării. Aceste proiecte, deși n-au schimbat efectiv situația, au constrins stăpînirea la unele concesii care au grăbit mersul înainte al societății.

Ultima comunicare a sesiunii a apartinut *Corneliei Bodea*, care a vorbit despre *Tudor Vladimirescu în viziunea făuritorilor României moderne*. Autoarea a scos în evidență influența mișcării revoluționare din 1821 asupra luptei de eliberare națională a românilor, mai ales în perioada imediat următoare a generației de la 1848.

Comunicările au fost urmate de discuții în care vorbitorii și-au spus cuvintul asupra diferențelor aspecte ale mișcării revoluționare din 1821.

În cuvintul de închidere a sesiunii, prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice, a apreciat valoarea comunicărilor, faptul că unele dintre ele au adus date noi și au formulat teze interesante, dar a arătat totodată că foarte importante probleme în legătură cu momentul Tudor Vladimirescu rămân încă deschise. În continuare, domnia-sa s-a referit la o serie de probleme principiale, metodologice, care se impun cercetării istorice a mișcării revoluționare din 1821 și a făcut precizări asupra unor aspecte ale acestei mișcări. Astfel, cercetarea istorică trebuie să acorde o mai mare atenție problemelor dezvoltării social-economice a țărilor române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, perioadă în care există un proces profund de transformare a relațiilor de producție și de schimb. Pentru a defini caracterul și conținutul unei revoluții naționale, așa cum a fost calificată mișcarea revoluționară din 1821, trebuie mai întii cercetat structura economică și de clasă a țării respective în acel moment și clasa socială hegemonă în revoluție. Din acest punct de vedere, revoluția din 1821 a avut și un caracter național, dar el trebuie examinat și cercetat în conexiune cu conținutul, caracterul ei social.

Arătind prin ce se caracterizează această revoluție, domnia-sa stabilește șapte trăsături caracteristice ale acesteia : a) a deschis drumul unei noi dezvoltări sociale ; b) a existat un nucleu politic conducător care a pregătit și a inițiat mișcarea ; c) a dispus de forțe armate organizate ; d) a existat o strategie și tactică politică ; e) a existat o strategie și tactică militară ; f) a guvernat țara timp de două luni ; g) a existat un program politic formulat în diferite acte și documente ale răscoalei.

Mișcarea revoluționară din 1821 a fost prima etapă, verigă a revoluției burgheze de la noi cu un profund caracter democratic (aspect sesizat de altfel la timpul său încă de Nicolae Bălcescu). Această primă etapă a revoluției burgheze din țara noastră trebuie însă privită, pentru a-i da o interpretare științifică, numai în contextul european al vremii. Domnia-sa a scos astfel în evidență influența în Oltenia a mișcărilor țărănești din Banat din secolul al XVIII-lea și a răscoalei antiotomane din Serbia de la începutul secolului al XIX-lea și a analizat poziția pe care o aveau în acel timp în sud-estul Europei cele trei imperii absolute : țarist, habsburgic și otoman. Rusia țaristă era factorul cel mai primejdios, cel mai negativ care se opunea mișcării revoluționare și este evident că ea a încercat în 1821 să provocă împotriva Turciei, dar între proiectele ei și realitatea istorică este o diferență foarte mare. Aprecierea pe care o face Karl Marx în *Herr Vogt* asupra rolului Rusiei este just. Un rol retrograd îl aveau și Imperiul habsburgic, rol care se datoră, în primul rînd, structurii sale social-economice și, în al doilea rînd, politicii cancelarului Metternich, ca și Imperiul otoman, care, deși în plină descompunere, era principalul factor de regres al țărilor române.

În ceea ce privește Eteria, a spus vorbitorul, este neîndoicibile că aceasta a fost o creație politică a unei epoci de redeșteptare națională a grecilor și că avea în principal un caracter

burghez progresist. Ea urmărea să facă o insurecție națională folosind contradicțiile dintre marile puteri și a plătit un tribut greu pentru faptul că s-a sprijinit pe o forță reacționară ca Rusia țaristă, care a avut un rol însemnat în alegera momentului tactic al declanșării mișcării. Apreciind raporturile dintre Tudor Vladimirescu și Eterie, este evident că primul a încheiat, obligat de evenimente, un acord cu Eteria la mijlocul lunii ianuarie 1821, dar el pregătea mișcarea cu șapte ani înainte. Tudor Vladimirescu nu a fost exponentul unei mișcări externe țării noastre, ci al realităților acesteia. Deși inițial a existat o convergență între țăruri urmărite de Tudor și unele țăruri ale Eteriei, ulterior evenimentele și scopul deosebit al celor două mișcări au dus la scurt timp (chiar după Padeș) la divergență, ciocnirea și sfîrșitul lor tragic.

Care a fost apoi corelația dintre proiectele cancelariei țariste și mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu? Ceea ce urmărea Rusia țaristă era provocarea de dezordini și anarhie în Turcia, care să-i permită să intervină ca restaurator al ordinii. Tudor Vladimirescu nu a fost un semănător de dezordine și anarhie. Mișcarea condusă de el arată clar acest lucru prin modul ordonat, potrivit unui plan, în care s-a desfășurat. Astfel încât, a arătat în încheierea cuvintului său prof. univ. Miron Constantinescu, apreciat după fapte și acțiuni, Tudor Vladimirescu ne apare ca un conducător care în cea mai mare măsură a înțeles cerințele istorice obiective ale vremii sale și a căutat calea optimă pentru rezolvarea lor.

Valeriu Stan

CONFERINȚA DE LA MOSCOVA CONSACRATĂ ANIVERSĂRII COMUNEI DIN PARIS

În zilele de 16 și 17 februarie 1971, la „Casa oamenilor de știință” din Moscova, a avut loc o conferință științifică organizată de Institutul de istorie universală al Academiei de Științe a U.R.S.S. cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la proclamarea Comunei din Paris.

La conferință au luat parte, în afară de istorici sovietici, profesori și cercetători științifici din domeniul istoriei dintr-o serie de țări socialiste (R. P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacă, R. D. Germană, R. P. Polonă, R. S. România, R. P. Ungară), precum și din Franța.

Cuvântul introductiv a fost rostit de E. M. Jukov.

În raportul său, intitulat *Primul guvern muncitoresc*, A. Z. Manfred a scos în evidență însemnatatea istorică a Comunei din Paris, proclamată după revoluția din 18 martie 1871, care reprezenta, în esență, aşa cum arăta Marx, un guvern al clasei muncitoare, cea dintâi formă de dominație politică în cadrul căreia se putea realiza eliberarea muncii.

Comuna a fost exponenta reală a tuturor elementelor înaintate, constituind o guvernare cu adevarat muncitorească, ale cărei hotăriri aveau un caracter net proletar, fie că tindea la înfăptuirea unor reforme democratice, pe care burghezia n-a fost în stare să le aplice, fie că reflectau direct interesele de clasă ale proletariatului prin măsurile concrete ce loveau puternic în vechea orfânduire bazată pe înrobire și exploatare.

Deși împrejurările i-au fost nefavorabile, Comuna a reușit, sprijinindu-se pe activitatea și pe inițiativa creatoare a maselor, să întărtuiască o serie de reforme esențiale în domeniul economic și social, care reflectă grija pentru interesele vitale ale oamenilor muncii și scot din nou în relief caracterul de guvern muncitoresc popular al Comunei.

Conducătorul delegației franceze, Jacques Duclos, membru al Biroului Politic al C.C. al Partidului Comunist Francez, a prezentat raportul *Comuna și dictatura proletariatului*. Vorbito-

rul a evidențiat ca una din cele mai importante acțiuni ale Comunei din Paris încercarea, pe de o parte, de a zdrobi, de a distrugă în temelie mașina de stat burgheză, pe care clasa muncitoare n-o putea folosi pentru propriile sale scopuri, și pe de altă parte, de a crea, în vederea menținerii dominației sale politice, un stat de tip nou, proletar, consecvent democratic, deosebit în mod radical de toate formele statului burghez.

Printre măsurile esențiale ale Comunei din Paris în domeniul construcției de stat au fost enumerate: desființarea vechii armate permanente, instrument al claselor dominante pentru exploatarea și asuprarea claselor producătoare, și înlocuirea ei cu înarmarea generală a poporului, lichidarea prefecturii poliției, reorganizarea justiției etc.

De asemenea au fost trecute în revistă limitele și greșelile comunarzilor, care au anihilat rezultatele strălucitorilor lor victorii (de exemplu au dat doavă de prea multă blindă și mărimiție față de dușmani, n-au luat măsuri drastice, mult mai energice în lupta împotriva acestora care ajutau la Paris guvernul contrarevoluționar din Versailles) și care, folosite din plin de guvernul Thiers, vor contribui până la urmă, datorită și condițiilor grele, nefavorabile, la înfrângerea Comunei.

În mod deosebit s-a subliniat în raport că Revoluția Socialistă din Octombrie 1917, condusă de V. I. Lenin până la victorie, a fost prima revanșă a Comunei din Paris.

Comuniștii francezi au înălțurat una din principalele lacune existente acum o sută de ani în mișcarea muncitorească din Franța, creând un puternic partid marxist-leninist.

Cu o sută de ani în urmă, Comuna din Paris a demonstrat solidaritatea internațională a celor ce muncesc; astăzi mișcarea muncitorească și comunistă internațională a atins o amploare deosebită.

În încheiere, Jacques Duclos a scos în evidență semnificația sărbătoririi în țara lui V. I. Lenin a o sută de ani de la Comuna din Paris.

Rapoarte au mai prezentat: S. V. Obolenskaia (*Glindirea socială revoluționară din Rusia și Comuna*) și V.V. Zagladin (*Comuna din Paris și mișcarea muncitorească internațională contemporană*).

Delegații la conferință care au luat cuvintul în urma acestor rapoarte s-au ocupat, în majoritatea intervențiilor lor, de variantele aspecte ale influenței Comunei din Paris într-o serie de țări din Europa (*Polonia și Comuna din Paris; Participanții polonezi la Comuna din Paris; Mișcarea muncitorească din Cehia și Comuna din Paris; Cehoslovacia și Comuna din Paris; Aspecte istorice-politice ale corelației dintre Comuna din Paris și întemeierea imperiului german; Social-democrația germană și Comuna din Paris; P. Lavrov și Comuna din Paris; Bulgaria și Comuna din Paris; Comuna din Paris și Ucraina; Mișcarea muncitorească din Ungaria după Comuna din Paris etc.*).

Unele intervenții s-au axat pe probleme generale de interes mai larg (*Ideea de patriotic, național și social în activitatea Comunei din Paris; Internaționala I și Comuna din Paris etc.*), alttele au tratat teme speciale, cu o sferă mai restrânsă (*Separarea bisericii de stat în timpul Comunei; Cele două Comune. Aprecierea burgheză a Comunei din Paris etc.*).

În intervenția sa, autorul acestor rânduri a analizat poziția favorabilă față de Comună a celei mai înaintate pătuiri a societății românești pe fundalul opozitiei antadinastice.

A fost evidențiată atitudinea ziarelor din vechea Românie: „Românul”, „Telegraful”, „Orientul” și „Pressa” conservatoare, care apăreau la București, precum și atitudinea ziarelor „Gazeta Transilvaniei”, „Albina”, „Federațiunea”, care reflectau simpatia românilor din Transilvania față de Comună, simpatii ce se îmbină cu lupta lor împotriva asupririi naționale.

În mod deosebit s-a insistat asupra organizării aniversării Comunei din Paris de către mișcarea muncitorească și socialistă din România, începând de la cele dintâi cercuri socialiste și terminând cu perioada în care Partidul Comunist Român, având în față inițiativa istorică

a Comunei și eroismul comunarzilor, a condus lupta poporului român pentru zdrobirea vechiului regim social.

Cuvîntul de închidere a conferinței a fost rostit de E.M. Jukov.

În ziua de 18 februarie, participanții la conferință au vizitat „Muzeul K. Marx – F. Engels”, unde se păstrează în original documente rare privind Comuna din Paris.

Gheorghe Cristea

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 29 ianuarie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Comerțul exterior prin portul Galați sub regimul de port franc (1837–1883)*, elaborată de *Constantin Bușe*.

Lucrarea cuprinde două părți. Partea întâi are o introducere și trei capitoare : cap. I, „Condițiile generale ale comerțului exterior românesc la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea”; cap. II, „Crearea regimului de port franc la Galați (1834–1837) și consecințele sale imediate (1837–1847)” ; cap. III, „Comerțul exterior al Moldovei prin portul Galați în perioada 1848–1861”.

Partea a doua cuprinde două capitoare și o încheiere : cap. I, „Comerțul exterior al României prin portul Galați în perioada 1826–1875”; cap. II, „Comerțul exterior prin portul Galați în perioada 1876–1882”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. dr. docent D. Berciu, președinte, acad. A. Oțetea, conducător științific, prof. univ. dr. docent Mihai Berza, conf. univ. dr. Vladimir Diculescu, conf. univ. dr. Radu Manolescu.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Constantin Bușe* titlul de doctor în istorie.

În ziua de 20 februarie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Lupta dintre partidele politice burgheze privind elaborarea și adoptarea Constituției din 1923*, elaborată de *Eufrosina Popescu*.

Lucrarea cuprinde patru capitoare : cap. I, „Problema constituțională în perioada 1884–1918”; cap. II, „Evoluția problemei constituționale din decembrie 1918 pînă în ianuarie 1922”; cap. III, „Evoluția problemei constituționale din ianuarie 1922 pînă în martie 1923”; cap. IV, „Dezbaterea proiectului de Constituție în parlament și în afara lui. Votarea și promulgarea Constituției”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte, prof. univ. dr. docent Ladislau Bányai, conducător științific, prof. univ. Vasile Maciu, prof. univ. dr. docent Mircea Lepădătescu, conf. univ. dr. V. Hurmuz.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde *Eufrosinei Popescu* titlul de doctor în istorie.

În ziua de 12 aprilie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Radu logofătul Greceanu*.

Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu-voievod, studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș.

Ediția cuprinde două mari părți : prima parte studiul introductiv și un avertisment rezumativ în limba franceză, iar partea a doua textul cronicii cu aparatul critic al variantelor, urmat de glosar, indice și ilustrații după unele manuscrise. În studiul introductiv sunt următoarele capitole : cap. I, „Considerații generale asupra situației politice interne și externe a Țării Românești în a doua jumătate a secolului al XVII-lea”; cap. II, „Biografia cronicarului”; cap. III, „Data scrierii cronicii (prima etapă 1688–1699)”; cap. IV, „Partea a două a cronicii (1699–1707) și refacerea ei”; cap. V, „Partea a treia a cronicii (1708–1714)”; cap. VI, „Izvoarele cronicii”; cap. VII, „Suprimarea părții a două și a treia a cronicii”; cap. VIII, „Ideile politice și sociale desprinse din cronică”; cap. IX, „Limba și stilul”; cap. X, „Prelucrarea primei părți a cronicii; forma populară”; cap. XI, „Descrierea și filiația manuscriselor”; cap. XII, „Ediții”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte, prof. univ. dr. docent Ion Ionașcu, conducător științific, prof. univ. dr. docent Constantin G. Giurescu, prof. univ. dr. Constantin Cihodaru, prof. univ. dr. docent Dan Simionescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde *Aurorei Ilieș* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 19 aprilie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Întemeierea și activitatea Partidului Tânărăsc (1918–1926)*, elaborată de *Ioan Scurtu*.

Lucrarea cuprinde un capitol introductiv, intitulat „Mișcarea tărănistă din România pînă în 1916”. Lucrarea a fost împărțită în două părți : partea I, „Întemeierea Partidului Tânărăsc și activitatea sa plină în ianuarie 1922”, cu două capitole : cap. I, „Întemeierea Partidului Tânărăsc și activitatea sa plină în iunie 1920”; cap. II, „Activitatea Partidului Tânărăsc în perioada iunie 1920–ianuarie 1922”; partea a două, „Activitatea Partidului Tânărăsc (ianuarie 1920–octombrie 1926)”, cu patru capitole : cap. I, „Activitatea Partidului Tânărăsc (ianuarie–noiembrie 1922)”; cap. II, „Activitatea Partidului Tânărăsc în perioada decembrie 1922 – august 1924”; cap. III, „Activitatea Partidului Tânărăsc în perioada august 1924 – aprilie 1926”; cap. IV, „Fuziunea Partidului Tânărăsc cu Partidul Național. Încheiere”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte ; prof. univ. Vasile Maciu, conducător științific ; prof. univ. dr. docent Ladislau Bányai, conf. univ. dr. Vasile Hurmuz, dr. Marin C. Stănescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Ioan Scurtu* titlul științific de doctor în istorie.

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

* * * *Nicolae Stoica de Hațeg, Cronica Banatului*, studiu și ediție de Damaschin Mioc, București,
Edit. Academiei, 1969, 365 p.

După mai multe înce cări neștiințifice, în sfîrșit, cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg a văzut lumina tiparului într-o ediție de înaltă exigență științifică, datorită cercetătorului Damaschin Mioc.

Prin bogăția de informații, îndeosebi cele privitoare la veacul al XVIII-lea, cronica lui Nicolae Stoica completează, în parte doar, marele decalaj care există între publicarea izvoarelor istorice privitoare la trecutul Banatului și a celorlalte provincii române. Este datoria tinerilor istorici să completeze această lacună, scoșind la iveală nenumăratele documente care zec încă necunoscute în arhivele din țară și strainătate și, în acest fel, istoria românilor banăteni să fie integrată în istoria poporului român.

Cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg, după ce a fost folosită de istoricul bănățean Patriciu Drăgălină, a intrat în posesiunea lui Valeriu Braniște, care avea intenția să o publice. Dar, după îmbolnăvirea și moartea lui Timpurie, regretatul istoric Ioachim Miloia, depistând-o în bogata arhivă a lui Braniște, a comunicat evenimentul, publicind în „Analele Banatului” și un mic fragment. Deci redescoperitorul cronicii este Ioachim Miloia și nimeni altul. Dintre toți cei ce au încercat să redea o ediție a cronicii, numai Damaschin Mioc a reușit să ducă la bun sfîrșit această muncă grea, dând istoriografiei române un bogat izvor de informații privitoare la trecutul Banatului.

Din biografia cronicarului pe care Damaschin Mioc o reface (p. 6-17) rezultă că tatăl lui Nicolae Stoica, preotul Atanasie Stoica, s-a stabilit în Banat din cauza persecuțiilor religioase din Transilvania, funcționând în Mehadia. Aici se naște cronicarul la 24 februarie 1751. După ce începe școala în satul natal, trece la Timișoara, unde învață limbile latină și germană. Aceste limbi, împreună cu cea slavă, îi vor ajuta mult în viitoarea lui carieră. Reîntorcându-se acasă, ajută pe generalul Papilla la militarizarea graniței, apoi se angajează în serviciul episcopalui Vichentie Vidak. Noua slujba îi va da prilejul să cunoască tot Banatul și să facă chiar o călătorie până la Viena (p. 8). În 1775 se întoarce la Mehadia și, refuzând să accepte situația de militar, o duce destul de greu până în 1777, când e numit învățător în comuna Corni, iar în anul următor e hirotonit preot în aceeași comună (p. 10). Aici stă până în 1792, dată la care e numit director al școlilor naționale de pe teritoriul regimentelor de graniță și administrator protopopesc al Mehadii (p. 11).

Fiind în legături cu ofițerii superiori ai regimentului valahilor, Nicolae Stoica participă ca preot militar la diferitele războaie ale Imperiului austriac, dintre care cel mai important e războiul austro-turc din 1788-1791 (p. 11-12). Ca director al școlilor naționale stă până în 1830, iar la 6 ianuarie 1833 moare, păstrându-și până la acea dată funcția de protopop (p. 15).

Având o bibliotecă bogată, Nicolae Stoica a manifestat preocupări continue pentru traduceri și scriri de cărți. D. Mioc, refăcându-i activitatea beletristică, identifică încă opt lucrări „la alcătuirea cărora a participat sau al căror singur autor a fost” (p. 18). Aceste cărți sunt: *Catechismul româno-sîrb-german* din 1777 al lui Ioan Raiaci, la care a colaborat și Nicolae Stoica; *Cartea de mînă a dascătilor*, tradusă în colaborare cu arhimandritul Földvari, în 1776; *Scurtă istorie a Banatului*, menționată în cronică districtului Mehadia și scrisă în anii 1815–1816; *Sîrbii în Banat*, scrisă la cererea episcopului Petru Ioanovici Vidac; *Faptele lui Hercule*, prelucrare a legendelor grecești despre Hercule; *Viața lui Alexandru cel Mare*, prelucrare după Curtius; *Scurtă cronică a războiului austro-turc din 1788–1791*; *Cronica districtului Mehadia*, în limba germană.

Din păcate, majoritatea acestor lucrări sunt încă necunoscute; cronică districtului Mehadia a fost descoperită de D. Mioc în arhiva istoricului Leonard Böhm din Biserica Albă. Nicolae Stoica n-a dat titluri lucrărilor sale. Titlurile de mai sus sunt date de editor. Aceleiași lueru se poate spune și despre opera lui principală, *Cronica Banatului*, al cărei titlu a fost dat de editor. Pentru o mai ușoară urmărire a evenimentelor, editorul a intercalat și în textul cronicii titlurile unor capitole.

Cronică Banatului a fost scrisă la bătrînețe, între 1826 și 1829, cind cronicarul depășise vîrstă de 75 de ani (p. 22).

În prefăța pe care cronicarul o intitulează „*Cuvînt întiuu*” își exprimă regretul că încă nu avem în românește o istorie a războiului turco-austriac din 1788–1791 și nici a militarizării graniței. De aceea, deși în vîrstă, va încerca el acest lucru.

Ca toti cronicarii, Nicolae Stoica pornește în opera lui de la primele începuturi ale civilizației umane. Alfabetul, inventat de egipteni, a trecut prin filieră ebraică, feniciană, greacă, romană, slavă pînă la români (p. 51–52).

În partea introductivă, pe care cronicarul o intitulează „*Intrare*” (p. 52–58), după ce descrie pe scurt cele patru continente (fără Australia), trece la ocuparea Daciei de Traian (p. 53), retragerea armatei romane din Dacia (p. 54) și migrațiunile, insistînd asupra slăvilor. După ocuparea Transilvaniei de unguri, „*scaunul Banatului*” se mută de la Sebeș în Timișoara (p. 55). Exemplele de coabitărie româno-slavă le dă din Banat (p. 55–56). Partea introductivă se încheie cu importante date autobiografice (p. 56–58).

„*Hronologhia sfîntită*”, după cum indică și titlul, se ocupă de evenimentele religioase mai importante de la facerea lumii pînă la reforma calendarului din timpul lui Iuliu Cezar (p. 58–59).

Cronică propriu-zisă începe la pagina 59, prin incursiunea pe care o face autorul în istoria antică: Egiptul, Babilonul, Asiria, Media (p. 59–65), trecînd apoi la greci (p. 65–69), la formarea și dezvoltarea Imperiului roman, căruia î se acordă o atenție mai mare (p. 69–93). În cadrul acestui capitol, Nicolae Stoica tratează și ocuparea Daciei de Traian, urmășii lui și urmele lăsate în Banat (monede, inscripții, toponimie etc.). După evacuarea Daciei, populația romanică a rămas pe loc, retrăgîndu-se în munți, unde încă în vremea lui se mai păstrau urme ale adăpostirii în munți. Si la nararea evenimentelor din Imperiul bizantin, cronicarul nu omite legăturile cu Dacia și cu Banatul (p. 85–89 și 93–98).

Ceea ce merită relevat încă din această parte a cronicii este atitudinea critică și comparativă a lui Stoica. Vorbind despre legenda lui Hercule, el face analogia cu Iovan Iorgovan (p. 66–67). Sesizează și analogia legendei din Pergam cu cea a meșterului Manole din balada română (p. 68). Cît privește originea romanilor, se leagă de „poeticești fabule” (p. 69). Aceasta însă nu-l împiedică ca, din lipsă de informație, să facă unele derivații etimologice neîntemeiate: „boiar” vine, după el, de la „român cu boi” (p. 81 și 91); cuvîntul „*Servia*” înseamnă „roabă” (p. 112). Cetatea Tomis e confundată cu Timișul prin analogie de nume (p. 77 și 89). După ocuparea Banatului de maghiari, regele Andrci face

cele două Banate: al Timișoarei și Severinului (p. 101). De acum încolo cronicarul tratează cu predilecție istoria Banatului, pe care o compilează îndeosebi după Grzelini, din cind în cind mai adăugind și cîte o legendă, cum este aceea privitoare la dragostea lui Sigismund pentru o frumoasă româncă din Transilvania care a fost omorită din ordinul Isabelei (p. 127). Evenimentele importante din această perioadă sunt concretizate în luptele lui Ioan de Hunedoara și Pavel Chinezu cu turci (p. 109–120), precum și în războiul țărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja. Pentru supliciile lui Doja, cronicarul are cuvinte de compătimire: „Cu greale munci fu pedepsit, ce n-au mai fost plăni aci, nici de atunci înceacea” (p. 121). După căderea Timișoarei sub turci abia, românii bănățeni înlocuiesc alfabetul latin cu cel cirilic (p. 136), ceea ce nu corespunde realității istorice.

Urmează toată perioada de lupte cu turci, ocuparea regiunii muntoase a Banatului, luptele din Transilvania, luptele lui Mihai Viteazul, Transilvania în timpul principatului, asediul Vienei, ofensiva lui Eugen de Savoia și ocuparea Banatului prin pacea de la Pojarevac (p. 152–165). Organizarea Banatului după ocupare de către generalul Merczyc eluată tot după Grzelini (p. 166–169).

Dar, începînd cu războiul austro-turc din 1736–1739 și pînă la sfîrșitul evenimentelor pe care le descrie (1825), valoarea cronicii crește considerabil. Deși cronicarul n-a trăit în vremea războiului din 1736–1739, el reface evenimentele și după tradițiile locale (Moș Ion Nămăilă din Corni sau episodul cu Petru Vancea). Din descrierea evenimentelor rezultă însă rezistența populației române față de ocuparea Banatului de Habsburgi. Cauza neînțumirii populației române o redă chiar cronicarul: „Între altele, domnii i-au întrebat: Că ci voi sfintului steag cu crucea n-ăti fost credincioși, iară steagului fără de cruce ce v-ați închinat și ați slujit?”. Ei au răspuns: „Steagurile cu sfânta cruce trei ani toate bucatele și verdețurile cîmpului nostru ni le-au mincat și greă foamete am răbdat, în păduri coajă de cer am mincat. Iară viind

steag fără cruce, adunînd sate, înpărțind bucate, și săimani cu simbrie care au vrut să-pus, iară mai toate pentru foamete” (p. 181). Declarația cnejilor români explică atitudinea populației bănățene din timpul războiului din 1736–1739, cind au luptat împotriva austriecilor.

Aceeași rezistență se constată și în timpul militarizării graniței bănățene, cind populația preferă să părăsească satele sau să renunțe la numeroase favoruri numai să nu accepte militarizarea (p. 198–200).

De acum încolo cronica abundă de evenimente extrem de interesante pentru cunoașterea istoriei Banatului. Pe lîngă vizitele lui Iosif al II-lea în Banat, la care cronicarul a asistat, servind chiar și ca translator (p. 230), se pot urmări ecurile răscoalei de sub conducerea lui Horea (p. 223) sau legăturile cronicarului cu Tudor Vladimirescu și ecoul răscoalei din 1821 în Banat (p. 304 și 307). Nu mai puțin importantă este și revolta neguțătorilor din Vîrșet împotriva episcopului Vîchentie Popovici, pe care cronicarul o redă cu toate detaliile (p. 213–214).

Pentru războiul asutro-turc din 1788–1791, la care N. Stoica participă ca preot militar, crónica lui constituie un izvor de prima mină. I se consacră acestui eveniment 66 de pagini (p. 225–291), în care cronicarul, pe lîngă desfășurarea luptelor cu ocuparea Sabațului și cu infringerile suterite de trupele austriice pe teritoriul Banatului, redă și interesante episoade din viața lui, ca acelea cind a servit ca translator generalilor austrieci sau acel moment impresionant cind a îngrijit pe bolnavii de dizenterie și el însuși s-a îmbolnăvit, reușind după o îndelungată suferință să se salveze (p. 259–260).

După sfîrșitul războiului, fiind vacante protopopiatele Caransebeșului și Mehadiie, N. Stoica povesteste cu amănunte semnificative, care indică moravurile vremii, intrigile pentru ocuparea parohiilor și a protopopiatelor mai bune. Nu reușește să ocupe nici parohia Orșovei, nici protopopiatul Caransebeșului, care fusese luat de fratele său, și pînă la urmă e nevoie să se mulțumească cu protopopiatul Mehadiie (p. 287–289).

Evenimentele dintre 1794 și 1825 sunt tratate destul de sumar, menționând, după informațiile ce i-au parvenit, războaiele lui Napoleon și războiul ruso-turc din 1806—1812. Informații amănunțite dă în legătură cu Băile Herculane, precum și cu răscoala condusă de căpitanul Jumanca și locotenentul Scripete (p. 300).

În general, cronică abundă în informații care arată strinse legături dintre Banat și Țara Românească (p. 181, 187, 190, 202, 211 și 214); noi date aflăm și asupra învățământului românesc din Banat, care exista cu mult înainte de apariția regulamentului iliric (p. 187). Nu pot fi omise nici bogătele informații pe care ni le dă asupra personalităților politice și culturale ale vremii lui Tudor Vladimirescu, Dimitrie Eustatievici, Mihail Roșu Martinovici, Visarion Sarai, Ioan Raici, Dositei Obradovici, Vîchentie Ioanovici Vidak, Vîchentie Popovici și a. Pe lîngă importanța istorică, cronică lui Nicolae Stoica are și valoare literară, cronicarul, cu toată influența germană asupra vocabularului, are un dar de povestitor captivant, mai ales în părțile unde descrie scenele la care a participat direct. Merită menționate în acest sens cele cîteva „învieri” de morți aparenți pe care i-a adus la viață, revolta neguțătorilor din Virșet, precum și numeroase altele.

Cronică este precedată de o introducere scrisă de D. Mioc, în care se reface în mod competent viața cronicarului, lămurindu-se unele informații contradictorii (de exemplu : data nașterii sau a morții, p. 6 și 15). Se întregesc serierile cronicarului, adăugîndu-se, pe lîngă cele cunoscute, și cele descoperite sau identificate de D. Mioc (p. 17—20). În alt capitol (p. 37—42) editorul stabilește în mod comparativ izvoarele cronicarului. Deoarece N. Stoica de Hațeg nu indică izvoarele de care s-a servit la alcătuirea cronicăi, editorul, prin comparație de texte identifică majoritatea acestora. Dintre istoricii folosiți mai frecvent de cronicar sunt : Francisco Griselini cu *Istoria Banatului timișan*, apărută la 1780 la Viena, și Ioan Raici cu cele patru volume ale *Istoriei popoarelor slave*, apărute în 1790 tot la Viena. Cronică lui

Stoica a fost apreciată de Damaschin Bojincă, care o numește „o nespusă comoară a istoriei românilor”, iar Nicolae Iorga o califică „ca un izvor de cea mai mare însemnatate”.

O vastă bibliografie, la care s-ar mai putea adăuga și unele titluri risipite prin presa din Banat, încheie partea introductivă.

Pe lîngă aparatul științific ajutător (glosar, indice alfabetice), editorul a avut grija să completeze varianta „B” a cronicii cu unele fragmente din varianta „A” ce întregesc informațiile din varianta „B” (p. 315—318). Tot atât de prețioase sunt și fragmentele autobiografice din cronică districtului Mehadia, în care vorbește despre studiile lui din Timișoara, despre activitatea pe lîngă generalul Papilla, pe lîngă episcopul din Timișoara, precum și alte episoade cunoscute din textul cronicăi (p. 319). Seria anexelor se încheie cu reproducerea a două fragmente din circularele lui către preoți, dintre care prima îndeamnă la „semnarea crumpilor” (cartofilor), căci, spune cronicarul, „în casa ce are destui grunbiri nu numai că-s oamenii și pruncii sătui, ci și vitele sunt indestulcate” (p. 319).

În legătură cu introducerea, încă să facem unele precizări de detalii, care credem că vor putea servi editorului la o nouă ediție.

La p. 5 : administrația civilă din 1751 s-a introdus peste tot Banatul, deoarece militarizarea graniței începe abia în 1764. Deci în 1751, administrația civilă nu se poate introduce „cu excepția regiunii de graniță”. Această excepție s-a făcut, după cum just remarcă D. Mioc, cu ocazia anexării Banatului la Ungaria, cind granița era militarizată (1779).

La p. 12, nota 10 : între cei „trei împărațești profesori” de la Preparandia din Arad nu era Mihail Roșu, cununând editorul, ci Iosif Iorgovici. Mihail Roșu nu a funcționat la Preparandia din Arad.

La p. 15 : din cauza generalizărilor pe care le face școala clujeană asupra istoriei Banatului și Transilvaniei propriu-zise, cititorul rămîne nedumerit cind vede că Athanasie Stoica, „confiscîndu-i-se și averea din dispoziția aceluiași episcop, nu mai poate răbdă și trece în Banat în 1749, unde unirea

nu pătrunse dect foarte puțin". Era indicat să precizeze diferența dintre biserică ortodoxă din Banat și Transilvania. În timp ce în Transilvania biserică ortodoxă era desființată în urma unirii lui Atanasie Anghel, în Banat biserică ortodoxă, fiind sub jurisdicția episcopilor sărbi, era tolerată și chiar privilegiată prin mai multe diplome, înșeând cu *Diploma leopoldină* din 1690.

La p. 16 : nu rezultă din semnătura Hristinei Stoica de Hațeg de pe acatistul din 1802 că era una din fiicele lui Nicolae Stoica. Putea fi și o fată a fratelui său, deci o nepoată.

În ceea ce privește transcrierea, trebuie să precizăm că, exceptând greșelile de tipar, transcrierea textului este făcută cu multă exigență, deși cronicarul nu folosește punctuația în textul original. Pentru cititorul care nu cunoaște graiul bănățean, fraza de la p. 169, rîndul 17 de sus : „fîntîinile calde a baelor se râniră”, nu are sens. Era bine ca, la glosar, editorul să explice că în graiul bănățean „a râni” înseamnă „a curăța”.

Tot în legătură cu glosarul (326–333), editorul explică majoritatea cuvintelor de proveniență germană sau din grai, ceea ce înlesnește mult lectura cronicii. S-ar mai putea adăuga unele cuvinte ca : „poedea” (p. 91), „pustăli” (p. 187); „caităzan”, „mucerișan” (p. 193); „a prăfira” (p. 200); „daici” (Deutsch) (p. 202); „chiurei” (p. 214) etc.

Nu suntem de acord cu felul în care a fost întocmit indicele. Indicele constituie oglinză unei cărți și, cînd nu cuprinde toate substantivele proprii, își pierde din valoare. De aceea era indicat să cuprindă toate denumirile proprii. Dar chiar în felul în care a fost întocmit prezintă numeroase deficiențe. În primul rînd, identificări greșite : de exemplu *Sent-Andrei* nu este comuna Sînandrei din jud. Timiș, cum e identificată, ci este vorba de

Szent Andras din Ungaria. De altfel și din contextul cronicii rezultă acest lucru (p. 359). Buda este identificată cu Budapesta (p. 339), ceea ce nu corespunde realității. Pînă în 1872 erau două orașe complet deosebite : orașul Pesta și cetatea Buda cu orașul înconjurător. Numai după 1872, cînd cele două orașe s-au contopit, putem vorbi de orașul Budapesta ! Am ținut să facem precizarea intrucît am întîlnit în mai multe rînduri această confuzie.

Localitatea „Banii” de la p. 289 nu e identificată la indice. Este vorba de Bănia ! („nămeastnicu”, adică locuitorul Băncii). Membrii aceleiași familii sunt trecuți cînd după numele de familie, cînd după cel de botez : de exemplu Bathori Nicolae (p. 338), iar alt Bathori, Cristof, apare la p. 343. Nu există o uniformitate de redactare nici în ceea ce privește numele episcopilor. Unii sunt trecuți cu numele de botez în călugărie (de exemplu Vichentie Ioanovici Vidac sau Măise Putnic), în timp ce alții sunt trecuți cu cel de familie (ex. : Micu Ioan Inochentie). În ceea ce privește numele contelui Palavicini, este, desigur, o greșeală de tipar cînd e scris Palavițiu, în text el apărind cînd Palavițiu (p. 134), cînd Palavițeni (p. 228, 229 și 250). Ar fi fost de dorit ca la indice să se stabilească numele corect.

Dar, după cum am mai afirmat, toate aceste observații nu au alt scop decât de a ajuta pe editor la o viitoare ediție a cronicii. Ele nu modifică caracterul riguros științific al ediției, care respectă toate regulile de editare. D. Mior ne-a redat opera cronicarului român cu toate variantele, respectînd cu strictețe textul original, pentru care nu-i putem fi decât recunoscători.

I. D. Suciu

Studii privind politica externă a României. 1919–1939.

Edit. militară, București, 1969, 339 p.

Sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., în Literatură militară a apărut o primă cule-

geie concräcată expres și exclusiv unor aspecte de politică externă a României între cele două războaie mondiale. Grupînd în mare

parte autoi care de mai mulți ani și-au făcut din cercetarea problemelor de politică externă a României una din preocupările lor de bază, studiile și articolele publicate se întemeiază pe o documentare relativ bogată, în special în ceea ce privește utilizarea fondurilor de arhivă românești, ele reușind să prezinte suficient de complet și de clar tezele și concluziile la care au ajuns autorii lor.

După cum se arată în prefață, în afara prezentării propriu-zise a subiectelor tratate, autorii s-au străduit să surprindă și să scoată în evidență o serie de tendințe și de „trăsături specifice ale politicii externe a României, ca și a locului ei în contextul internațional din epoca respectivă” (p. 5).

În prefață — și insistăm asupra acesteia, deoarece prefața (cuvântul înainte) reflectă, într-adevăr, orientarea și conținutul studiilor din culegerea recenzată de noi — sînt expuse cîteva din acele trăsături care apar ca definițiorii, ca preocupări permanente ale politicii externe românești interbelice.

Se susține astfel, pe drept cuvînt, că, „în noile împrejurări istorice de după primul război mondial, în fața forțelor progresiste și patriotice din România s-au definit, ca obiective de interes major, asigurarea independenței și suveranității naționale” (p. 6).

O altă teză evidentiată e aceea că „politica dusă de cercurile conducătoare românești în perioada interbelică, expresie a intereseelor de clasă ale marii burgheziei și moșierimii, a reflectat preocuparea pentru consolidarea regimului politic de stat existent”, dar că „politica internă reacționară, antipopulară și anticomunistă a claselor exploatațioare slăbea (nicșora) înseși „efectele pozitive ale acțiunilor întreprinse pe plan extern în scopul consolidării securității țării” (p. 6).

Între obiectivul asigurării independenței și suveranității naționale și politica externă, dusă de un regim politic care, pe plan intern, restrînge progresiv drepturile și libertățile democratice și recurge tot mai frecvent la măsuri represive antipopulare, împrumutate uneori din arsenalul statelor totalitare (vezi starea de asediu, guvernarea prin decrete, limitarea la un rol decorativ a activității

parlamentului în timpul dictaturii carliste, desființarea în timpul aceleiași dictaturi a activității tuturor partidelor și grupărilor democratice etc.), ar putea fi vorba, cu unele rezerve totuși, doar de un *summum* de contradicții antinomice. Aceasta pare să fie concluzia prefațatorilor, care, atrăgînd atenția asupra impedimentelor create de o politică reacționară și anticomunistă în interior pentru ducerea unei politici externe în general pozitivă în afară, conchid: „Cu aceste limite și scăderi (de ordinul politicii interne reacționare arătate mai sus. — T. U.), politica externă a României tindea — în condițiile dificultăților create de concesiile făcute de puterile occidentale militarismului și imperialismului german — la asigurarea păcii și integrității teritoriale a țării prin alianțele regionale și cooperarea interbalcanică, prin colaborarea cu statele interesate, dintr-un motiv sau altul, în respectarea tratatelor de pace și realizarea securității colective sub egida Societății Națiunilor” (p. 6).

Este subliniată contribuția „de prim ordin”, înțîlnind seama de forță, de poziția și de locul jucat de ea în angrenajul general al diplomației europene, pe care a adus-o România, îndeosebi după instaurarea hitlerismului în Germania, la făurirea și întărirea unui front antifascist în zona balcano-dunăreană, în special prin intermediul celor două organizații regionale: Mica Înțellegere și Înțelgerea Balcanică.

O ultimă concluzie majoră, subliniată și în studiile care se ocupă cu perioada anilor 34—40, este aceea că „tendința marilor puteri imperialiste de a « soluționa » contradicțiile și rivalitățile dintre ele prin sacrificarea intereselor vitale ale țărilor din această regiune a creat dificultăți tot mai mari politicii externe românești” (p. 7). În lumina acestei considerații ar rezulta că impasul politic-diplomatic în care s-a găsit România în anii 1939—1940 și chiar după aceea s-ar datora nu atât politicii externe românești, care s-a menținut pentru întreaga perioadă interbelică în cadrul același coordonate (prioritatea tradițională cu Anglia și Franța, marile sale aliate, lupta pentru securitate colectivă sau regională, opozitia față de revizionismul

teritorial și față de revașismul promovat de puterile Axei etc.), cît modificării precipitate, mai ales după 1938, a raportului de forțe pe plan internațional. Ar rezulta că situația internațională în care a fost adusă România în 1940 a fost consecința oarecum forțată, implacabilă, a evoluției internaționale generale. Responsabilitatea situației grele în care s-a găsit România în primii ani ai celui de-al doilea război mondial ar cădea pe factorii externi, iar nu pe ineficiența sau pe orientarea insuficient de realistă a diplomației oficiale românești din acei ani. Evident, România era doar o rotiță în angrenajul internațional general, care putea uneori — mai rar — influența după forță să și eventual a aliaților ei din Mica Înțelegere sau din Înțelegerea Balcanică mersul diplomației europene, dar care era, la rîndul ei, influențată — mult mai des — de această diplomație, și în special de diplomația marilor puteri în orbita căror se situa (Anglia și, mai ales, Franța). Dar, în cazul când se acordă factorilor externi rolul decisiv pentru crearea situației internaționale grave pe care o trăiesc țara și poporul nostru în anii 1940—1944, atunci fără voie, se diminuează rolul pe care l-a jucat și mai cu seamă pe care l-ar fi putut juca factorul „capacității de rezistență a poporului român în fața pericolului fascist”. A fost politica externă oficială a României în anii 1936—1940, dar mai ales în anii 1938—1940, singura alternativă sau alternativa cea mai bună, chiar din punctul de vedere al intereselor regimului politic burghez din România? Există și o altă alternativă și alte posibilități chiar și în condițiile politicii concesive anglo-franceze față de Axă Înainte sau după München? Pentru că, în cazul în care nu există, ne-am vedea în situația de a considera că, în ciuda unor „limite și scăderi”, politica externă a României burgheze a fost, în general, pozitivă pentru întreaga perioadă pînă la instaurarea dictaturii legionare-fasciste. Și, în acest caz, activitatea guvernelor, inclusiv măsurile de „ordine” luate pentru apărarea regimului de stat în interior, ar putea fi interpretate ca mergînd în întîmpinarea dorinței cercurilor oficiale de menținere și de întărire a capacitatii de rezistență a poporului român în fața primejdijilor din afară.

Iată o serie de probleme spinoase care s-au pus în fața autorilor și la care ei s-au străduit să găsească răspunsuri cît mai convingătoare. Vom încerca să analizăm în continuare, în limitele sumare inerente unei recenzii, contribuțiile pe care le aduc fiecare din autori în parte și toți la un loc la clarificarea problematicii diverse și complexe pe care o ridică prezentarea unor aspecte sau momente importante din istoria diplomației românești interbelice.

În studiul *România și unele probleme ale dezarmării și ale definirii agresorului (1919—1933)*, Gh. Matei arată că politica oficială a țării după încheierea tratatelor de pace a fost determinată cu precădere de preocuparea cercurilor guvernante de a menține statu quo-ul teritorial. România s-a orientat în acest scop spre menținerea prieteniei cu marile puteri învingătoare în primul război mondial și spre țările care, după primul război mondial și în condițiile create de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și de piăbușirea Imperiului habsburgic, s-au constituit, reconstituit ori întregit ca state naționale (Cehoslovacia, Polonia și Iugoslavia). Politica „versailles-ă” a României a determinat-o să adere din primul moment la Pactul Societății Națiunilor (1919), să încheie tratate de prietenie cu Polonia (1921), cu Cehoslovacia și cu Iugoslavia (1921), să joace un rol important în făurirea și consolidarea Miciei Înțelegeri, să încheie tratate de prietenie cu Franța și Italia (în 1926) și cu Grecia (1928). Pornind tot de la ideea menținerii statu quo-ului, a întreținerii unei atmosfere de pace și securitate menite să descurajeze revașismul și politica de forță în soluționarea problemelor litigioase, România și alte țări vecine și prietene vor adera la pactul Briand-Kellog (1928) și la protocolul de la Moscova (1929), după cum însăși politica de normalizare a relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. urmărea, de fapt, același scop. În afara sublinierii activității pozitive duse de Tătulescu în promovarea acestei politici, autorul

aduce o serie de completări și de precizări interesante privind inițiativele românești în vederea îngrădirii și condamnării, sub aspectul jurisdicției internaționale, a tendințelor agresive și revanșardă (vezi memorandumul Pella, participarea României la conferința dezarmării, la dezbatările privind definirea agresorului, în cadrul cărora punctele de vedere român și sovietic s-au apropiat și s-au completat reciproc în avantajul general al dezbatelor).

Răsăritindu-se la aceste aspecte, autorul relevă că „unitatea de vederi în problema definiției agresorului, realizată în cadrul lucrărilor Conferinței dezarmării între reprezentanții U.R.S.S. și ai țărilor Micii Înțelegeri, a constituit punctul de pornire al unei apropiere pe plan mai larg între statele respective, soldată cu singurul rezultat pozitiv concret mai important al inițiatiivelor și sforșărilor depuse pe linia dezarmării: încheierea convențiilor de definire a agresorului de către un număr de state din Europa răsăriteană și Asia”. Autorul subliniază că „necesitatea unui front comun împotriva pericolului grav hitlerist a dus la sporirea eforturilor în vederea normalizării raporturilor internaționale pe plan regional” (p. 48). Stabilirea relațiilor diplomatice dintre țările Micii Înțelegeri și U.R.S.S. s-a realizat în contextul efortului de creare a unei securități colective europene. „Cât privește raporturile dintre România și celelalte țări ale Micii Înțelegeri, pe de o parte — conchide în încheierea studiului său autorul —, și U.R.S.S., pe de altă parte, Convenția de la Londra (pentru definirea agresorului. — T.U.) din iulie 1933 a prefațat normalizarea acestora prin stabilirea de relații diplomatice în anul următor” (p. 61).

În cuprinsul studiului său, Gh. Matei face și o trecere în revistă a poziției mișcării comuniste internaționale față de problemele păcii și securității europene, ca și a poziției adoptate de o serie de organizații și de conferințe internaționale neguvernamentale (sindicale, femeiești, cercuri de intelectuali etc.). Sunt prezentate, deși nu sub toate fațetele, date privind poziția forțelor progresiste din România față de politica externă a guvernului.

În studiul *România și conferințele balcanice (1930—1934)*, E. Campus face o sintetică trecere în revistă a conferințelor balcanice neguvernamentale care preced făurirea Înțelegerii Balcanice, izvorite din necesități de apropiere și de colaborare mutuală pe plan economic (spre pildă încercarea găsirii unor soluții comune pentru atenuarea efectelor crizei generale în sectorul desfacerii produselor agricole: tutun, grine, lemn etc.) sau politic-diplomatic (soluționarea unor diferende sau asperități între țările balcanice, pentru a se evita, pe cât posibil, efectele negative pentru popoarele din această zonă a folosirii conflictelor dintre ele de către marile puteri interesate). Remarcând multiplele aspecte inedite legate de organizarea și desfășurarea acestor conferințe, ca și sesizarea elementelor care vor determina ulterior ca la încheierea Balcanică să nu participe unele state (Bulgaria și Albania), considerăm că autoarea supraapreciază valoarea acestor conferințe în politica externă generală a țărilor balcanice în acei ani. De altfel, într-o amplă monografie predată la tipar despre Înțelegerea Balcanică, autoarea reușește să fixeze acestor conferințe rolul și caracterul lor real, care a fost mai degrabă de contactare, de sondare și de confruntare a unor poziții care se vor cristaliza ulterior în tratate, convenții și acorduri interstatale în lumea balcanică.

România și securitatea colectivă în sud-estul Europei (1933—1938) este titlul unui amplu articol prin care autorul (D. Tuțu), pe baza arhivelor române și germane și a istoriografiei perioadei respective, arată că România a urmat, după instaurarea hitlerismului în Germania, o politică de apărare a suveranității și a integritățil sale teritoriale, consolidând și adîncind legăturile sale de alianțe cu țările interesate în apărarea păcii și securității europene. Se aduc în discuție concluziile la care a ajuns deja istoriografia noastră în privința rolului jucat de România în cadrul Micii Înțelegeri și al Înțelegerii Balcanice nou create (surprinde însă taptul că, dintre lucrările apărute după 23 August 1944, autorul nu amintește decit de monografia lu-

E. Campus referitoare la Mica Înțelegere). Partea cea mai interesantă și cu elemente inedite a articolelui se referă la prezentarea largă a poziției pe care a adoptat-o P.C.R. față de politica externă a țării, acordul pe care P.C.R. l-a dat oricărei acțiuni guvernamentale care mergea pe plan extern în întâmpinarea forțelor antifasciste, a asigurării păcii și securității europene. Reproșăm autorului că a tratat sumar și incomplet activitatea diplomatică a anilor 1936–1937, adică tocmai perioada când pe eșicierul activității diplomatice apar și se dezvoltă sau își modifică conținutul o serie de raporturi, de tendințe și de curente noi. Ocuparea Ruhrului de către Germania, agresiunea italiană în Etiopia, Anschluss-ul și mai târziu criza sudetă cer adoptarea unor poziții și acțiuni diferite și diferențiate în raport cu perioada anterioară. Cum a reacționat diplomația românească (cu și, mai ales, fără Titulescu) în fața acestor schimbări? Rămînerea aproximativ pe aceleași poziții prin încercarea de consolidare a „redutelor” existente (Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică, prietenia cu Franța și cu Anglia), ca și credința, nutrită mult timp (până în 1940) de unele cercuri politice burgheze românești, că, rămînind credincioase vechilor alianțe, dar căutând, în paralel, o atenuare a relațiilor cu Germania nazistă și cu Italia fascistă, ca și păstrarea unei poziții de bună vecinătate, neangajantă față de U.R.S.S., era oare ceea mai bună politică externă, singura alternativă după 1936? Securitatea colectivă nu putea fi realizată și menținută după 1936 în cadrul strînt regional (vezi însuși titlul articolelui). În condițiile în care Anglia și Franța, pentru motive diferite și în grade diferite, cedează treptat sud-estul puterilor Axei, singura mare putere care avea potențialul necesar organizării cu succes a rezistenței împotriva penetrației țărilor fasciste în Balcani era U.R.S.S. Evident, interesele de stat ale U.R.S.S. nu o puteau atrage într-o apărare necondiționată a unor țări vecine decât în cazul în care relațiile sale cu aceste state ar fi fost întemeiate pe prietenie și pe ajutor mutual. Era

linia pe care o preconizase Titulescu și care, după 1936, era mai actuală și mai necesară ca oricând.

Intr-un articol interesant despre *Pozitia României la Montreux*, R. Deutsch ajunge la concluzia că „posibilitățile politice (apropierea și relațiile de bună vecinătate și de colaborare între statele riverane ale Mării Negre, inclusiv U.R.S.S. – T.U.) deschise de convenția de la Montreux pentru consolidarea securității europene n-au fost valorificate” (p. 180). Neavînd la dispoziție decât fondurile de arhivă ale Ministerului de Externe român și actele publicate ale Conferinței de la Montreux, autorul reușește totuși să releve importanța acestui acord, viabilitatea sa (este unul din puținele acorduri interbelice care a rămas nemodificat), ca și confruntarea de poziții care s-a dat în jurul principiului, azi confirmat în unele documente de drept internațional, al priorității pe care trebuie să o aibă statele riverane în folosirea și valorificarea resurselor apelor internaționale limitrofe (fluvii-frontieră, mări închise, strâmtori).

Sub aspectul momentului diplomatic 1936, „convenția încheiată la Montreux – arată autorul – și-a dovedit însă valabilitatea ca un act diplomatic destinat să corespundă intereselor statelor riverane cu orfnduri sociale diferite și în egală măsură păcii și colaborării internaționale” (p. 180).

Florea Nedelcu aduce în discuție, în articolul *Cu privire la politica externă a României în perioada guvernării Goga-Cuza*, un aspect aproape inedit de istorie diplomatică la vremea apariției sale (între timp a apărut monografia lui Al. Gh. Savu privind dictatura regală). Concluzia esențială ce se desprinde din articol este că, în ciuda tendințelor profasciste afișate de fruntași gogocuзи din guvern, piezența în guvern a viitorului premier Armand Călinescu, rămas credincios vechilor alianțe și adversar al expansiunii hitleriste-fasciste, presiunea exercitată de cercurile de afaceri și politice filoengleze și filosfranceze din P.N.T. și P.N.L. – Brătianu, opoziția maselor largi populare, a forțelor progresiste în frunte cu P.C.R., ca și presiunile exercitate de guvernele Franței

și Marii Britanii pe lîngă Carol al II-lea, au determinat ca politica externă a României să nu se orienteze spre Axă.

Autorul dezbatе apoi aspectele de politică internă care au dus la înlăturarea după numai 44 de zile a guvernului Goga-Cuza și la instaurarea dictaturii regale în februarie 1938. Socotim că autorul ar fi trebuit să insiste mai mult asupra urmărilor negative pe care efemera guvernare Goga-Cuza a avut-o asupra situației internaționale a României. Ușurință cu care se putuse instală la cîrma țării primul ministru profascist al țării, chiar dacă frinele guvernului erau manevrate din u.nbră de rege și de alte cercuri nedispuse în acel moment să pactizeze fățis cu viitoarea axă România-Berlin, a indispuсt influente cercuri internaționale antihitleriste și au slăbit incre-derea internațională că guvernele României ar fi dispuse și capabile pe viitor să ducă o politică de rezistență activă contra fascismului.

Viorica Moisuc se ocupă într-un amplu articol de *Imperativul organizării securității și păcii europene și politica externă a României în ultimele luni de pace (aprilie-august 1939)*. Autoarea relevă elanul patriotic care cuprinse masele cele mai largi populare în primăvara anului 1939, cînd, după ocuparea întregului teritoriu al Cehoslovaciei, se născuse un sentiment evasigeneral, că în fața expansiunii fasciste singura soluție pentru apărarea suveranității și independenței și a teritoriului național era rezistența armată. P.C.R., în înflăcărare chemări, declară că împotriva cotropitorilor fasciști comuniștii vor lupta cu armă în mînă în primele rînduri (manifestul P.C.R. din 17 martie 1939). Autoarea descrie în continuare febrila activitatea diplomatică internațională din primăvara și vara anului 1933 care a precedat declanșarea celui de-al doilea război mondial. În ciuda volumului relativ uriaș pe care-l desfășoară diplomația română în acea perioadă, la sfîrșitul lunii august 1939 și în primele zile de război, România nu izbutise să-și asigure decît sprijinul moral al unor garanții unilaterale franco-britanice, care nu puteau fi eficiente României decât dacă ea ar fi aderat la noul sistem defensiv creat de Franța și Anglia cu Turcia și

Grecia. Or, guvernul României n-a cutezat să se angajeze prea mult față de nici una din tabere. Pentru motive diferite, raporturile României nu erau suficient de amicale cu nici una din marile puteri din spațiul dunăreano-balcanic (puterile Axei, pe de o parte, și U.R.S.S., pe de altă parte) sau erau mai puțin amicale decît ale altor țări balcanice vecine. Înțînd seama de aceste considerații, apreciem că autoarea trebuie să supună unei critici mai profunde și mai multilaterale caracterul și rolul nefast pe care l-a jucat politica de „neangajare” a României pe care o ducea guvernul român în 1939, deoarece această politică a reprezentat în multe privințe baza de plecare externă a izolării internaționale în care se va găsi România în anul următor.

Al. Gh. Savu, reluînd o serie de aspecte și tendințe sesizate deja în studiile și articolele precedente și care continuă să acționeze în condițiile schimbate create de izbucnirea războiului mondial și în ultimul an de domnie a regelui Carol al II-lea, se ocupă pe larg, în articolul *Considerațiuni privind neutralitatea României la începutul celui de-al doilea război mondial*, de încercările făcute de guvernele regale de a salva România de multiplele și tot mai amenințătoarele tendințe expansioniste ale puterilor Axei și ale aliatelor acestora. Sunt explicate condițiile interne și internaționale care au determinat guvernul român să-și declare neutralitatea.

Subscriem părerii avansate de autor că izolare internațională a României nu e rezultatul modificărilor brusete în raportul de forțe, vizibile mai ales după München, ci rezultatul procesului mai profund și mai îndelungat al tendinței unor influente cercuri politice, în cap cu regele Carol al II-lea, de a nu se angaja în cazul unui conflict de partea nici uneia dintre tabere, nici măcar în forma unor tratate defensive, de genul acelor încheiate de Turcia cu marile puteri occidentale. Autorul însă ezită și evită să ducă demonstrația pînă la capăt. De altfel, autorul (p. 280) apreciază că soluția poloneză, adică cea a rezistenței contra agresiunii hitleriste fără speranța unui ajutor efectiv anglo-francez, fusese „dezastroasă”, că în această situație

o soluție „nouă” ar fi fost menținerea Balcanilor, inclusiv a României, în afara confrageriei. Este prezentat astfel efortul României de a făuri o zonă neutră prin constituirea unui bloc al neutrilor din Balcani. Preconizarea de către unele cercuri diplomatice din Balcani ca acest bloc să fie patronat de către Italia fascistă era un semn al confuziei și al neînțelegerii mersului evenimentelor politice, militare și diplomatice.

În lumina acestor considerente, rolul „foarte activ” jucat de diplomația română atât în elaborarea planului creării „blocului neutrilor”, cit și în tratativele asidue, purtate mai ales în septembrie-noiembrie 1939, ar fi trebuit să fie prezentate mult mai critic decât o face autorul. Chiar dacă „blocul neutrilor” ar fi obținut temporar asentimentul tuturor marilor puteri și ar fi izbutit să fie înghebat, el nu ar fi putut avea decât o viață efemeră în condițiile în care mersul evenimentelor internaționale nu puteau ocoli o zonă strategică atât de importantă ca Balcanii. După cum remarcă însuși autorul, „aliate sau adversare, marile puteri imperialiste și-au urmărit propriile interese și numai în acastă măsură au tratat problemele românești” (p. 287). Deja între diferite grupuri de mari puteri se încheiaseră la acea dată angajamente care făceau inoperantă soluția unui bloc balcanic ca zonă neutră și, implicit, ca zonă în care urma să se mențină statu-quo-ul teritorial și toate celelalte raporturi antebelice.

Al.Gh. Savu reia o teză care străbate ca un fir roșu și celelalte studii și articole, și anume că politica reacționară dusă de guvernele țării, în special începând cu anul 1938, a contribuit la slabirea capacitatei de rezistență a României în fața pericolului fascist, dar, ca și ceilalți autori, nu se ocupă suficient să observe în ce măsură tendințele mai înții anticomuniste, dar treptat devenite general antidemocratice, ale guvernelor țării pe plan intern nu au determinat sau, cel puțin, influențat negativ orientarea generală a politicii externe românești între cele două războaie mondiale. Un guvern de front popular sau măcar un guvern parlamentar, ca cele care au funcționat pînă în decembrie 1937, ar fi acționat la fel, ar fi considerat

menținerea în neutralitate, cedările treptate și repetate și, pînă la urmă, predarea în mîinile puterilor Axei (vezi vara anului 1940) ca singura soluție, ca unică alternativă de urmat?

Dacă cu ani în urmă unii istorici mergeau pe linia de a aprecia ca negative, reacționare și chiar imperialiste unele aspecte ale politicii externe românești care nu îmbrăcau și nu puteau îmbrăca un astfel de caracter, o cale tot atât de nedorită ar fi să se caute justificări unor acte sau tendințe diplomatice care prin echivocul, oscilația, lipsa de fermitate în probleme cheie au dus România la izolare politico-diplomatică din primii ani ai celui de-al doilea război mondial. Fără a putea ignora faptul că România, stat mic, era obiect și nu subiect în lupta marilor puteri pentru preponderență în Europa, trebuie arătat că după 1936 diplomația românească dă dovadă de imobilism, de evitarea oricărui angajament și de oscilații care au fost fatale țării. Pasivismul, fie și motivat prin interesul apărării suveranității și integrității teritoriale, nu poate fi apreciat ca o virtute, și, de atâtea ori istoria a dovedit-o, nu ajută însăși realizării obiectivelor în numele cărora a fost adoptat. De altfel, în legătură cu aceasta se ridică și problema diferențierii mai nete și mai precise care trebuie făcută între obiectivul apărării suveranității și independenței naționale și obiectivul apărării integrității teritoriale. Aceste obiective se puteau confunda pînă la un punct; lupta pentru realizarea lor se putea împăli în măsura în care principalele promotoare ale revizionismului teritorial erau Germania nazistă și Italia fascistă. Dar, în cazul în spățiu al României suveranitatea și independența națională (și mai înainte alterată și parțială sub influența marilor puteri aliate) suferă grele prejudicii în anii 1939–1940, prin concesiile și avansurile făcute puterilor Axei; începând din mai – iunie 1940, guvernul regelui Carol al II-lea se arată dispus să arunce peste bord independența și suveranitatea reală a țării. După cum Antonescu, în numele menținerii integrității teritoriului pe care-l ocupă România în septembrie 1940, a adus trupele hitleriste

în țară. Apare deci labilă aprecierea că cele două obiective ale diplomației românești sus-amintite pot fi tratate împreună necritic și fără delimitările necesare.

Culegerea este însoțită de rezumate în limba franceză și de un „indice selectiv adnotat”, care ar fi fost cu adevărat util în caz că nu s-ar fi stăcărat o serie de inadvertențe și de inconsecvențe supărătoare (în cazul acestora din urmă, la unele personalități se dă, cum este corect, anul nașterii și al morții; în alte cazuri nu se dă decât anii de domnie sau guvernare, ceea ce ar putea da naștere unor interpretări hilare; în alte cazuri, datele biografice lipsesc total: vezi C. Garoflid, H.S. Gibson, G.G. Mironescu etc.).

În concluzie, culegerea *Studii privind politica externă a României. 1919—1939*, prin bogăția sa de izvoare în parte inedite, prin tematica și momentele analizate, prin tratarea uneori curajoasă a unor dificile probleme de politică externă contemporană, reprezintă o valoroasă contribuție la cunoașterea unei perioade de fecundă activitate

a diplomației românești. Sunt prezentate mult mai nuanțat și mai complet (vezi prezentarea pozițiilor partidelor politice, inclusiv a P.C.R.) condițiile interne și internaționale în care se desfășoară activitatea diplomatică analizată.

Dată fiind tematica abordată, faptul că o serie de aspecte mai trebuie încă aprofundate și studiate, este normal, aşa cum arată și unul din autori în încheierea articoului său (Al. Gh. Savu), că „opiniile pot fi diverse și dezbatările, în măsura în care rămân pe terenul obiectivității, fecunde” (p. 280).

Pentru ca aceste opinii și dezbateri să însemneze un progres real în cercetările viitoare de istorie a diplomației, ele trebuie însă să se desprindă de la stadiul fetișizării unor documente sau de la stadiul unor considerente aparent conjuncturiste; ele trebuie să urmărească înainte de orice prezentarea adevărului istoric, cu luminile și cu inevitabilele sale umbre.

Traian Udrea

RETTEGI GYÖRGY, Emlékezésre méltó dolgok 1718—1784 (Întîmplări demne de amintire. 1718—1784), publicate cu o introducere și note explicative de Sigismund Jakó,
Edit. „Kriterion”, București, 1970, 564 p.

Activitatea științifică a profesorului universitar Sigismund Jakó, membru al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, este bine cunoscută specialiștilor. Încă înainte de eliberare a publicat o serie de monografii și publicații de izvoare, care vădeau o evidentă orientare spre istoria social-economică, spre o concepție materialistă a istoriei. Este suficient să amintim urbariile domeniului Gilău, publicate în 1944, și mai ales fundamentala introducere la această publicație, în care izvoarele istoriei economice, și în special urbariile, erau apreciate la justă lor valoare. Vasta și prodigioasă activitate a profesorului clujean în domeniul

cercetării istoriei Transilvaniei în epoca feudală s-au desfășurat însă cu rezultate deosebit de valoroase în special în perioada postbelică. Contribuția lui la publicarea corpusului de documente medievale transilvănene, cercetările consacrate unor aspecte ale istoriei culturale în epoca feudalismului timpuriu, vasta expunere despre paleografia latină din Transilvania, istoricul apariției relațiilor capitaliste în sinul orănduirii feudale în domeniul producției de potasiu, istoria tiparului transilvănean în secolul al XVI-lea, istoria morilor de hîrtie în epoca feudală și filigranologia ca știință auxiliară istoriei, bibliog-

grafia, codicologia etc. sunt cîteva dintre domeniile în care s-a desfășurat și se desfășoară munca profesorului Sigismund Jakó.

În toată activitatea sa, profesorul Sigismund Jakó nu s-a ocupat pînă acum de publicarea izvoarelor narrative, și iată de ce, cunoșindu-i drumul parcurs, ne-am îndreptat atenția spre noua lui carte. Este vorba de însemnările și memoriile lui György Rettegi, nobil transilvănean din părțile Cîmpiei, care a trăit între 1718 și 1786 și și-a scris memoriile începînd din 1759, încheindu-le cu unul din momentele cruciale ale istoriei transilvănenene, acela al răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan. Memoriile lui Rettegi, cu o introducere privind anii 1718–1758, sunt însemnările, dacă nu zilnice, cel puțin pe viu, ale celor înțimplate în Transilvania timp de cîteva decenii. În forma în care apar acum, aceste memorii se publică pentru prima dată, căci, deși fragmentare, mai ales, din prima parte a manuscrisului, s-au mai publicat; partea a doua în autograf a fost nu demult descoperită de profesorul Sigismund Jakó la Biblioteca documentară „Batthyaneum” din Alba-Iulia.

Memoriile, scrise în limba maghiară, deși nu se ridică la nivelul scrierii cronicărești și niemorialistice maghiare transilvănenene din secolul al XVII-lea, totuși reprezintă o mare valoare atât ca izvor istoric, cât și ca gen literar. Vom demonstra acest lucru prin cîteva exemple.

Rettegi privea evoluția evenimentelor din Transilvania din punctul de vedere al nobilului din pătura mijlocie a acestei stări, care, în condițiile de la mijlocul secolului al XVIII-lea, era îngădîtă de politica Curții de la Viena, sferea ei de activitate politică fiind cel mult la nivelul comitatului, dar și aici limitată. Poate nu atât de mult îngădîtă cum o prezintă profesorul Sigismund Jakó în studiul introductiv, dar, oricum, posibilitățile de ridicare pe scară ierarhică erau închise. În același timp, mișcările țărănești și, în general, întreaga comportare a țărănimii în condițiile în care Curtea de la Viena restrîngea sfera de influență a nobilimii maghiare, destul de refractară, făceau ca această pătură să simtă că terenul se mișcă sub picioarele ei. Mișcarea națională română,

care se afirmase din ce în ce mai accentuat, punea și ea sub semnul întrebării situația privilegiată a nobilimii maghiare. Aceasta, văzîndu-și pericolită dominația, încerca să se refugieză în comitate, ca de aici să împiedice orice tendință de înnoire și mersul ireversibil al evenimentelor. Potrivnică politicii de dominație străină din partea Habsburgilor, dar dușmană în același timp a mișcării sociale și naționale, iată coordonatele principale care au definit poziția contradictorie, analizată cu foarte mare finețe în studiul introductiv al lucrării, poziție care explică și concepția generală a lui Rettegi. Trăind mereu în mediul țărănesc, cu precădere românesc, Rettegi își dădea bine seama de evoluția mentalității țărănești, mentalitate definită de situația de clasă exploatață și asuprită pe care s-au grefat influența mereu crescîndă a ideilor mișcării de emancipare națională și înrăurirea politicii Curții de la Viena. Iată cum înțeacă el să fixeze în contextul unei mișcări țărănești locale această mentalitate colectivă: „Țărănamea... crede că nu trebuie să mai slujească pe domni, cîcă pămîntul pe care locuiesc va fi al lor. Oamenii noștri au început să nici nu ne bagă în seamă, și putem obliga doar la foarte puține slujbe. Cred iarăși că măria-sa <împăratul> a poruncit ca pentru zilele pe care le lucrează să le plătim cu ziua. Cu un singur cuvînt, ne simțeam foarte prost. Ei nu s-au sfîrtit să ne amenințe”. Relevînd faptul că atunci cînd viitorul împărat Iosif al II-lea a făcut prima sa călătorie în Transilvania, iobagii și în special țărani români s-au prezentat cu foarte multe jalbe împotriva nobilimii, Rettegi menționează credința populară cum că „Împăratul nu numai că știe să vorbească românește, dar știe să și scrie în românește”. Atunci cînd țărani răsculați l-au prins pe nobil din sat și l-au bătut, ei au replicat la întrebarea pusă: „Gyin porunka Imperatului l-am prinsz dare apoij!”. Chiar și aceste cîteva mențiuni scrise din mulțimea celor aflate în jurnalul lui Rettegi demonstrează că de importantă este această scriere pentru studiul mentalității colective nu numai a

nobilimii, dar și a țărănimii, și în special a țărănimii române din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Însistăm asupra acestui lucru atunci cind prezentăm publicului românesc această carte, deoarece istoricii care s-au ocupat de mișcarea națională română, cu unele excepții, acordau prea puțină atenție felului în care s-au reflecțat ideile de eliberare națională română în conștiința colectivă a țărănimii române. În acest sens, informațiile oferite de Rettegi merită toată atenția cercetătorilor.

Vorbind de evenimentele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Rettegi nu putea să ocolească problema unirii bisericesti a românilor, nici pe cea a înființării regimentelor grănicerești și a împotrivirii țărănilor români și a secuilor față de această măsură a Curții de la Viena. Rettegi menționează activitatea deosebit de prodigioasă a lui Grigore Maior, episcop unit din Transilvania, care a devenit consilier guvernamental. Grigore Maior în anii 1763–1765, spune Rettegi, „circula în țară în toate părțile, îndemnând pe români să primească unirea, căci se vor elibera de iobagie și țara întreagă va fi a lor, precum a fost în timpul vechilor romani”. Aceste cuvinte au avut efect în sinul țărănilor români, care „au prins curaj și au început să se încăpătineze”. Cu toată ostilitatea ce-i purta, Rettegi recunoaște că Grigore Maior „era un om învățat și bine limbile latină, germană, italiană și maghiara”. Tocmai acest fapt îl neliniștea pe nobilul maghiar, care vedea în răspândirea culturii una din principalele căi de ridicare a națiunii române. Precum spune el, „dacă va fi pace și va funcționa gimnaziul lor (al românilor. — L.D.) de la Blaj, mi-e teamă că se va îndeplini ceea ce eu prezic, anume că națiunea română... va deveni națiunea predominantă”. Evident, însemnările lui Rettegi conțin și alte informații interesante despre unirea bisericească a românilor transilvăneni și despre urmările acestei uniri.

Rettegi vorbește în mai multe locuri destul de amplu despre înființarea regimentelor de graniță, dar mai ales despre împotrivirea țărănimii române și a secuilor față de această

măsură. El insistă și să informațiile inedite despre mișcarea țărănilor din părțile Năsăudului, despre represiunile la care au recurs autoritățile față de țărani, despre faptul că țărani români fug în grupuri mari în Moldova. În 1763 un grup de țărani români l-a prins pe ofițerul austriac și l-a dus pînă la granița moldovenească. Acolo i-a arătat țara vecină, spunindu-i: „Vezi, acolo ne ducem noi!”. După aceea i-a luat banii și au plecat.

Foarte pe larg vorbește Rettegi de mișcarea secuilor și de împotrivirea lor față de introducerea serviciului militar de graniță. El subliniază că și secuii plecau în grupuri mari în Moldova sau în Țara Românească, numai să scape de obligația militară în cadrul regimentelor de graniță. El descrie cu o serie de amănunte măcelul de la Siculeni, unde armatele austriece au atacat noaptea pe săteni și au omorât o mulțime de oameni care se împotriveau înrolării în armată.

Rettegi oferă unele știri interesante și în ce privește știrile din Țara Românească și din Moldova, precum și despre războaiele ruso-turce din anii 1764–1774; el vorbește și despre încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi. Se referă și la unele evenimente de istorie europeană sau extraeuropeană, dar cele relatate de el nu mai sunt nici atât de ample, nici atât de sigure. Se vede că în mediul lui Rettegi, retrăs și izolat, pătrundeau destul de greu informațiile privind evoluția evenimentelor externe mai importante.

Nu putem să nu subliniem că însemnările memorialistice ale lui Rettegi se ocupă în mod detaliat de viața de toate zilele a nobilimii maghiare de rînd din Transilvania, relevând poziția acestora față de înnoirile pe care încearcă să le introducă Curtea de la Viena față de ridicarea în posturi administrative a unor elemente care nu se trăgeau din nobiliimea creditară, în special din rîndul sașilor.

Relevă cu lux de amănunte viața cotidiană de la naștere, căsătorii și înmormântări, toate întimplările mai notabile din viața nobililor transilvăneni. Aceste note constituie de fapt cea mai mare parte a memoriilor lui Rettegi.

În acest context apar însă și informații extrem de interesante despre felul cum sănt întreținute moșiile, despre organizarea muncii agricole etc. Un deosebit interes reprezintă informațiile oferite de Rettegi despre evoluția climatică, starea timpului. La fiecare sfîrșit de an, cu detalii interesante, Rettegi face un bilanț cuprinzător al recoltei, al prețurilor etc. Aceste detalii ni se par deosebit de precioase pentru studiul istoriei economice și sociale a Transilvaniei din secolul al XVIII-lea.

Nu lipsesc din însemnările lui Rettegi nici informațiile despre evoluția modei, despre obiceiuri, despre cîntece și dansuri. În acest fel, nici etnografii, nici istoricii culturii populare nu pot trece pe lîngă acest izvor interesant. Mai mult, Rettegi se referă în cîteva cazuri la viața și la activitatea unor meșteri inventatori, la încercarea unui aurar din Cluj de a crea un aparat de zbor și alte asemenea amânunțe din domeniul istoriei tehnicii.

Avem aici și știri despre viața culturală, despre prima reprezentăție de teatru de păpuși din Cluj, despre școli, aspecte din viața spirituală și științifică transilvăneană a epocii.

Memoriile lui Rettegi, în ediția pregătită de profesorul Sigismund Jakó, constituie încă o dovdă în plus cît de necesară și de urgentă este publicarea sistematică a izvoarelor narrative transilvănești din secolele XVI–XVIII scrise în limba maghiară. Acest domeniu, neglijat mult timp de istoriografia din țara noastră, va trebui să fie abordat cu multă atenție, căci întreaga istoriografie românească va avea de elăstigat. Pregătirea unor ediții critice a textelor în original și începerea traducerii lor în limba română pentru a pune la dispoziția celor care nu cunosc limba maghiară, aceste bogate surse de informare istorică, vor aduce în circuitul larg al istoriografiei noastre știri de mare importanță. Această muncă este necesară cu atât mai mult, cu cît astăzi nu dispunem decit de ediții foarte vechi, făcute de mai bine de un secol (vezi cronică lui Szalárd).

Edițiile vechi, pe lîngă faptul că abia dacă se mai găsesc în cîteva exemplare în toată țara, ele nu mai corespund exigențelor actuale. Deseori ele s-au făcut după copii defectuoase, iar de atunci fie că s-au găsit copii mai bune, fie că au fost depistate chiar autografe. Toate acestea impun o nouă ediție a acestor izvoare, făcută după toate rigorile edițiilor critice, aşa cum au fost editate în anii din urmă cronicele muntene sau moldovene. Realizând aceste ediții critice în care ne vom afla în față textelor stabilite cu cca mai mare precizie posibilă, se va putea trece la traducerea lor. Sîntem convingi că toți specialiștii care se interesează de istoria țării din epoca feudală vor saluta o asemenea inițiativă. Dovadă este chiar și ultima ședință plenară a Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, la care o asemenea inițiativă s-a luat în discuție și s-a preconizat întocmirea unui plan de perspectivă pentru editarea izvoarelor narrative transilvănești scrise în limbile maghiară și germană.

Profesorul Sigismund Jakó a făcut în această direcție primul pas prin publicarea memoriei lui György Rettegi. Această publicație, făcută după textul autograf, respectînd toate rigorile unei ediții critice științifice, va putea să constituie un model de publicare a izvoarelor narrative maghiare din secolele XVII–XVIII. Studiul introductiv, notele explicative care însoțesc textul, glossarul de expresii și de cuvinte, indicile de nume, toate acestea realizate la un înalt nivel științific, înlesnesc, folosirea publicației. Editura „Kriterion” din București a făcut un lucru util publicînd în ediția îngrijită de Sigismund Jakó, memoriile lui Rettegi, și așteptăm să ne pună la dispoziție și alte asemenea publicații, cu atât mai mult cît avem încă suficiente izvoare narrative transilvănești inedite.

L. Demény

**J. DEMEL, *Historia Rumunii* (Istoria României),
Edit. Institutului național „Ossoliński”, Wrocław, 1970, 487 p.**

Până acum nu se scrisește în Polonia o istorie completă a României. În 1861 apăruse la Varșovia, ca urmare a interesului pe care-l strînse în Europa Unirea Principatelor, lucrarea lui L. Rogalski, *Istoria principatelor dunărene, adică a Moldovei și Țării Românești, după operele lui Kogălniceanu, Vaillant, Ubicini și Palauzow ...*, sporită cu adaosuri din istorică polonă și turcă, 2 vol., lucrare interesantă și folositoare la timpul său, astăzi însă cu totul depășită. După cel de-al doilea război mondial, și anume în 1953, editura „Czytelnik” (Cititorul) a publicat cartea *România de la Traian la democrația populară* de D. Bieńkowska, cunoșcătoare a țării și a limbii românești. Deși nu este vorba de o lucrare de știință, totuși ea cuprinde o bogată informație din domeniul geografiei, istoriei, literaturii și artei românești, fiind scrisă viu, cu talent literar și constituind unică încercare de sinteză de acest gen apărută până acum în Polonia. Aniversarea unui secol de la Unire a prilejuit apariția în 1961 în această țară a lucrării lui J. Kremky-Salon, *România*, cuprinzând o schiță asupra istoriei noastre, din păcate nu prea exactă. Publicația de caracter turistic a lui P. Burchard din 1968, *România*, acordă puțin loc istoriei, și aceasta cu multe greșeli. În sfîrșit, carteaua tîrnăriului istoric polon, Zdz. Spieralski, apărută în 1969 și intitulată *Aventuri moldoveniști*, semnalată acum la noi¹, prezintă anumite capitole din istoria Moldovei și a relațiilor ei, mai ales militare, cu Polonia.

Apariția în 1970 a cărții lui Juliusz Demel, conferențiar la Universitatea din Wrocław, intitulată *Historia Rumunii* (Istoria României), marchează o cotitură radicală în istoriografia poloneză cu privire la trecutul țării noastre. Avem de-a face cu prima sinteză completă a istoriei României scrisă în limba

polonă de un specialist care știe românește (a fost la noi în timpul ultimului război) și care folosește literatura istorică românească.

Lucrarea face parte din seria de publicații inițiată de Institutul național „Ossoliński” (Ossolineum) din Wrocław și consacrate istoriei în limba polonă a diferitelor țări și popoare. Ea are de scop să prezinte succint cititorilor poloni istoria țării și a poporului român de la începuturi și până în timpul de față.

După cum reiese din cuvîntul introductiv, cu toată apropierea geografică dintre România și Polonia și cu toate legăturile istorice dintre aceste două țări, istoria poporului român și a relațiilor sale cu poporul polonez nu este cunoscută mai amplu în Polonia. La aceasta a dus, desigur, deosebirea dintre căile lor de dezvoltare. Teritoriile românești s-au aflat în sfera lumii antice, grecești și romane, iar mai tîrziu cultura românească s-a dezvoltat în aria de influență a Bizanțului și a ortodoxiei, iar țara, împărțită în cîteva organisme statale, a rămas, începînd cu apogeul evului mediu, sub influență și apoi sub suzeranitatea turcească. În acele timpuri, Polonia și trăia perioada de măreție și de înflorire, menînînd strînse legături culturale cu Europa centrală și apuseană. În schimb, eliberarea României de sub jugul otoman și reconstrucția statului național român au găsit Polonia subjugată de către marile puteri vecine.

În alcătuirea sintezei, autorul arată că s-a străduit să ia în considerare toate fenomenele, evenimentele și figurile mai importante din istoria multiseculară românească, pentru motivul că, aşa cum s-a menționat, cititorul polon nu dispunea până acum de o prezentare științifică a ansamblului lor. El a ținut să înfățișeze dezvoltarea ramurilor fundamentale ale vieții societății românești, din trecut și evoluția relațiilor economice, sociale, politice și culturale din sănul acestei societăți. În diferite epoci, el a pus accentul asupra elemen-

¹ „Revista arhivelor”, XLVII (1970), nr. 2, p. 318–320.

telor care au jucat un rol primordial sau care au trasat calea unor noi fenomene în viitor. El sesizează faptul că, treptat, dintre cele trei țări românești, rolul principal i-a revenit Țării Românești, care a concentrat cu timpul fenomenele esențiale ale vieții naționale românești. Îndeosebi, autorul a dat o mare atenție perioadei Unirii, creării statului modern român și cuceririi independenței sale politice. A făcut-o intenționat, datorită importanței hotărîtoare a acestor evenimente, dar și pentru a repara, chiar și numai parțial, neglijența de care a dat pînă acum dovedă istoriografia poloneză în acest domeniu.

În continuare, autorul a arătat că Transilvania, locuită în mare majoritate de români, este considerată leagănul poporului român și, într-o anumită măsură, începutul organizării sale statale. Tendințele ei de unire cu România, inițiate și sprijinate de populația românească de acolo, datează de la jumătatea secolului al XIX-lea. În Transilvania a apărut cel mai de timpuriu limba românească scrisă și de acolo se trage mișcarea modernă națională românească. În spiritul epocii noastre, fără Transilvania nu există o Românie întreagă, dar în cursul aproape al unui mileniu această țară a rămas, mai mult sau mai puțin strîns, în cadrul regatului maghiar. Faptul a adus cu el o afluență de populație maghiară, care n-a constituit însă majoritatea locuitorilor Transilvaniei. În schimb, ungurii au dobândit în această țară pentru un șir de secole o incontestabilă preponderență politică, economică, socială și culturală asupra populației autohtone românești. Dominația maghiară a impiedicat și a compromis procesul normal de dezvoltare deplină a societății românești de la apus de Carpați. Majoritatea locuitorilor Transilvaniei au constituit-o țaranii români. Autorul, bazat pe considerente etnice și istorice, conchide că Transilvania este o țară românească. De aceea, cu toată rămînerea ei veacuri de-a rîndul în cadrul altui stat, autorul o numește cu drept cuvînt țară românească. În consecință, în prezentarea istoriei Transilvaniei, el acordă cea mai mare atenție istoriei românilor de acolo, dînd însă și unele informații mai importante din istoria statului

maghiar, ca și din cea a ungurilor, secuilor și sașilor din Transilvania, pentru ca cititorul polon să aibă înaintea ochilor ansamblul condițiilor în care a trăit în trecut poporul român din Transilvania.

Autorul menționează apoi dificultățile pe care le-a întîmpinat în cursul elaborării sintezei, din care o parte rezultă din însuși specificul istoriei României. În primul rînd i-a fost greu și cuprindă aproape 2 500 de ani de istorie a regiunii carpato-dunărene într-o carte limitată la nici 500 de pagini. Greutăți i-a pricinuit apoi urmărirea istoriei poporului român pe un teritoriu național fără împărțire între cîteva organizații statale (Tara Românească, Moldova și Transilvania). Acolo unde au existat temeuri suficiente, el a căutat să prezinte la un loc istoria acestor principale țări românești. Mai frecvent însă el a fost nevoie să le trateze separat, urmărind numai anumite relații dintre ele. Mult necaz i-a pricinuit numărul enorm de domnitori. I-a notat pe toți, cu anii de domnie ai fiecăruia, în trimitările din josul paginilor, dar a analizat activitatea numai a celor mai însemnați dintre ei.

Baza documentară a sintezei a constituit-o literatura istorică, mai ales cea românească, în majoritate cea mai nouă, apărută între anii 1960 și 1967. Autorul arată că a făcut și unele corecturi afirmațiilor istoriografiei românești, chiar celor mai noi. N-a idealizat nici istoria românească, nici rolul Poloniei și atitudinea ei față de români. Cu toate acestea, el afirmă că n-are intenția de a-și ascunde adînc sa simpatie pentru poporul român. Dat fiind însă că n-a putut veni în România în timpul elaborării sintezei, el a fost nevoie să folosescă numai materialele pe care le-a găsit sau a putut să le obțină în Polonia. Ca urmare, el recunoaște efectul negativ al acestor împrejurări asupra ultimelor părți ale lucrării. Căci tratatul de istorie a României, principala sursă de informare a autorului, nu cuprinde încă perioada contemporană, iar monografii corespunzătoare asupra acestei perioade lipsesc din bibliotecile polone.

Acstea sunt, în linii generale, lămuririle preliminare pe care le aduce autorul înainte de a trece la expunerea materiei.

Sinteză cuprinde o introducere (caracterizare geografică a României) și 20 de capitoile (cu subcapitolele lor). Acestea sunt:

- I. Societatea primitivă (în care se prezintă începiturile existenței omului pe pământurile românești, epociile de piatră, de bronz și de fier, coloniile grecești din Dobrogea și procesul de formare a culturii geto-dacice).
- II. Dacia. Cucerirea romană (germenii organizării statale la daci, primele cuciuni cu Roma, Burebista, Decebal, cucerirea romană, civilizația dacilor în perioada preromană).
- III. Dacia romană (organizarea provinciei, dezvoltarea economică, relațiile social-politice, cultura Daciei romane, triburile geto-dacice din afara provinciei, destinul coloniilor grecești).
- IV. Formarea poporului român și a feudalismului (încercări de continuare a stăpînrii romane, migrațiunile popoarelor, începiturile limbii și poporului român, începiturile feudalismului și primele organizații de stat pe pământurile românești).
- V. Începuturile statelor românești: Țara Românească și Moldova (ultimele valuri ale migrațiunii popoarelor, Transilvania sub stăpînire ungurească, Dobrogea sub stăpînire bizantină și bulgară, tătarii, reconstrucția Transilvaniei, începiturile statului muntean și cele ale statului moldovean, cultura țărilor române în perioada feudalismului timpuriu).
- VI. Pericolul turcesc (schimbările în situația internațională, dezvoltarea feudalismului în Transilvania și răscoala de la Bobâlna din 1437–1438, Țara Românească și Moldova pînă la jumătatea secolului al XV-lea, Mircea cel Bătrîn, Alexandru cel Bun, criza politică, Transilvania în fruntea apărării împotriva turcilor și Ioan de Hunedoara, soarta Dobrogii).
- VII. Epoca lui Ștefan cel Mare (progresul economic, Transilvania sub Matei Corvin, Țara Românească sub Vlad Tepeș, Moldova și Ștefan cel Mare).
- VIII. Pierderea neaționării (relațiile sociale-economice din prima jumătate a secolului al XVI-lea, statele muntean și moldovean, soarta Transilvaniei în legătură cu răscoala țărănească a lui Doja din 1514 și cu cucerirea Ungariei de turci, cultura țărilor române începînd cu secolul al XIV-lea și pînă la jumătatea secolului al XVI-lea).
- IX. Încer-
- cări de eliberare. Mihai Viteazul (caracterul și sistemul stăpînrii turcești, Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Transilvania, Mihai Viteazul și încercarea de unire a țărilor române, cultura în a doua jumătate a secolului al XVI-lea).
- X. Secolul al XVII-lea (Turcia și țările române, raporturile economice-sociale, evenimentele politice din prima jumătate a secolului, istoria politică a Țării Românești și a Moldovei în a doua jumătate a secolului, anul 1711, austriecii în Transilvania, cultura secolului al XVII-lea, Constantin Brâncoveanu, caracterul relațiilor româno-polone).
- XI. Era fanarioșilor (fanarioșii, Țara Românească și Moldova; relații interne, Constantin Mavrocordat, Transilvania, episcopul Micu, țările române și schimbările în situația internațională, cultura secolului al XVII-lea).
- XII. Începuturile crizei feudalismului (noua situație internațională, Țara Românească și Moldova, Transilvania, răscoala țărănească sub Horia din 1784, progresul capitalismului, *Supplex Libellus Valachorum*).
- XIII. Răscoala lui Tudor Vladimirescu. Adrianopol (situația generală din principate, răscoala munteană din 1821, războiul rusu-turc din 1828–1829).
- XIV. Dezvoltarea burgheziei (Principatele Române, Transilvania, cultura perioadei de trecere).
- XV. „Primăvara” românească „a popoarelor” (condiții generale, Moldova, Țara Românească, Transilvania).
- XVI. Unirea și reformele. Crearea României (relațiile social-economice din Principatele Române, reacțiunea de după 1848, războiul Crimeii, Congresul de la Paris, lupta pentru Unire, crearea României în 1858–1861, reformele sociale și politice, cele două lovitură de stat din 1864 și 1866, Transilvania pînă în 1867).
- XVII. Independența (consolidarea capitalismului, rezistența țăranilor, începiturile mișcării muncitorești, România în anii 1866–1876, Congresul de la Berlin, Transilvania sub guvernarea maghiară, progresul cultural).
- XVIII. Dezvoltarea capitalismului. Primul război mondial (situația economică, răscoala țăranilor din 1907, mișcarea muncitorească, relațiile politice, Transilvania, români din afara granițelor regatului, primul război mondial, „Româ-

nia Mare", cultura în perioada de trecere dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea). XIX. Anii interbelici (căile de dezvoltare economică, schimbările și luptele sociale, relațiile politice interne, politica externă, criza politică din 1940, viața culturală). XX. Al doilea război mondial. De la fascism la democrația populară (dictatura fascistă și războiul, opoziția politică, lovitura de stat și insurecția din 23 August 1944, relațiile interne, victoria stîngii).

La sfîrșitul cărții se dă o listă cronologică de evenimentele mai importante, începînd din 1948 și pînă în 1968. Urmează apoi indicațiile bibliografice, o listă de 65 de ilustrații și alta de 7 hărți (ilustrînd țările române: așezare geografică, în evul mediu, în secolele XVII–XVIII sub aspectul economic, în secolele XIX–XX; România în primul și în cel de-al doilea război mondial).

Avînd, în general, ca sursă de documentare cele patru volume apărute pînă acum din *Istoria României*, prima sinteză polonă de istorie românească cuprinde, firește, și ce-i bun, și ce-i mai puțin reușit în această primă operă colectivă a istoriografiei marxiste românești. De aceea greșelile trecute din aceasta din urmă în *História Rumunii* a prof. J. Demel nu pot fi atribuite domnieisale și nici nu pot forma obiectul unei analize critice în recenzie de față.

Aici am putea semnala doar cîteva nepotriviri, desigur dintr-o serie mai lungă, care ies în vîleag la o primă lectură a cărții poloneze. De pildă, autorul scrie că la români creștinismul s-a consolidat în perioada Imperiului bulgar (p. 100), pe cătă vreme este știut că aceasta s-a făcut mai înainte, iar de la bulgari s-a primit liturgia în limba slavă. Tudor Vladimirescu a fost recunoscut, după autor, domn la 23 martie 1821 de către mitropolit și boierii care rămăseseră în capitală (p. 267). În realitate, „cartea de adeverire” dată de boieri lui Tudor nu însemna chiar recunoașterea acestuia ca domn. Alexandru Ghica, primul domn regulamentar muntean, n-a fost înălțat de adunarea boierească, după cum afirmă autorul (p. 273), ci de puterile suzerană și protecțoare, adunarea neavînd asemenea atribuție și putere. Autorul

serie că învățămîntul de stat n-a ieșit, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, în afara orașului și că școlile sătești își datorau existența numai bunăvoinei bisericilor și curților boierești (p. 282). În realitate, în Țara Românească se înființase încă din 1838 învățămîntul sătesc obligatoriu. Tot acolo autorul aminteste de o lucrare de geografie și istorie românească, publicată probabil în 1806 la Viena de Mihai Cantacuzino (p. 285). Se știe însă că Mihai Cantacuzino nu și-a publicat nici o lucrare și că numai părți din acea operă a sa în manuscris au fost publicate la Viena în anul menționat de frații Tunusli.

Înainte de toate însă, mai puțin reușit este tratată Unirea din 1918, și aceasta din lipsă de bibliografie românească corespunzătoare. Autorul n-a folosit—și motivarea o dă în introducere—cele mai noi lucrări românești de istorie contemporană. În consecință, el a fost nevoie să apeleze la bibliografie străină, iar rezultatul, desigur neintenționat, nu este cel mai bun. Situația se va putea însă remedia la o a doua ediție.

Pînă atunci, a rezuma chiar numai istoria unei țări străine cu o vechime milenară, cum este istoria României, și aceasta într-un număr atât de limitat de pagini că cuprinde carte recenzată, este, firește, un lucru greu. Totuși, autorul a reușit să învingă dificultățile și să scrie clar, bine și cu talent prima sinteză de istorie românească în limba polonă. În aceasta constă meritul incontestabil al operei sale. De aceea luăm act cu vîe satisfacție de importanta sa realizare și totodată de valoroasa contribuție pe care această carte, ca și inițiativa, lăudabilă și vrednică de urmat și la noi, a Institutului „Ossoliński” din Wrocław de a tipări asemenea lucrări despre istoria popoarelor străine, o aduc la cunoașterea istoriei țării noastre în masele largi ale societății poloneze, deci peste hotare.

Dar autorul se distinge și prin felul său original și interesant de a caracteriza relațiile româno-polone în evul mediu. Pentru prima dată găsim în literatura poloneză o caracterizare, credem, judicioasă a relațiilor politice din acea epocă. Iată ce scrie el textual

despre aceste relații: „Ele au fost vii și strînse, dar nu dintre cele mai bune. Politica poloneză a contribuit la catastrofa unor domitori mai independenți, ca Petru Rareș, Ioan cel Cumpălit, Mihai Viteazul, a pricinuit multă incurcături lui Mircea cel Bătrân sau lui Ștefan cel Mare. Oștile românești au ajutat acțiuni antipoloneze: turci, transilvâneni, care loveau în independența Poloniei. Societatea românească tinea să se elibereze de sub jugul turcesc, în timp ce Polonia menținea, în general, relații pașnice cu Turcia, evita un conflict periculos pentru ea, acționa nu o dată în favoarea sultanilor. Dar nici în perioadele războaielor polono-turcești aceste relații n-au fost favorabile. Polonia s-a arătat capabilă numai de eforturi de scurtă durată și de succese trecătoare, iar nu de menținerea permanentă a liniei apărării la Dunărea de jos. Cu toate acestea, ea și-a manifestat tendința de a subordona, ba chiar de a pune stăpînire pe statele românești și de a le impune catolicismul. Erau prezente în această atitudine și calculele dinastice ale regilor, interesele magnaților polono-ucraineni, dar și faptul că din partea polonă se conta cu interesele statului polon, cu eficacitatea redusă și în general numai trecătoare a acțiunilor românești împotriva turcilor, cu lipsa de stabilitate politică, cu frecvența trecerei a domnitorilor dintr-un lagăr în celălalt, cu tendința de a se supune a multora din ei și a multor boieri Turciei. Ambele părți, nu fără motive, n-aveau deplină încredere una în alta. În cercurile mai largi

ale societății românești, Polonia catolică, care-i impunea unirea religioasă, Polonia „panilor”, care trata nu o dată cu dispreț pe vecinul ei mai sărac, mai slab și supus unei stăpîniri străine, nu s-a bucurat de simpatie. N-a cunoscut această simpatie nici chiar Sobieski, cu toate luptele lui cu Semiluna, popular pentru aceasta printre popoarele creștine din Balcani, dar care a năvălit în Moldova în căutarea unei coroane pentru fiul său. Cu Polonia s-au legat numai o parte din boieri, mai ales moldoveni (familile Movilă, Ureche și Costin), cărora le corespundea cel mai mult principiile orânduirii de stat ale republicii polone nobiliare, cu privilegiile sălaștei, cu preponderența și atotputernicia magnaților, cu slaba putere a celui ce domnea. Au ales deci, în concordanță cu interesul lor de clasă, pentru țara lor tocmai ceea ce, printre altele, avea să ducă scurt timp Polonia la tragică să cădere” (p. 219–220).

Avem de-a face, prin urmare, cu un remarcabil progres la care a ajuns istoriografia poloneză prin această lucrare în caracterizarea trecutului comun al popoarelor român și polon.

Iată deci pentru ce *Historia Rumunii* a prof. J. Demel merită toată aenția și admirația, ca una ce contribuie, prin cunoașterea trecutului, la sporirea prieteniei și colaborării contemporane dintre popoarele noastre.

Ilie Corfu

Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences,

Editor Keith Hitchins, vol. I, University of Illinois, Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 p.

În Statele Unite a fost editat în anul trecut primul volum al culegerii de studii și articole *Romanian Studies*, având următoarele rubrici: istorie, arheologie, literatură, artă și bibliografie. După cum remarcăm, volumul cuprinde sectoare variate din dome-

nul vast al științelor sociale și umanistice, cu referire exlusivă la țara noastră. Editorul este istoricul american dr. Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois. K. Hitchins a stat cîțiva ani în România, unde a întreprins cercetări speciale privind istoria

țării noastre, fiind preocupat îndeosebi de istoria Transilvaniei¹. Domnia-sa este actualmente unul dintre cercetătorii străini care cunosc cel mai bine limba română, istoria și cultura țării noastre și care continuă să mențină legături de colaborare cu istoricii români, vizitând în timpul din urmă, în cîteva rînduri, România pentru studii și cercetări în arhivele și bibliotecile locale.

Volumul începe cu o pîrefașă a editorului. K. Hitchins subliniază rolul crescînd al României în politica internațională, fapt care a sporit interesul general pentru dezvoltarea istorică și politică a acestei țări. Dar, precizează în continuare editorul, istoria unei națiuni nu poate fi înțeleasă numai din cercetările privind perioada contemporană a dezvoltării acesteia și numai pe baza unei discipline sau două, cum sunt istoria și științele politice. Antropologia, arheologia, arta, istoria literară și sociologia privind România au avut pînă în prezent în Statele Unite doar „un interes periferic”, deși aceste discipline oferă multe și variate posibilități de cercetare care se cer și să fie exploatațe. În acest sens, contactele dintre oamenii de știință români și americani, ca urmare a programului de schimburi culturale dintre România și S.U.A. inaugurat în 1960 și a trimiterii unor cercetători americani în România de către organisme ca „The American Council of Learned Societies”, a contribuit în mod substanțial la creșterea în Statele Unite a interesului pentru studierea problemelor românești. Așadar, publicația *Rumanian Studies* are, potrivit dezideratorilor exprimate de editor, două obiective: 1) stimularea interesului pentru studierea aprofundată și specializată de către cercetătorii americani a diferite aspecte din

Vezi în această privință *The Rumanian national movement in Transylvania, 1780–1849*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1969 (Harvard historical monographs LXI); *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, Edit. Dacia, 1970; în colaborare cu Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861–1892)*, Cluj-Edit. Dacia, 1970.

istoria și cultura românească; 2) să ofere cercetătorilor români posibilitatea de a face cunoscute la un cerc cît mai larg de oameni de știință străini noile direcții de cercetare și noile interpretări din domeniile de studiu privind istoria și cultura românească.

Primul articol al publicației, la rubrica istorie, se datorează prof. Barbara Jelavich de la Indiana University, personalitate științifică binecunoscută cercurilor de istorici de la noi din țară, pe care i-a și vizitat în cîteva rînduri, îndeosebi pe linia preocupărilor de istorie sud-est europeană. Articolul intitulat *Russia, the Great Powers and the Recognition of the Double Election of Alexander Cuza: The Letters of A.P. Lobanov – Rostovskii to N. K. Giers 1858–1859* (p. 3–34) se intemeiază, în principal, pe o corespondență diplomatică (14 scrisori) schimbată între Lobanov-Rostovski, însărcinat de afaceri și apoi ambasador al Rusiei la Poartă, și Giers, consulul Rusiei la București, în perioada 8/20 decembrie 1858 / 14/26 septembrie 1859. Într-un scurt studiu introductiv, autoarea prezintă situația internațională europeană din ajunul dublei alegeri a lui Cuza (puterile care erau favorabile Unirii și puterile care se opuneau Unirii), complicațiile internaționale care au precedat războiul franco-austro-sard și implicațiile acestora în legătură cu România (reacțiile față de concentrarea armatelor moldo-muntene în tabăra de la Florești). B. Jelavich se ocupă de asemenea și de situația internă din principate, arătînd confruntările dintre partizanii Unirii și antiunioniști.

Scrisorile publicate în partea a doua a articolului relevă eforturile Poartă de a împiedica alegerea lui Cuza în Moldova și de a reuni o conferință internațională pentru a interpreta legea electorală din principate potrivit intereselor ei (scrisorile 1 din 8/20 decembrie 1858 și 2 din 22 decembrie 1858/3 ianuarie 1859). Poarta credea că „restabilirea ordinii” în principate, adică împiedicarea acțiunilor unioniste, va fi un lucru ușor; Lobanov era însă de altă părere, opinînd că „lucrurile sunt prea avansate” pentru a mai putea fi oprite (scrisoarea 4 din 27 ianuarie / 8 februarie 1859). O altă scrisoare relevă diferențele luări

de poziție ale diplomaților acreditați pe lîngă guvernul otoman: Bulwer, ambasadorul britanic, recunoștea valabilitatea alegerii lui Cuza în Moldova, dar preconiza anularea alegerii din Țara Românească. Ambasadorul francez, în schimb, era pentru recunoașterea completă și absolută a faptelor din principale (scrisoarea 5 din 2/14 februarie 1859). Lobanov mai relata lui Giers răsunetul defavorabil pe care l-a avut la Istanbul atitudinea manifestată de consulul rus Popov la Iași, care a aprobat prea fățis alegerea lui Cuza de către adunarea de la București (scrisoarea 6 din 10/12 februarie 1859). Pentru a nu se irita Poarta, Lobanov recomanda lui Giers să sfătuiască pe Cuza să continue a se comporta cu multă prudență (scrisoarea 10 din 8/20 iunie 1859).

Al doilea articol, *Gheorghe Șincai (1754–1816)* (p. 35–44), este semnat de acad. David Prodan. Autorul începe prin a fixa inomentele principale ale biografiei cunoșcutului corifeu al „Școlii ardeleni”, precum și formăția sa intelectuală (studiiile la școlile din Transilvania, cursurile următe la Roma la „De propaganda fidei”, oraș unde învățatul transilvan a luat contact cu iluminismul și cu vestigiile Romei antice, care atestau originile latine ale poporului nostru). Acad. D. Prodan înșăfărește apoi activitatea didactică desfășurată de Șincai în Transilvania, observațiile sale privind raporturile sociale dintre țărani și marii proprietari funciari, conflictul învățatului cu episcopul Ion Bob, adversar al ideilor iluminismului.

Partea a doua a articolelor este consacrată analizei operii lui Gheorghe Șincai. Cititorul străin poate lua astfel cunoștință despre vasta și erudită operă *Cronica românilor*, caracterizată ca fundamentare istorică pentru lupta de emancipare națională a întregului popor român din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Acad. Prodan subliniază în această parte a articolelor său argumentația interneiată pe bogate surse istorice a continuății românilor pe teritoriul de astăzi al țării noastre, precum și legăturile strinse care există între ideile politice exprimate în *Cronica românilor* și cele din *Supplex Libellus Valachorum*. Articolul

acad. Prodan se încheie cu evocarea eoului operei lui Șincai în ținuturile românești de la sud și est de Carpați (căldurosul elogiu făcut în 1841 de Mihail Kogălniceanu învățatului transilvănean), precum și al eoului din străinătate (sublinierea de către Edgar Quinet în lucrarea sa *Les Roumains* a valorii științifice și a documentării masive care caracterizează opera lui Șincai, operă având în același timp și o mare valoare națională, deoarece combate argumentele adversarilor latinizații și continuății poporului român).

Dan Berindei, în studiu *Le problème de l'édification d'un État national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires* (p. 45–68), schițează unele din momentele mai importante ale istoriei politice românești pînă la revoluția din 1848. Autorul începe prin a releva conservarea neîntreruptă a entității de stat a țărilor române în evul mediu, conștiința unității de origine, încercarea de unire făcută de Mihai Viteazul. Referindu-se la perioada mai nouă, D. Berindei arată că ultima parte a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea au fost marcate de constituirea națiunii române, de apariția conștiinței naționale și, implicit, a ideologiei naționale, în sfîrșit de conturarea tot mai precisă a ideii necesității formării unui stat modern, unitar și independent, în care raporturile feudale să fie excluse. În 1821, mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu a ridicat cu și mai multă acuitate problema unității politice a tuturor celor trei țări române. Evenimentele petrecute în anii 1821–1822 în Moldova și în Țara Românească au avut o puternică rezonanță în Transilvania. În continuare, autorul subliniază importanța legiuirilor comune din 1831 (Regulamentele Organice) pentru consolidarea și largirea acțiunii de unificare, contactul permanent care s-a stabilit, începînd din al patrulea deceniu al secolului trecut, între oamenii de cultură și învățății din cele trei țări române. Cititorul străin poate lua apoi cunoștință de proiectul de constituție pentru un stat unitar, național și independent elaborat de Ioan Cîmpineanu în noiembrie 1838, de mișcarea din 1840 condusă de Dimitrie Filipescu, care

promova un program avansat vizînd unificarea țărilor române, reforma profundă a instituțiilor publice și abolirea raporturilor feudale. Este reliefată de asemenea activitatea societății politice secrete „Frâția” și a „Societății literare”, reorganizată în 1845. Referindu-se la evenimentele din anul revoluționar 1848, D. Berindei analizează principalele puncte din programele elaborate de oameni politici din cele trei țări române: petiția-proclamație din 28 martie 1848 de la Iași; petiția națională în 16 puncte de la Blaj din mai 1848; proclamația de la Islaz din 9/21 1848; dorințele partidei naționale din Moldova din august 1848, redactate de Mihail Kogălniceanu. Autorul desprinde punctele esențiale din programele politice ale celor trei țări, care preconizau abolirea instituțiilor feudale, reorganizarea vieții publice și instituirea unui regim democratic.

Unele probleme ale istoriei României de la începutul secolului al XX-lea sunt dezbatute de istoricul american Philip Eidelberg, care predă istoria europeană la filiala din Newark a Universității „Rutgers”. Studiul lui Ph. Eidelberg se intitulează *The Agrarian Policy of the Rumanian National Liberal Party 1900–1910* (p. 69–93). Autorul începe prin a analiza situația social-economică și politică a României la finele secolului trecut, atrăgînd atenția asupra contradicțiilor dintre partidul marilor proprietari funciari și Partidul Liberal, exponent al politicii de industrializare și al intereselor micilor proprietari rurali (10–100 ha) și burgheziei urbane. Ph. Eidelberg caută să stabilească de asemenea legături de cauzalitate între conjunctura economică internațională din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și politica agrară dusă de partidul marilor proprietari, care caută să ia o serie de măsuri menite să stimuleze producția cerealieră, pentru a contracara astfel scăderea pe plan mondial a prețului de export al grâului.

Referindu-se la politica de industrializare a Partidului Liberal, autorul trece în revistă legislația destinată să încurajeze dezvoltarea industriei naționale. În același timp, Ph. Eidelberg consideră că programul de reforme agrare inițiat de liberali nu repre-

zenta altceva decît un complement al programului de industrializare. Înlocuirea sistemului latifundiilor cu un sistem de exploatare agricolă bazat pe proprietatea țărănească, având în medie 10 ha, răspunde, în concepția doctrinarilor liberali, necesității creației unui complex de premise social-economice și politice destinate să încurajeze și să faciliteze procesul de industrializare.

Programul agrar liberal din anii 1900–1910 s-a concretizat, după Ph. Eidelberg, prin adoptarea legii băncilor populare (martie 1903) și a legii privind arendarea și cumpărarea de pămînt de către obștile sătești (februarie 1904). Autorul arată scopul celor două instituții, analizează pe larg modul lor de organizare și de funcționare și dificultățile din activitatea lor. El prezintă de asemenea și o serie de cifre statistice privind evoluția celor două organisme. Cîteva pagini sint consacrate examinării reacției marilor proprietari față de cele două legiuiri. Aceștia vedea în legea băncilor populare, și mai ales în legea obștilor sătești, instrumente de subminare ale pozițiilor lor dominante în viața social-economică și politică a țării. Formarea și consolidarea unei pături de mici proprietari rurali, ale cărei interese coincideau într-o mare măsură cu cele ale burgheziei de la orașe, stabilirea unor noi raporturi economice sat-oraș însemnau pentru marii proprietari funciari o amenințare directă a intereselor lor.

În concluzia articolului său, Ph. Eidelberg arată că politica de creare a obștilor n-a avut decît efecte foarte limitate. După primul război mondial, Partidul Liberal a încercat să stimuleze mișcarea cooperativă de la sate cu ajutorul reformei agrare. Încercarea însă n-a avut succesul scontat, deoarece mulți țărani, membri ai cooperativelor, după ce obțineau titlul de proprietate deplină asupra lotului aflat în folosința lor, părăseau imediat cooperativa.

Rubrica de arheologie a publicației este reprezentată de articolul *Archaeology and History at Histria. A Review of Histria II*, (p. 97–107) al lui Richard Todd de la Wichita State University. După ce atrage atenția că Histria este cea mai importantă stațiune

arheologică greacă nu numai din România, ci de pe tot litoralul vestic al Mării Negre, R. Todd face un succint istoric al săpăturilor întreprinse aici, începând cu Vasile Pîrvan. Sunt trecute apoi în revistă rezultatele lucrărilor efectuate în ultimele două decenii, lucrări care au relevat legăturile Histriei cu aborigenii și cu elementele scite de la nord. Autorul amintește de asemenea și de problema ridicată de arheologia actuală în legătură cu efectele pe care le-a avut asupra Histriei cunoscuta expediție a lui Darius împotriva scitilor. În sfîrșit, mai menționăm și referințele autorului în legătură cu ceramică și cu vestigiile funerare histriene, precum și cele privind resturile de oseminte omenești, atât de necesare cercetărilor antropologice.

În ce privește istoria literară, *Rumanian Studies* conține un studiu semnat de Mircea Zaciu, *Camil Petrescu et la modalité esthétique du roman (L'idée de structure)* (p. 111–124). În primele pagini ale studiului, autorul prezintă atitudinea criticilor și a istoricilor literari, precum și pe aceea a unor scriitori, față de romanul lui Camil Petrescu. Astfel, Perpessicus subliniază puternica structură teatrală a romanului lui Camil Petrescu. P. Comarnescu vede la romancier „metoda de construcție proustiană”, derivată din „cubismul contemporan” al perioadei interbelice. Tudor Vianu relevă profunzimea analizei psihologice, considerind în același timp că la Camil Petrescu avem de-a face cu „un adevarat spirit geometric”. G. Călinescu susține că romanul lui Camil Petrescu reprezintă o demonstrație și un program, subliniind totodată aportul romancierului în direcția revoluției formelor tradiționale din proza românească a epocii. La rîndul său, Mircea Zaciu pune în lumină trăsăturile de „compoziție integrată” ale romanului, care exclud succesiunea celor trei forme clasice ale construcției: început, cuprins, final. „Compoziția integrată” fixează caracterele, aproundează momentele interpretărilor psihologice, se oprește asupra atmosferei, tranzițiilor și nuanțelor. M. Zaciu arată că discuțiile privind romanul lui Camil Petrescu au pus în circulație concepte ca „experiență”, „sub-

stanțialitate”, „autenticitate”, „concret pur”, „durată pură”. Spre deosebire de structura clasică de tip balzacian, dickensian și tolstoian, cu reguli precise de arhitectură, în romanul noii structuri Camil Petrescu vede dezvoltarea epică sub forma unei „reații în lanț”. Mircea Zaciu, reluând unele puncte de vedere ale predecesorilor săi, consideră că „demonstrația tehnică” (formularea lui G. Călinescu) nu este străină semnificației umane, dimpotrivă, ea este solidară cu mesajul operei. În romanul său, Camil Petrescu subliniază singurătatea omului modern, suspendat într-o lume devenită extrem de complicată, pe care nu o mai poate cuprinde și înțelege. „Romancierul-matematician”, care a fost Camil Petrescu, ne pune în față unui fel de calcul al probabilităților estetice prin care speră să ne introducă zonele dificile ale unei „lumi contemporane integrale”.

Caracterul experimentat al operei lui Camil Petrescu, derivat al unei experiențe trăite, transfigurată prin procedeele estetice folosite de romancier, îi conferă acesteia un loc aparte în istoria literaturii române.

Regretatul Petru Comarnescu dedică articolul său celui care în istoria sculpturii universale inaugurează sau, mai bine zis, a inaugurat acum cîteva decenii o nouă eră. *The Rumanian and the Universal in Brîncuși's Work* (p. 127–145) este titlul studiului prin care P. Comarnescu schițează cîteva din trăsăturile esențiale ale operei dăltuitorului, care, prin *Masa lăcerii* și *Coloana infinitului*, ridica sculptura de la ceea ce este sesizabil, cu alte cuvinte de la fotografia în piatră la imagini plastice mult abstractizate. În studiul său, P. Comarnescu discută ce este românesc și ce este universal în vizionarea artistică brîncușiană. Autorul analizează diferitele etape ale creației sculptorului din Gorj, creație care se definește în termeni de valori artistice universale, dar care în același timp se exprimă prin elemente ale folclorului românesc. P. Comarnescu arată că artiști ca Van Gogh, Gauguin, Picasso, Moore și Matisse au fost foarte receptivi la arta primitivă (africană, polineziană etc. etc.), de la care au preluat multe elemente. Brîncuși însă, cu toate că a trăit o viață de om în lumea acestor

artiști, a optat în ce privește vehicularea concepției sale artistice la folclorul românesc. Geometrismul artei populare din țara noastră și atitudinile de mare comprehensiune față de lumea înconjurătoare ale poporului român sunt principalii factori care stau la temelia sculpturii brâncușiene. Geometrismul abstracțizat al artei populare românești nu face altceva decât să reflecte, cu ajutorul exprimării plastice, viziunea transfigurată pe care o are despre lume țărano din aceste locuri. Datorită lui Brâncuși, folclorul românesc a cîștigat enorm pe planul interesului internațional, dovedind, la fel ca poezia „geometrică” a unui Ion Barbu, largul caracter de universalitate al creației artistice românești.

Ultima rubrică a publicației este consacrată bibliografiei istorice. Prof. univ. dr. Ștefan Pascu, rectorul Universității din Cluj, ne oferă o amplă prezentare a izvoarelor răscoalei lui Horea: *The publication of Sources concerning Horea's Revolt* (p. 149–152). Bibliografia prof. Pascu este, într-un fel, și o bibliografie istoricizantă, deoarece domnia sa este preocupat de lucrările privind răscoala lui Horea, începînd chiar cu anul memorabil al izbucnirii ei și continuînd pînă după al doilea război mondial.

Autorul ne arată că desfășurarea și reprimarea răscoalei a fost relatată în numeroase ziare și broșuri ale timpului, care apărău numai în Transilvania, ci în întreaga Europă; ecoul ei a ajuns pînă în Irlanda. Altă categorie de izvoare sunt însemnările călătorilor străini din ultima decadă a secolului al XVIII-lea: acestea exprimă însă punctul de vedere al nobilimii. Prima jumătate a secolului al XIX-lea, anul revoluționar 1848 și perioada reinstalării regimului absolutist (1849–1862) se caracterizează, în ce privește răscoala lui Horea, printr-un interes relativ redus; apariția de studii și de izvoare asupra răscoalei nu s-a bucurat de încurajare. Anii de început ai dualismului marchează o creștere a interesului față de cercetarea istoriei răscoalei; apoi în 1884, cu prilejul centenarului marii mișcări a țărano moți din Apuseni, înregistram apariția monografiei lui Nicolae Densusianu, prima mare lucrare istorică modernă consacrată răscoalei. Ultima decadă

a secolului trecut și primele două decenii ale secolului nostru nu excedează într-o abundență de publicații a izvoarelor răscoalei. Este de menționat, totuși, atenția mai susținută acordată corespondenței fostului guvernator al Transilvaniei, Samuel Brukenthal, contemporan și, în același timp, factor reprezisiv al răscoalei. Perioada dintre cele două războaie mondale, în schimb, vede o creștere considerabilă a interesului pentru răscoala lui Horia. Apar monografii; lucrări pentru publicul larg; sintezele de istoria românilor au capitulo speciale afectate răscoalei; revistele de specialitate publică studii și articole legate de diferite aspecte ale mișcării țărănimii iobage transilvane din 1784–1785. Se acordă o atenție sporită cercetării imprejurărilor social-economice din Munții Apuseni, cauze directe ale răscoalei; se examinează fenomenul răspîndirii răscoalei în Banat și în unele comitate din restul Transilvaniei; se vădesc preocupări pentru ecoul răscoalei în principate. S-au inițiat de asemenea cercetări în arhivele străine de la Budapesta și Viena, care au elucidat multe aspecte ale răscoalei. În sfîrșit, după al doilea război mondial, interesul pentru istoria răscoalei a crescut în mod considerabil; în acest sens s-a acordat o mare atenție alcătuirii unui corpus, pe cît posibil exhaustiv, al izvoarelor, intitulat *Izvoare cu privire la răscoala lui Horea*.

Al doilea articol cu caracter bibliografic, cu care de altfel se încheie volumul I al publicației, este semnat de Paul Simionescu: *Un guide bibliographique pour l'histoire du moyen âge et des temps modernes de la Roumanie* (p. 173–225). Autorul caută să prezinte cititorului străin principalele elemente bibliografice care li permit să se orienteze în istoria României pentru o perioadă care se întinde de la încheierea procesului formării poporului român (sec. X) și pînă în anii desăvîrșirii unității politice (primul război mondial). Autorul atrage atenția că în articolul său s-a mărginit să semnaleze contribuțile românești în general mai puțin cunoscute în străinătate și deci mai puțin folosite de cercetătorii străini. În același timp, autorul precizează că referințele sale bibliografice privesc

exclusiv lucrările considerate ca surse privind istoria României, studiile monografice cu caracter tematic fiind prea numeroase pentru a putea fi semnalate în numărul de pagini limitat al articolului. În afara surselor bibliografice propriu-zise, autorul s-a mai referit, atunci cînd a fost cazul, și la unele studii din revistele de specialitate.

Materialul bibliografic din articolul lui P. Simionescu este prezentat în mod sistematic, fiind grupat pe capitole și pe subcapitole, pe care considerăm util să le amintim : I. Surse bibliografice (bibliografii generale, bibliografii speciale, repertoriu de documente, iconografie și monumente); II. Opere de sinteză; III. Surse istorice (surse documentare și surse narative interne și externe).

Prin abundența referirilor bibliografice și prin inserarea lor sistematică în paginile publicației, articolul lui P. Simionescu este deosebit de util nu numai cercetătorului străin, ci și cercetătorului român, căruia îl permite o orientare rapidă într-un material informa-

țional, sintetic într-adevăr, dar care acoperă o perioadă istorică de aproape 1 000 de ani.

Încheind această succintă prezentare, salutăm încă o dată inițiativa editorului și subliniem din nou utilitatea dublă pe care o au publicații ca *Rumanian Studies* : pe de o parte, stimulează interesul cercetătorilor străini pentru problemele istoriei și culturii românești și pe de altă parte, permit cercetătorilor români să facă cunoscute, în limbi de circulație internațională, unele dintre rezultatele activității lor. În același timp exprimăm dezideratul pentru o diversificare și mai mare a rubricilor publicației. În afara celor din prezentul volum mai pot fi inserate rubrici de antropologie, de etnografie, de istorie a instituțiilor și curentelor de cultură românească, de istorie a științei din România.

S. Columbeanu

R E V I S T A R E V I S T E L O R

„Военно-исторический журнал” (Moskva), 1970, nr. 1—12, 1536 p.

Alături de o foarte bogată literatură consacrată istoriei militare, editarea a două periodice închinat aceleiași teme, „Военно-исторический журнал” și „Вестник военной истории”, dă măsura marelui interes al istoriografiei sovietice pentru studiul structurilor militare și al istoriei conflictelor armate.

„Revista de istorie militară”, publicație lunară a Ministerului Apărării al U.R.S.S., apare într-o nouă serie din 1959 (prima serie a revistei s-a tipărit între 1939 și 1941, editarea ei fiind întreruptă de izbucnirea Marelui Război pentru Apărarea Patriei) și este consacrată în primul rînd istoriei militare a Uniunii Sovietice. Studiile și articolele publicate în paginile revistei au pus în lumină aspecte ale activității lui V. I. Lenin și ale P.C.U.S. în edificarea, instruirea și înzestrarea Armatei Roșii; un spațiu amplu a fost acordat istoriei războiului civil și a celui de-al doilea război mondial, atenția autorilor îndreptindu-se cu precădere asupra celor mai importante momente atât din punctul de vedere al semnificației lor în contextul politic-militar, cât și al importanței pentru dezvoltarea strategiei și tacticii.

În paginile revistei s-au publicat de asemenea numeroase memorii și manuscrise inedite ale unor remarcabili conducători ai armatei sovietice, evocări ale faptelor de eroism individual sau colectiv ale ostașilor sovietici, materiale privind aniversări sau comemorări ale unor personalități sau momente de seamă din istoria armatei ruse și sovietice.

Aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui F. Engels și a 100 de ani de la nașterea lui

V. I. Lenin au prilejuit publicarea în 1970 a unui număr sporit de studii privind cercetarea și valorificarea moștenirii teoretice în domeniul științei și istoriei militare a celor doi clasici ai marxism-leninismului, precum și a activității lor practice, închinat organizării și conducerii forțelor militare revoluționare.

Articolele privind opera militară a lui F. Engels au relevat orizontul larg de percepere și de înțelegere a fenomenului militar care l-a caracterizat pe marele prieten al lui K. Marx, rolul lui Engels în fundamentarea teoriei militare marxiste și a descoperirii legităților și a chipului de desfășurare a războaielor, precum și a dezvoltării artei militare, în sfîrșit a previziunilor militare ale lui F. Engels.

Dintre aceste articole semnalăm pe cel al lui G. Bagaturia (nr. 11, p. 3—11), care urmărește raportul de determinare dintre elaborarea de către Marx și Engels a concepției materialiste a istoriei și cercetările întreprinse de F. Engels în sfera istoriei militare. Autorul atrage atenția asupra însemnatății lucrării lui F. Engels *Possiblele și perspectivele războiului Sfintei Alianțe împotriva Franței în 1852*, în care Engels a studiat pentru prima dată rolul decisiv al factorilor economici și sociali în genere, a forțelor de producție îndeosebi, în modalitățile de desfășurare a conflictelor armate, arătând că rolul deținut de mijloacele de producție în cadrul modului de producție aparține tehnicii militare în modul de purtare a războiului. În chip firesc, autorul stăruie asupra valorii lucrării lui Engels *Tactical infanteriei și con-*

dileile ei materiale, a cărei variantă prescurtată a fost inclusă în celebrul *Anti-Dühring*.

Autorul conchide cu dreptate că elaborarea teoriei militare marxiste a fost rezultatul studierii de către F. Engels a fenomenului război și, în genere, a organizării militare în lumina concepției materialist-dialectice, astfel cum ea fusese elaborată încă din 1845–1846 în *Ideologia germană*.

Pe baza aceleiași concepții, Engels a putut să schițeze trăsăturile definitorii ale viitoarei organizări militare în faza comunistă de dezvoltare a societății. Analiza dialectică l-a făcut pe Engels să abandoneze opinia sa potrivit căreia armatei permanente trebuia să i se substitue o milieje creată prin înarmarea întregului popor și să afirme că armata permanentă era și trebuia să rămînă nucleul de organizare a oricărei forțe militare de esență populară.

Un deosebit interes prezintă comunicarea lui A. Irinin, *F. Engels despre exigențele investigației în istoria militară* (nr. 9, p. 73–77), ale cărei constatări și concluzii sunt valabile pentru ancheta istoriografică în ansamblul ei. F. Engels, arată autorul, a formulat drept condiție primordială a studiilor istorice caracterul obiectiv al cercetării, adică așezarea încheierilor interpretative pe o temelie largă și solidă de fapte. Engels a relevat însemnatatea analizei critice a izvoarelor de istorie militară, atrăgind atenția asupra precauției necesare în valorificarea datelor furnizate de presă. Sprijinit pe numeroase exemple, autorul înfățișează metodă de cercetare a lui Engels, care i-a permis să surpe afirmațiile și concluziile eronate ale unor istorici militari burghezi.

Adversar al „adevărului de conjunctură” și al searbedelor expunerii evenimentiale, F. Engels a subliniat în repetate rânduri că îndatorirea fundamentală a istoricului nu este repetarea adevărului, ci descoperirea lui.

Un mare număr de articole prezintă contribuția hotărtoare a lui V. I. Lenin în înțemeierea Armatei Roșii și la înarmarea ei ideologică și tehnică. În dificultate de a selecționa într-un material citabil abundant privitor la rolul lui V. I. Lenin în consolidarea militară a puterii sovietice și a dezvoltării

strategiei militare revoluționare, la reflectarea în opera lui Lenin a problemelor istoriei războiului civil, la atitudinea fondatorului statului sovietic față de militari și de educația lor politică-ideologică etc., ne mărginim să stăruim asupra contribuției cunoșcutului istoric militar P. Jilin, *V. I. Lenin și știința istorică-militară* (nr. 4, p. 3–13).

După ce relevă interesul lui Lenin pentru istoria militară, reflectat în lectura atentă a scrierilor lui Frederic al II-lea, Clausewitz, Moltke etc., autorul arată că preocupările lui Lenin în această direcție erau subordonate unui obiectiv precis: descoperirea originii și a esenței războaielor, precum și a locului și a rolului lor în evoluția societății și a luptei de clasă. Aportul de excepțională valoare al lui Lenin în studiul războiului este sintetizat de autor în trei direcții: a) Lenin a înțeles și a studiat războiul ca un fenomen social, în a cărei analiză cercetătorul trebuie să urmărească în permanență raporturile reciproce dintre politic și militar, dintre social și politic, să detecteze în război – continuare a politicii cu mijloace violente – elementele confruntărilor sociale din statul care se angajează într-un conflict militar exterior; b) fundamentarea metodologiei de cercetare a factorilor generatori de război și c) clasicarea științifică a războaielor în juste și nejuste și examinarea imprejurărilor istorice care fac posibilă transformarea războiului de un anume tip în opusul acestuia.

P. Jilin insistă asupra tratării istorice și partinice a fenomenelor de istorie militară ca principii metodologice fundamentale în lucrările lui V. I. Lenin. Principiile enunțate de Lenin în domeniul cunoașterii istorice au o deosebită valoare nu numai din punctul de vedere al istoriei militare, ci și al gnosologiciei marxiste; necesitatea luării în considerație a tuturor faptelor istorice și condamnarea răspicată a selecției arbitrale a faptelor oferă eforturilor de cunoaștere ale istoricului o bază obiectivă care constituie pavăza cea mai sigură împotriva relativismului și subiectivismului caracteristice istoriografiei burgheze.

Studiile consacrate de Lenin războiului russo-japonez (îndeosebi articolul *Căderea*

Port-Arthurului) și primului război mondial sunt cele mai remarcabile exemple de aplicare a concepției leniniste asupra istoriei militare.

O valoare deosebită prezintă cercetările consacrate activității lui Lenin în temeiate pe explorarea fondurilor de arhivă inedite. Un bun exemplu în această privință îl oferă comunicarea lui A. Selianicev *Lenin și lupta pentru Caspica în anii războiului civil* (nr. 8, p. 89–93).

Păstrarea regiunii caspo-caucaziene, de însemnatate deosebită, devinea vitală pentru tînia republică sovietică. Autorul a urmărit etapa intervenției engleze și a ofensivei gădiste, a apărării eroice a Astrahanului, principalul punct al rețelei strategice din această regiune, și apoi a progreselor Armatei Roșii, care au dus în primăvara anului 1920 la eliberarea acestui întins și important teritoriu.

Istoria celui de-al doilea război mondial, și în primul rînd a Marelui Război pentru Apărarea Patriei, a găsit în paginile revistei o tratare pe cît de multilaterală, pe atît de erudită. Sprijiniți pe o amplă documentare, în cuprinsul căreia ineditul deține rolul preponderent, autori studiază bătălii și lupte de pe diversele fronturi ale ultimului război. În chip firesc, frontul germano-sovietic, frontul principal și decisiv al celui de-al doilea război mondial, a reținut cu deosebire atenția istoricilor sovietici, ceea ce i-a asigurat o pondere masivă în ansamblul materialelor publicate. Caracterul complex al războiului din 1939–1945 îndreptățește revista să acorde o atenție prioritară istoriei acestui război, chiar dacă în cercetarea sa istoricii sovietici au dat un sir de studii monografice sau lucrări de sinteză, ca monumentalala *Istorie a Marelui Război pentru Apărarea Patriei* (6 vol.).

Probleme care, în urma lucrărilor ce le fuseseră consacrate, păreau a fi epuizate se dovedesc a oferi un larg cimp de cercetare istoricului, care mai poate aduce înnoitoare contribuții de documentare sau de interpretare.

Un exemplu sugestiv îl oferă în această privință bătălia de la Kursk. Deși în 1970 au apărut două ample lucrări consacrate acestui moment de considerabilă însemnatate

în desfășurarea războiului¹, revista a continuat să publice articole privind bătălia de la Kursk, care oferă cititorului elemente noi de cunoaștere și înțelegere.

Astfel, articolul lui B. Soloviev „Eșecul celei de-a treia ofensive a Wehrmacht-ului în Răsărit” (nr. 7, p. 33–42) aduce un sir de date noi în cunoașterea luptelor care s-au succedat între 5 și 12 iulie 1943, adică în faza desfășurării ofensivei germane. Autorul demonstrează convingător că în această săptămînă crucială, care avea să culmineze prin bătălia de la Prohorovka cea mai mare înclătare de blindate din istoria războaielor, comandamentul german a fost incapabil să aprecieze situația creată pe cîmpul de luptă și să-și adapteze acțiunile la realitățile nou create, cramponindu-se de planul inițial al „Citatelei”, pe care rezistența și apoi contraofensiva sovietică aveau în cele din urmă să sfărime. Participant la aceeași bătălie, P. Rotmistrov, în articolul *Armatele blindate și mecanizate în bătălia de la Kursk* (nr. 1, p. 12–22), furnizează știri interesante în legătură cu participarea blindatelor atât în faza de apărare, cât și în aceea de contraofensivă a bătăliei. Alături de alte informații prețioase, autorul furnizează elemente pentru înțelegerea procesului decizional al înaltului Comandament sovietic.

Deși în ieșindul de la Kursk Armata Roșie avea superioritate atât în resurse umane, cât și în tehnica de luptă asupra armatei germane, având astfel posibilitatea de a trece prima la ofensivă, Comandamentul sovietic a decis să aștepte sosul ofensiv german. Elementele care au stat la baza acestei hotărîri au fost superioritatea blindatelor sovietice față de infanteria proprie în luptele manevrire și prezența unor puternice concentrări de tancuri inamice în zonele de atac. Acceptînd o luptă de apărare, comandamentul sovietic putea să valorifice excelentele calități dovedite de infanteria proprie în defensivă și să epuizeze capacitatea ofensivă a Wehrmacht-ului.

¹ G. A. Koltunov și B. G. Soloviev, *Kycopka bîmea*, Moskva, 1970, 397 p. și *Kycopka bîmea*, sub redacția lui I. V. Parotkin, Moskva, 1970, 544 p.

Aniversarea unui sfert de veac de la terminarea celui de-al doilea război mondial s-a reflectat în paginile revistei prin numeroase articole consacrate fazei finale a războiului. Dintre acestea se cuvine amintit studiul lui P. Šehovțov *Trăsăturile caracteristice ale campaniei din 1945 în Europa*, în care autorul pune în lumină elementele caracteristice ale principalelor operațiuni desfășurate de armata sovietică în ultimele luni de război: operațiile Vistula-Oder, Pișia Orientală, Berlin și Praga. Ceea ce se cuvine subliniat este că și în această perioadă frontul sovieto-german a continuat să concentreze grosul forțelor germane: din cele 299 de divizii și 31 de brigăzi ale Wehrmachtu-lui se aflau pe Frontul de răsărit 169 de divizii și 20 de brigăzi, adică 54%. Operațiile Armatei Roșii s-au caracterizat prin constanța și decizia loviturilor, prin alegerea justă a direcției loviturii principale – axa Varșovia-Berlin –, prin dezagregarea frontului strategic german, prin încercuirea și nimicirea forțelor inamice, prin masarea forțelor și a mijloacelor de luptă pe direcțiile principale de atac ale fronturilor, ceea ce a asigurat o mare superioritate de forțe asupra inamicului, prin caracterul compact al grupărilor de soc și prin realizarea surprinderii strategice și tactice. Este firesc că, date fiind aceste măsuri, campania din 1945 a avut rezultate fără precedent în ceea ce privește eficacitatea ei: în cursul luptelor, Armata Roșie a zdrobit 98 de divizii germane, pierderile germanilor ridicându-se la peste 1 000 000 de morți, și a luat în captivitate peste 56 de divizii.

Contribuția armatei sovietice la războiul din Extremul Orient, înfrângerea Japoniei și grăbirea sfîrșitului celui de-al doilea război mondial fac obiectul unor studii semnate de participanți direcți la campania împotriva Japoniei imperialiste.

Mareșalul A. Vasilevski, în studiul său, care are și caracter memorialistic, *Victoria în Extremul Orient* (nr. 8, p. 3–10; nr. 9, p. 11–18), dă o imagine de ansamblu asupra operațiilor Armatei Roșii împotriva Japoniei. După ce enumera manifestările de ostilitate sau chiar de agresivitate ale Japoniei față de statul sovietic, autorul relatează

împrejurările politice, diplomatice și militare care au determinat guvernul sovietic să denunțe la 5 aprilie 1945 pactul de neutralitate cu Japonia. La data cînd Uniunea Sovietică a decis să se alăture S.U.A. și Angliei în lupta împotriva Japoniei, planurile comandamentului american prevedea debarcarea în insula Kiushiu în noiembrie 1945 și Honshu în martie 1946.

Încă din primăvara anului 1945, Comandamentul sovietic a trecut la elaborarea planurilor de campanie în Extremul Orient. Telul politic al participării Uniunii Sovietice la războiul împotriva Japoniei a fost accelerarea stingerii focarului de război din Pacific și din Extremul Orient, redobîndirea teritoriilor ocupate de imperialismul nipon; acestui tel i-a corespuns ca obiectiv militar distrugerea armatei din Kwantung, care avea să aibă drept consecință eliberarea Manciuriei și a Coreei de nord. Organizate în cadrul a trei fronturi și beneficiind de sprijinul flotei sovietice din Oceanul Pacific, armatele sovietice au forțat la 9 august fluviile Argun, Amur și Ussuri, în timp ce flota a început operațiile de debarcare, armata din Kwantung fiind astfel atacată pe un front de 5 000 km.

Înaintarea vertiginosa a Armatei Roșii a imprimat desfășurărilor politice și militare un ritm rapid și a decis, la 18 august 1945, pe conducătorii niponi să înceapă discuțiile pentru capitularea necondiționată.

Un aspect puțin cunoscut al luptelor purtate de Armata Roșie în Extremul Orient este studiat de S. Zaharov în articolul *Flota Oceanului Pacific în lupta cu Japonia imperialistă* (nr. 8, p. 18–29). Zdrobirea armatei japoneze din Kwantung impunea cu nevoie interceptarea căilor sale de comunicații cu metropola. Interceptarea acestor căi revine ca misiune de luptă flotei sovietice din Pacific. O altă misiune, deopotrivă de însemnată, incredințată acestei flote a fost debarcarea de desanturi care aveau drept sarcină ocuparea și lichidarea principalelor baze japoneze din Coreea de nord, Sahalinul de sud și insulele Kurile. În cursul acestor operații, forțele maritime sovietice au utilizat, pentru prima

dată în istoria lor, nave special construite pentru debarcarea de desanturi. Articolul oferă o prezentare circumstanțiată a campaniei flotei sovietice din Oceanul Pacific, începând cu 9 august pînă la capitularea fără condiții a Japoniei.

„Revista de istorie militară” acordă un spațiu larg și problemelor privind istoricul armatelor străine, îndeosebi în epoca contemporană. Dintre studiile privind cel de-al doilea război mondial sunt de reținut articolul lui A. Orlov *Rachetele cu acțiune îndepărtată în planurile fascismului german* (nr. 11, p. 51–60) și comunicarea lui M. Širokov intitulată *Acțiunea aviației anglo-americane asupra obiectivelor feroviare ale celui de-al treilea Reich* (nr. 10, p. 93–96). Cel dintii polemizează cu istoricii occidentali care afirmă că rachetele germane au fost destinate să impiedice debarcarea aliaților în Franță. Istoricul sovietic enumera fazele realizării rachetei balistice A-4 (V_2), ale cărei planuri fuseseră discutate încă din 1930, și a unui avion fără pilot – bombă zburătoare – FZG-76 (V_1). În conceția lui Hitler, „armele secrete” trebuiau să servească drept mijloc de presiune politică și psihologică asupra Marii Britanii, obiectivele principale ale tirulilor fiind zonele dens populate, în primul rînd Londra. Ordinul lui Hitler din 16 mai 1944 nu lasă loc nici unei îndoieri: V-urile vizau nu porturile în care se pregătea debarcarea, ci orașele și mai ales capitala britanică.

La dosarul controversei privind eficiența bombardamentelor aeriene anglo-americane asupra Germaniei, N. Širokov adaugă o nouă filă. Autorul urmărește, pe baza unui bogat material cifric și faptic, rezultatele atacurilor aeriene aliante asupra căilor ferate ale celui de-al treilea Reich. În ciuda intensității bombardamentelor aeriene – este suficient de amintit că, din 2 300 000 t de bombe lansate de aviația anglo-americana în timpul celui de-al doilea război mondial asupra Europei ocupate de fasciști, 32% au fost aruncate asupra obiectivelor feroviare – ele n-au putut paraliza economia de război a Germaniei și nici stinjeni în chip decisiv sporirea producției germane de armament. De altminteri, este

știut¹ că, în lista de priorități a obiectivelor atacurilor aeriene, căile ferate – element esențial al bunei funcționări a unei economii de război – nu s-au aflat pe primul loc decât în faza finală a războiului, primatul revenind întotdeauna atacurilor asupra populației civile și obiectivelor industriale.

În cadrul aceleiași rubrici de comunicări științifice remarcăm căteva articole consacrate unor probleme de metodă sau de istorie generală a războaielor. Din primul grup semnalăm articolul lui V. Kravțov *Despre metodica determinării raportului de forțe în cercetările de istorie militară* (nr. 7, p. 91–96), care, după cum arată și titlul, încearcă să ofere căteva criterii sigure pentru elucidarea problemei atât de spinoase a stabilirii efectivelor în timpul diverselor bătălii. Opiniile autorului, materializate într-un tabel care are valoarea unui instrument de cercetare, oferă o direcție fertilă pentru soluționarea unei probleme dificile a investigării istoriei militare.

Din a doua categorie amintim articolul lui V. Larionov *Despre tendințele de schimbare a intensității și duratei războiului* (nr. 12, p. 68–71). Pe baza unei analize minuțioase a desfășurării războaielor din secolul al XVII-lea și pînă astăzi, autorul conchide că războiale de lungă durată (de peste 5 ani) sunt în număr din ce în ce mai multe; în același timp se constată tendința de sporire a intensității operațiilor militare, reflectată în creșterea numărului bătăliilor în cadrul fiecărui război, în mărirea duratei lor, în reducerea timpului de pauză operativă și în sporul vertiginos al pierderilor umane. Schimbările intervenite în cei doi parametri ai războiului analizați de autor se explică prin decizia tot mai fermă a părților combatante de a obține victoria și prin dezvoltarea potențialului economic și militar.

Alături de studii și de articole, revista informează cititorii în chip sistematic asupra celor mai noi publicații de istorie militară apărute în Uniunea Sovietică și în alte țări, asupra vieții științifice și înțărnilor interna-

¹ E. Muraise, *Introduction à l'histoire militaire*, Paris, 1965, p. 137.

ționale consacrate problemelor militare. Din această ultimă categorie amintim darea de seamă a lui I. Parotkin și A. Kiselev asupra lucrărilor Comisiei internaționale de istorie militară comparată și a Comitetului internațional de istorie a celui de-al doilea război mondial, ale căror lucrări s-au desfășurat în cadrul celui de-al 13-lea Congres internațional de științe istorice de la Moscova din 1970 (nr. 11, p. 94—99) și la care au participat, după cum se știe, și delegați români.

Semnalăm de asemenea cronologia de istorie a Armatei Roșii (anii 1923—1924),

care constituie un excelent instrument de lucru pentru cei care urmăresc istoria forțelor armatei sovietice.

Caracterul major al problemelor tratate, metoda științifică de cercetare, amprenta și soliditatea informației conferă articolelor apărute în „Revista de istorie militară” o înaltă valoare și o așază la un loc de onoare în ansamblul publicațiilor sovietice consacrate istoriei.

Fl. Constantin și Mihail E. Ionescu

ISTORIA ROMÂNIEI

VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, editată de „Association internationale d'études du sud-est européen”, Bucureşti, 1970, 197 p.

Editată sub auspiciile „Asociației internaționale de studii sud-est europene”, colecția de memorii și proiecte de reforme elaborate în Moldova și Țara Românească în răstimp de aproape un secol (1769–1830) răspunde unei necesități adinț resimțite în istoriografia noastră. Ea este o contribuție la cunoașterea unor aspecte specifice ale ideologiei politice românești, generată de o anumită conjunctură internă, dar mai ales externă. Într-adevăr, confruntarea politico-militară dintre marile puteri în spațiul carpato-danubian și balcanic a evidențiat mai pregnant declinul Imperiului otoman și a stimulat în anumite limite mișcarea de eliberare a popoarelor din această zonă geografică.

Documentele din acest volum exprimă chintesația acestui gen de gândire politică, făurită într-un climat de adinci frântări și confruntări militare cu implicații profunde asupra Principatelor române, al căror rezultat a fost slăbierea treptată a dependenței față de puterea suzerană și fortificarea terenului intern pentru organizarea luptei în vederea eliberării depline. Condițiile speciale în care se afirmă asemenea idei politice, generate de o stare de nesiguranță și de grave perturbări și convulsiuni de natură socială, economică și militară își pun pecetea asupra tuturor planurilor reformatoare. Starea de lucruri amintită explică parțial moderația excesivă a acestora și preocuparea insuficientă înde-

sebi față de problemele sociale, căci reformatorii din secolul amintit în proiectele lor de schimbare a soartei țărilor române – oricăt de bine intenționați ar fi fost – nu puteau face abstracție de o realitate istorică implacabilă, anume de faptul că poziția lor nu putea merge mai departe de intențiile puterii căreia i se adresau. Textele inserate în lucrare constituie din punctul de vedere enunțat o mărtuire grăitoare pentru stabilirea condițiilor în care a apărut și s-a dezvoltat această mișcare în ideologia politică a Principatelor române, în raport cu conjunctura externă creată îndeosebi de repetatele conflicte ruso-austro-turce din răstimpul menționat, încheiate cu războiul victios al Rusiei din anii 1828–1829.

Cartea lui Vlad Georgescu inserează selecțiv un număr de 36 de documente dintre cele mai importante, dintr-un total de 208 rezumate de autor și repertorizate. E de amintit că multe din aceste piese s-au aflat pînă acum incluse în alte colecții, dar privite în contextul în care erau plasate, erau doar parțial concluzante. Reunindu-le, împreună cu alte acte inedite descoperite și publicate pentru întâia oară, autorul permite în acest chip interpretarea lor în cadrul întregului ansamblu. Drept urmare a unei activități stăruitoare, Vlad Georgescu alcătuiește un repertoriu ce cuprinde un număr apreciabil de documente de acest gen, care privite prin prisma idealurilor de eliberare națională și chiar de transformări în structura socială din acel timp reflectă dimensiunea și profunditatea acestei laturi a gândirii politice. E regretabil însă că, din motive independente

de voință sa, autorul n-a putut publica decti un număr redus de documente, în ciuda faptului că sunt socotite printre cele mai concluzionante.

Documentele incluse în acest volum sunt memorii în care se prezenta situația Moldovei și Țării Românești, într-un anume moment, în vederea justificării unor soluții propuse spre ameliorarea lor. Ele erau redactate în intenția de a fi înfățișate marilor puteri europene, dar mai ales Rusiei, Austriei, Prusiei, Franței, Imperiului otoman și Angliei. E de remarcat că aproape jumătate din memorii (93) erau adresate Rusiei, puterea care în răstimpul amintit purta campanii militare victorioase împotriva Porții și părea deci dacă nu să nimicească total, cel puțin să reducă sensibil existența politică a acestui imperiu. Este explicabil, sub acest unghi de vedere, de ce autorii acestor texte—îndeosebi marii boieri cu sentimente antiotomane — expediază numeroase asemenea documente mai ales curții din Petersburg.

Una din ideile fundamentale subliniate în chip stăruitor în acest bogat fond de memorii se referă, în primul rând, la statutul politic al Principatelor române. Se incrimina în aceste acte starea de dependență față de Poartă, se relevau drepturile istorice ale poporului nostru la o existență politică de sine stătătoare, precum și necesitățile sociale și politice din acel moment care cereau în mod imperios garantarea autonomiei Principatelor române. Memoriile insereză în cuprinsul lor doveanțe economice dintre cele mai strângente. Se socotea de absolută trebuință limitarea tributului, a livrărilor în natură, a monopolului comercial și a altor îndatoriri materiale. Se tindea, astfel, spre desprinderea treptată a Moldovei și Țării Românești din cătușele unui sistem economic anacronic, incapabil să adapte și modernizeze.

Aceleași memorii fac să se degaje din cuprinsul lor o serie de idei cu caracter reformator. Ele sunt specifice gândirii politice luministe și, sub acest unghi de vedere, pot fi încadrate în mările curent european de luptă pentru renovarea treptată a structurilor

sociale și politice prin intermediul unei guvernări luminate. Privite dintr-o asemenea perspectivă, unele din textele acestei colecții reprezentă o dovadă eloventă despre locul, importanța și limitele acestui curent în gândirea politică românească.

În această ordine de idei, boierii reformatori făceau propuneri concrete în vederea unei mai bune valorificări a principalelor bogății ale Principatelor române. Ei vădeau, în acest sens, un interes firesc pentru dezvoltarea agriculturii, pentru exploatarea și a altor resurse naturale și chiar pentru crearea de stabilimente industriale. O importanță deosebită se acordă în aceste proiecte angrenării Moldovei și Țării Românești prin intermediul comerțului în piața europeană, ceea ce presupunea — mai întâi — dezvoltarea căilor rutiere spre a lega cele două țări îndeosebi de porturile dunărene. Date fiind limitele de clasă ale boierilor reformatori, interesul pentru transformarea structurii sociale și pe această cale pentru îmbunătățirea stării materiale și spirituale a celei mai numeroase părți a societății, țărăniminea, se reflectă destul de palid în aceste texte.

O atenție deosebită în aceste memorii se acordă reformării și organizării instituțiilor statale pe temeuri moderne. Desigur că sub acest unghi de vedere, proiectele reformatoare n-au un punct de vedere unitar, sunt contradictorii, înfățișeză păreri diterite, multe tinzind să asigure în stat dominația politică a marii boierimi, fapt, de altfel, explicabil datorită caracterului boieresc al mișcării luminist-reformatoare din Principatele române. E de notat însă că, idei privind delimitarea puterilor în stat și stabilirea unui sistem de relații dintre acestea străbat în chip stăruitor în numeroase documente. Privite cu atenție, unele dintre acestea se regăsesc mai tîrziu, în cele două regulamente organice ale Moldovei și Țării Românești.

Un loc deosebit în sirul acestor memorii îl ocupă aceleia care pun în chip deschis problema necesității contopirii celor două Princi-

pate și organizării lor într-un stat unitar și autonom. Colecția evidențiază în chip clar imprejurările în care problema menționată este reluată în alte acte, putindu-se stabili astfel frecvența cu care ea era inserată. Este împedite că asemenea texte care invocau necesitatea unității statale marchează începutul luptei diplomatice pentru introducerea în conștiința politică a marilor puteri europene a unei năzuințe fundamentale a poporului român.

Cartea lui Vlad Georgescu permite abordarea și cercetarea într-o evoluție dinamică a numeroase alte chestiuni politice specifice răstimpului cercetat. Urmăirea numeroaselor și variatelor probleme ce se degajează din studiul atent al acestor memorii este mult ușurată de studiul introductiv. Redactat într-o manieră originală, atât de specifică în ultimul timp îndeosebi lucrărilor de natură social-economică, studiul introductiv este o dovadă eloventă a bunelor rezultate obținute pe calea utilizării — în anumite limite — a metodelor statistice și cantitative, chiar în domeniul istoriei politice. Pe temeiul unei analize atente a tuturor datelor, autorul stabilisce frecvența și specificitatea și persistenței în texte a diferitelor probleme politice ce frântau epoca și mai ales pe exponentii acestui curent reformator. El scoate, astfel, în evidență în chip sugestiv apariția, evoluția, dimensiunea, profunzimea și persistența în timp a unei categorii de idei politice, dar mai ales a acelora privind statutul politic european al Principatelor române și sistemul de organizare politică internă a acestora.

Fără a mai releva și alte merită, socotim că publicarea într-un volum separat a acestor memorii, care inițial au constituit un apendice documentar la teza de doctorat a autorului, reprezentă o contribuție valoroasă la redarea în circuitul științific a unei bogate și interesante informații de acest gen. Numai în lumina acesteia vor putea fi reluate și reinterpretate o serie de aspecte ale ideologiei politice a epocii cercetate.

Apostol Stan
www.dacoromanica.ro

* * * *Bibliografia istorică a României. 1944—1969*, Edit. Academiei, București, 1970, XL+386 p.

Cu acest volum, Editura Academiei inaugurează o colecție așteptată cu mult interes de toți cercetătorii: *Bibliographia Historica Romaniae*, colecție ce are menirea de a înzestră, în sfîrșit, și știința istorică românească cu acest instrument de lucru, din ce în ce mai indispensabil astăzi.

Rod al muncii unui colectiv de tineri cercetători ai Institutului de istorie și arheologie din Cluj, condus de prof. Ioachim Crăciun, volumul se deschide cu un „Cuvînt înainte” semnat de acad. C. Daicoviciu, directorul institutului, care subliniază valoarea lucrării.

Urmează o scurtă introducere, în care prof. univ. Ștefan Pascu trece în revistă succesele realizate de istoriografia românească în cei 25 de ani cuprinși în bibliografie, considerind că „bilanțul celor 25 de ani de strădani în ogorul istoriografiei este, fără îndoială, remarcabil”. Pentru a putea fi cunoscute și cercetătorilor de peste hotare, cuvîntul înainte, introducerea și titlurile lucrărilor din bibliografie sunt traduse și în limba franceză.

După lista periodicelor cu abrevierile folosite, urmează bibliografia propriu-zisă. Lipsește însă un cuvînt lămuritor asupra tehnicii de lucru utilizate. La abrevieri găsim unele titluri de periodice reproduse aproape integral. De pildă: *Acta Archaeal Carpathica*, *Acta Mus. Napocensis* etc. Prin abrevierea lor mai strînsă s-ar fi ciștigat mult spațiu tipografic.

Bibliografia este alcătuită din două părți mari: istoria României, care cuprinde 7 401 titluri și istoria universală, reprezentată doar prin 300 de titluri. La rîndul său, istoria României are 6 mari capitole: A — Probleme generale (probleme teoretice, izvoare, științe auxiliare, studii de sinteză); B — Istoria României pe epoci, începînd cu istoria străveche și terminînd cu cea contemporană; C — Istorie locală; D — Istoria statului și

dreptului; E — Istoria bisericii și F — Istoria culturii.

Bibliografia nu este exhaustivă. Asupra acestui lucru ni se atrage atenția chiar în subtitlul cărții, unde se precizează: „Bibliografie selectivă”. După cum rezultă din cuvântul înainte, ea cuprinde numai „screrile mai importante din domeniul științelor istorice” (p. V). După opinia mea, lipsește din lucrare cel puțin 1/3 din lucrările de istorie apărute în această epocă, unele capitole fiind cam sărace (Indeosebi istoria locală, a bisericii și a culturii); toate acestea cuprind doar 1 534 de titluri.

Cred că ar fi fost mai bine dacă bibliografia ar fi cuprins tot ce s-a scris în domeniul istoriei în sfertul de veac de care se ocupă. De asemenea, utilitatea ei ar fi crescut dacă s-ar fi spus cîteva cuvinte și despre conținutul fiecărei lucrări, aşa cum se obișnuiește și în alte țări. Aceasta ar fi slujit mai ales cercetătorilor străini, care s-ar fi putut informa mai ușor despre conținutul lucrărilor.

Eforturile de organizare a materialului nu au avut totdeauna rezultatele cele mai felice, din care pricină bibliografia este greu de utilizat. Mai întâi ar fi fost mult mai bine ca izvoarele să fie așezate pe epoci, nu toate la un loc, în ordine alfabetică. În plus, izvoarele cartografice sunt trecute și la lucrări generale (nr. 412) și la documente (nr. 516), iar unele documente sunt înregistrate la istoria medie (nr. 2778, 3176, 3215) sau la istoria locală (nr. 5880, 5884, 6013 etc.).

De altfel, în întreaga lucrare se găsesc titluri cu aproximativ același conținut sau problematică trecute în capitoile diferite, astfel încât trebuie să le căută în fiecare din acestea pentru a le găsi. Cîteva exemple: numeroase cataloage de documente sunt trecute la documente (nr. 491, 529—532, 575 și urm., 663 etc.), deși există și o rubrică separată unde sunt incluse alte cataloage asemănătoare (nr. 871 și urm.); lucrările de diplomatică se găsesc nu numai la capitolul respectiv, dar și la documente (nr. 546, 680) și paleografie (nr. 1075); primul volum de călători străini este trecut la lucrări de sinteză (nr. 1502), volumul lui G. Bezviconi, *Călători ruși*, la

istorie medie (nr. 2424), o altă relație de călătorie la dominația otomană (nr. 2919), iar alte volume de călătorii la memorii (nr. 859, 863 etc.); lucrările privind adunările de stări figurează una la lucrări generale (nr. 2487), alta la istoria statului și dreptului (nr. 6074) și a treia — cu același conținut ca prima — la istoria statului (nr. 6087); o lucrare privind sfatul domnesc pînă în secolul al XVII-lea este trecută la istoria medie secolele XIV-XVI (nr. 2882), alta la istoria statului (nr. 6086), o a treia la dominația otomană (nr. 2997), în timp ce lucrarea privind bănia figurează la lucrări generale (nr. 2541); unele lucrări de metrologie medievală sunt trecute la lucrări generale (nr. 2491—2493), o alta la cronologie (nr. 1115); în sfîrșit, lucrări de istorie locală se găsesc și la lucrări generale (nr. 2418—2420, 2422) și la evul mediu timpuriu (nr. 2562) și la capitolul istorie locală.

Numeroase titluri sunt încadrate în capitoare cu care nu au legătură. De pildă, la documente sunt trecute și studii despre limba documentelor (nr. 520), de diplomatică (nr. 546, 680), inscripții și pomelnice (nr. 780, 782 etc.); la cronologie este inclusă și o lucrare de metrologie (nr. 1115) și una de arhondologie (nr. 1113); la studiile de sinteză privind istoria României este trecut și primul volum de călători străini (nr. 1502), care și avea locul la izvoare, ca și lucrări de istoriografie (nr. 1515), istorie universală (nr. 1520), istorie modernă sau contemporană (nr. 1544, 1553) etc.; în schimb, numeroase alte studii cu caracter general sunt trecute la diverse epoci ale istoriei medii (nr. 2728, 2882, 2891, 2902, 3044 etc.); deși există un capitol de numismatică, unele lucrări de acest gen se mai află și la istoria medie (nr. 2927, 3169); o serie de lucrări privind a două jumătate a secolului al XVIII-lea sunt trecute la prima jumătate a aceluiași secol (nr. 3147, 3148, 3181, 3183, 3189) etc.

Deși de obicei lucrările sunt înregistrate o singură dată, se mai fac și unele excepții; de pildă, lucrarea lui C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului*, este trecută în trei locuri (nr. 1529, 3248, 3358), de fiecare dată cu unele mici modificări; tot astfel, lucrarea lui

P. Gogeanu *Străinorile Mării Negre*, figurează și la istoria României (nr. 1520) și la cea universală (nr. 7413).

Sper ca observațiile de mai sus, făcute de un cercetător cu vechi preocupări bibliografice, să folosească colegilor de la Cluj la eventuala reeditare a utilei lor bibliografii.

N. Stoicescu

STEPHAN LUDWIG ROTH, *Gesammelte Schriften und Briefe*, ed. a II-a neschimbată a volumelor 1–6, ed. I a volumului 7. Publicat din scările postume de Otto Folberth, Edit. Walter de Gruyter & Co., Berlinul de vest, 1970.

În apreciată editură științifică Walter de Gruyter & Co. (Berlinul de vest) a apărut, prin reproducere fotomecanică, o a doua ediție, neschimbată a volumelor 1–6 din *Gesammelte Schriften und Briefe* de Stephan Ludwig Roth. Această nouă ediție a devenit necesară, deoarece primele șase volume ale monumentalei ediții, în șapte volume, s-au epuizat de mult. Ele au apărut succesiv în anii 1927 (vol. 1 : Die Wanderschaft), 1928 (vol. 2 : Die Heimkehr), 1930 (vol. 3 : Der Kampf), 1933 (vol. 4 : Die Schriften), 1937 (vol. 5 : Der Predigtstuhl der Zeit), 1939 (vol. 6 : Der Schwabenkönig). Ultimul, cel de-al șaptelea volum, a putut să apară abia după o întrerupere de 25 de ani, în 1964.

Deoarece din prima ediție se mai găsește doar ultimul volum, editura s-a hotărât să prezinte primele șase volume într-o ediție nouă. În acest fel, se pot procura pentru prima dată toate volumele din ediția Roth, care insumează în total 2 615 pagini, deoarece prima ediție s-a livrat, lucru ușor de înțeles, separat pe volume.

Această operă de bază despre Stephan Ludwig Roth prezintă scările după criteriul sistematic și cronologic, ceea ce ușurează

accesibilitatea lor. Ea cuprinde 13 scăreri mai mari ale lui Roth, dintre care trei se publică pentru prima dată aici, 40 de articole, 47 de cuvântări și predici, trei jurnale de zi, peste 300 de scrisori și multe alte documente. Pentru cercetarea operei lui Roth, această ediție a devenit cel mai important izvor.

Faptul că se prezintă o ediție neschimbă și nu una îmbunătățită, are avantaje și dezavantaje. Fiind vorba de o reproducere fotomecanică, paginile sunt identice în ambele ediții, așa că toate trimiterile bibliografice se găsesc atât la prima, cît și la a doua ediție, la aceeași pagină. Față de aceasta, o ediție nouă, îmbunătățită, ar avea avantajul, că toate adăugirile din volumul al șaptelea ar putea fi înșiruite cronologic, în volumul unde și-ar avea de fapt locul.

Oricum, apariția acestei ediții e binevenită. Cu toate că prin editarea operelor lui Roth, Otto Folberth a declanșat o adeverărată renaștere a lui, care și-a găsit concretizarea în cîteva sute de lucrări, mai mult sau mai puțin pretențioase, totuși, opera umanistului și luptătorului progresist transilvănean n-a fost încă cercetată în întregime. În toate domeniile activității sale cuprinzătoare există încă multe aspecte, care așteaptă o cercetare critică și o revalorificare. În ciuda multor începuturi, o serie de cercetări nu s-au putut elibera de mitul Roth și n-au adoptat o poziție critică față de opera lui în toate manifestările ei. În această privință și specialiștii români ar avea de spus un cuvînt important.

St. L. Roth e pentru specialiști, în parte și pentru masa de cititori o personalitate cunoscută. Cu prilejul celei de-a 115-a și a 120-a aniversare a morții sale, presa românească a publicat numeroase articole comemorative. În anul precedent s-a deschis și o casă memorială la Mediaș. Nu există azi o lucrare de specialitate, în limba română, în care Roth să nu fie amintit. În ciuda acestui fapt, nu există încă, pînă în prezent, un studiu amplu despre un domeniu al activității lui Roth, scris de un specialist român. Ceea ce a apărut pînă în prezent, sunt aprecieri generale. Avînd în vedere acest fapt, această nouă ediție ar putea da impulsuri pentru astfel de cercetări, care să meargă în adîncime.

Dintre numeroase probleme, care aşteaptă să fie cercetate, am dori să subliniem următoarele:

Deoarece între însemnările lui Roth *Gemälde einer Reise* și *Insemnările călătoriei mele* de Dinicu Golescu există asemănări în multe privințe, o prezentare comparativă a celor două scrimeri ar fi, desigur, interesantă.

Foarte puțin au fost exploatate, de către cercetătorii români, numeroasele informații despre activitatea lui Roth la Yverdon, la Pestalozzi și despre străduințele sale de a realiza aceste idei în Transilvania. Dintre lucrările apărute pînă în prezent, multe se mențin la suprafață sau se mulțumesc cu o prezentare în alb-negru. Nu în suficientă măsură a fost apoi cercetată scrierea pedagogică a lui Roth *Predarea limbilor* (*Sprachunterricht*).

Cu toate că au apărut în ultimii ani numeroase lucrări despre gîndirea socială și filozofică a lui Roth, și în acest domeniu mai e de așteptat o recoltă bogată. Ne gîndim, printre altele, la ideile sale despre treptele dezvoltării umane, despre aprecierile pe care le dă mișcării muncitorești și comunismului.

În ceea ce privește poziția lui Roth față de problema națională, care a provocat în timpul lui atîțea agitații, e necesară o prezentare mai nuanțată, care trebuie să pună în evidență, în mod critic, inconvenientele sale. Aceasta e valabil și pentru poziția lui Roth față de emanciparea socială și națională a românilor.

Din șirul problemelor „dificile” fac parte străduințele lui Roth pentru aducerea de coloniști svabi și loialitatea lui excesivă față de casa imperială austriacă, probleme care stau în flagrantă contradicție cu celelalte străduințe ale sale. În aprecierea acestei chestiuni trebuie să se aibă în vedere condițiile complexe care au făcut ca sașii, în multe cazuri, să se pronunțe pentru soluții, care nu mai erau în concordanță cu spiritul vremii și cu cerințele progresului social. Nici Roth nu a făcut excepție, cu toate că uneori a dat dovadă de o clarvizionă realistă.

Dacă mai adăugăm, că lipsește o prezentare marxistă, detaliată a poziției lui Roth

față de întregul complex de chestiuni legate de transformările burgheze, față de lupta socială a maselor și a revoluției burghezo-democrațice, am enumerat suficiente probleme, care merită o cercetare. Baza documentară stă, în orice caz, la dispoziția cercetătorilor.

Michael Kroner

ISTORIE UNIVERSALĂ

STAN. KURAŚ, *Ośudnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do połowy XVI w.* (Colonizarea și problemele rurale în Gorlice pînă la jumătatea secolului al XVI-lea), în *Nad rzeką Ropą* (pe rîul Ropa), III, Cracovia, 1968, p. 61–91 și extras

Este vorba de o nouă și valoroasă cercetare ce se adaugă la ampla bibliografie polonă referitoare la colonizarea pe baza dreptului românesc în Polonia medievală.

Autorul, cunoscut editor de documente medievale poloneze¹, se ocupă de istoricul colonizării părții de apus al țării Bięcz-ului, situată la sud-est de Cracovia, pe versantul sudic al Carpaților polonezi, la hotarul cu Ungaria, parte ce corespunde cu actualul district Gorlice. După ce semnalează cele mai vechi aşezări rurale din această regiune pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea, el trece în revistă fazele colonizării, efectuate acolo în secolul al XIV-lea pe baza dreptului german. Cu această ocazie, el demonstrează, cu exemple concrete, că în partea sudică,

¹ *Zbiór dokumentów małopolskich* (Colecție de documente din Polonia Mică), I–IV, Wrocław, 1962–1969; recenzie în „Revista arhivelor”, anul 1971, nr. 2.

muntoasă și nefertilă a țării Biecz-ului, se manifestă în secolul al XV-lea un interesant proces de depopulare a satelor agricole, înființate pe baza dreptului german, și de așezare în aceleași locuri a unei populații ruteano-românești, care se ocupa cu păstoritul. Schimbările satelor înființate pe baza dreptului german în sate românești se datoresc, după autor, unei rentabilități mai bune a economiei păstorești pe solurile muntoase și sărace.

Pentru noi, cel mai interesant capitol din studiul analizat este cel dedicat colonizării teritoriului amintit pe baza dreptului românesc în secolele XV–XVI.

Autorul arată că, începând de la jumătatea secolului al XIV-lea, pe teritoriul Rusici Roșii, ocupate de Cazimir cel Mare, au început să vină gramezi de români cu tururile lor de oi. Populație de păstori care nu se ocupa cu agricultura, români s-au așezat pe terenurile muntoase, care nu se pretau, în condițiile tehnice de atunci, la agricultură și care, din acest motiv, nu erau locuite de populația ruteană. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, români se constată în țara Sanok-ului, vecină cu țara Biecz-ului. La începutul secolului al XV-lea, coloniștii români apar în țările Biecz-ului și Sącz-ului, pentru ca, prin Podhale, Orawa și ținutul Żywiec-ului, să ajungă în secolul al XVI-lea pînă în Moravia.

Colonizarea românească, aducind cu ea pe scară mare noi forme ale păstoritului, necunoscute mai înainte în Rusia Roșie și în Polonia, a deschis în fața marii proprietăți de pămînt posibilitatea exploatarii terenurilor muntoase, economic neproductive. Dar ca și colonizarea pe baza dreptului german, colonizarea românească n-a fost cu deosebire un proces etnic, ci unul social. Cu alte cuvinte, ea n-a constat atât de mult în așezarea exclusiv a românilor, cit în adoptarea formelor juridice și economice de viață pastorală, cultivate de păstorii români. Încă în Carpații polonezi răsăriteni, români s-au amestecat cu populația locală ruteană, de care-i legă aceeași credință ortodoxă. Cu eit mergi spre apus, cu atât în colonizarea pe baza dreptului românesc elementul etnic românesc a fost mai slab, iar cel local, rutean, sau, mai departe,

spre apus, elementul polonez, a fost mai puternic. Cât de mare a fost ponderea românilor originali în această colonizare nu se poate stabili, căci izvoarele definesc, în general, sub numele de „valahi”, populația păstorsească, în care intrau și rutenii, ba chiar și polonii. Nici după nume nu pot fi deosebiți români, deoarece de cele mai multe ori ei purtau aceleasi nume ortodoxe ca și rutenii. În Polonia, în general, se simte o mare lipsă de izvoare istorice, referitoare la colonizarea românească. De regulă, români nu apar în sursele ecclaziastice, din cauză că erau de altă confesiune, și nici în condicile tribunalelor rurale și orășenești, deoarece se judecau după propriul lor drept cutumiar, iar documentele medievale de înființare de sate pe baza dreptului românesc sunt foarte rare. Un număr ceva mai mare de asemenea acte s-a păstrat din secolul al XVI-lea, cind colonizarea românească are eca mai mare intensitate în Beschizii mijlocii, dar atunci români se găseau în situația de totală rutenizare (în Podhale, de polonizare), iar satele amplasate după dreptul românesc se asemănau din ce în ce mai mult cu cele înființate pe baza dreptului german. De la păstorii români a rămas în limba polonă un lexic păstoresc, de pildă, baci, brinză, sălaș etc.

De cele mai multe ori, singura urmă de existență în Polonia medievală a satului românesc este doar o mențiune oarecare lăconică și întimplătoare și care nu poate stabili datele înființării celor mai vechi sate din această categorie. Nici dreptul românesc în sine nu este cunoscut mai precis, aceasta pentru motivul că n-a lăsat după el nici monumente normative, nici condici de judecată.

Mai bine sănătă, în schimb, cunoscute relațiile sociale și economice din satul întemeiat pe baza dreptului românesc. În fruntea unui asemenea sat stătea encazul, corespondentul soltzuzului din satele înființate după dreptul german. Peste un grup de sate, aparținând unui singur proprietar (stârostie, magnat), stătea voievodul român, numit și cranic.

Din actualul district Gorlice s-a păstrat unul din cele mai vechi documente polone de înființare de sate pe baza dreptului românesc. Este vorba de actul din 1417 de fondare a

satului Rychwald (astăzi Owczary, adică, în românește, Oieri). Din acest document, ca și din altele de mai tîrziu, se pot cunoaște atribuțiile și obligațiile cneazului și ale coloniștilor satului medieval românesc.

Astfel, cneazul din acest sat deținea 2 lanuri și jumătate de arătura, 2 livezi, circiuma și moara, primind pe lingă acestea și 1/6 din dijmele din produse, qin porcii, oile și caprele date de coloniști stăpinului satului. Judecăjile făcute de cneaz urmău să se desfășoare după modelul tribunalului superior al dreptului german din Biecz și anume pentru coloniștii locali, după dreptul românesc, iar pentru cei străini, după dreptul german. Pe vinovați cneazul urma să-i pedepsească cu bătaia cu varga sau cu băgarea în butuci, percepind 2 grosi de la țărani condamnat sau cîte un gros de fiecare chestiune litigioasă. În caz de nesupunere față de cneaz sau de ridicare de plingeri nejustificate împotriva lui, țărani trebuiau să-i dea pentru ofensă 12 berbeci. Cneazul mai avea libertatea de a dispune după bunul său plac de biserică clădită de el. Obligația lui era să slujească stăpinului satului în caz de trebuință, dar contra despăgușire, iar în cazul pornirii stăpinului la război, să-i furnizeze un cal în valoare de 3 florini.

Țărani, la rîndul lor, dădeau stăpinului satului 5 oi dintr-o sută și o capră de turmă la Paști, unul din 20 de porci, ce-i ținea cu jir în pădurea de fag a stăpinului, cîte 10 grosi și un anumit număr de curele. În cazul pornirii stăpinului la mobilizarea în gloată a sălaștei, ei trebuiau să-i dea cîte 6 grosi. Ei mai erau obligați să-i lucreze anual cîte o zi la coasa finului și alta la recoltarea păoaselor. Din vinat, ca urși, căprioare, lupi, ei trebuiau să dea 1/3 stăpinului. Vinatul mai mic, ca iepuri, jderi și nevăstuici, urmău să-l prezinte stăpinului, iar dacă acesta nu-l cumpăra, îl puteau vinde aiurea.

Cu trecerea timpului, situația satelor românești s-a schimbat. După un secol, și anume în 1512, în satul Ujście Wołoskie, zestrea cneazului o constituau moara, ferăstrăul, piva, berăria, dreptul de a ține meseriași, 1 grădină, 1/6 din dijmele țăraniilor și 2 zile de clacă, zestrea tipică pentru satul

întemeiat după dreptul german. În schimb, țăraniii suportau sarcinile caracteristice satelor fondate pe baza dreptului românesc, dînd stăpinului satului 1/4 de grivnă de vita cornută, 5 oi, dintr-o sută, al zecelea porc ținut la jir, 1/4 din vinat, miere de stup și cîte 6 grosi cînd mergeau la război.

În satul Smereczyn, înființat în 1521, judecăjile urmău să se facă după drepturile german și românesc. Cneazului li revineau lanurile slobode și abatoarele, ca și în satele întemeiate după dreptul german, dar și dreptul de a paște 300 de oi. Țăraniii aveau să plătească cîte o jumătate de grivnă la Sf. Petru și Pavel (iar nu la Sf. Martin, ca în satele agricole), să dea stăpinului cîte o chingă, 5 oi dintr-o sută, al zecelea porc ținut la jir, cîte 2 găini de Paști, Rusalii și Crăciun sau cîte 2 claponi (plătiți eventual, în bani, cîte un gros bucata), precum și miere de fiecare stup. De asemenea, aveau să ajute la repararea morii, ferestrăului și iazului cneazului.

Se vede, prin urmare, că satele din actualul district Gorlice, întemeiate după dreptul românesc, rămînind sate cu o economie cu deosebire pastorală, manifestau totuși, chiar de la sfîrșitul evului mediu polonez, tendința de a se asemăna cu satele agricole. Se poate spune că satele din țara Biecz-ului, la baza căror stătea dreptul românesc, au fost mai puțin „românești” decît surorile lor din țara Sanok-ului, căci în ele nu existau, de pildă, dregătoria voievodului român pentru întreaga țară și nici tribunalele superioare de drept românesc. Fără indoială că în țara Biecz-ului și elementul etnic românesc trebuie să fi fost mai slab.

Cele mai vechi sate întemeiate după dreptul românesc în această țară au putut lăua ființă chiar în ultimii ani ai secolului al XIV-lea. Documentar însă ele sunt atestate în secolul al XV-lea, cînd pe teritoriul cercetat au apărut 10 sate, din care 4 pe locul satelor înființate anterior pe baza dreptului german. În secolul al XVI-lea apar alte 30 de sate românești, dintre care două pe locul unor foste sate agricole.

În anexă, se dă o listă de 99 de sate, întemeiate în secolele XIII—XVI în districtul Gorlice, dintre care 56 pe baza dreptului german, 32 după dreptul românesc, 4 mai întâi pe baza dreptului german, apoi pe cea a dreptului românesc, iar restul de origine juridică îndoeiначенă.

I. Corfus

STANISŁAW RUSSOCKI, STEFAN K. KUCZYŃSKI și JULIUSZ WILLAUME, *Godło, Barwy i Hymn Rzeczypospolitej, Zarys Dziejów* (Emblema, culorile și imnul republiei. Schiță istorică), Warszawa, Wiedza Powszechna (1970), 342 p.

Trei cunoșcuți specialiști ai domeniului științelor auxiliare polone s-au asociat pentru a întocmi această lucrare consacrată istoriei însemnelor statului polon. Însemnatatea acestor simboluri ale puterii publice și a funcției lor e deajuns de cunoscută pentru a nu mai fi necesar să insistăm asupra ei. Cel dintii studiu, consacrat drapelului național — vulturul alb — studiază evoluția lui din perioada cea mai timpurie și pînă în zilele noastre; cel de-al doilea e consacrat culorilor, însemnelor puterii de stat polone în același răstimp îndelungat și simbolurilor cromatice. În sfîrșit, ultimul capitol tratează diversele probleme legate de istoria imnului de stat polon, a lozincilor sale, a raportului dintre cîntecul popular și imnurile polone, a genezei mazurecăi lui Dąbrowski, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a primelor cîntece ale legiunilor polone în epoca napoleoneană, a evoluției imnului (de la mazurecă la imnul național).

Lucrarea are o excelentă ilustrație și o bogată anexă bibliografică.

CARL HINRICHES, *Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen*, Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 430 p.

Statul prusac a constituit de la apariția sa pe harta politică europeană ca mare putere și pînă la semnarea actului său de deces de către puterile aliate după ultimul război mondial obiect de cercetare, apreciere favorabilă sau critică, de condamnare sau de proslăvire, atât pentru istorici, cât și pentru politicieni, militari, literati etc.

Din veacul al XVIII-lea și pînă astăzi nu a existat generație care să nu fi luat atitudine față de ceea ce de mult constituie „problema prusacă”, adică uimitoarea ascensiune a micului teritoriu brandenburgic spre puternicul stat din nordul Germaniei și culminând cu încheierea Imperiului german.

Generațiiile germane mai vechi au considerat, în general, Prusia ca fiind un model de organizare politico-militară, cu instituții și ideologie politică ce au reprezentat creații importante și necesare în evoluția istorică a Germaniei din ultimele veacuri.

Nu e mai puțin adevărat că încă din veacul luminilor s-au ridicat aspre critici și obiecții la adresa statului prusac atât din interiorul mediului german, cit și, mai ales, din afara granițelor germane. Aceste critici își găsesc actul final în decretul-lege al Consiliului de control al puterilor aliate din 25 februarie 1947 în care se afirmă: „Statul Prusia, care de la începuturile sale a fost purtătorul militarismului și al reacțiunii în Germania a încetat realmente să mai existe”. O dată cu acest decret, însă, nu a dispărut și interesul istoricilor pentru „problema prusacă”. Dimpotrivă.

Regretatul istoric german Carl Friedrich Hinrichs (1900—1962) și-a consacrat totă viața sa de om de știință Prusiei „ca problemă istorică”, adică cercetării, analizei și interpretării statului prusac în evoluția sa istorică și în desfășurarea sa complexă: economică, politico-militară, politico-instituțională, spiritual-ideologică, culturală, istoriografică. Vo-

lumul de față întrunește cîteva din contribuțiile sale; lista bibliografică a lucrărilor sale, publicată în anexa volumelor rotunjește și completează „opera prusacă” a savantului german.

Hinrichs nu a fost prin origine prusac, și nici prin afectivitate electivă; el a rămas toată viața sa — prin spiritul scrierilor sale, prin activitatea sa științifică, prin atitudinea sa — credincios regiunii sale de baștină: Frisia răsăriteană. Această fidelitate local-patriotică i-a asigurat în scrierile sale o obiectivitate constantă care se baza în primul rînd pe documentul istoric ca oglinda vieții economice, politice și culturale, care la rîndul său a condiționat instituțiile și gîndirea politică. Hinrichs este primul istoric care acordă în elucidarea „problemei prusace” un interes primordial dezvoltării economice a statului prusac, politicii sale mercantiliste în veacul al XVIII-lea, politicii vamale și protecționiste industriale în veacurile XIX, XX, cu menajarea și sprijinul acordat concomitent agriculturii care a reprezentat, cel puțin la începuturile sale, baza economică a statului prusac. În cercetările sale, Hinrichs folosește cu succes și rezultate surprinzătoare cercetarea comparată, constatare principală a acestei metode stabilind că, de fapt, Prusia a avut puține trăsături originale; atîtea instituții politico-militare, metode, mijloace, și doctrine de politică internă și externă cunosc experiențe premergătoare, cunosc cazuri simultane sau și-au găsit imitatori în afara Prusiei; acesteia îi rămîne că trăsătura originală esențială doar consecvența, disciplina, dirjenia și hotărârea neclintită în aplicarea lor practică.

Culegerea de față întrunește 18 articole de diferite mărimi, consacrate istoriei Prusiei și grupate în trei secțiuni: I. *Prusia în epoca absolutismului dezvoltat*, p. 13—202 (Prusia ca problemă istorică; Friedrich Wilhelm I; Moștenirea lui Friedrich Wilhelm I; Începuturile guvernării lui Friedrich Wilhelm I; Admînistrația centrală în Prusia în primii ani ai guvernării lui Friedrich Wilhelm I; Hille și Reinhardt doi reprezentanți ai politicii, economice și sociale a absolutismului prusac;

Pietismul lui A.H. Francke și mișcarea de reformă politico-socială a veacului al XVIII-lea; Conflictul dintre Friedrich Wilhelm I și prințul moștenitor Friedrich); II. *Epoca barocului*, p. 203—315 (Statul și societatea în epoca barocului; Marele elector; Regele Friedrich I al Prusiei; Ideea centrului spiritual al Europei în veacurile XVII și XVIII; Cu privire la autoprezentarea lui Ludovic al XIV-lea oglindită în memoriile sale); III. *Istorică berlineză*, p. 317—420 (Leopold von Ranke; Schelling și „conflictul lumii moderne” în opera lui Ranke; „Epocile istoriei moderne”; Istorismul ca problemă de viață la Friedrich Meinecke; Fritz Hartung; Hans Herzfeld).

Carl Hinrichs nu a reușit să-și închege vastele cunoștințe despre Prusia „ca problemă istorică” într-o sinteză. Dar articolele și studiile sale trădează să vădă această intenție; ca atare, ele sunt deschizătoare de drumuri în nenumărate direcții; interpretările, și pe alocuri doar sugestiile lui Hinrichs, reclamă cu insistență o sinteză în spiritul său: cercetare obiectivă, comparată și complexă, bazată în primul rînd pe imensul material de arhivă, existent și doar în parte explorat.

Adolf Armbruster

C.W. CRAWLAY, *John Capodistrias Some unpublished documents*, Thessaloniki, „Institute for Balkan Studies”, 1970, 109 p.

La patru decenii de la apariția lucrării sale „*The Question of Greek Independence*” 1821—1833 (Cambridge, „Univ. Press”, 1930), C.W. Crawlay pune la îndemnă cercetătorilor un volum de documente inedite privind activitatea politică a lui Capodistria între anii 1820—1830. Arhiva remarcabilului om de stat grec a cunoscut un șir de vicisitudini care au dus la dispariția unei însemnate părți a ei. Editată de către unul din secretari

săi, E.A. Bétant, corespondența lui Capodistria a apărut la Geneva în 4 volume în 1839. Materialele incluse în această ediție nu provin însă decât din anii 1827–1831; celelalte manuscrise depozitate de familie în arhivele Senatului Ionian – în insula Corfu – cuprind sporadice documente din perioada anterioră anului 1822 și o cantitate mai bogată de material pentru perioada 1822–1827.

Istoricul englez a cercetat întregul material inedit privitor la activitatea diplomatică a lui Capodistria și a oferit o parte din rodul investigațiilor sale în acest volum editat prin îngrăjirea Institutului de Studii Balcanice din Salonica.

Prima parte a volumului cuprinde 42 de scrisori schimbate de Capodistria cu Leopold I de Saxa Coburg între anii 1825–1830. Parte din aceste scrisori fuseseră publicate de prof. M. Lascaris în revista „Le Flambeau” (Bruxelles, 1951), iar altele fuseseră tipărite deja în corespondență editată de Bétant. De astă dată, cercetătorii dispun de o listă a tuturor acestor scrisori însoțită de reproducerea integrală sau de rezumatul fiecărei piese. O scurtă notă introductivă (p. 14–15) lămurește imprejurările politice în care s-a desfășurat această corespondență și permite autorului să avanseze o explicație în privința rezervelor manifestate de Capodistria în legătură cu o întîlnire a sa cu prințul Leopold. Crawlay consideră că nu se poate vorbi de o răceală din partea omului de stat grec, ci de dorință lui de a nu apărea în situația unui anticipator al hotărîrilor puterilor protecțoare.

A doua parte a volumului cuprinde corespondența lui Capodistria cu țarii Rusiei Alexandru I și Nicolae I și cu ministrul de externe rus K.V. Nesselrode. Sunt incluse de asemenea scrisori ale baronului Stein, primul ministru al Prusiei, către Capodistria, o scrisoare a lui Capodistria către Pozzo di Borgo, ambasadorul Rusiei la Paris, scrisoarea lui D.V. Dașcov, ministru de justiție al Rusiei, către Capodistria și 2 memorii nedatate și anonime, atribuite lui Capodistria, privitoare la Anglia și la posibilitatea lansării unui împrumut în Anglia pentru guvernul grec. Documentele sunt auto-

grafe, copii sau simple ciorne, reproduse sau rezumate de autor (51 de documente).

Așa cum remarcă și istoricul englez în nota introductivă (p. 16–17), scrisorile din perioada 1820–1822 pun în lumină pierderea de către Capodistria a favoarei imperiale.

Documentele publicate oferă informații nu numai asupra raporturilor dintre Capodistria și Curtea imperială rusă, dar și asupra relațiilor internaționale în perioada războiului de eliberare a Greciei și a atitudinii Rusiei față de această problemă, devenită prin implicatiile ei o chestiune europeană.

Cercetătorii români nu vor găsi în acest volum decât cîteva indicații asupra poziției Moldovei și a Țării Românești în această perioadă (p. 95, 100 și 101).

Volumul lui Crawlay constituie o utilă contribuție documentară pentru biografia lui Capodistria care va trebui într-o zi reluată pe baza surselor date la iveală de ultimele cercetări.

Venera O. Tulliu

OSKAR HALECKI, *Das Europäische Jahrtausend*, trad. din engleză de Otto Wenniger¹, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1969, 458, p.

Medievist prin formăție, Halecki este astăzi unul dintre protagonistii istoriografiei catolice europene. Ceea ce caracterizează concepția lui istorică este spiritul de sinteză, capacitatea de a defini ideile majore și a le conexa într-o configurație continentală. În acest spirit, Halecki a publicat în 1933 o monografie despre formarea statului și națiunii

¹ Monografia lui Halecki a apărut mai întâi în limba engleză, *The Milenium of Europa* University of Notre Dame Press, Notre Dame Indiana, S.U.A., 1963.

poloneze de la început și pînă în preajma primului război mondial².

În lucrarea de față, viziunea istorică a lui Halecki îmbrățișează destinul întregii Europe de-a lungul unui mileniu. Volumul se deschide cu un *Cuvînt înainte*, în care autorul, după ce definește metoda folosită în cursul expunerii, trece la formularea trăsăturilor principale ale „mileniului european” în concepția sa.

Cele cinci mari capitole ale lucrării sunt precedate de un *Prolog*, intitulat „Primul mileniu al creștinismului”. Halecki admite că comunitatea istorică europeană se sprijină pe două mari coloane: umanismul greco-latîn, pe de o parte, și creștinismul, pe de altă parte. Ambele coloane fac parte integrantă din tradiția europeană. Pornind de la distincția dintre cele două culturi, elenică și latină, sub aspectul complinirii ideilor culturale și politice în spațiul mediteranian, istoricul polonez ajunge să constate că, spre finele acestui mileniu, Europa se prezintă din nou sub forma unui dualism: Europa carolingiană și bizantină. Privit în perspectiva istoriei, primul mileniu, inclusiv perioada carolingiană, nu-i decît un prolog al vîrstei continentalui european, cu implicații ce se vor resimți și în mileniul următor. Pe la mijlocul secolului al X-lea se conturează o comunitate europeană, care nu se cristalizează, însă reprezintă un pas important înainte.

Primul capitol e consacrat în întregime secolului al X-lea, în cursul căruia se ajunge atât la formarea Europei occidentale (West-europa), cât și a celei răsăritene (Osteuropa). Deși la începutul acestui veac continentul nostru e măcinat de crize profunde, spre sfîrșit, cînd toate popoarele erau deja creștinate, apar perspective neobișnuite de favorabile pentru apropierea popoarelor europene. Cu toate acestea, Halecki e nevoit să constate că acest proces formativ a fost uneori anevoieios și inegal. Deoarece în concepția autorului fondul pe care se desfășoară fenomenele istorice este creștinismul,

întreaga evoluție a popoarelor din centrul și răsăritul Europei – și aici Halecki se ocupă pe larg de polonezi, unguri și cehi – constă în această perioadă în capacitatea de integrare în sfera catolicismului. Cît privește dezvoltarea ortodoxismului, autorul acordă o atenție deosebită formării statului și poporului rus. E incontestabil că, sub influența Bizanțului, creștinismul ca atare a avut o mare influență asupra consolidării statului kievan, chiar mai mare decît în cazul Ungariei și Poloniei.

Căutând să definească sensul creștinismului european la începutul celui de-al doilea mileniu, istoricul polonez socotește că problema esențială este aceea de a urmări desfășurarea continuă a comunității europene pînă în zilele noastre. Înăuntrul acestei comunități s-au produs de-a lungul timpului importante transformări în poziția Europei față de restul lumii. Se pare că autorul e urmărit permanent de ideea unității popoarelor creștine din Europa. El afirmă că, în cursul mileniului european, nici o altă concepție n-a avut o sansă mai mare de a se realiza decît comunitatea popoarelor creștine. Un subcapitol din lucrare se intitulează chiar „În căutarea unității europene” (p. 158–171). Însă acest postulat continental nu s-a putut înfăptui în primul rînd din cauza rivalității permanente dintre papi și împărați. Alcătuită dintr-o mare varietate de grupuri etnice, Europa și-a urmat propriul ei destin, acela al diferențierii naționale. Schisma răsăriteană și disensiunile din sinul bisericiei catolice, care au culminat cu scizia temporară a papalității, cu aşa-zisa „captivitate babilonică” din secolul al XIV-lea, au contribuit într-o mare măsură la înstrăinarea dintre cele două biserici.

„Marea epocă de tranziție” se intitulează capitolul al III-lea, în cursul căreia apar aspecte și probleme noi. Mileniul european continuu să se desfășoare sub semnul umanismului și Renașterii. Halecki stăruie îndeosebi asupra acesteia din urmă și pentru faptul că Renașterea umple de fapt conținutul epocii de tranziție. Divergențele și neînțelegările din sinul bisericii catolice au generat în cursul secolelor XIV–XV o suită de eretici,

² La Pologne de 963 à 1914. Essai de synthèse historique, Paris, 1933.

care, adăugăm noi, constituiau în același timp expresia unor profunde nemulțumiri sociale.

La începutul secolului al XVI-lea apare „cea dintâi criză a conștiinței europene”. Ea se produce în 1517, cînd Luther dă la iveală tezele sale împotriva papalității, împotriva comerțului cu indulgențe. În măsura în care expunerea lui Halecki înaintează spre mijlocul mileniului european, cum îl numește el, în aceeași măsură ea îmbrățișează marile evenimente internaționale, care pun cu acuitate problema libertății, a păcii și apărării. Începînd din secolul al XIV-lea se ridică din Răsărit mină amenințătoare a înaintării otomane. Una dintre problemele majore din concepția lui Halecki pentru această perioadă a fost realizarea unei ordini europene (*euro-päische Ordnung*), care să corespundă temeiurilor creștine.

Cu aceeași metodă de a urmări marile prefaceri sociale în spațiul european, însă totdeauna în lumina ideologiei creștine, Halecki străbate și a doua jumătate a mileniului european pînă în epoca contemporană. În concertul statelor mici și marilor puteri occidentale, problema păcii și a războiului

revin ca un laitmotiv în expunerea profesorului polonez. În cîteva subcapitole vorbește de revoluția științifică și industrială, de apogeul și prăbușirea predominării Europei în lume, revoluțiile politice și.a.

În încheiere am vrea să subliniem încă o dată consecvența cu care Halecki discută marile evenimente istorice prin lentila, uneori mai clară, alteori mai fumurie, a catolicismului creștin. E drept că Europa a fost deseori bîntuită de războaie și de expediții religioase, cum au fost cruciadele, husitismul, războiul de 30 de ani și.a. și care au avut implicații profunde în evoluția istorică a Europei, însă de cele mai multe ori ele au fost explozia unor violente contradicții sociale. În sfîrșit, nu putem nega faptul că bigotismul și intransigența religioasă n-au devastat mentalitatea omului medieval, despuindu-l pînă la înfiricare.

Sinteză lui Halecki e însoțită de un indice de nume și de note explicative și bibliografice foarte utile.

Tr. Ionescu-Nișcov

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII, REVISTĂ DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE

ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
IAȘI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

– SERIA ARTĂ PLASTICĂ

– SERIA TEATRU – MUZICĂ CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Izvoarele istoriei României, vol. II, sub red. H. Mihăescu ș.a., 1970, 769 p., 43 lei.
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Tara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul, „Istorie și civilizație I”, 1970, 176 p., 15 lei.
- RADU POPA, Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea, 1970, 305 p., 25 lei.
- GRECEANU RADU, Logofătul, Istoria domnului lui Constantin Basarab Brînoveanu Voievod (1638–1714), studiu introductiv și ediție critică întocmită de Aurora Ilieș, 1970, 280 p., 19,50 lei.
- * * * Urbarile Tării Făgărășului, vol. I, 1601–1650, editate de D. Prodan cu Liviu Ursutiu și Maria Ursuțiu, 1970, 998 p. + 1 hartă, 42 lei.
- EUGEN PAVLESCU, Meșteșug și negoț la români din sudul Transilvaniei (sec. XVII–XIX), „Biblioteca istorică XXVI”, 1970, 576 p., 34 lei.
- SERBAN PAPACOSTEA, Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718–1739), „Biblioteca istorică XXIII”, 1971, 343 p., 22,50 lei.
- N. GRIGORAS, Instituții feudale din Moldova I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea, 1971, 477 p., 28 lei.
- DICULESCU VLADIMIR, IANCOVICI SAVA, PAPACOSTEA DANIELOPOLU CORNELIA, POP MIRCEA V., Relațiile comerciale ale Tării Românești cu Peninsula Balcanică (1829–1858), „Biblioteca istorică XXII”, 1970, 308 p., 11,50 lei.
- ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, Academiiile domnești din București și Iași, „Biblioteca istorică XXVIII”, 1971, 23 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, Études d'histoire transylvaine, „Bibliotheca Historica Romaniae 24”, 1970, 186 p., 7,25 lei.
- * * * Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilie Lenin — Culegere de studii, 1970, 179 p., 7 lei.
- * * * Bibliografia istorică a României, I, 1944–1969, 1970, 388 p., 52 lei.